

А. МИРЗАЕВ

ЎЗБЕКИСТОНДА
ДЕМОКРАТИК ЖАМИЯТ
ҚУРИШ НАЗАРИЯСИ ВА
АМАЛИЁТИ

Т О Ш К Е Н Т

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ
ВА УРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

АБУ РАЙХОН БЕРУНИЙ НОМИДАГИ
ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ТЕХНИКА УНИВЕРСИТЕТИ

А. МИРЗАЕВ

ЎЗБЕКИСТОНДА
ДЕМОКРАТИК ЖАМИЯТ
ҚУРИШ НАЗАРИЯСИ ВА
АМАЛИЁТИ

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА
УРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
ОЛИЙ ЎҚУВ ЮРТЛАРИ ТАЛАБАЛАРИ
УЧУН ЎҚУВ ҚУЛЛАНМА СИФАТИДА
ТАСДИҚЛАНГАН

ТОШКЕНТ

Муаллиф Абдулахат МИРЗАЕВ

Ўзбекистонда демократик жамият қуриш назарияси ва амалиёти курсидан ўқув қўлланма.

(Муаллиф А. Мирзаев. Тошкент, 2000 й. 328 бет).

Мазкур ўқув қўлланма талабалар ва ушбу курсдан таълим бераётган ўқитувчиларга мўлжалланган бўлиб, Ўзбекистонда демократик жамият қуриш назарияси ва амалиёти фанини ўзлаштиришларига ёрдам бериш мақсадида яратилди.

«Ўзбекистонда демократик жамият қуриш назарияси ва амалиёти» кафедраси.

Абу Райҳон Беруний номидаги Тошкент давлат техника университетининг илмий-услубий кенгаши қарорига мувофиқ нашрга тайёрланди.

Тақризчилар:

ТошМИ, проф. АБИЛОВ У. М.,
ТошДТУ, проф. СИДДИҚОВ Б. С.

К И Р И Ш

ФАННИНГ ПРЕДМЕТ, МУСТАҚИЛ ДЕМОКРАТИК ДАВЛАТНИНГ ҚАРОР ТОПИШИ ВА ЖАҲОН ТАРАҚҚИЁТИ ЙУЛИГА ҚУШИЛИШИ

Узбекистон давлат Мустақиллигига эришди. Сиёсий-иқтисодий, ижтимоий, маънавий ва мафкуравий мутелик асоратидан қутулиб, мустақил давлат сифатида жаҳон ҳамжамиятига қўшилди. Халқимизнинг — тили, дини, миллий қадрияти, ғурури ва обрўси тикланиб, ўз тақдирини ўзи белгилашдек ҳуқуққа эга бўлди.

Узбекистон халқининг ҳаётида янги давр, янги тарихий босқич бошланди. Бу янги давр ўзига хос мураккаб бир жараёндики, буни англаб етиш учун халқимиздан юксак маънавийликни ва чуқур билимни талаб этилади. Янги давр халқимиз олдида бозор иқтисодиётига асосланган инсонпарвар демократик одил, фуқаролик, ҳуқуқий жамият қуриш вазифасини кўндаланг қилиб қўйди. Бу мураккаб вазифа ўта маъсулиятли бўлиши билан бирга, жаҳон халқлари томонидан эътироф этилган ва тан олинган шарафли йўлдир.

Мустақил Узбекистоннинг танлаган бу йўли Президенти И. А. Каримовнинг асарларида, маърузаларида, ҳамда сўзлаган нутқларида, журналистлар билан бўлган суҳбатларида, назарий-методологик тоғвий-сиёсий, иқтисодий, маънавий-маданий асослари ишлаб чиқилган бўлиб, бугунги кунда эрксевар халқимиз томонидан имкони борича амалий ҳаётимизга татбиқ этилиб борилмоқда. Демократик адолатли инсонпарвар ҳуқуқий давлатни қуриш учун энг аввало унинг назарий асосларини чуқур ўрганиш ва ижтимоий ҳаётда бўлаётган иқтисодий сиёсий ва бошқа жараёнларни англаб етиш ва таҳлил қилиш ҳар бир фуқаронинг вазифасидир. Лекин бу бир қараганда, осон кўринсада, жуда чуқур назарий билимни талаб этади.

Узбекистонда демократик жамият қуриш назарияси ва амалиёти фани биз кўраётган янги жамиятни комплекс ҳар томонлама назарий, амалий жиҳатдан мо-

ҳиятини тушунтириб берадиган фандир. Шу маънода Ўзбекистонда демократик жамият қуриш назарияси ва амалиёти фанини ўрганишга бўлган эътибор кучайиб, республика жамоатчилигининг қизиқиши тобора ортиб бормоқда. Айниқса, олий ва ўрта махсус ўқув юртлари талабаларига ижтимоий гуманитар фанлари ўқитиш жараёнида биз қураётган янги жамиятнинг назарий асосларини чуқурроқ ўргатишга ҳам катта эътибор берилмоқда. Чунки бугунги талаба эртага жамиятимизнинг етакчи кучига айланади. Шундай экан, олий диплом соҳибى бўлган мутахассиснинг ижтимоий ва гуманитар фанлардан етарли даражада билимга эга бўлмас экан, Ўзбекистоннинг танлаган тараққиёт йўлини назарий асосларини мукаммали, чуқур ўзлаштириб олмас экан, ундай мутахассисни жамиятимиз, халқимиз, Ватанимизнинг равнақи учун фойдаси тегмайди.

Ана шуни ҳисобга олиб, олий таълим вазирлиги институтларида, университетларда «Ўзбекистонда демократик жамият қуриш назарияси ва амалиёти» курсини жорий қилиндиким, яъни талабалар Президент И. А. Каримов асарлари, маърузалари ва нутқларини, ҳамда мустақиллик даврида қабул қилинган қонунларни, меъёрий ҳужжатларни, ҳамда янги ижтимоий-иқтисодий муносабатларга ўтиш масалаларига бағишлаб нашр этилган, бошқа адабиётлар ва мақолаларни атрофлича ўрганиб бугунги ва эртанги кунимиз ҳамда келажакимиз тўғрисида чуқур билим ва тасаввурга эга бўлсинлар, деган мақсадда, ушбу курс ўқув программасининг таркибига киритилгандир. Демак, Ўзбекистонда демократик жамият қуриш назарияси ва амалиёти курсининг мақсади талабаларимизни ва кенг жамоатчиликни Президентимиз И. А. Каримов асарларида илгари сурилган илмий таълимотлар билан яқиндан таништириш, ҳамда бу таълимотларни амалий ҳаётда тўғри қўллаганга ўргатишдан, ўқувчиларни интеллектуал камолотга эришишларида ёрдам беришдан иборатдир.

Курснинг назарий методологи асослари бу республикамизда демократик одил фуқаролик жамиятини қуриш йўлида амалга оширилаётган ишлар, жамиятда бўлаётган туб ўзгаришларни мақсад ва моҳиятини амалга ошириш усулларини (методларини) тўғри билиб олишга, республикамизда бўлаётган иқтисодий, сиёсий, маданий-маънавий ва маърифий ўзгаришлар жараёнининг амалий методлари мажмуасини тўғри тушуниб, билиб олишга ёрдам беришдан иборатдир.

Ватанимиз мустақиллигини сақлаб қолиш ва уни ҳар томонлама мустаҳкамлаш муаммоси бўлажак му- тахассислар зиммасига тушади. Бу маъсулий муаммо- ни ҳал этиш осон кучмайди, шунинг учун ҳам бугунги кунда олий даргоҳларда таълим олаётган талабалари- мизнинг ҳар томонлама пухта билимдон бўлишларида, айниқса ижтимоий гуманитар фанларнинг билимдони қилиб тарбиялашда ушбу фан муҳим роль ўйнайди. «Ўзбекистонда демократик жамият қуриш назарияси ва амалиёти» фанининг категорияларини яхши ўзлаш- тириб олиш, ёш мутахассисларнинг келажақдаги иш фаолиятларида, умуман мустақилликнинг моҳиятини ва аҳамиятини чуқур билиб олишларида катта роль ўйнайди. Ушбу фаннинг категорияларини қуйидаги му- аммолар ташкил этади:

Халқимизнинг мустақиллик учун кураши ва унинг босқичлари, Ўзбекистонда миллий тикланишнинг янги босқичи, мустақиллик йўли тугилиши, Ўзбекистоннинг маъмурий ҳудудий тузилиши ва бой имкониятлари, Ўз- бекистоннинг ўтмишдаги ва бугунги кундаги давлатчи- лик асослари, ҳуқуқий давлат ҳокимияти, демократик одил фуқаролик жамиятини вужудга келтириш, сиёсий партиялар ва жамоат бирлашмаларининг вужудга ке- лиши. Кўп партиявийлик тизимининг шаклланиши, Ўзбекистонда демократик ҳуқуқий одил фуқаролик жа- миятни қуриш йўлидаги ютуқлари ва муаммолари, Ўз- бекистон республикасининг кадрлар сиёсати, демокра- тик жамиятнинг моддий негизи ва иқтисодий тизимини шакллантириш назарияси ва амалиёти, миллий юкса- лиш мафкураси ва унинг демократик жамият қуриш- даги ўрни Ўзбекистон жаҳон ҳам жамиятига қўшили- ши ва туган ўрни каби муҳим категорияларини ўз ичига олган.

Ўзбекистонда демократик жамият қуриш назарияси ва амалиёти фанининг категорияларидан кўриниб ту- рибдики, бу фан Ўзбекистоннинг миллий давлатчилик асосларини янгидан қарор топиши ва унинг равнақи ҳамда ижтимоий сиёсий, иқтисодий тараққиёти ҳақи- даги фандир.

«Ўзбекистонда демократик жамият қуриш назария- си ва амалиёти» фани қатор ижтимоий ва гуманитар фанлар билан, яъни Ўзбекистон халқлари тарихи, по- литология, иқтисодиёт назарияси, бозор иқтисодиёти, философия, маданиятшунослик давлат ҳуқуқи асослари, маънавият-маърифат курси каби фанлар билан узвий

алоқадор бўлиб, уларни ютуғига таянган ҳолда ўрганилади ва ривожланади. Ҳар бир фаннинг ўз йўналиши бўлганидек, бу фаннинг ҳам ўзига хос йўналиши ва мақсади бор. Бу йўналиш мазмун ва моҳиятига кўра, Ўзбекистоннинг ижтимоий-сиёсий, иқтисодий, маданий, маънавий ҳаёти билан чамбарчас боғлиқдир. Энг муҳими Ўзбекистонда бўлаётган туб ўзгаришлар жараёни амалда қандай усулларда қўлланилаётганлиги ҳақида аниқ, маълумотлар беради ва талабалари назарий ва амалий жиҳатдан ҳаётга тайёрлайди.

Ўзбекистонда давлатчилик асосларини вужудга келтириш тарихига назар ташласак, бой тарихий тажрибага эга эканлигини кўрамиз. Ўзбекистонда давлатчилик асосларини вужудга келиши эрамыздан аввалги 111 асрларининг ўрталарига тўғри келади. Бу ҳақда кўпгина ёзма археологик манбалар гувоҳлик беради. Демак янги мустақил Ўзбекистон давлати қуруқ бўшлиқда пайдо бўлмасдан, балки Ўзбекистон халқининг бой ва қадимий давлатчилик тажрибасига таянган ҳолда вужудга келиб, ривожланиб, такомиллашиб бормоқда.

Ўзбекистон халқларининг давлатчилик тарихи рангбаранг бўлиб, инқирозга юз тутган ҳолатлари, гуллаб-яшнаган даврлари, ҳамда босқинчилар томонидан истило қилиниб, давлатчилик асосларини батамом йўқ қилиб, ташлашга уринишлар ҳам бўлган. Лекин эркесвар ўзбек халқи ҳар доим ўз давлатларини қайтадан тиклаб олиши учун кураш олиб борганлар ва ўз мақсадларига эришганлар.

Ўзбекистон халқининг давлатчилик асослари ҳақида гап кетганда, биз фахр билан Амир Темур, Улуғбек каби йирик давлат арбоблари ҳокимиятини бошқарган даврларни эсга оламиз, чунки улар ҳукмронлик қилган даврларда ўзбек давлатчилиги цивилизациясининг энг гуллаб-яшнаган ва энг юқори даражага кўтарилган тарихий даврлар бўлган. Улар ҳукмронлик қилган йилларда давлат тузилмаси, ўз даврига нисбатан такомиллашган тузилмага эга бўлган. эди. Шунинг учун ҳам бу даврларда ҳунармандчилик илм-фан, маданиятсанъат гуллаб-яшнаган бўлиб, аждодларимиздан бой маънавий мерос, бетакрор архитектура ёдгорликлари қолган. Бугун Ўзбекистон ўз мустақиллигига эга бўлган экан, энг аввало миллий давлатчилигини тиклашни, янги давлат тузимининг энг замонавий усулида, миллий ва маҳаллий хусусиятларни тўла ҳисобга олган ҳолда маънавий жиҳатдан баркамол давлатчилик

анъаналарига суянган ҳолда янги жамият қуришдек буюк мақсад сари қадам ташламоқда.

Ўзбекистон яратаётган жамиятнинг сиёсий, ижтимоий, иқтисодий, маънавий қиёфаси конституциямизда ўз ифодасини топган. Мақсадимиз ҳуқуқий, демократик адолатли фуқаролик жамияти қуриш. Республика-мизда демократик жараёнлар умумжаҳон халқлари эътироф этган тамойиллар, анъаналар ҳисобга олинган ҳолда эволюцион тарзда ривожланмоқда.

Ўзбекистонда демократик жараённи ривожланишининг характерли томони шундаки, яъни жаҳон халқлари эътироф этган демократик тамойиллар, анъаналарига тўла риоя этган ҳолда Шарқона демократиянинг энг яхши жиҳатларини органик қўша олганлиги-дадир.

Шарқда демократик жараёнлар аста-секинлик билан, яъни тадрижий асосда тараққий этади. Шарқ демократиясининг ўзига хос жиҳатларидан яна бири шундаки, бу ерда кўпроқ босиқлик билан мулоҳаза асосида иш юритиш, ифбат ва андишали бўлиш, ахлоқ-одоб қоидаларига қатъий амал қилиш, адолатпарварлик ҳамда инсонпарварлик фазилатлари алоҳида бўртиб туради. Катталарни ҳурмат қилиш, оила ва фарзандлар тўғрисида тинимсиз ғамхўрлик қилиш, очик кўнгиллилик, миллатидан қатъий назар барчага хайрихоҳлик билан муносабатда бўлиш ва ўзаро ёрдам туйғуси кишилар ўртасидаги муносабатларнинг бениҳоя муҳим меъёри ҳисобланади. Ўз ватанига меҳр-муҳаббат, меҳнатсеварлик зиёлийларга, устозларга, маърифатпарварларга нисбатан ўзгача ҳурмат эҳтиром халқимизга хос фазилатдир.

Шарқда, хусусан Ўзбекистонда маҳалла жамиятнинг ўзига хос демократик андозасининг кичик бир шаклидир. Умуман Шарқда демократия тушунчаси кўпроқ ўзаро ҳамжиҳатлик ғояси асосида, жамоатчилик фикрининг устиворлиги билан шаклланади. Шарқда қадим-қадимдан қонунга нисбатан алоҳида ҳурмат эҳтиром билан қараб келинган. Ўзбек давлатчилигининг асосчиси улуғ бобокалонимиз Амир Темурнинг «Қаерда қонун ҳукмронлик қилса, ўша ерда эркинлик бўлади», дегани ҳам бежиз эмасдир¹.

Ўзбекистонда давлат ҳали манфаатларига хизмат қилишига асосланиб яратилган. Шунинг учун ҳам Ўзбекистон республикаси конституциясида халқ давлат ҳокимиятининг бирдан бир манбаидир, дейилади.

Ўзбекистон Республикасида давлат ҳокимияти халқ манфаатларини кўзлаб ва Ўзбекистон Республикаси конституцияси, ҳамда унинг асосида қабул қилинган қонунлар ваколат берган идоралар томонидан амалга оширилади (7-модда).

Конституциянинг 9-моддасида жамият ва давлат ҳаётидаги энг муҳим масалалар халқ муҳокамасига қўйилади, умумхалқ овози (референдум)га қўйилади дейилган. Республикамизда референдум ҳақида махсус қонун қабул қилинган бўлиб, у референдум қандай ўтказилишини белгилаб беради.

Бу келтирилган мисолларимиздан кўриниб турибдики, ҳокимиятни амалга оширишда халқ бевосита овоз бериш (референдум) йўли билан, шунингдек ҳокимиятга ўз вакиллариини сайлаш йўли билан иштирок этадилар. Бундай сайловлар ижтимоий аҳволи, сиёсий эътиқоди, миллати, динига кўра ҳеч қандай чекловларсиз тенг ҳуқуқли асосда ўз иродасини эркин намоён этиш йўли билан амалга оширилади.

Ўзбекистон миллий давлатчилигининг демократик асосда янгидан барпо этилганлигини эркин мисол сифатида Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис вакиллари органининг таркиб топишида ҳам кўришимиз мумкин. 1994 йил декабрда мамлакатимиз тарихида биринчи марта Кўп партиявийлик муқобиллик асосида Олий Мажлис депутатларини сайлаш бўлиб ўтди. Маълумки, бугунги кунда Олий Мажлис депутатлари бир неча фракцияларга бўлиниб, фикрлар хилма-хиллиги асосида фаолият кўрсатмоқда.

Ўзбекистонда давлат ҳокимияти демократиянинг энг муҳим тамойили ҳисобланган ҳокимиятни тақсимлаш концепциясига асосланганлиги ҳам муҳимдир. Конституциянинг 11-моддасида шундай дейилади: «Ўзбекистон Республикаси давлат ҳокимияти тузими, ҳокимиятнинг қонунчилик ижроия ва конституцион суддан иборат қисмларга ажралиш тамойилига асосланади. Демак, ҳеч бир орган мутлоқ ҳукмронликка даъвогар бўла олмайди. Конституцияда қатъий белгилангандек қонун доирасида ва қонунга қатъий риоя этган ҳолда фаолият кўрсатади.

Ўзбекистон мустақилликни қўлга киритиши биланок, иқтисодий ривожланиш йўлини фаол излаш ва уни амалга ошириш, шунингдек иқтисодий муносабатларни ва халқ хўжалигини қайта қуриш тизимларини ислоҳ қилиш йўлида катта ишларни амалга оширади.

Жаҳондаги ривожланган ва ривожланаётган мамлакатлар тажрибалари ўрганилди, умумлаштирилди; миллий ва маҳаллий хусусиятлар ҳисобга олиниб Ўзбекистоннинг ўз тараққиёт йўли ишлаб чиқилди.

Маълумки, жаҳон цивилизацияси ривожланиш йўлидаги муқаррар босқич бозор иқтисодиётидир. Мана шу умумий иқтисодий тараққиёт қонуниятидан келиб чиқиб, юртбошимиз республика иқтисодиёти келажакни фақат бозор муносабатлари билан боғлиқ ҳолда кўрди.

Президент «Ўзбекистон бозор муносабатларига ўтишининг ўзига хос йўли» рисоласида иқтисодий мустақилликни қарор топтириш ва ривожлантиришга оид беш тамойилдан иборат концепциясини ишлаб чиқиши жамиятимиз тараққиётида муҳим босқич бўлди. Мазкур асарда Ўзбекистонни ўз йўлини, яъни ижтимоий жиҳатдан йўналтирилган бозор иқтисодиётига ўтишининг миллий андозасини, ижтимоий иқтисодий ривожланишни таъминлашнинг йўналишларини аниқ ва равшан белгилаб берди.

Ўзбекистон танланган ислоҳот йўли йўналтирилган бозор иқтисодиётини шакллантиришга қаратилган. Бу деган сўз бозор механизмнинг самарали бўлишини кучли ижтимоий кафолатини назарда тутиш демакдир. Аҳолининг ижтимоий жиҳатдан энг муҳтож табақаларини ва гуруҳларини қўллаб-қувватлаш ижтимоий сиёсатнинг устивор йўналиши бўлиб қолиши, иқтисодий жиҳатдан фаол аҳолига давлат меҳнатини рағбатлантиришнинг кучли воситасини жорий этиш ҳисобига бу табақанинг меҳнат ва ижодий имкониятини тўлиқ даражада рўёбга чиқариш учун шарт-шароит яратиб беради.

Президентимиз И. А. Каримов томонидан ишлаб чиқилган беш асосий тамойил ҳаёт синовидан ўтди. Тажриба уларнинг тўғрилигини ва самарадорлигини тасдиқлади. У жаҳон жамоатчилиги томонидан маъқуланди, энг муҳими уни халқ қабул қилди, қўллаб-қувватлади ва ишонч билан ҳаётга тадбиқ, этишга киришдилар. Ишлаб чиқилган йўлнинг тўғрилигидан далолат шундаки, яъни собиқ Иттифоқ республикалари, жумладан Россиянинг иқтисодиётида ҳали ҳам орқага кетиш мавжуд бўлса, Ўзбекистоннинг иқтисодиётида ўсиш, ривожланиш сезиларли даражада бўлмоқда.

Ўзбекистон мустақиллигини қўлга олингандан кейин нефть, электр қуввати, газ, рангли металллар, халқ

истеъмоли молларини ишлаб чиқариш, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштириш кўпайди. Янги турдаги маҳсулотлар, хусусан, аккумуляторлар, ойна, чинни ва фосфорит буюмлари, жаҳон бозорида рақобат қила оладиган машина ва ускуналар, кийим-кечаклар, озиқ-овқатлар тайёрлаш йўлга қўйилди. Чунки ҳозир Навоийда олтин саралаш комбинати, Нукусда — улкан тўқимачилик мажмуи тикланди, Самарқандда — троллейбус ва автобуслар, Асакада — автомобиллар, Хоразмда — юк машиналари, Самарқанддаги «Автовазарегат» заводи негизида ташкил этилган йигирув корхонасида йилига мингта автобус ва 300 та троллейбус ишлаб чиқарилади².

Франция ва Япония билан ҳамкорликдаги Марказий Осиёда йирик бўлган нефтни қайта ишлаш заводи ишлай бошлади. Республикамизнинг Эрон жанубий денгиз портига ва ўнлаб бошқа муҳим объектларга чиқишга йўл очилган, темир йўл бўйича ҳаракат бошланди. Булар Ўзбекистонни иқтисодий ўсиб бораётганини кўрсатувчи далиллардир.

Д **Жамият** ҳар томонлама тараққий этиб боришда энг мураккаб ижтимоий, иқтисодий ва сиёсий муаммоларини ҳал этилиб борилиши маданият ва маънавият, маърифатни юксалишга боғлиқдир. Маънавият ва маърифат жамият тараққиётининг белгиловчи омилидир. Шунинг учун ҳам Президентимиз ҳамма асарларида, маърузаларида маънавиятга, маданиятга ва маърифатга катта эътибор бериб келмоқда.

«Халқнинг маънавияти ва маданияти, унинг ҳақиқий тарихи ва ўзига хослиги қайта тикланаётган жамиятимизни янгиланиш ва тараққий эттириш йўлида муваффақиятли равишда олға силжитишга ҳал қилувчи таъбир жоиз бўлса белгиловчи аҳамиятга эгадир»³.

Маънавий баркамоллик бўлган жойда тараққиёт бўлади, одамлар ўртасида тенглик, биродарлик, ҳамкорлик, адолатга асосланган муносабатлар қарор топади. Маънавият қарор топган жамият ривожланади, тараққий этади, энг олий даражадаги, ҳамда фуқароларга маъқул бўлган жамият яратилади. «Маънавият инсоннинг, халқнинг, жамиятнинг, давлатнинг куч-қудратидир. У йўқ жойда ҳеч қачон бахт саодат бўлмайди. Нафақат кўҳна тарих, балки янги тарих ҳам бунинг жўплаб мисолларини беради»⁴.

Жамият ва инсонлар тақдирида маънавият катта аҳамиятга эга эканлигини ҳисобга олиб, республика-

мизда бир қатор амалий ишлар қилиндики, бу жамиятимиз аъзоларини маънавий баркамолликка эришишида муҳим роль ўйнайди. Жумладан, И. А. Каримов фармони билан давлат тизимида маънавий бўлимларни ташкил топиши, ҳамда «Маънавият ва маърифат» асослари бўйича ўқув Курсларини жорий этилиши ва бошқа қатор ишларимиз, фақат тараққиётимиз учун, халқимизнинг баркамоллигини учун хизмат қилади.

Ўзбекистон давлат мустақиллигига эришиши, **БМТ** ва бошқа халқаро ташкилотларга аъзо бўлиб кириши, ҳамда ўзининг ташқи сиёсатини мустақил равишда ўтказиш, жаҳон ҳамжамиятига кириши ўз йўлини ишлаб чиқиши, давлатлараро муносабатларнинг йўналишлари ва устуворликларини белгилаш имконини берди. Ўзбекистоннинг ташқи сиёсати халқаро майдонда тинчлик ва хавфсизликни мустаҳкамлаш учун, можароларни тинч йўл билан ҳал этиш тарафдори бўлган сиёсий йўлни, ҳамда тўла ишонч принциплари асосида ҳам икки томонлама, ҳам кўп томонлама ташқи алоқаларни ўрнатиш, халқаро ташкилотлар доирасида ҳамкорликни чуқурлаштириш каби энг олижаноб принципларга асосланган олти пунктдан иборат ташқи сиёсий программасини илгари суради ва шунга асосланади.

Ўзбекистоннинг ташқи сиёсий йўли Ўзбекистон Республикаси Конституцияси 17-моддасида аниқ қилиб белгиланган. «Ўзбекистон Республикаси халқаро муносабатларни тўла ҳуқуқли субъектидир. Унинг ташқи сиёсати, давлатларнинг суверен тенглиги, куч ишлатмаслик ёки куч билан таҳдид қилмаслик, чегараларнинг даҳлсизлиги, низоларни тинч йўл билан ҳал этиш, бошқа давлатларнинг ички ишларига аралашмаслик қоидаларига ва халқаро ҳуқуқнинг умум эътироф этилган, бошқа қоидалари ва нормаларига асосланади.

Республика давлатнинг, халқнинг олий манфаатлари, фаровонлиги ва хавфсизлигини таъминлаш мақсадида Иттифоқлар тузиши, ҳамдўстликларга ва бошқа давлатлараро тузилмаларга кириши ва улардан ажралиб чиқиши мумкин».

§ Бугунги кунда Ўзбекистон ўз миллий манфаатларига жавоб берадиган тинчликсевар ташқи сиёсат олиб бормоқда. Шунинг учун ҳам қисқа вақт ичида Ўзбекистон дунёнинг 150 дан ортиқ мамлакатлари томонидан тан олинган, улардан деярли 100 таси билан дипломатик алоқалар ўрнатилган. Республикада 88 дан

ортиқ чет эл ваколатхонаси, шу жумладан, 35 та элчихона очилган.

Ўзбекистон амалда деярли барча халқаро сиёсий, иқтисодий ва маданий ташкилотларнинг аъзосидир. БМТ, Европада ҳамкорлик ва хавфсизлик ташкилоти, Парламентлараро Иттифоқ, халқаро валюта фонди. Реконструкция ва Ривожланиш Европа банки, жаҳон банки, халқаро меҳнат ташкилоти ва бошқалар шулар жумласидандир. Ўзбекистонда 50 тадан ортиқ халқаро ташкилотлар ваколатхонаси очилган. Булар мустақил Ўзбекистон давлатининг халқаро майдонда обрўсини ошиб бораётганини, Марказий Осиё минтақасида етакчи давлат бўлажagini, геосиёсатда Марказий Осиё давлатлари орасида муҳим роль ўйнаётганини кўрсатувчи далиллардир.

Ушбу фан программаси доирасига киритилган муаммолар ижтимоий ҳаётни жуда кўп қирраларини қамраб олган бўлиб, Ўзбекистоннинг бугунги ва эртанги ҳамда келажаги тўғрисида жуда кўп маълумотлар беради. Талабаларимиз томонидан «Ўзбекистонда демократик жамият қуриш назарияси ва амалиёти» фанининг яхши ўзлаштириб олишлари, уларнинг ўз ватанига бўлган меҳр-муҳаббатини янада оширади. Улардаги ватанпарварлик туйғуларини кучайтиради. Чунки инсон ўз ватани тўғрисида қанчалик кўп билса, шунчалик уни севади ва ардоқлайди, эъозлайди. Ватанни севмоқ учун, уни билмоқ керак. Билиш, билим ватанпарварлик ва миллатпарварликнинг бош манбаидир. Билимдон, ўз касбининг устаси бўлган кишигина ўз тақдирини ватан тақдири билан боғлай олади.

КИРИШ ҚИСМИ УЧУН

Фойдаланилган адабиётлар руйхати

¹ Б. С. Сиддиқов. «Халқимизнинг эзгу нияти муштарак», Халқ сўзи газетаси, 23 октябрь, 1996 йил.

² М. Ш. Шарифхўжаев. «Истиқлол истиқболлари», Т., «Ўзбекистон», 1994 йил, 69—70-бетлар.

³ И. А. Қаримов. «Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида», Т., «Ўзбекистон», 1995 йил. 139—140-бет.

1-м а в з у

ХАЛҚИМИЗНИНГ МУСТАҚИЛЛИК УЧУН КУРАШИ ВА УНИНГ БОСҚИЧЛАРИ

Р Е Ж А:

1. Мустақил давлат тузиш, ўз тақдирини ўзи белгилаш, ҳар бир халқнинг муқаддас орзусидир.
2. Халқимизнинг чоризм мустамлакачилик сиёсати-га қарши курашининг босқичлари.
3. Ўзбек халқнинг мустақиллик учун олиб борган курашида жадидчилик ҳаракатининг тутган ўрни.
4. Совет ҳокимияти йилларида халқимизнинг мустақиллик учун олиб борган курашларининг шакллари.

Ўзбекистон Республикаси мустақиллигини қўлга киритилиши тасодифий ҳолат бўлмай, балки жамият тараққиётининг қонуний маҳсулидир. Ўзбекистон Республикасининг Президенти И. А. Каримов сўзлари билан айтганда «мустақиллик ўзбек давлати — халқимизнинг тарихий ютуғидир»¹. Бу ютуқни қўлга киритиш учун халқимиз юз йиллар мобайнида озодликни орзу қилиб гоҳида зимдан, гоҳида очиқ кураш олиб бордилар. Бу курашларда озодлик учун, Ватан мустақиллиги учун жонини фидо қилган фарзандларидан ажралдилар. Ватан мустақиллиги учун йўқотиш қанчалик кўп бўлмасин, халқимизни мустақиллик озодлик туйғуси ҳеч қачон тарк этмади, чунки бу қонуният эди. Бу қонуниятнинг моҳияти шунда эдики, ҳар бир халқ Мустақил давлат тузиш, ўз тақдирини ўзи белгилаш ҳуқуқи табиатдан, аниқроғи, Оллоҳ Таолодан берилган муқаддас инъомдир. Қолаверса, жаҳон халқлар эътироф этган энг олий даражадаги ҳуқуқий тамойилдир.

Инсон дунёга келар экан, у туғилган, киндик қони тўкилган шу тупроқ, замин ҳавосидан ва ҳидидан илк бор нафас олади. Шу дақиқадан бошлаб, унинг учун энг муқаддас нарса бу Ватан туйғуси бўлиб, инсон руҳиятига жо бўлади. Шундай экан, Ватанини севган ҳар

бир инсон, ҳар бир фуқаро ўз Ватанини озод ва эркин бўлишини дилдан хоҳлайди. Ҳар қандай босқинчиликка қарши нафрат билан қараб, босқинчиларга қарши кураш олиб боради.

Хўш, кучли давлатларнинг ўзга мамлакатларни босиб олиши, мустамлакага айлантириши, унинг аҳолисини асоратга солиши, инсон ҳуқуқларини ва эркини поймол қилиши, ер ости ва устидаги бойликларини талаб кетиши, инсоний ахлоқ мезонига тўғри келмаслиги, ҳар бир онгли инсонга маълумдир. Лекин инсоният бундай ҳолатлар қадимдан, дунёнинг турли бурчакларида тез-тез қайд этиб турилади. Хўш ана шу адолат мезонининг чегарасидан чиқиб кетишнинг сабаби нимада? Бунинг сабаблари кўп, лекин битта аниқ сабаби шундаки, яъни босқинчи давлатларнинг ҳайвоний, йиртқичлик нафсини инсонийлик моҳиятидан устун келишидир.

Марказий Осиё давлатлари жойлашган географик кенглик, айниқса, Ўзбекистон Республикасининг ҳудуди қадимдан босқинчи зўравон давлатларнинг диққатини ўзига тортиб келган, чунки бу ҳудуд Шарқ билан Ғарбни, Шимол билан Жанубни боғланишида энг қулай чорраҳада жойлашган бўлиб, табиати ҳам ўзига хос бетакрор хусусиятларга эга, ҳамда тупроғи серунум ва ер ости бойликлари масаласида ҳам жуда катта заҳираларга эга бўлиши билан бирга хилма-хилдир. Президентимиз И. А. Каримов сўзлари билан айтганимизда: «Амалда, Менделеев жадвалидаги ҳамма минераллар Республикамизда бор»² бўлганлиги босқинчиларни икки қарра қизиқишини оширгандир.

Шунинг учун ҳам қадимдан Ўзбекистон давлатига кўплаб босқинчилик ҳаракатлари бўлиб турган. Лекин ҳар доим эркесвар жафокаш халқимиз босқинчиларнинг босқинида бир умр қолиб кетмасдан, ўз мустақиллиги учун кураш олиб борганлар. Узоқ ўтмиш тарихимиздаги босқинчилик ва озодлик ҳаракатлари тўғрисида сиз халқимиз тарихидан кўплаб маълумотларни биласиз.

Келинг, биз инсонлар камолатига эришган, халқаро муносабатларнинг мукамал механизмлари ва принциплари, ҳуқуқий асослари қарор топган XIX аср охири XX аср бошларидаги тарихи босқинчиликларни кўриб чиқайлик. Бу даврга келиб миллатлар, давлатлар ўртасидаги муносабатларнинг ҳуқуқий норматив аклари, иқтисодий ва сиёсий муносабатларнинг тенг ҳу-

қуқий қондалари қарор топган бўлиб, ҳар қандай босқинчилик ўзга давлатларни босиб олиш зўравонлик қилиш, талон-тарож, ҳуқуқий ва миллий камситишлар жаҳон жамоатчилиги томонидан қораланар эди.

Шунга қарамай, кўпгина кучли давлатлар томонидан дунёни бўлиб олиш мусобақаси авж олиб кетди. Бундай мамлакатлар қаторига АҚШ, Япония, Германия, Франция, Англия, Хитой ва Россия давлатлари киритиш мумкин. Бу мамлакатлар босиб олган халқларни таладилар, хом-ашё базаларига айлантирдилар, арзон меҳнат кучига эга бўлдилар ва шу йўл билан катта бойликка эга бўлдилар. Ўзга халқларни яъни мустамлака давлатларни итоатда ушлаб туриш учун ҳар қандай ахлоқий мезонларни инсоний қадриятларни четга суриб қўйиб, ўз сиёсатларини ўтказдилар. Зўравон-давлатлар ўзларининг қабих, босқинчилик сиёсатларини оқлаб чиқиш учун ҳаттоки таълимотлар яратдилар.

Жумладан Урта Осиё давлатларини босиб олиш учун қилинган ҳарбий сиёсий ҳаракатларда Россияни бошқа давлатларга нисбатан қўли устун келди. 1864—1884 йиллар орасида Россия Урта Осиёни батамом босиб олиб, ўз мустамлакасига айлантирди, Россияни Ўзбекистонга нисбатан колониалистик сиёсати бошқа зўравон давлатларнинг ўз колонияларига нисбатан юритган сиёсатидан қандай хусусиятлари билан фарқ қилади?

Биринчидан: Россия Урта Осиё халқларининг иқтисодий сиёсий ҳақ-ҳуқуқларини батамом юлиб олди. Маҳаллий халқларга жуда паст назар билан қарадилар.

Иккинчидан: ички ва ташқи сиёсат масаласида ҳам батамом ҳуқуқини ўз қўлларига олдилар. Ички сиёсатда маҳаллий халқларнинг анъаналарини батамом инкор этиш руҳида сиёсат юритдилар.

Учинчидан: Урта Осиё халқларининг маданиятини, фалсафий дунёқарашларини, маънавиятини камситиб паст назар билан қараб, энг қолюқ, ибтидоий формадаги маданият ва фалсафий дунёқарашига эга бўлган халқ деб билдилар.

Тўртинчидан: Урта Осиё халқларининг маънавиятини ва қадриятларини фақат ислом идеологияси доирасидаги тушунчалар деб билдилар. Айни пайтда ислом идеологияси ва унинг фалсафий ғояларини Урта Осиё халқлари ўзларининг асрлар давомида авлоддан-ав-

лодга ўтиб келаётган маҳаллий миллий анъаналари билан қориштириб кетиб, мукаммал тузилишига эга бўлганлигини кўра олмадилар.

Бешинчидан: Марказий Осиё халқларининг эволюция тараққиётини бузиб юбориш ва бу тараққиётга революцион тус беришга уриндилар, бунинг оқибатида ижтимоий ҳаётнинг ҳамма қирраларида бузилиш рўй берди.

Олтинчидан: Ўрта Осиё халқларидаги такомиллашган Осиёча савдо юритиш бозор иқтисодиётини муҳим аҳамиятига эга эканлигини сеза олмадилар. Осиёча бозор иқтисодиётини инкор этиб, Европача бозор юритишни жорий этдилар. Бу ҳаракатлар маҳаллий халқнинг илғор қатламида қаттиқ, нафрат уйғотди. Шунга қарамадан, XIX асрнинг охирларига қадар миллий-озодлик ҳаракатлари суст борди. Бунинг бир қатор сабаблари бор эди. Бу сабабларнинг энг асосийси, Россия Ўрта Осиё халқларини босиб олиш, жараёнида халқнинг илғор қатламини шафқат кириб ташлаб, ғоявий жиҳатдан батамом қуролсизлантирганлиги бўлди.

Маълум тарихий давр ўтиши билан маҳаллий халқларнинг илғор қатлами, янгидан шаклланди. Миллий буржуазия ва миллий ер эгалари, ҳамда миллий ва маҳаллий зиёлиларда (интеллигенцияда) босқинчиларга қарши кураш олиб бориш ғояси шаклланди.

XIX асрнинг иккинчи ярмида кўтарилган озодлик ҳаракатлари тарқоқ ғоявий жиҳатдан бирлашмаган бўлиб, бунинг сабаби минтақадаги хонликлар ва Амирлик ўртасидаги адоват, қарама-қаршилик ва зиддиятлар, Ўрта Осиё халқларини жумладан Ўзбекистонликларни ягона халқ, ягона миллат сифатида кураш олиб боришларига имкон бермади. Миллий бирлик йўқ эди. Шунинг учун ҳам озодлик ҳаракатлари бир-бири билан боғланмаган, уюлмаган тарқоқ ҳолда бўлганлиги учун ҳам Чор Россиясининг армияси томонидан ҳар қандай ҳаракатлар осонликча бостирилар эди.

Бу ерда яна бир нарсага алоҳида эътиборни қаратиш лозимки, Россия Ўрта Осиёни босиб олгач ўлкадаги халқ, оммасининг аҳволи янада оғирлашди. Чунки у энди икки томонлама эксплуатация қилинадиган бўлиб қолди, бир томондан чор мустамлакачилари, иккинчи томондан маҳаллий бойлар, руҳонийлар халқни зулукдай сурардилар.

Дехқон аҳли айниқса солиқлардан жуда кўп азият чекарди. Умумий солиқлардан ташқари деҳқонлар тур-

ли хил қўшимча солиқлар тўлаши ва ҳар хил натурал хизматларни бажаришлари керак эди.

Масалан, текинга ариқ қазиш, армияга от бериш ва бошқа турдаги солиқлар халқни ҳолдан тойдирди.

Қаттиқ социал-сиёсий, иқтисодий ва миллий мустамлакачилик зулми, маҳаллий халқ оммасига Чор Россиясининг мустамлакачилик зулмига қарши норозиликнинг кучайишига қўзғолонлар кўтарилишига сабаб бўлди.

Бундай қўзғолонлар 1872 йилда Чирчиқ, 1875—1876 йилларда Қўқонда, 1885 йилда Фарғона вилоятининг Андижон, Уш, Марғилон уездларида, 1892 йилда Тошкент шаҳрида кўтарилди. Жумладан, 1875 йил 9 октябрь кунин эрталаб Қўқон шаҳрида қўзғолон бошланиб, қўзғолончилар хон Урдасига хужум қилишди. Қўзғолоннинг шиддатли тус олаётганини кўрган Насриддинхон қочиб кетишга мажбур бўлган. Шундай қилиб, Қўқон хонлиги тахтига даъвогар бўлиб, Пўлатхон қолди. Пўлатхоннинг обрўси кундан-кунга ошиб борди. Ҳаттоки, Туркистон генерал-губернаторлиги волостларида ҳам қўзғолончилар тарафдорлари кўпая борди. Айрим жойларда қуроли чиқишлар ва Пўлатхон томонга ўтганлар ҳам бўлган. Масалан, 1875 йилнинг 8 ноябрида матачоликлар Қўқон хонлигидаги қўзғолонга қўшилишига қарор қилганлар. Улар волост бошқарувчиси Мирза Ҳакимни асрга олиб, Қўқонга жўнатишган ва қаландар Мирзохунни ўзларига бошлиқ қилиб сайлаганлар.

Зарафшон округи бошлиғи А. Абрамовнинг буйруғига биноан штаб капитани Арандаренко бошчилигида жазо отряди тузилиб, матчоҳ қўзғолонини бостиришга юборди, улар қаршилиқ кўрсатган қишлоқларни ер билан яқсон қилиб, ёшу-қарини аёвсиз қирдилар. 18 ноябрь кунин эрталаб еттида Пичугин бошчилигидаги жазо отряди Ашоба қишлоғига хужум қилишган. Ашоба қишлоқ аҳолиси кўплаб қурбонлар берсаларда қаттиқ қаршилиқ кўрсатдилар. Ҳатто қишлоқ аёллари чор аскарларига пичоқ билан ташланиб, тошлар ёғдирдилар. Босқинчилар гўдакларни ҳам, аёлларни ҳам аяшмади, бутун қишлоқда ўт қўйишди. Қўзғолон шафқатсизларча бостирилди. Шундай ҳаракатлардан яна бири 1892 йили Тошкент шаҳрида бўлиб ўтди. Бу ҳаракатнинг номи, тарихга «Холера қўзғолони» номи билан кирган. 1892 йили май ойида шаҳарда холера — тарқалиб икки мингдан кўпроқ, кишини олиб кетди. Ҳукумат шаҳарда ва-

Фот этган кишиларни фақат битта қабристонга кўмишга рухсат берди. Эпидемстанция ходимлари рухсатсиз кўмилган мурдаларни қайтадан олиб, бошқа жойга кўмишга мажбур қилди. Бундан норози бўлган аҳоли 24 июнь 1892 йили кўзғолон кўтардилар.

Кўзғолон бошланишига холера бир барона бўлсада, асосий масала халқнинг социал-иқтисодий аҳволи эди. Кўзғолонда 5 киши ҳалок бўлди, 80 киши Анҳорда чўқиб ўлди, 60 кишини ҳукумат қамоққа олди, 8 киши ўлим жазосига, 15 киши 2 йилдан қамоқ жазосига ҳукм қилинди.

XIX асрнинг охирларида озодлик ҳаракатининг энг каттаси «Андижон кўзғолони» номи билан машҳур бўлган кўзғолон Фарғона водийсида бўлиб ўтди. Бу кўзғолон «Дукчи Эшон» (Мадали Эшон) номи билан аталади.

12 май 1898 йили Турк султони Мадали Эшонга олтин узук ва яшил байроқ (ислом байроғини) юбориб газоват уруши эълон қилишга даъват этади. 17 май 1898 йили 500, баъзи бир маълумотларга қараганда 2000 кишилик отряд билан Мингтепа қишлоғидан Андижонга қараб юриш бошлади. Отряд қилич, пичоқ, болта, кетмон билан қуролланган эди. 18 майда рус гарнизонига ҳужум қилинди, 22 рус солдати ўлдирилди. Кўзғолон тезлик билан бостирилди. Наманган, Андижон, Марғилон ва Фарғонада кўзғолон хайрихоҳлари ва иштирокчилари қамоққа олинди. Мадали Эшон иши масаласида 546 киши қамоққа олинди, 18 кишини осиб ўлдиришга, 147 кишини 20 йил қамоқ, 15 киши Сибирга сургун қилишга, 15 киши 4 йил қамоқ жазосига ҳукм қилинди.

XIX асрнинг охиридаги тарқоқ, кичик-кичик гуруҳлар томонидан кўтарилган, кўзғолонларнинг ҳеч қандай қийинчиликсиз бостирилишининг сабабларини биз юқорида қайд этиб ўтдик. Яна шуни қўшимча қилиш керакки, озодлик ҳаракатининг ташаббускорлари яхши қуролланмаган тайёргарликсиз аниқ программасиз, мақсадсиз жангга бордилар.

Юқорида келтирилган мисолларимиз шунинг кўрсатадики, XIX асрдаги ҳаракатлар қанчалик бўш ва кучсиз бўлишига қарамай, ўзбек халқининг ватанпарварлик руҳи қанчалик кучли эканлигини, ўз ватанининг тўпроғини муқаддас ҳисоблаб, босқинчи колонизаторларнинг топташларига йўл қўймаслик учун кураш олиб боришга тайёр эканликларини кўрсатди.

Бу ерда шуни таъкидлаш керакки, маҳаллий буржуазия ва помешчиклар, ҳамда савдогарлар халқнинг озодлик ҳаракатига етакчилик қилмадилар, аксинча, халқнинг қаҳру-ғазабидан қутилишининг энг осон йўли рус тўраларининг паñoҳига бекиниш деб билдилар.

XIX асрнинг охирларида Урта Осиё халқлари орасида кўтарилаётган озодлик ҳаракатини бостириш учун Чор Россияси қўлидан келган барча чора тадбирларни кўрди. Босқинчилар бу халқни ўз мустақиллиги учун қатъий кураш олиб боришларини кутмаган эдилар. Лекин тарихий жараёнларни ривожланиши Чор ҳукуматини қаттиқ шошилтириб қўйди. Улар Урта Осиёда ўзларининг мустамлакачилик мавқеини мустаҳкамлаб олиш мақсадида, бу ўлкада давлат бошқаришни ҳарбий, полициялашган тартибга ўтказдилар. Ҳарбий полиция ходимларига, истаганларича, бебошлик қилиш йўли билан бўлсада, маҳаллий халқни итоатда ушлаб туришлари учун сиёсий, ҳуқуқий шароит яратиб бердилар. Маҳаллий халқларни итоаткорлигини кучайтириш мақсадида Туркистонни бешта вилоятга жумладан, Сирдарё, Самарқанд, Фарғона, Еттисув ва Закаспийга бўлиб юбориб, ҳар бир вилоятда алоҳида губернаторлик лавозимини ташкил қилдилар. Вилоятлар ўз навбатида уездларга бўлиниб, уезд ҳокимлари томонидан идора қилинарди. Уезд эса участкаларга ажратилиб, уларнинг тепасида полиция приставлари турарди. Уезд ҳокими ва полиция турли уйдирма «сабаблар» билан истаган кишини жаримага дучор қилиш, агар «айби» оғирроқ бўлса, ҳарбий суд жавобгарлигига тортиш учун расмий ҳуқуқларга ҳам эга эди. Арзимаган баҳона билан меҳнаткашларни савалаш, ҳақоратлаш полиция маъмурлари учун одат тусига кириб қолган эди.

Подшо маъмурларининг шафқатсизлиги, кенг халқ оммасининг мустамлакачиларига нисбатан қаҳр-ғазабни кучайтирди. Колонизаторлар ўзларининг зўравонлик сиёсатларини ўтказишда маҳаллий эксплуататор табақалари — бойлар, мусулмон руҳонийлари, қози-калонлардан фойдаланиш учун уларни қуйи маъмурий бошқармаларига жалб қилди. Мана шу бадавлат гуруҳлардан волость ҳокимлари, қишлоқ оқсоқоллари, шаҳарлардаги даҳаларнинг мингбошилари, маҳаллий элликбошилари, ҳамда маҳаллий судья — қозилар сайланар эди. Бу муаммолар ҳам меҳнаткашлар учун дард устига чипқон бўлди. Улар халқни аёвсиз эзиб талон-тарож қилдилар.

Чор амалдорлари меҳнаткаш оммадан турли-туман маблағлар, солиқлар, жарималар йиғиб, янада бойиб бордилар. Чор Россиясининг бундай талон-тарождик, сиёсати маҳаллий халқларнинг нафратини янада кучайтирди, миллий бирликни, уюшқоқликни вужудга келтирди. Эзилган, камситилган ҳақ-ҳуқуқлари поймол қилинган халқ мустақиллик озодлик кураши йўлида ўзаро бирлашдилар.

Тарихий миллий озодлик ҳаракати ҳақида гап борар экан, албатта шу ҳаракат тепасида турган кишиларни ҳам эслаб ўтиш лозим. Урта Осиё халқлари 150 йилга яқин чоризм мустамлакачиларининг зулми остида яшадилар. Шу узоқ йиллар давомида Марказий Осиё халқларининг мустақиллиги учун кураш олиб борган афсонавий қаҳрамонлар етишиб чиқдими, деган савол туғилади ва бундай қаҳрамонлар кўп бўлганлар.

Шулардан бири узоқ йиллар давомида озодлик курашига бошчилик қилган қозоқларнинг Урта жўз хони Кенсархоннинг ўғли Султон Содик ҳисобланади. У жанг майдонларида тобланади, рус армиясининг ҳарбий тактикасини ўрганади. У Россия империясининг узоқ муддатга мўлжалланган босқинчилик режаларини, ҳатто Ҳинд океанига чиқиш нияти борлигини ҳам англаб етди. Содик Авлиё ота (ҳозирги Жамбул), Туркистон, Чимкент шаҳарлари ҳимоясида жонбозлик кўрсатди. Қўқон қўшинларининг қўмондони, Амир лашкари, Алимқул додхоҳ билан Тошкент ҳимоясида қатнашди. Алимқул додхоҳ Шўртепа қишлоғида хоинлар томонидан ўтиб ўлдирилганидан сўнг, тўпчиларга қўмондонлик қилиш Султон Содикқа юклатилган. Содик Марғилонда, ҳамда Андижондаги заводда ишланган замонавий тўплар билан рус қўшинлари ҳужумини қайтаришга ҳам эришган эди. Лекин қаттиқ жанг кетаётган, бир пайтда жосуслар томонидан тўпларнинг лўкидони ўғирланади, оқибатда тўплар жанг учун яроқсиз бўлиб қолади. Бу ҳолат жангни муваффақиятли боришига салбий таъсир кўрсатади. Тошкент руслар томонидан ишғол қилинади. Шундан сўнг Султон Содик курашни давом эттириш учун Бухоро амирлиги ихтиёридаги Жиззахга бориб, унинг ҳимоясини ташкил этишда қатнашади.

Жиззах ҳимоячилари рус қўшинларига қаттиқ қаршилик кўрсатдилар, лекин кучлар нисбати тенг эмас эди. Шу сабабли Жиззах ҳимоячилари енгилдилар. Содик Зирабулоқ, жангида қатнашиб фидойилик кўрсатади.

Бухоро амири қўшинлари Зирабулоқ; жангида енгилиб Бухоро хонлиги Россиянинг вассалига айланади. Бухоро амири билан Султон Содиқ, ўртасидаги яқинликни сезган чор ҳукуматининг маъмурлари Султон Содиқни тутиб беришларини Бухоро амиридан талаб қилади, лекин амир сиёсий найранг ишлатиб, Содиқни Нуротага юборади ва унга Россия ҳамда Бухорога қарши чиққан киши сифатида бўлишни маслаҳат беради. Содиқ Нуротага ўз кишилари билан ўрнашгач, Содиққа қарши Бухоро ва рус қўшинлари юборилади. Лекин Содиқ қуршовда қолмасдан ўз қўшинлари билан аллақачон Қизилқум орқали Хоразмга ўтиб кетган эди. Хива хони Муҳаммад Раҳимхон биринчи рус қўшинларига қарши мудофаа чораларини кўра бошлайди. Рус қўшинлари Хива хонлигини босиб олиш учун Манқишлоқ, Нурота, Қизилқум, ҳамда Қорабўғоз чўли томонидан ҳужум бошлаб юборади, уч тарафдан қуршалган Хива қўшини мағлубиятга учрайди. Содиқ Хивадан Қорақум томонга туркманлар орасига чекинади. Содиқ Туркманбошидан йигирма минг кишилик лашкар тўплаб берса, рус қўшинларини батамом Урта Осиё ва Қозоғистон тупроғидан ҳайдаб чиқаришга сўз беради. Аввалига бу таклиф қабул қилинади, лекин баъзи бир сабабларга кўра кейинчалик рад этилади.

Шундан сўнг Султон Содиқ Қорақум ва Амударёдан ўтиб, Қашқадарё ва Сурхондарёда рус қўшинларига қарши курашаётган амир Музаффархоннинг ўғли Абдулмалик тўра ҳамда Жўрабек додхоҳлар ҳузурига бориб, озодлик учун бўлаётган жангларда қатнашишни давом эттиради. Абдулмалик тўра билан Султон Содиқнинг биргаликда олиб борган кураши ўн йилларча давом этади. Қашқадарё ва Сурхондарёда рус қўшинлари билан бўлган жангда русларнинг қўли устун келади, сўнг Абдулмалик тўра ва Содиқ Бадахшонга бориб курашни давом эттирадилар. Бадахшонда Абдулмалик тўра билан Султон Содиқни инглизлар разведкаси таъқиб қила бошлайдилар. Ҳатто инглизлар томонидан Содиқни русларга тутиб бериш хавфи пайдо бўлади. Шунга кўра, Султон Содиқ Бадахшондан Шарқий Туркистонга бориб, Хитой босқинчиларига қарши курашаётган Еқуббек Бадавлатга қўшилади, озодлик учун курашни давом эттиради. У Қашқар қалъаси ҳимоясида иштирок этади. Лекин Еқуббекнинг ўлиmidан кейин армияда парокандалик юз бериб, курашни давом этти-

риш имкони бўлмай қолади ва Қашқар қалъасини ташлаб чиқишга мажбур бўлади.

Султон Содиқ 1850 йилдан 1880 йилга қадар чор мустақиллашчиларига, Бадахшонда эса инглизларга ва Шарқий Туркистонда Хитой босқинчиларига қарши кураш майдонида мардонавор жанглар олиб боради. Бу жангларда кўпгина объектив ва субъектив сабабларга кўра, ўзининг олий мақсади бўлмиш Туркистоннинг мустақиллигини, озодлигини таъминлай олмайди. Белдан қуввати кетиб кексая бошлаган, Султон жангни ноилож тўхтатишга мажбур бўлади. Довюррак Султон ўз ихтиёри билан руслар томонидан тайинланган Уш ҳокими ҳузурига келиб, ўзини топширади. Уни Тошкентга олиб келадилар ва император Александр II нинг рухсатига кўра белгиланган ҳудуддан ташқарига чиқмаслик шarti билан Султон Содиқ ўзи туғилиб ўсган районидаги ўз уйида яшашига рухсат берилади³.

Турон замин учун олиб борилган курашларда бу юрт ўғлонларининг бир тану-жон бўлиб кураш олиб борганликларини Султон Содиқ, Абдулмалик Тўра мисолида кўриб ўтдик. Шу муносабат билан Президентимиз Ислом Қаримовнинг қуйидаги жумлалари жуда ўринли айтилган гапдир:

«Тасаввур қилингки, она юртимиз Туркистон катта бир уй, буюк бир рўзғор, буюк бир оила. Бу оила фарзандлари қанчалик яқин ва аҳил бўлса, рўзғор ҳам шунчалик обод ва тўкин бўлади»⁴.

Ҳақиқатдан ҳам Турон заминида яшаётган барча халқлар учун ота юртимиз Туркистон бирдек азиз ва муътабар бўлиб келган. Унинг озодлиги мустақиллиги йўлида Туронликлар ҳар доим якдил ва ҳамнафас бўлиб ҳаракат қилганлар. Биринчи жаҳон уруши ва унинг Урта Осиё Халқларининг ижтимоий, иқтисодий ҳаётига кўрсатган салбий таъсири халқнинг тўлиб тошган сабр косасини, яна ҳам тошириб юборди. Уруш йилларида Ўзбекистон халқининг қашшоқланиши янада ошиб кетди. Озиқ-овқат маҳсулотлари камайиб, аҳолига ғалла етишмаслиги ва қаҳатчилик белгилари пайдо бўлди. Шаҳар ва қишлоқларда қашшоқлик ва очлик таҳлиқаси зўрайди. Бу ижтимоий аҳвол Завқийнинг 1916 йилда ёзган «Қаҳатчилик» деб аталган шеърида ўз ифодасини топди.

Қаҳатчилик бўлди бу Фарғонамизда,
Топилмас бир парча нон вайронамизда,

Улим хавфи ўраб қишлоқларни,
Не қишлоғу жибол авлодларни.
Қирилди қанча одамлар ва бадан
Нишона қолмади меҳру вафодан⁵.

Уруш йнлларида рўй берган оғир аҳвол Туркистон халқларининг норозиликни ва газабини оширди. Миллий озодлик ҳаракатини кучайишига олиб келди. Бунинг устига 1916 йил 25 июнда подшо Николай II нинг «Империядаги бегона халқлар эркак аҳолисини ҳаракатдаги армия районида ҳарбий иншоотлар ва, шунингдек, давлат мудофааси учун зарур бўлган бошқа ҳар хил ишларга жалб этиш» тўғрисида фармони эълон қилинди, фармонга мувофиқ уруш давомида 19 дан 43 ёшгача бўлган барча эркаклар уруш манфаати учун ҳар хил ишларга мажбурий сафарбар қилиш буюрилди. Сафарбарликни биринчи даврасида Туркистон аҳолисидан 250 минг кишини чақириш мўлжалланганди. Мардикорликка олиш маҳаллий халқларнинг нафратини қўзғатиб юборди. Туркистон ўлкасида халқ қўзғолони 1916 йил 4 июнда Хўжанд шаҳрида бошланди. 6 минг кишилик намоёнчилик тўдаси полиция маҳкамаси томон юриш бошлади. 5 июлда Самарқанд уезди Ургут қишлоғининг 2 минг аҳолиси волость бошқармасига тўпланишди.

1916 йил 11 июлда Тошкентда бошланган ҳаракатда кўп минг киши иштирок этди. Полициянинг қўзғолончиларни қурол ёрдамида тарқатиб юбориш учун қилган ҳаракати бефойда кетди. Кучайтирилган ҳарбийлар ёрдамида қўзғолонни бостирдилар. Расмий маълумотларга кўра, 15 киши яраланди. Жазо отрядидан эса 7 киши яраланди, 1 киши ўлди.

1916 йили Жиззах қўзғолонини «русларга қарши қаратилган ғазоват» ёки Жиззахда Назирхўжа эшон, Бағдод волостида Абдурахмон Жеваги каби руҳоний шахслар уюштирган «фанатиклар ҳаракати» деб таърифланиб келинар эди. Бундай қарашлар мустақиллик учун олиб борилган курашни камситишдан бошқа нарса эмасдир. Жиззах қўзғолони ўзини шиддатлилиги ва қўзғолончилар сонининг кўплиги билан озодлик ҳаракатида алоҳида ўрин тутди. Бу ҳаракат Қўқон, Андижон, Марғилон, Наманган ва бошқа вилоятларга, шаҳарларга кенг ёйилди. Ҳаттоки, Марғилонда ҳокимият қўзғолончилар қўлига ўтди. Бутун ўлкадаги ҳаракатнинг асосий кучи меҳнаткаш халқ: деҳқонлар, ҳунар-

мандлар, ишчилар эди⁶. Қўзғолончилар фармонга бўйсунмаслик мардикорликка одам бермаслик каби шиорларни кўтариб чиққан бўлсаларда, бу қўзғолон аслида кун сайин кучайиб бораётган миллий мустамлакачилик зулмига қарши қаратилган миллий озодлик ҳаракати эди. Ҳаракат иштирокчиларининг бош мақсадида ўлкада миллий мустамлакачилик зулмига барҳам бериш, мустақилликка эришиш ва мамлакатни бошқаришишни ўз қўлларига олишдан иборат эди.

Қўзғолон чор ҳукумати томонидан ваҳшийларча бос-тирилди. Шунга қарамасдан, 1916 йил қўзғоломи Урта Осиё халқларининг мустақиллик учун кураши тарихида энг оммавий-сиёсий ва амалий ҳаракат сифати тарихда ўчмас из қолдирди. Қўзғолон чоризмнинг бу ўлкадаги ҳукмронлигига катта зарба берди. XIX асрнинг охири, XX асрнинг бошларида Урта Осиё, шу жумладан Ўзбекистон халқларининг мустақиллиги учун олиб борилган курашида жадиidler ҳаракати муҳим роль ўйнади. Жадиidler ҳаракати ўзининг ижтимоий таркиби, социал қатлами, дунёқарашлари, кўзлаган мақсадлари, ўз мақсадларининг амалга ошириш учун тутган йўллари нуқтаи назаридан бир хил бўлмасада, лекин мазкур ҳаракат иштирокчиларини бир-бирларига яқинлаштирадиган ҳам фикр қиладиган кучларни бирлаштиришга ундайдиган умумий мақсад шу эдики, у ҳам бўлса озодлик миллий мустақиллик ва истиқлол муаммоси эди.

Жадиidчилик ҳаракати Урта Осиёнинг, шу жумладан, Ўзбекистоннинг турли минтақаларида турлича кечган бўлишига қарамасдан, жадиidler мустақиллик учун, озодлик учун, миллий руҳ, миллий қадриятлар учун курашдилар. Мустамлакачилик зулмига инсон ҳуқуқи ва эркинликларини ҳимоя қилиш, Мустақилликка эришиш, халқнинг ижтимоий, сиёсий, ҳуқуқий онгини ўстириш учун кенг миқёсда тарғибот ишларини олиб бордилар. Улар турли Ҳил жамиятлар, ширкатлар, нашриётлар, китоб магазинлари, жамоатчилик кутубхоналари ташкил қилдилар. Турли хил номларда, тилларда газета ва журналлар нашр қилди, уларнинг саҳифаларида ижтимоий ва миллий мустамлакачилик зулмини мустаҳкамлаш мақсадида ўрнатилган тартибларни танқид остига олдилар: чор маъмурлари, уларнинг маҳаллий малайлари — мингбошилар, оқосоқоллар, амир ва хонларнинг, амалдорларнинг талончилик, зўравонлик сиёсатини, давлат органларида авж олиб

бораётган ўзбошимчалик, қонунсизлик тўрачилик каби иллатларни фoш қилдилар.

Жадидлар мустақиллик ва истиқлолга эришишнинг моддий ва маънавий заминини яратиш масаласига алоҳида эътибор бердилар. Улар маҳаллий саноатни ривожлантириш, миллий банклар очиш йўллари, суғориш иншоотларини қуриш қишлоқ хўжалигини, ички ва ташқи савдони тараққий эттириш, мамлакатдан фойдали ва қазилмаларни ва бошқа бойликларни ташиб кетилишини чеклаш, мамлакатда яратилаётган хом ашёни қайта ишлаш ва тайёр маҳсулотни экспорт қилишга эришиш, ишлаб чиқаришга фан-техника ютуқларини олиб кириш каби долзарб муаммоларни кўтариб чиқдилар.

Жадидлар мамлакатнинг озодлигини, мустақиллигини замонавий билимлар билан қуролланган етук мутахассисларсиз тасаввур эта олмадилар. Шу муносабат билан маҳаллий халқнинг болаларидан замонавий кадрлар тайёрлашга: алоҳида эътибор бердилар. Бу масалани ҳал қилишда маҳаллий бойларни бевосита иштирокчини таъминлаш учун кўпгина саъй ҳаракатлар қилдилар. Европа мамлакатларининг бойлари билан Туркистон бойлари ўртасидаги тафовут тўғрисида ниҳоятда қайғуриб ёздилар. Бу масалани ҳал қилиш учун жадидлар махсус жамиятлар, жамғарма фондлари туздилар. Россия, Туркия шаҳарлари маҳаллий халқнинг фарзандларини ўқишга юбордилар. Халқ, ўртасида маърифатчиликни кенг тарғиб қилдилар. Умуман улар мустақилликка эришишнинг асосий воситаси, деб юқори даражага кўтарилган интеллектни қўйдилар. Мустақиллик ва истиқболни қурол йўли билан эмас, балки тинч йўл билан қўлга киритишнинг тарафдорлари эдилар.

Жадидларнинг йирик намояндаларидан бўлган Маҳмудхўжа Беҳбудий, Абдурашидхон Мунаввар қори, Абдурауф Фитрат, Абдулҳамид Чўлпон, Абдулла Авлоний ва бошқаларнинг ижтимоий ва сиёсий программалари юқорида баён этилган фикрлар асосида қурилган эди. Жадидларнинг олиб борган ҳаракатлари Ўзбекистон халқининг мустақиллик учун олиб борган курашида алоҳида даврни ташкил этди. Бу даврнинг хусусияти шундан иборатки, улар ўз мамлакатининг иқтисодий, сиёсий маърифий қолоқлигини, чоризмнинг мустамлакачилик сиёсатига, социал, миллий камситишларига ва хорланаётганликларига қарши кураш олиш боришида халқнинг кўзини очди.

Жадидлар ўзларининг ижтимоий сиёсий қарашлари билан яшаб турган тарихий тараққиёт даражасидан анча илгарилаб кетган эдилар. Улар ўз Ватамларини Европа мамлакатлари даражасига кўтариш учун бутун куч-ғайратларини сарфлашга тайёр эдилар. Давлат бошқариш масалаларида ҳам Европада кенг тарқалган демократик бошқариш формасини жорий қилиш мақсадида кенг тарғибот ишларини олиб бордилар. Улар мамлакат ҳаётига демократик сиёсий-ҳуқуқий институтларни жорий қилиш мамлакатнинг ижтимоий, иқтисодий-сиёсий тараққиётининг муҳим омили деб ҳисоблади ва бунинг учун халқни билимли, маърифатли қилишга курашдилар. Уларнинг сиёсий программаларининг марказидан ўрин олган асосий масала маърифат ва маънавиятни тинмай ривожлантириш бўлганлиги ҳам бежиз эмас эди. Жадидлар ўзларининг сиёсий программаларини амалга ошириш учун кураш олиб борар эканлар, бу билан улар эзилган, топталган, ҳуқуқий камситилган халқнинг қалбига озодлик кураши алангасини жо қилдилар.

1917 йил Февраль буржуа-демократик инқилобнинг ғалабасига катта умид боғлаган, халқимизнинг илғор қатлами, озодлик курашини янги босқичга кўтардилар. Кураш майдонида янги ижтимоий-сиёсий кучлар, ҳаракатлар, жамиятлар, партиялар ва турли сиёсий ташкилотлар пайдо бўлди. Бу масалада руҳонийлар ҳам фаолият кўрсата бошладилар. Булардан «Шурой—Уламо», Тошкентда «Шурой—Исломия», Самарқандда «Мусулмонлар клуби», «Мирватул Ислом», Андижонда «Озодхалқ», «Мифтахул Маориф», «Саноул Ислом», Қўқонда «Мусулмон меҳнаткашлари иттифоқи», Каттақўрғонда «Равнақул Ислом», Хўжандда «Муайин-аттолибин» ва шу каби ташкилотлар.

Туркистоннинг ҳар бир шаҳарида ташкил топди⁷. Буларнинг асл мақсади битта бўлиб, у ҳам бўлса мустақилликка эришиш эди. Шунинг учун ҳам ҳуррият даври келганидан руҳланган халқ ўз бахту-саодати учун кураш байроғини баланд кўтариб, мустақиллик учун интилиш кескин, очиқдан-очиқ сиёсий тус олди. Бу ташкилотлар ва ҳаракатларнинг кўпчилигининг программаларида Россия демократик республикаси таркибига кирувчи Тўркистон мухториятини ташкил қилиш тояси илгари сурилган эди.

Россия демократик республикаси таркибига мухторият қандай иқтисодий-сиёсий ҳуқуқларни ўз қўллари-

га олишни кўзда тутган эдилар. Туркистон мустақил бўлиб, ўзининг ваколати доирасида қонунлар чиқариш, давлат тузилмаларини, давлат чегараларини ўзлари қўриқлаш учун ўзининг армиясига эга бўлиш, хорижий мамлакатлар чегараларида ўзларининг божхонасини ташкил этиш, мухториятнинг ўз хазинасини ва давлат банкини ташкил қилиш, ўз пулига эга бўлиш, ўз-ўзини бошқаришни ташкил этиш ҳуқуқларига эга бўлиш эди. Албатта, Мустақиллик миллий озодлик учун кураш олиб борган ташкилот ва ҳаракатларнинг ҳаммасини ҳам программаси фақат прогрессив руҳда эди, деб айтиб бўлмайди. Лекин уларнинг ҳаракатларидаги айрим иккиланишларидан қатъий назар, мамлакат озодлиги учун, ўз халқининг эрки ва мустақиллиги учун кураш олиб бордилар.

1917 йил Октябрь инқилобидан кейин вазият ўзгарди, ҳокимият большевиклар партияси раҳбарлигидаги солдат ва ишчи-депутатлари совети қўлига ўтиши муносабати билан ўлкадаги миллий озодлик ҳаракати янада жонланди. Сабаби совет ҳокимияти ҳамма халқларга тинчлик, тенглик, озодлик, миллатларга ўз тақдирини ўзи белгилаш каби ҳуқуқларни беришни ваъда қилдилар, лекин амалда чор ҳукуматининг мустамлакачилик шовинистик зўравонлик сиёсатини бир мунча бошқачароқ тарзда давом эттирадилар. Ҳатто баъзи бир ҳолатларда чор ҳукумати сиёсатидан ҳам ўтказиб юбордилар. Бунга жавобан маҳаллий халқнинг норозилик ҳаракатлари кучайиб кетди.

Миллатнинг ўз тақдирини ўзи белгилаш ҳуқуқини тинч парламент йўли билан амалга ошириш мумкин эмаслигини тушуниб етган, маҳаллий халқ вакиллари 1917 йил 26—28 ноябрь кунлари Қўқонда ўлка умум-мусулмонларнинг фавқулодда съездига тўпланиб, «Туркистон Мухторияти» («Қўқон Мухторияти») ташкил этилганлигини эълон қилдилар.

Лекин 1918 йил 23 январда Туркистон советларининг IV ўлка қурултойи Қўқон Мухториятининг Муваққат ҳукумати ва унинг аъзоларини қонундан ташқари, деб эълон қилди ва қурол-яроғи деярли бўлмаган мухториятчилар жойлашган эски шаҳарни тўплардан ўққа тутиб, йўқ қилиб ташлади. Мухториятга алоқаси бўлмаган тинч аҳоли ҳам катта зарар кўрди⁸. Бу сиёсий воқеалардан хулоса чиқарган Ўзбекистон халқи ўз Мустақиллигини қурол ёрдамида ўз қўлига олиш учун курашнинг бошқа воситаларига ўтдилар. Бу тарихга

«босмачилик» номи билан кирган, аслида эса миллий озодлик ҳаракати эди.

Мустақиллик учун курашнинг турли воситаларидан фойдаланилди. Ўзбек халқининг асл фарзандлари Файзулла Хўжаев, Акмал Икромовга ўхшаган давлат арбоблари юқори минбарлардан фойдаланишга ҳаракат қилдилар. Абдулла Қодирий, Фитрат, Чўлпон каби ёзувчиларимиз матбуотдан, адабиёт ва шеърятдан фойдаланиб, халқни Мустақиллик сари курашга даъват этдилар. Лекин 30-йилларда Мустақиллик учун, озодлик учун қилинаётган ҳар бир ҳаракат тоталитар тузумнинг назаридан четда қолмади. Чекка ўлкалар деб аталмиш миллий Республикаларнинг аҳолисини ҳар бир айтган сўзи, ҳар бир ҳаракати марказ томондан назорат остига олинди. Миллий нуқтаи назардан гапирилган ҳар бир сўз учун миллатчи сифатида қаттиқ жазога тортилдилар.

Ўзбекистон халқи 30-йилларда миллий Мустақиллик учун олиб борган курашларида жуда Кўплаб асл фарзандларини йўқотдилар. Бу даврда ҳўлу-қуруқ баробар ёнди. Айбдор ҳам айбсиз ҳам таъқиб қилиниб, миллатнинг гули ҳисобланмиш зиёлилар турли сабаб, баҳоналар билан йўқ қилинди.

30—40-йилларда ўзбек зиёлиларининг мустақиллик учун олиб борган кураши шу билан характерлики, яъни улар Ўзбекистонни иқтисодий мустақиллигини тиклаш учун курашдилар. Сиёсий мустақиллик умуман Ўзбекистонни СССРдан ажратиб олиниб, мустақил давлатга айлантириш ҳақида бирон оғиз гап айтиш ўлим билан тенг эди. Чунки юқорида айтганимиздек, бу даврда «Давлат хавфсизлик комитети»нинг суд прокурор ва алоҳида бўлими бошлиғидан ташқари «учлик», деб аталувчи қотиллик ва адолатсизлик билан тўлиб тошган гуруҳ иш олиб борар эди. Бу гуруҳнинг иштирокчилари кўплаб бегуноҳ кишиларнинг умрларига завола бўлдилар. Лекин шунга қарамасдан, ҳар қандай тўсиқлар, манъ этишлар, озодлик учун ҳуррия учун улар йўлини тўса олмади. Албатта, 50-йилларда ўз қарашларини эркин билдириш, республика манфаатларини кўзлаб, бирон бир ғояни илгари суриш ўта хавфли эди. Шундай бўлсада, 50—60-йилларда ҳам халқимиз орасидан мустақиллик миллий манфаат тўғрисида ўз фикрларини айтувчилар топилди. Бундай кишилар қаттиқ таъқиб остига олинди ва қамоқ азобларини тортдилар.

Хулоса қилиб айтганимизда мустақиллик миллий:

озодлик ўзига хос бир азиз ва муқаддас туйғудирки, бу туйғудан ҳар қандай инсон ҳам воз кечолмайди. Шундай экан, мустамлакачилик азобини тортаётган халқнинг қалбидан Ватан мустақиллиги, озодлиги туйғусини чиқариб ташлаш мумкин эмас. Ўзбек халқи ҳам бу муқаддас туйғуни доимо авайлаб асраб гоҳо очик, гоҳо яширин кураш олиб бориш билан бирга озодлик мустақиллик учун қулай тарихий шарт-шароитни юзага келишини кутдилар.

1-МАВЗУ УЧУН

ФОИДАЛАНИЛГАН АДАБИЕТЛАР РЎЙХАТИ

¹ И. А. Қаримов. «Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли», Т., «Ўзбекистон», 1992 йил, 23-бет.

² И. А. Қаримов. «Ўзбекистон бозор муносабатларига ўтишнинг ўзига хос йўли». Т., «Ўзбекистон», 1993 йил, 34-бет.

³ Қ. Маҳмудов. «Озодлик қаҳрамонлари ёд этайлик», «Фан ва турмуш», 3-сон, 1990 йил, 12—13-бетлар.

⁴ Завқий. Танланган асарлар тўплами. Т., «Ўзбекистон», 1958 йил, 87-бет.

⁵ Х. Т. Турсунов. «Восстание 1916 года в Средней Азии и Казахстане». Т., изд. УзССР. 1962 г. 428 стр.

⁶ С. Аъзамхўжаев. «Шўрои Исломия асли қандай эди». «Фан ва турмуш». 5—6-сон, 1992 йил, 18-бет.

⁷ Н. Норқулов. «Мухториятнинг тугатилиши». «Фан ва турмуш». 8-сон, 1990 йил, 8—9-бетлар.

2-мавзу

ЎЗБЕКИСТОНДА МИЛЛИЙ ТИКЛАНИШНИНГ ЯНГИ БОСҚИЧИ. МУСТАҚИЛЛИК САРИ ЙЎЛ ТУТИЛИШИ

РЕЖА:

1. Собиқ Иттифоқда жамиятни қайта қуришнинг объектив заруратга айланиши. Мафкуравий якка ҳокимлик таъсирини сусая бориш сабаблари.

2. «Кадрлар десанти», «Пахта иши» каби марказдан олиб борилган тадбирлари ва уларнинг салбий оқибатларга олиб келиши.

3. Ўзбекистонда президентлик бошқарувини таъсис этиш тўғрисида Олий Кенгашнинг қарори, Марказ билан Ўзбекистоннинг маишаатлари ўртасидаги зиддиятнинг тобора кескинлашиб бориши.

4. 1991 йил 19—21 август кунларидаги фожияли воқеалар. СССРнинг тақдири тўғрисидаги масалага Ўзбекистоннинг муносабати.

60—80 йилларга келиб собиқ СССРнинг ижтимоий ҳаётини ҳамма жабҳаларида вазият ўзгариб кескинлашиб борди. Жамиятнинг барча соҳалари инқирозга юз тутди. Бунинг сабаблари нимада эди? Нима учун қайта қуриш собиқ Иттифоқ учун объектив заруриятга айланди? Бунинг бир қанча объектив ва субъектив сабаблари бор эди. Иқтисодий соҳада инқирозни юзага келишидаги асосий сабаблари:

60-йиллардаёқ иқтисодий зиддиятлар кучайиб бораётгани, амалдаги хўжалик юритиш механизми мазкур зиддиятларни бартараф этишга ноқобиллиги яққол намён бўла бошлаган эди. Иқтисодиётнинг ривожланиш суръати кескин пасайди. Унга бўлган сарф ҳаражат орта бошлади. Моддий бойликлар ва маблағлар тақчиллиги аниқ кўриниб қолди. Иқтисодий воситалар ва омиллар амалда ишламади. Ишлаб чиқаришни техникавий ривожлантиришда ва ағоли турмуш даражасида Ғарб мамлакатларидан анча орқада қола бошлади. Илғор иқтисодчи товар ишлаб чиқариш тарафдорлари-

нинг бозор муносабатлариники айта тиклаш тўғрисидаги даъвати инкор этилди.

Бошқарувнинг тармоқ принципини кучайтиришга, қишлоқ, хўжалигини индустрлаштиришга, корхоналарга катта иқтисодий эркинлик беришга фаолиятини баҳолашда қиймат кўрсаткичларига ўтишга қаратилган 1965 йилги иқтисодий ислохот ишлаб чиқариш муносабатининг туб моҳиятига даҳл қилингани йўқ ва шу бондан кўзда тутилган натижалар иқтисодиётни жонлаштиришга олиб келмади.

Консерватив маъмурий тузум, иқтисодиётга партиявий раҳбарлик ва унинг ҳаддан ташқари мафкуралаштирилганлиги доирасида кейинчалик иқтисодиётни ислох қилиш йўлидаги бошқа уринишлар ҳам (1979 йилги режалаштириш тизимини ислох қилиш, 1987 йилги хўжалик механизмни ислох қилиш ва бошқалар) кам самара берди. Аксинча, сўнгги ўн йиллар мобайнида сохта обрў орттириш мақсадида қабул қилинган ва мавжуд имкониятларни ҳисобга олмаган ижтимоий, озиқ-овқат, аграр-энергетика, экология ва бошқа соҳалардаги кўпгина дастурлар иқтисодий қарама-қаршиликни чуқурлаштириб юборди. Натижада иқтисодиётни батамом издан чиқариб, моддий ва молиявий маблағлар тақчиллигини даҳшатли тарзда ўсишига ташқи қарзлар кўпайишига олиб келди. Энг асосийси шу бўлдики, меҳнатни рағбатлантириш тизими бузилди. Бу эса одамларнинг ижтимоий руҳияти салбий томонга ўзгаришига олиб келди. Тайёрга айёрлик боқимандалик кайфиятларини келтириб чиқарди. Марказдан бошқаришнинг амалдаги тизими, унинг идоралари, хўжалик юритиш услуб ва усуллари иқтисодиётнинг янада ривожланишига сезиларли туртки бўлиши, кескин ижтимоий муаммоларни ҳал қилишига қодир эмаслиги яққол аён бўлиб қолди.

80-йилларда иқтисодий инқирознинг кучайиб бориши сабабларини очиш, уни бартараф этиш йўлларини топиш борасида, уринишлар ҳам муваффақиятсизликка учради. Ишлаб чиқариш суратининг пасайиши сабаблари ривожланишнинг экстенсив омиллари тугаганлигидадир, деб юзаки тушунилганлиги устувор тармоқларни ажратмасдан, халқ хўжалигининг барча соҳаларини бир вақтнинг ўзида ривожлантирилиши тўғрисида нотўғри қарор қабул қилинишига сабаб бўлди. Бу ҳол пировард натижада, чекланган маблағларнинг пароканда бўлиб кетишига, молия ва таъминот тизимининг ба-

тамом издан чиқишига олиб келди. Инқирозни чуқурлаштирди»¹.

Мамлакатнинг катта моддий ва меҳнат ресурсларидан унумли фойдаланила олинмади. Ишлаб чиқаришга ривожланган мамлакатларнинг техника ва технологиясига рақобат қила оладиган техника ва технология олиб кирилмади. Ишлаб чиқаришнинг талаб ва таклиф қоидаларига риоя этилмади. Икки сиёсий система ўртасидаги қарама-қаршилик геосиёсатдаги зиддиятга катта эътибор бериш, ҳамда ўзининг сиёсий, иқтисодий мафкуравий таъсир зонасини кенгайтиришга берилиб кетилиши, ҳарбий ишлаб чиқариш комплексини катта куч билан ривожлантиришга мажбур этди. Бунинг оқибати шунга олиб келдики, яъни бир мамлакатнинг маблағини асосий қисми ҳарбий саноатни ривожлантиришга сарфланиб, халқ хўжалиги ва социал, маданий, маърифий, медицина ва бошқа соҳалар узлуксиз равишда иқтисодий танқисликни яққол ҳис қилиб келдилар. Бу эса ўз навбатида кишиларнинг маданиятига ва маънавиятига катта салбий таъсир кўрсатди. Иқтисодий соҳада мамлакатнинг яна бир катта хатоси шунда бўлдики, «Бир неча ўн йиллар мобайнида республика иқтисодиёти марказдан бошқариладиган ягона халқ хўжалиги мажмуининг таркибий қисмига айлангандир. Марказ қабул қиладиган кўпгина қарорлари Ўзбекистоннинг манфаатларидан йироқ эди. Хуллас, Чор империяси давридагидек, республика арзон хом-ашё ва стратегик минерал ресурслар етказиб берувчи, тайёр маҳсулотлар сотиладиган қулай бозорга айланиб қолаверди, яъни республика хом ашё базаси бўлиб келди»². Бундай иқтисодий аҳвол, яъни марказнинг қаттиқ иқтисодий ҳукмронлигини барча республикаларда кўришимиз мумкин эди. Собиқ СССРни таркибига кирувчи ҳамма республикалар мамлакат манфаати нуқтаи назаридан ихтисослаштирилди. Бу деган сўз бирон-бир республикани моддий, табиий ресурслари, имкониятлари ҳисобига одинмай, у ёки бу соҳага ихтисослашди. Иқтисодиёт масаласига марказнинг бундай тарзда ёндошганлигини сабаби нимада деган саволга турлича талқин бериш мумкин.

Масалан: Республикаларнинг ҳар томонлама ривожланишига йўл қўймаслик йўли билан бир-бирига қаттиқ, ҳар томонлама боғлаб ташлаш орқали марказнинг ҳукмронлигини мустаҳкамлаш. Токи бирон-бир республика ёки миллат ҳеч қачон иқтисодий ажралиб қолиш-

дан қўрқиб, мустақилликка давогарлик қилмасин, ёки иккинчи мақсад, у ёки бу имконияти бой бўлган. Ўзбекистонга ўхшаган республикалар ўз имкониятларини ишга солиб, ишлаб чиқариши ҳар томонлама ривожланиб кетиб марказнинг арзон хом-ашё базасидан маҳрум бўлиб, қолмаслиги учун эҳтиёт чораси сифатида шундай механизм қўлланган бўлиши ажаб эмас. Ёки ҳақиқатдан ҳам умумдават, умумхалқ манфаатларини яхлит бир бутун деб қараш ҳам асос бўлган, деб фараз қилиш мумкин. Лекин бундай қараш ҳақиқий, воқеийликка мутлақо тўғри келмайдиган тушунчадир. Агар собиқ СССР халқларининг манфаатлари бирлиги маъносида иқтисодий сиёсат юритилган бўлса, нима учун давлат ва халқ бойлигини каттагина қисми у республикадан бу республикага юк ташиш учун транспорт воситаларига сарфланди, имкониятлардан келиб чиқиб, ҳар бир республиканинг ўзида ишлаб чиқаришни ташкил этса бўлмасмиди, деган савол туғилади. Бундай саволларга Ўзбекистон Президенти И. А. Қаримовнинг қуйидаги сўзлари жуда лўнда жавоб бўлади:

«Республика хом-ашё, ёқилғи, ускуна ва технологиянинг айрим турларигина эмас, балки ғалла ва қанд, гўшт ва бошқа ҳаётий муҳим маҳсулотларни, шунингдек, кўпгина халқ истеъмол молларини ташиб келтиришга мажбур бўлди. Бу, бизнинг назаримизда на транспорт ҳаражатларини, на бошқа сарф ҳаражатларни ҳисобга олмай, ҳар бир республиканинг ҳудудининг комплекс ривожланишига зиён келтирган ҳолда, уларни боқаларга боғлиқ қилиб қўйиш мақсадини кўзлаган империяча сиёсатнинг бевосита кўриниши ва қолдиғидир. Бу масала фақат иқтисодий жиҳати бўлиб, сиёсий жиҳати ҳақида гапирмаса ҳам бўлади. Тазйиқни қайтариш, республикага хос ривожланиш йўллари шакллари белгилаш борасидаги уринишлар «миллатчилик» сифатида баҳоланиб, уларга дарҳол чек қўйиларди»³.

Бу жумлалар марказнинг республикаларга нисбатан тутган иқтисодий сиёсатини туб моҳиятини аниқ очиб беради.

Сиёсий соҳада бутун ижтимоий ҳаётнинг ҳамма жабҳалари сиёсатга боғланади. Сиёсат қаттиқ мафкуралаштирилиб, ҳаттоки инсоннинг ҳар бир ҳаракати, оилавий муносабати, жамоат орасидаги ҳаракатлари, одамлар ўртасидаги муносабатлари, юраётган фикри мафкура нуқтан назаридан таҳлил этилди. Давлатнинг ички ва ташқи сиёсати, социал ва иқтисодий сиёсати-

нинг мафкурага ўраб-чирмаб ташланиши, фуқароларнинг эркин мустақил фикрлашларини, ҳаракатларини, қаттиқ мафкуравий чегараланиши одамларда манқуртлик психологиясининг шаклланишига олиб келди. Фуқаролар ҳар бир ҳаракатидан, сўзлаётган фикридан ўзи ҳадиксирайдиган бўлиб қолдилар. Ижтимоий ҳаётда мафкуранинг кучли салбий таъсири шундан иборат бўлдики, яъни фикрлар хилма-хиллиги, ошкоралик ўз-ўзини танқид қилиши йўқолди. Бу ўз навбатида мавжуд сиёсий хатоларни ўз вақтида тўғирлаш, ҳаётдаги камчиликларни бартараф этиш имконияти чеклаб қўйилди. Собиқ совет кишилари учун дунё халқлари икки гуруҳга ажратилганди, яъни дўстларга ва душманларга. Сиёсий мақсадларимиз учун дўстларга ҳамма нарсани текинга бериш ёки арзон-гаровга сотиш йўли билан дўстликни ушлаб туриш. Душманга эса қарши кураш олиб боришга тайёргарлик кўриш. Бунинг учун ҳар қандай оғир-енгилликка чидаш ва порлоқ истиқболни кутиш керак, деган ғоя ҳукмронлик қилди.

Сиёсий соҳада яна бир муҳим масалага ҳаддан ташқари нотўғри, яъни фанатик равишда қараш ҳам мамлакатнинг ичидан емирилишга олиб келди. Бу миллий масала бўлиб, 60-йиллардан кейин «миллатларнинг бир-бирига яқинлаштириш ва қўшиб юбориш, яъни умумийликка интилиш» шиори остида иш юритилди. Шиорни амалга ошириш мақсадида аҳолининг миграцияси сунъий равишда тезлаштирилди ва фахрланилди ҳам. Бу билан Иттифоқ таркибига кирган барча миллатларни миллий маданияти, маънавияти, қадрияти, миллий анъаналари, тили, эътиқоди турғунлик ҳолатига келиб қолди. Миллат масаласи хавф остида қолиб, катта миллат томонидан ассимиляция бўлиб кетиш хавфи туғилди. Айнан шу масала 80-йилларнинг иккинчи ярмига келиб собиқ иттифоқни ичидан емирилишига сабаб бўла бошлади.

Сиёсий соҳада гапирганда, яна бир масалага тўхталмасдан бўлмайди. Бу давлатни бошқарув органларидаги элита масаларидир.

1970—1980 йилларга келиб собиқ совет давлатининг бошқарувчи элитаси аристократлашиб бордилар. Давлат ва халқ манфаатлари иккинчи ўринга суриб қўйилиб, ўзларининг шахсий манфаатларига берилиб кетдилар. Халқнинг социал моддий турмуш даражаси пасайиб бораётганлиги давлат иқтисодиёти инқирозга юз тутаётганлигини билсаларда, билмасликка олардилар. На-

тижада мамлакатда аҳолининг қуйи қатлами билан юқори қатлами ўртасида қандайдир ажралиш, жарлик пайдо бўла бошлади. Бу ҳолат юқори ва қуйи қатламнинг ғоявий ва социал жиҳатдан кескин табақаланишига олиб келди, лекин бу табақаланиш назарий жиҳатдан тан олинмаган бўлсада, амалий ҳаётда, кундалик турмушда сезила бошлаган эди.

Аристократлашган элита давлат бошқаришда ёшлари ўтиб иш қобилиятларини йўқотганлигини тан олмас, мансаб креслоларида умрининг охириг кунларигача ўтириши учун курашиб, ҳаракатчан иқтидорли ёшларга ўз ўринларини бўшатиб беришни хоҳламадилар. Бўшаган мансаб креслоларига ҳам кўпроқ қобилиятсиз, иқтидори паст ёшлар кела бошлади. Элита таркибига кираётган ёшларни кўпчилиги таниш-билиш, оғайнигарчилик орқасидан бўлди. Бунга мисол сифатида КПСС МК бош секретари Л. И. Брежневнинг куёви, қизи, ўғли ва бошқаларни кўришимиз мумкин. Юқори мансабдор шахсларнинг фарзандларини ҳар қандай ҳаракатлари, қонун бузарликлари, давлат мулкани умаришлари ёзилмаган қонуний тус олиб оддий ҳолатга айланиб борди.

Элитанинг уруғ-аймоғи ва оила аъзоларининг дам олиш, ҳордиқ чиқариши тиббий ёрдам олишларида ҳам алоҳидалик махсуслик ҳолати ҳам қонуний тусга кирди. Социал турмушдаги икир-чикирларда ҳатто социал таъминотда ҳам улар оммадан ажралиб, халққа нисбатан ўзларини оксуяклар даражасидаги шахслар, яъни антик дунё қоидаларини ўзларининг ички маънавий дунёларига айлантирдилар. Халқнинг меҳнати билан тўпланган катта-катта бойликларни совуришдан ўзларини тортмадилар. Ана шундай вазиятда ўз-ўзидан маълумки бошқаришда иштирок этаётган элитанинг иш юритиши ҳам ўзига хос ўзига мос бўлиб қолди, қабул қилинган қарорларни бажарилишини ва уни натижаларини текшириш назорат қилиб боришга куч-қудрати етмай қолди ва оқибатда улар қоғознинг қўлига айландилар. Қуйи қатламдаги раҳбарлар юқорига ҳамма нарсани бўяб, камчиликсиз қўшиб ёзиб кўрсатдилар, бунинг эвазига мукофотлар, орден ва медалларга сазовор бўлдилар. Орден, медалларга хуруж қўйиш пойгаси бошланди. Бу пойгада ҳам марказ лидерлари ғолибликни қўлдан бермадилар. Ўлмасидан олдин ўз номларини абадийлаштиришга, ўзларига мамлакатнинг турли бурчакларида ҳайкал ўрнатишда ҳам

оддий меҳнаткаш халқидан уяламдилар, аксинча фахрландилар. Масалан: Л. И. Брежнев 4 маротаба Совет Иттифоқи қаҳрамони, бир маротаба социалистик меҳнат қаҳрамони, ҳамда 22 мамлакатнинг халқ қаҳрамони унвонига сазовор бўлди. Совет Иттифоқи маршали унвонига эга бўлди. Ҳамма олган орден ва медаллари оғирлиги 5 кг 200 гр ни ташкил этган, ҳаттоки давлатнинг биринчи раҳбарини бюстини тилладан ясаб, ўзига тақдим этганларида ҳам халқнинг пешона териси билан яратилаётган бойликни ўғриси сифатида тортинмади.

Аристократлашган элита ўз фарзандларини қариндош-уруғларини юқори мансабларга кўтариш, уларга давлат имтиёзларини иложи борича кўпроқ бериш, ўзларининг номларини абадийлаштириш, шон-шуҳратга берилиши билан овора бўлиб қолиб, халқ ва давлат манфаатларини унутдилар ёки иккинчи планга суриб қўйдилар. Бу субъектив ҳолларни ҳаммаси сскин-аста давлатни иқтисодий ва маънавий, социал-сиёсий жиҳатдан ўлимга олиб кела бошлади. Ана шу юқоридаги ҳолатлар мамлакатни сўзсиз равишда иқтисодий инқирозни келтириб чиқарди. Халқнинг гашига тегди, халқда мавжуд системага нисбатан нафрат уйғонди. Бу нафрат яширин равишда бўлсада, мавжуд эди.

Ижтимоий ҳаётдаги субъектив салбий ҳолатлар объектив омилларни кучайиб боришига сабаб бўлди. Бундан кейин халқнинг социал турмушини ижтимоий барқарорлигини ушлаб туриш мумкин бўлмай қолди.

1980-йилларда давлат раҳбарларини тез-тез ўзгариб туриши ҳам, ўзига хос қандайдир муаммоларни чуқурлашиб боришига сабаб бўлди. Ҳар бир раҳбар ўзи бўлганича, муаммоларни ҳал этиш усулини излар ва бу муаммоларга калит топгандек бўлар эди. Ю. В. Андропов мамлакатнинг ҳалокатга қараб кетишининг асосий сабаби деб тартиб-интизомга катта эътибор берган бўлса, Горбачёв умуман ҳаётни қайта қуриш керак деган хулоса келди. 1984—1985-йилларда миллий даромаднинг йилига 1% га кўтаришни мўлжаллаган Андропов қандайдир мақсадга эришган бўлса, 1985 йил апрель пленумида кейин Горбачёв даврида шунчалик иқтисодиёт орқага кетдики, уни тўғрилашни ҳеч қандай имконияти тепилмай қолди. Мамлакатни ана шу ҳолатни И. А. Каримов жуда ўринли таҳлил қилиб берган. 80-йилларда иқтисодий инқирознинг кучайиб бориш

сабабларини очиш, унинг бартароф этиш йўлларини топиш борасидаги уринишлар ҳам муваффақиятсизликка учради. Ишлаб чиқариш суръатларининг пасайиш сабаблари ривожланишнинг экстенсив омиллари тугаганлигидир, деб юзаки тушунилганлиги устувор тармоқларни алоҳида ажратмасдан, халқ хўжалигининг барча соҳаларини бир вақтнинг ўзида ривожлантириш тўғрисида нотўғри қарор қабул қилинишига сабаб бўлди. Бу ҳол, пировард натижада чекланган маблағларнинг пароканда бўлиб кетишига молия ва таъминот тизимининг батамом издан чиқишига олиб келди ва инқирозни чуқурлаштирди.

Қайта қуриш сиёсати даврида иқтисодиётда жуда кучли бузилишлар рўй берди. Инқироз сабаблари ва омилларини тўлиқ тасаввур этмаган, ўзгартиришларнинг аниқ-равшан дастурига эга бўлмаган бутун иқтисодий сиёсат эмпирик характерда бўлиб, авантюрадан иборат экспериментлардан, ҳар томонга оғишлардан бошқа нарса эмас эди. Иқтисодиётни барқарорлаштириш ва бозор муносабатларига ўтишнинг турлича ёндошувларига асосланган дастурлар, лойиҳаларнинг кўплиги ислохотларнинг аниқ мақсади йўқлигидан уларни рўёбга чиқариш муддатлари «беш юз кун» деб белгилаб қўйилиши эса, зарур ўзгартиришларнинг туб моҳиятини ва ниҳоятда мураккаблигини тўла англаб етмаганлигидан далолат беради.

Марказда ишлаб чиқарилган дастурлар ва ислохотга онд чора-тадбирлардан федерация субъектлари бўлиши республиканинг манфаатлари эътиборга олинмай келинди. Бунинг устига марказ ўзининг кўпгина барбод бўлган ишларини республикаларнинг гарданига юклашга интилиб, уларнинг озиқ-овқат, халқ истеъмол моллари ва моддий бойликлар билан ўзини-ўзи таъминлашга мажбур қиларди»⁴.

Юқорида келтирилган объектив ва субъектив сабабларга кўра жамиятда ҳукмрон бўлмаган мафкурага нисбатан фуқароларда ишонч эътиқод йўқола борди ва мафкуранинг таъсирчанлиги сусайди. Айнан шу шароитда кўпгина мамлакатларда миллий уйғониш, миллатларни ўзини-ўзи англаш жараёни бошланиб кетган бўлиб, бу тўлиқ собиқ СССР халқларини четлаб ўтмади. Миллий уйғониш, миллатларни ўзлигини англаш жараёни собиқ СССРни парчаланиб кетишига олиб келиши мумкинлигини яхши билган давлат элитаси, баъзи республикаларда турли тадбирлар ўтказиш йўли

билан давлатнинг умрини чўзишга ҳаракат қилиб кўрдилар.

Шундай тадбирлардан бир нечасини Ўзбекистонда ўтказиш мўлжалланди. Чунки Ўзбекистон Марказий Осиё республикалари орасида ҳар томонлама, алоҳида мавқега эга бўлиб, собиқ СССРни яхлитлиги сақланиб қолишида ҳам муҳим роль ўйнаши мумкин эди. Шунинг учун ҳам Ўзбекистонга марказдан кадрлар десанти ташлаш йўли билан раҳбарликни умуман республикани бошқаришни марказ ўз қўлига олишга қарор қилди. Ана шу мақсадда кўп сонли «кадрлар десанти» Ўзбекистонга ташланди. Уларнинг кўпчилиги Ўзбекистон ҳақида аниқ тушунчаларга эга бўлмаган яроқсиз шахслар эдилар.

Шундай қилиб, 1980-йилнинг иккинчи ярмидан бошлаб, республикамизнинг тақдири миллатчи-шовинист Анишчев — Ўзбекистон компартиясининг иккинчи секретари, Клепиков — Сирдарё область партия ташкилотининг биринчи секретари. Булардан ташқари Огорьков, Рамоновский, Нестеренко, Дидаренко, Гайданов, Литвиненко ва бошқалар қўлида қолди.

Ўзбекистонга раҳбарлик лавозимига келган десантчиларнинг биттаси ҳақида қисқача тўхталадиган бўлсак, қуйидаги ҳолатни кўрамиз: В. Огарков — Ўзбекистон Министрлар совети раисининг биринчи ўринбосари лавозимини эгаллаш биланоқ Россия ва Украинадан ўзининг таниш-билишларини ошна-сғайнилларини Ўзбекистонга мартабали вазифаларга бирин-кетин чақира бошлади. Харьков шаҳар «Спортторг» мағазининг директори бўлиб ишлаб турган дўсти Ю. Литвиненкони Ўзбекистон Республикаси савдо Вазирининг мовуни лавозимига таклиф этди. Малолетов, Баруллин ва бошқалар ҳам шулар жумласидан эдилар. Кадрлар десантининг каттагина қисми Олий таълим системасига жойлаштирилдилар. Ўзбекистоннинг ҳаётидан узоқ бўлган шахсларни республикамизнинг ҳокимияти таркибига киритилиши марказ томонидан оддийгина қилиб айтганда, маданиятсизлик этикага риоя қилмаслик эди, империк сиёсатни кучайтириш эди.

Ўзбекистонда ўтказилган тадбирлардан яна бири бу «пахта иши» ёки бошқачароқ айтганда, «ўзбеклар иши» тадбири бўлди. Марказнинг маълумотларига кўра, Ўзбекистон 6 миллиард сўмлик пахтани қўшиб ёзди бахонаси билан марказдан собиқ СССРнинг прокуратурасининг махсус ишлар бўлимининг ходимлари Гдлян ва

Ивановларнинг раҳбарлигида «қонун ҳимоячилари» Ўзбекистонда иш бошладилар. Шу ўринда бир нарсага алоҳида эътибор беришимиз керакки, яъни қўшиб ёзиш деган иллат фақат Ўзбекистонга алоқадор бўлмай, балки бутун собиқ СССР республикаларига теккан, даволаниши қийин бўлган касаллик эди.

Гдлян ва Ивановнинг нопок тергов гуруҳига чекланмаган ҳуқуқ бериб қўйилди. Гдлян одамлари республика идора ҳокимиятининг ҳақ-ҳуқуқларини топтаб, ҳамма вилоятларда тўла хўжайин бўлиб олди⁶.

Марказнинг олиб борган бундай сиёсат ўтказган тадбирлар республиканинг маънавий-сиёсий ҳаётига катта салбий таъсир кўрсатди. Бу гуруҳнинг қилмишлари собиқ СССР таркибига кирувчи республикаларнинг ҳуқуқсиз ҳолга келиб қолганлигини бутун дунёга намойиш қилди. Марказнинг бундай ҳаракатлари нафақат Ўзбекистонни балки бошқа республикаларни ҳам ўйлантириб қўйди.

Республикамизда бўлиб ўтган, бу жараёнларни Ўзбекистон Республикаси бош вазирининг собиқ биринчи ўринбосари И. Жўрабеков қуйидагича изоҳлайди:

«...ҳалол меҳнат қилаётган билимдон ва тажрибали маҳаллий ходимлар ҳеч қандай сабабсиз ишдан бўшатилади, катта ижтимоий ҳаётдан четлаштирилиб юборилди.

Масалан, Бухоро вилоятида бир вақтнинг ўзида райком секретарларининг ҳаммаси, район ижроия комитетлари раисларининг 70 фоизи, вилоятлар, колхоз ва совхоз раҳбарларининг 50 фоизга яқини қамалган. Олот районида 11 хўжалик бўлим, бу хўжаликлар раҳбарларининг ҳаммаси қамалган. Текширилганда, мана шу раҳбарлар жуда қашшоқликда яшаётгани маълум бўлди»⁷.

Бу рақамларни республикамиз миқёсида кўрадиган бўлсак вазиятнинг жиддийлиги яна ҳам яққол сезилди. Хўш, марказнинг бундай фожиали тадбирлари қандай оқибатларга олиб келди? Марказ ўзининг кўзлаган сиёсий ва иқтисодий мақсадларига эриша олдими?— деган савол туғилади. Бундай тадбирлар маълум шахсларни, гуруҳларни моддий манфаатига ва сиёсий шон-шўхрати учун қайсидир даражада фойда келтиргандир. Лекин собиқ Иттифоқда вазиятни анча кескинлаштирди, яъни марказ ўзининг нотўғри сиёсати билан республикаларни ўзидан узоқлаштирди. Чунки Ўз-

бекистоннинг бошига тушган бу фожиали тадбирлар бошқа республикаларнинг ҳам бошига келиши мумкинлигини аниқ ҳис қилган бошқа қардош республикалар, марказдан узоқлашиши тезлашади. Ўзбекистонда миллий мустақиллик ғояси моддий кучга айлана борди. Маъмурий-буйруқбозлик тизимига асосланган тоталитар системасининг бутун ярамас иллатлари секин-аста қалқиб юзага чиқиб борар экан, бу иллатларни ҳар томонлама таҳлил қилиш жараёни бошланиб, марказ билан Ўзбекистон ўртасидаги зиддият кучайди.

Ўзбекистонда пахта яккаҳокимлигига қарши кураш кучайиб борди. Пахта яккаҳокимлигининг кўп йиллик салбий оқибатлари тўғрисида оммавий ахборот воситалари орқали халқ муҳокамаси бошланди. Пахта яккаҳокимлигига барҳам берилиши кераклигини кенг халқ оммаси тушуниб етдилар. Лекин республикада бўлаётган маънавий бузилиш жараёнига ҳамда марказнинг тазйиқига қарши ўша йилларда республикани бошқарган раҳбарлар Р. Н. Нишонов, ундан кейин И. Б. Усмонхўжаевлар барҳам бера олмас эдилар, чунки Москванинг Ўзбекистонга нисбатан юритаётган сиёсатини тўла қўллаб-қувватлаб, бўлаётган жараёнларнинг бошида ўзлари турар эдилар. Ўзбекистон Республикаси раҳбариятида юз берган ўзгариш воқеаларини ривожини батамом ўзгартириб юборди. Ўзбекистоннинг раҳбарлик лавозимига И. А. Каримов сайланганидан кейин бутун кадрлар сиёсатида миллий манфаатларга мос равишда туб ўзгаришлар рўй берди. Марказ томонидан юборилган, Ўзбекистон шароитини, урф-одатларини, маданиятини, тарихини, қишлоқ хўжалигини, пахтачиликни мутлақо билмайдиган шахслар миллий кадрлар билан алмаштирилди. Бу қонуний жараён эди. Янги раҳбар республикада маънавий иқлимни барқарорлаштиришдан, ҳақиқатни қарор топтиришдан, адолатни тиклашдан, халқини хоҳиш-иродасини бажаришдан ўз фаолиятини бошлади.

И. А. Каримов ташаббуси билан Ўзбекистон Олий кенгашининг «пахта иши» бўйича комиссия тузилиб, комиссияга Республикаси Президенти ҳузуридаги — Вазирлар Маҳкамаси раисининг биринчи ўринбосари И. Х. Жўрабеков раислик қилди.

«Комиссия ҳуқуқий тенгсизлик давом этаётган ўта мураккаб шароитда иш олиб боришига қарамай, бир талай ишларни амалга оширди. Ҳақиқатни қарор топтириш учун барча имкониятлардан фойдаланди. Ко-

миссия фуқароларнинг ҳақ-ҳуқуқлари бўйича чиқарилган ҳукмларнинг асосли ёки асоссизлиги билан боғлиқ бўлган жуда кўп масалаларни кўтариб чиқди. Комиссия аъзолари 11 мингдан ортиқроқ кишиларнинг ишларини кўриб чиқди.. Ноҳақ судланган ва бутунлай оқланган кишиларга 2 миллион сўм атрофида тоvon пули тўланди»⁸.

Республика раҳбарияти ҳамда комиссиянинг саъий ҳаракатлари билан адолат ўз жойида топди. Бутун дунё жамоатчилиги олдида марказнинг империк сиёсати моҳияти фош этилиб, халқимиз очиқ юз билан дунёга боқиш имкониятига эга бўлдилар.

80-йилларнинг охирларига келиб Ўзбекистон мустақиллиги учун кураш тарихида янги давр бошланди. Бу даврга келиб қайта қуриш, ошқоралик демократия учун кураш жараёни авж олиб, унинг таъсирида турли хил оммавий ташкилотлар, халқ ҳаракатлари, гуруҳлар вужудга келди. Бу ташкилотлар ва халқ ҳаракатларининг асосий мақсадлари Ўзбекистоннинг иқтисодий ва сиёсий мустақиллигига эришиш эди. Бу ташкилотлар ва ҳаракатларнинг ютуқлари ва нуқсонлари тўғрисида кейинги дарсларимизда алоҳида тўхталамиз.

Ўзбекистонни мустақил давлатга айлантириш, пахта яккаҳокимлигига барҳам бериш, республикадаги табиий бойликларга тўла эгаллик қилиш, Иттифоқ тасарруфидаги корхоналарни республика ихтиёрига олиш, Ўзбекистоннинг халқаро ҳуқуқнинг тенг ҳуқуқли субъекти сифатида БМТга ва бошқа халқаро ташкилотларга аъзо бўлишини таъминлаш, хуллас республикани ўз тақдирини ўзи белгилаш ҳуқуқини ўз ихтиёрига тўла олиш, мустақил суверен давлат сифатида бутун дунёга танитиш ҳақидаги ғояларни И. А. Каримов бошчилигидаги республика раҳбарияти илгари сурдилар. Лекин бунга қандай эришиш керак? Бу асосий масала эди. Тинч, парламент йўли билан мақсадга эришиш асосий платформа қилиб олинди. Ҳар бир қилинаётган иш, ҳар бир қўйилаётган қадам, мустақилликни таъминлаш учун бўлди. Ўзбекистон Республикасининг мустақиллик сари қадамларидан бири бу 1989 йил 21 октябрида Ўзбекистон Олий Советининг сессиясида ўзбек тилига давлат мақоми бериш тўғрисида қонун қабул қилиниши бўлди.

Ўзбек тилига давлат мақомининг берилиши Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг биринчи бўлида ўрин олган, чунки давлат суверенитетининг асосий

принципларидан бири бу миллий давлатнинг миллий тилига эга бўлишидир. «Ўзбекистон Республикасининг давлат тили ўзбек тилидир», деб белгиланди.

Ўзбекистон Республикаси ўз ҳудудида истиқомат қилувчи барча миллат ва элатларнинг тиллари, урф-одатлари ва анъаналарини ҳурмат қилинишини таъминлайди, уларнинг ривожланиши учун шароит ярагади [4-модда].

Ўзбекистон Конституциясининг тил ҳақидаги қондасидан кўриниб турибдики, давлат тили ўзбек тили бўлиши бу бошқа халқларнинг заррача камситилишига, уларнинг маданий, маънавий чекланишига йўл қўйилмаган. Ўзбек тили билан бир қаторда Ўзбекистонда яшовчи кўп миллатли барча халқларнинг, миллатларнинг, элатларнинг тиллари, урф-одатлари маданиятларини эркин ривожланиб бориши учун ҳуқуқий, сиёсий ва моддий шарт-шароитлар яратилиши асосий мақсад қилиб қўйилган.

— «Озчиликдан иборат миллатларнинг манфаатлари ва ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, уларнинг маданияти, тили, миллий урф-одатлари ва анъаналари сақланиши ҳамда ривожланишини кафолатли таъминлаш, давлат тузилмаларининг фаолиятида ва жамоат турмушида фаол қатнашиш.

— Маънавийлик ва инсонпарварлик республика ҳудудида яшаётган барча халқларнинг анъаналари ва урф-одатларини, дини, тили ва маданиятини ҳурмат қилиш қондаларига устуворлик берилиши¹⁰.

Мана шу икки пунктдан иборат қонда Ўзбекистон Республикасининг Президенти И. А. Қаримов қаламига мансуб қондалардир. Демак Ўзбекистон демократик ва ижтимоий адолат жамиятини қуриш йўлидан борар экан, миллати, ирқи ва этниқодидан қатъий назар адолат ҳамма учун тенг ва баробардир деган қондага амал қилиши зарурлиги қайта-қайта такрорланмоқда.

Тил ҳақидаги қондаларни ижтимоий адолат кўзи ва ақли билан таҳлил қилсак собиқ СССР республикалари, ҳозирги мустақил давлатнинг бирортасида ҳам Ўзбекистон каби бошқа миллатларнинг тилига, урф-одатлари, анъаналари юксак ҳурмат билан ёндошганини топиш қийин. Ўзбек тилига давлат мақоми берилиши тўғрисида гапирар эканмиз, яна бир нарсани таъкидлаб ўтиш жоиздирки, яъни ўзбек тилини билмайдиган, лекин Ўзбекистонда яшаётган халқлар учун ўзбек тилини ўрганиб олишлари учун, 8 йил муддат белгилан-

ди. Шу муҳлат ичида тилни мукамал ўрганиб олган бошқа миллат вакиллари давлат ва жамоат бошқарув ишларида актив иштирок этишларига конституцион кафолат берилгандир.

Мустақиллик сари қўйилган иккинчи сиёсий қадам 1990 йилнинг 24 мартда Олий кенгаш сессияси томонидан қабул қилинган қарор бўлди. Бу қарорда шундай дейлади. «Давлат бошлиғи Президент лавозими таъсис этилсин ва бу мансабга И. А. Каримов сайлансин». Бу узоқни кўзлаган ва оқилона қарор эди. Бундай қарорни қабул қилиш кучли Иттифоқ маркази мавжудлиги шароитида катта жасоратни талаб қилар эди. Чунки ўша пайтда собиқ СССР республикалари ичида Ўзбекистон биринчи бўлиб давлат идорасининг Президентлик шаклини жорий этди, бу ўз навбатида республика раҳбариятидан катта шижоатни талаб этар эди. Айнан мана шу нарса мустақилликка тинч, демократик парламент йўли билан жамиятда тинчлик ва тотувликни сақлаш орқали эришиши йўлидаги дастлабки қадамларга асос бўлди.

И. А. Каримов президентлик лавозимини бажаришга киришар экан, Ўзбекистон халқларига сидқидилдан хизмат қилишига тантанали ваъда беради. Шундан бери у ўзининг ҳар бир хатти-ҳаракати, сўзи, ақл-заковати билан бу олижаноб мақсадга оғишмай амал қилиб келмоқда¹¹.

Мустақиллик сари қўйилган энг муҳим сиёсий, ҳуқуқий қадам бу 1990 йил 20 июнь Ўзбекистон ССР Олий Советининг иккинчи сессиясида мустақиллик декларацияни қабул қилиниш бўлди. Бу декларацияда шундай дейлади: «Халқаро ҳуқуқ қондаларига умумбашарий қадриятларга ва демократия принципларига асосланиб, Ўзбекистон Совет Социалистик Республикасининг давлат мустақиллигини эълон қилади. Ўзбекистон ССР Олий Совети умумхалқ муҳокамаси асосида демократик ҳуқуқий давлат тузишга қарор қилганини билдиради»¹². Бу Ўзбекистонни янги йўлдан мустақил равишда, ўз тақдирини ўзи ҳал қилган ҳолда боришни билдирувчи қатъий қарор эди. Бундай қарор қабул қилиш мустақиллик декларациясини эълон қилиш ҳам собиқ республикалар орасида биринчиси эди. Бу Президент И. А. Каримовни ўз позициясида қатъий туриб, ўзбек халқининг иродасини бажариш йўлида муҳим қадам эди.

Биз юқорида собиқ Иттифоқнинг иқтисодий, сиёсий аҳволи ҳақида фикр юритиб, унинг оғир инқирозга юз тутганлиги, бу инқироз қонуний инқироз эканлиги, бу инқироздан чиқиб кетиш ва собиқ СССРнинг сақланиб қолиши мушкул эканлигини илмий ва амалий жиҳатдан таҳлил қилишга ҳаракат қилдик.

90-йилларга келиб вазият янада оғирлашди. Собиқ СССРнинг элитаси давлатнинг яхлитлигини сақлаб қолиш учун ҳамма имкониятларни ишга солиб кураш бошлаганлиги ҳақида ҳам фикр юритдик. Ана шу фикр-римизнинг давоми сифатида яна шу нарсани таъкидлаш керакки, яъни Иттифоқни сақлаб қолиш ҳақидаги масала бўйича 1991 йил 17 март куни ўтказилган референдум ҳам СССР халқларига мажбуран юклатилган бир шароитда эди. Ана шундай шароитда, ўша вақтдаги Иттифоқдош республикалар орасида фақат Ўзбекистонгина иккинчи бюллетень бўйича ҳам овоз бериш бир вақтнинг ўзида амалга оширилдики, бундай таъриф биринчисининг мазмуни амалда йўқга чиқарди¹³.

Бу референдум ҳам собиқ Иттифоқни сақлаб қолиш қудратига эга бўлмади. Марказ билан республикалар ўртасидаги муносабатлар тобора кескинлашиб, боши берк кўчага кириб бормоқда эди. Собиқ Иттифоқни сақлаб қолиш учун таклиф қилинган шартнома узоқ муҳокама қилинди, лекин бир хулосага келинмади, сабаби марказ томонидан таклиф этилган шартномада республикаларга арзимаган ҳуқуқлар бериш йўли билан империк ҳукмронликни сақлаб қолмоқчи бўлган. Шунинг учун ҳам 1990 йили марказ билан республикалар ўртасидаги шартнома кўпчилик республикалар томонидан имзоланмади. Иттифоқ таркибига кирган республикалар Конфедератив Иттифоқни ёки ҳақиқий мустақилликни талаб қилиб чиқдилар. Лекин собиқ Марказ республикаларга федератив ёки конфедератив ҳуқуқларни тўла-тўқис беришни хоҳламади. Бу масала юзасидан Ўзбекистон Президенти И. А. Қаримов 2 май 1991 йил журналистлар билан суҳбатда шундай деган эди: «Иттифоқ федерацияси жумҳуриятларнинг чинакам мустақиллигига таянадиган бўлсин у мустақил ҳуқуқли Иттифоқ бўлиб қолсин. Шартномада булар тўла аксини топса Иттифоқни сақлаб қолиш мумкин»¹⁴.

Лекин марказ бундай олижаноб таклифларга ҳам розилик бермади. Оқибатта танглик ва сиёсий вазият яна ҳам кескинлашди, иқтисодий механизмлар издан чиқа

бошлади. Иттифоқни Сақлаб қолиш мақсадида коммунистик элатнинг бир гуруҳи, сиёсий ўйин қилиш йўли билан мамлакатнинг яхлитлигини таъминламоқчи бўлдилар. Ана шу мақсадда мамлакатда иқтисодий-сиёсий вазият кескин бўлиб турганлигига, қарамасдан давлат раҳбари М. С. Горбачёв дам олиш учун жўнаб кетди. Иттифоқни сақлаб қолишнинг тарафдорлари бўлган бир гуруҳ давлат раҳбарлари 19 августда Фавқулодда ҳолат эълон қилдилар ва мамлакат пойтахти Москвага қўшин киритадилар. Фавқулодда ҳолат давлат комитети (ФХДК)нинг мамлакатни бундан кейин ҳар қандай йўл билан бўлсада, ушлаб қолиш мумкин эмаслигини тушуниб ета олмаган эдилар. 19—21 август воқеаси ўзига хос ҳарбий давлат тўнтариши эди. Россияда давлат тўнтариши йўли билан ҳокимиятни қўлга олиш учун тайёргарлик кўраётган, яна бошқа сиёсий кучлар ҳам йўқ эмас эди. Шундай сиёсий кучлардан бири Б. Н. Ельцин бошчилигидаги демократлар эди. Демократлар Россияда қулай вазият юзага келганидан фойдаланиб, 1991 йил 8 декабрида уч Славян давлатлари Россия, Белоруссия, Украина Беловеж битимини имзоладилар. Бу битим собиқ СССРни парчаланганлигидан далолат берар эди.

Бу ерда диққатга сазоворли жойи шундаки, яъни Ўзбекистон 19—21 август воқеаларига нисбатан ўз муносабатини тўғри белгилаб олганлигида эди. Август воқеаларидан кейин Ўзбекистон тезлик билан ФХДКдан органи очик қилиб олди. 1991 йил 31 августда Ўзбекистон Республикасининг давлат мустақиллигини эълон қилишда ҳуқуқий асос бўлган ҳужжатни қабул. Бу ҳақида кейинги дарсимизда батафсил тўхталамиз.

Хулоса қилиб айтганимизда, Президентимиз раҳбарлигида Ўзбекистон Республикаси ўз мустақиллигини қўлга киритишда ниҳоятда босиқлик, ақл-заковат билан иш олиб бориб, тинч. парламент йўли билан ўзининг ҳақиқий мустақил давлатчилигига эришди.

2. МАВЗУ УЧУН

Фойдаланилган адабиётлар руйхати

- 1 И. А. Каримов. «Ўзбекистон бозор муносабатларига ўтишнинг ўзига хос йўли». Т., «Ўзбекистон», 1993 йил, 10—12-бетлар.
- 2 Уша жойда, 25-бет.
- 3 Уша жойда, 17—18-бетлар.
- 4 Уша жойда, 12—13-бетлар.

⁵ И. Жўрабеков. «Янги Ўзбекистон янги қадамлар». «Ўзбекистон», 1994 йил, 8-бет.

⁶ Уша жойда, 7-бет.

⁷ Уша жойда, 7—8-бетлар.

⁸ Уша жойда, 10—11-бетлар.

⁹ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. Т., «Ўзбекистон», 1992 йил, 9-бет.

¹⁰ И. А. Каримов. «Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли», «Ўзбекистон», 1992 йил, 18-бет.

¹¹ О. У. Салимов таҳрири остида. «Ўзбекистон 5 йил демократия ва бозор ислохотлари йўлидан», 1-қисм. «Университет», У., 13—14-бетлар.

¹² М. Файзиев. «Мустақиллик нима?». Т., «Адолат», 1992 йил, 48-бет, 1-қисм.

¹³ И. А. Каримов. «Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда». Т., «Ўзбекистон», 10—11-бетлар.

¹⁴ Совет Ўзбекистони газетаси. 4 май, 1991 йил.

3-м а в з у

ДАВЛАТ МУСТАҚИЛЛИГИ ВА УНИНГ ТАРИХИЙ АҲАМИЯТИ

РЕЖА:

1. Собиқ Иттифоқ парчаланишининг объектив ва субъектив сабаблари. Ўзбекистонда мустақил миллий давлат қуриш ва иқтисодий мустақилликни таъминлаш масаласининг амалий вазифасига айланиши.

2. Ўзбекистон давлат мустақиллигининг эълон қилиниши ва унинг аҳамияти.

3. Ўзбекистон халқининг эзгу орзуси, ўз тақдирини ўзи белгилаш ҳуқуқининг тинч парламент йули билан рўёбга чиқиши.

Собиқ совет Иттифоқининг парчаланиши ва миллий республикаларни ўз мустақиллигини қўлга киритишларини тарихий қонуният деб карасакда, ана шу қонуниятни сиёсий жараёнга айланиб бориши учун объектив ва субъектив омилни таъсир бўлишлигини ҳам унутмаслигимиз керак. Ана шу объектив ва субъектив омилларнинг етилиб бориши тўғрисида биз олдинги маърузамизда батафсил тўхтаган эдик. Бу ерда яна Президентимиз И. А. Қаримовнинг бир жумласини келтириб ўтганимиз мақсадга мувофиқдир. «Тоталитар тузум шароитида орттирилган бутун тажриба шундан далолат берадики, аниқ-равшан тарихий, ижтимоий-иқтисодий, миллий-руҳий, демографик, табиий-иқлим ва бошқа шароитларни, минтақаларнинг объектив фарқини ҳисобга алмайдиган сиёсат ва хўжалик тажрибаси инқирозга учраши муқаррардир. СССР парчаланиб кетгани, бошқарувнинг маъмурий-буйруқ-бозлик услубини тарғиб қилувчи ва юқоридан кўрсатма билан (директив), режалаштиришга ҳамда ресурсларни марказлаштирилган тартибда, ўзбошимчалик билан тақсимлашга асосланган социалистик хўжалик юритиш усулининг тарихий тажрибаси барбод бўлгани бунни яққол исботлаб турибди»¹.

- Собиқ СССРнинг парчаланиб кетишининг объектив ва субъектив сабабларини И. А. Каримов жуда қисқа ва мантиқий асослаб берган таҳлили ўрилидир. Ҳақиқатдан ҳам иқтисодий сиёсий ва социал жиҳатдан инқирозга учраган собиқ давлатни яхлитлигича сақлаб қолиш мумкин эмас эди. Биз олдинги маърузаларимизда бу масалага кенгроқ тўхталиб ўтган эдик. Хўш мана шундай шароитда, Ўзбекистон қандай йўл тутди? Олдинги дарсларимизда таъкидлаб ўтганимиздек, Ўзбекистон мустақиллик сари бориш йўлини босқичма-босқич амалга ошириб борар экан, ўзининг эзгу мақсадини, назариядан амалиётга, кўчирди, яъни Ўзбекистон иқтисодиётининг мустақил ривожланишини таъминлашни барча чора тадбирларини кўрди. Бу борада қилиниши керак бўлган биринчи масала, ишлаб чиқиш корхоналарини СССР тасарруфидан чиқариб олиб Ўзбекистон республикасининг мулкига айлантириши керак эди. Бу масалани мувоффақиятли, тинч ҳеч қандай жанжалсиз усталик билан амалга оширилди. Иккинчидан, маълумки республикамизнинг халқ хўжалиги хом ашё ва ярим тайер маҳсулотларни ишлаб чиқаришга мўлжалланган эди. Бундай хўжалик структурани тубдан ўзгартиришни тақозо этар эди. Бу иш энгил кўчмасида, иқтисодий мустақилликни таъминлаш учун асосий эътибор ва маблағ шу сруктурани ўзгартиришга қаратилди. Республика иқтисодий мустақиллигини таъминлашнинг учинчи муҳим масаласи бу қишлоқ хўжалигида туб ўзгаришларни амалга ошириш бўлиб, бу борада биринчи навбатда пахта якка ҳокимлигига барҳам бериш ва халқни озиқ-овқат маҳсулотларига бўлган эҳтиёжларини тўлиқ мустақил равишда қондириш учун дон маҳсулотлари экин майдонларини кенгайтириш зарур эди. Давлат мустақиллигини иқтисодий жиҳатдан таъминлашда, қишлоқ хўжалиги миллий даромадининг энг муҳим манбаи сифатида қаралди.

«...Аграр секторни тубдан ислоҳ қилиш ва жадал ривожлантириш муаммолари ислоҳотларнинг дастлабки босқичида ҳамда Ўзбекистоннинг бозорга ўтиш стратегиясида ҳал қилувчи касб этди»².

Ўзбекистон раҳбариятининг, шахсан Президент И. А. Каримовнинг катта тажрибага эга бўлган, узоқни кўра билган, доно сиёсатчи ва иқтисодчилиги жуда кўл келганлиги туфайлигина мураккаб ўтиш даври-

нинг иқтисодий энг нозик томонларини илғаб олиб, ана шу томонга асосий эътиборни қаратиши туфайли, Республиканинг иқтисодий инқироzi тўхтатилиб қолинди. Бу нозик томонлар нимада эди? Бу ана шу аграр сектор масаласи эди. Ўзбекистонда мустақил миллий давлат қуриш ва иқтисодий мустақилликни таъминлаш масаласини, амалий вазифасининг муҳим йўналишларидан бири, бу қишлоқ хўжалиги соҳаси бўлди. Қишлоқ хўжалигини барқарор ривожлантириш туфайли саноат потенциалини сақлаш имкониятини берди. Қишлоқ хўжалик маҳсулотларини қайта ишлаш билан боғлиқ гармоқларда ишлаб чиқариш кўлами ҳатто кенгайтиришга эришилди. Президент И. А. Қаримовнинг қуйидаги сўзлари фикримизнинг далили, исботи бўлади:

«Қишлоқ хўжалиги маҳсулоти, айниқса пахта ҳозирги вақтда асосий валюта ресурси, республика учун ҳаётий муҳим бўлган озиқ-овқат маҳсулотлари, доридармонлар, нефть ва нефть маҳсулотлари, техника ва технология ускунларини импорт бўйича сотиб олишни таъминлаётган асосий манбадир»³.

Шунинг учун ҳам Ўзбекистон иқтисодий мустақиллигини таъминлашнинг амалий вазифаси ва концепциясининг марказидан, қишлоқни устун даражада ривожлантиришни таъминлаш, қишлоқ хўжалигини сифат жиҳатдан янги босқичга кўтариш вазифаси асосий ўрин олди. Ана шу қондага қатъий амал қилиб қишлоқ хўжалик маҳсулотларини етиштиришни янада кўпайтириш мақсадида деҳқон (фермер) хўжаликлари, ҳамда хусусийлаштирилган фермерлар ташкил этилиб уларнинг манфаатлари давлат томонидан ҳимояланди.

Ўзбекистоннинг иқтисодий мустақиллигини таъминлашнинг амалий жараёнлари, бу фақат қишлоқ хўжалигида амалга оширилиб қолмай, балки халқ хўжалигининг барча соҳаларида, давлат тизимларида ҳам бир вақтда олиб борилди.

Давлат бошқариш тизимида ҳам мустақилликни қўлга киритилганига қадар бир қатор ишлар амалга оширилдики, бу Ўзбекистонда мустақил давлат қуриш сари тутилган йўлни амалий вазифага айланганлигини кўрсатувчи омили бўлди. Жумладан, 1990 йил 24 мартда Ўзбекистон президентлик лавозимини таъсис этилиши, ҳамда Ўзбекистон Конституциясига ўзгартиришлар ва қўшимчалар киритилиши. Ундан ташқари 1990

Йил 1 ноябрдан бошлаб токи Ўзбекистон ССРда ижроия ва бошқарув ҳокимиятининг тузилишини такомиллаштириш тўғрисида ҳам махсус қарор қабул қилинди. Ўзбекистон ССР Конституциясига амал қилишгача бўлган давр ўзига хос бўлдики, бу давр ичида Ўзбекистон ССРда ижроия ва бошқарув ҳокимиятининг тузилишини такомиллаштириш тўғрисида, ҳамда Ўзбекистон ССР Конституциясига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида ҳам махсус қарор қабул қилинди. Натижада мавжуд Президентлик ҳокимияти билан Вазирлар Кенгашининг ижроия бошқарув ҳокимияти қўшилиб юборилиб, кейингиси Президент ҳузуридаги Вазирлар Маҳкамасига айлантирилди. Президент аynи бир вақтда Вазирлар Маҳкамасининг Ранси бўлиб қолди. Президент ва ҳукумат аппаратаги бирлашди.

(Президентимизнинг 1990 йил 15 ноябрдаги фармони билан Вазирлар Маҳкамасининг халқ хўжалиги, ижтимоий соҳа ва маданиятнинг асосий комплексларига мос келадиган тузилмалар ташкил этилди ва уларнинг навбатдаги ҳамда истиқболдаги вазифалари белгиланди).

Булардан ташқари ўша пайтда Вице Президент лавозими ҳам таъсис этилиб, у Вазирлар Маҳкамасига раҳбарлик қилувчи ва унинг ишини уюштирувчи шахсга айланди. Бироқ жорий этилган вице президент лавозими ўзини оқламади. Шу боисдан 1992 йил 4 январдан қонун билан у тугатилиб Ўзбекистон Бош Вазир лавозими таъсис этилди⁴. Шундай қилиб давлат тизимини мустақилликка мослаган ҳолда такомиллаштириш жараёни мустақилликни қўлга киритилгандан кейин ҳам давом эттирилиб, мукамал демократик бошқариш даражасига қўтарилди. Ўзбекистонда мустақил миллий давлат куриш ва иқтисодий мустақилликни таъминлаш борасида қилинган ишларнинг энг муҳим томони шунда бўлдики, Президентимиз раҳбарлигида Республикамизда давлат тизимини қандай ташкил этиш керак деган муаммони ҳал қилишда, ҳамда иқтисодий тизимини давр ва замон талабларига мос равишда қайта куриш масалаларида тинимсиз изланишлар олиб борилди. Ривожланган ва ривожланаётган давлатларнинг тажрибалари ҳар томонлама ўрганилди. Маҳаллий, ҳамда миллий хусусиятларни ҳисобга олган ҳолда янги тараққиёт йўлини излаб топиш борасида катта ишлар амалга оширилди. Бу масалаларни

ҳал қилишда И. А. Қаримовнинг нутқлари, рисоалари, кўрсатмалари янги жамиятнинг назарий асосларини яратишда программа ҳужжат бўлиб хизмат қилди ва катта аҳамиятга эга бўлди. Унинг аҳамияти шундаки Ўзбекистон ўз мустақиллигини қўлга киритгач баъзи Республикаларга ўхшаб эсанкираб қолмасдан унинг мустақиллик сари ўз одимларини ишонч билан давом этирди.

Ватанимиз тарихида, Ўзбекистоннинг янги тарихий босқични бошлаб берган буюк воқеа содир бўлди. 1991 йил 31 август куни Ўзбекистон Республикаси Олий Қенгашининг, навбатдан ташқари олтинчи сессияси ўзбек халқининг хоҳиш-иродаси билан Ўзбекистоннинг давлат мустақиллигини, озод суверен давлат — Ўзбекистон Республикаси ташкил этиланлиги эълон қилинди ва давлат мустақиллигининг асослари қонуни билан мустаҳкамланди.

1 сентябрь Ўзбекистон Республикасининг мустақиллик куни деб белгиланди. Халқимизнинг асрий орзумидлари ушалди, муқаддас мақсади рўёбга чиқди, сиёсий иқтисодий қарамликдан қутилди. Дунё харитасида яна битта мустақил, тўла ҳуқуқли суверен давлат Ўзбекистон Республикаси пайдо бўлди. Ўзбекистон халқлари ўз тақдирини ўзи ҳал қиладиган бўлди. Ўз еридаги барча табиий бойликларнинг, ота-боболари меҳнати билан яратилган бутун ишлаб чиқариш ва илмий-техник куч қудратини тўла ҳуқуқли эгасига айланди. Ислом Каримов мустақилликнинг аҳамиятига баҳо бериб шундай деган эди «Муқаддас орзу ушалди — Ўзбекистон тинч, парламент йўли билан ўзининг ҳақиқий давлатчилигига эришди. Бу халқимизнинг кўп асрлик тарихида буюк воқеадир». Ўзбекистон Республикасининг давлат мустақиллиги асослари тўғрисида конституциявий қонунда республиканинг кўп миллатли барча аҳолининг хоҳиш-иродаси мустаҳкамлаб қўйилди ва умумхалқ референдуми бунга қатъий тасдиқлади. Шу тарихий воқеа давлатимиз йилномасига зарҳал ҳарфлар билан ёзиб қўйилди.

«...Ўзбекистон халқи жонажон ўлкадаги беқиёс бойликнинг абадулабад ҳақиқий эгаси бўлиб қолди. Республика ўз олтини, бошқа нодир ва қиммат-баҳо металлларини мустақил қазиб чиқариб, қайта ишламоқда ва сақламоқда. Ер ости бойликлари, бошқа табиий бойликлар, авлодаждодларининг меҳнати билан яратилган иқтисодий, илмий-техникавий ва маънавий куч-

қудрат ва имкониятлар, миллий бойлик бўлиб, одамлар фаровонлигининг кафолати, ижтимоий тараққиёт ва равнақининг асоси бўлиб хизмат қилади⁵. Ўзбекистоннинг мустақиллигини қўлга киритишининг аҳамияти ниҳоятда катта ва кенг маънога эгадир. Унинг аҳамиятини ҳамма соҳаларида ёритиш, моҳиятини очиқ беришда икки соатга мўлжалланган маъруза камлик қилади. Шунинг учун имкони бор даражада мустақилликнинг аҳамиятини баъзи бир қирраларини ёрита-миз.

Энг аввало шуни таъкидлашимиз лозимки, Ўзбекистон давлат мустақиллиги чор мустамлакачилиги давридан бошлаб, собиқ Иттифоқ емирилишига қадар ўтган узоқ тарихий давр давомида топталган, камситилган миллий қадриятларимизни, эътиқодимизни унитилган тарихимизни, тиклаш, аслига келтириш янада ривожлантириш ва замонга мослаган ҳолда такомиллаштириш учун ягона асос, белгиловчи омил бўлиб тарихга кирди. Ўзбекистон давлат мустақиллиги маданий-маънавий камолатимиз миллий урф-одатларимиз ва қадриятларимиз, тилимиз, тарихимиз, тикланиши ва ривожланиши учун шундай бир кенг имконият ва бениҳоя кенг шарт-шароит яратдики, бундай қулайликларга халқимиз кейинги юз-юз эллик йил давомида эга бўла олмай, бундай имконият учун курашиб, шунга интилиб келдилар. «Биз учун-мустақиллик энг аввало, ўз тақдиримизни қўлимизга олиш, ўзликимизни англаш, миллий қадриятларни, урф-одатларимизни тиклаш, ҳаммамиз учун мўътабар шу заминда, ҳар бир хонадонда тинчлик-осойишталик, барқарорлик сақлашдир. Азиз Ватанимизда адолат, инсоф, дину-диёнат, меҳру-оқибатни қарор топтиришдир»⁶.

Ўзбекистон давлат мустақиллиги инсофу-динудиёнатни, меҳру-оқибат ва муруватни, ҳаллоллик ва покликни, инсонийлик ва инсонпарварликни, хулласи калом маданият, маънавият, маърифат, шарқона ахлоқ ва қадриятларнинг гуркираб ривожланиши учун зарур бўлган объектив ва субъектив заминларни сиёсий, ҳуқуқий, иқтисодий, ижтимоий асосларни яратмоқда ва бундан кейин бундай имкониятни янада кенгайтириб бораверади.

Маданият, маънавият, маърифатни ривожлантириш, қадриятларни тиклаш Республикада энг мураккаб ижтимоий, иқтисодий ва сиёсий муаммоларни ҳал

Этишнинг муҳим омили бўлиб ҳисобланади. Бусиз миллий истиқлол ва истиқболга эришиб бўлмайди. «Халқнинг маънавияти ва маданияти, унинг ҳақиқий тарихи ва ўзига хослиги, қайта тикланаётганлиги жамиятимизни янгилаш ва тараққий эттириш йўлидан муваффақиятли равишда олға силжитишга ҳал қилувчи, таъбир жоиз бўлса, белгиловчи аҳамиятга эгадир»⁷.

Шунинг учун ҳам мустақил Ўзбекистон Республикаси дунёга келишининг дастлабки кунлариданоқ халқимизнинг маънавияти ва маданияти, маърифатни ривожлантиришга, миллий қадриятларимизни тиклашга, авлод-аждодаларимиздан қолиб келаётган буюк анъаналарни тарихий меросимизни тиклашга катта эътибор бериб келмоқда. Чунки илму-маърифатсиз, маънавияти йўқ одам мустақилликнинг буюк аҳамиятига баҳо бера олмайди ва унинг қадрига ҳам етмайди.

Юксак маънавият соҳиби бўлган инсон Ислом Қаримов асарларида таъкидлаганидек, миллий ва умуминсоний қадриятларга қатъий риоя этади, иймон-этиқодли, инсофудиёнатли, ориятли, виждонли, бўлади, ҳалол яшайди, ҳалол еб-ичади, меҳнат қилганда ўз манфаатларидан ташқари давлат, миллат, жамият манфаатларини ҳам унутмайди, хайрсаховатли, меҳроқибатли, мурувватли бўлади, ўзи мансуб бўлган халқ ва миллатгина эмас балки ўзга миллатларни ҳам ҳурмат қилади. Буни Президентимиз «Маънавият ўз ҳалқининг тарихи унинг маданияти ва вазифаларини чуқур билиш ва тушуниб етишга суюнгандагина қудратли кучга айланади. Тарихга мурожаат қилар эканмиз, бу халқ хотираси эканлигини назарда тутишимиз керак. Хотирасиз баркамол киши бўлмаганидек, ўз тарихини билмаган халқнинг келажаги ҳам бўлмайди»⁸ деган чуқур мазмунга эга бўлган сўзларидан ҳам билиб олиш мумкин.

Мустақиллик муносабати билан ана шу юқорида айтилган факторлар асосида шаклланган, ота-боболаримизнинг маънавий мерослари яна қайтадан тикланиб халқимизнинг маънавий орзусига айланмоқда. Жаҳон маданиятига, маданий оламига ўзининг бетакрор ҳиссасини қўшган авлодларимизнинг маънавий меросларига ворислик қилишдек буюк имкониятга эга бўлдик.

Ана шу имкониятдан фойдаланиб ўзбек халқининг, бутун маданий дунёда маълум ва машҳур бўлган буюк алломаларимиз, жаҳонга машҳур бўлган давлат арбоб-

ларимиз, буюк саркардаларимизнинг номларини қайтадан тарихимиз саҳифаларидан ва халқимизнинг қалбларидан муносиб жой олмоқдаким бу фақат мустақиллик шарофати биландир. Ўзбек халқининг бутун маданий дунёда маълум ва машҳур бўлган Амир Темур, Мирзо Улуғбек, Заҳриддин Муҳаммад Бобур, Имом ал Бухорий, Имом ат Термизий, Баҳовуддин Нақшбандий, Хожа Аҳмад Яссавий каби буюк аждодларимизнинг ижодий мероси ва ҳаёти жасоратини ҳурмат билан эсга олиш жамият турмушидаги одат ва миллий шон-шараф манбаи бўлиб қолади.

Биз тарихимизни, маданиятимизни ўзимиз учун ва бутун дунё учун ҳам қайта тикляймиз. Бу якунни буюк ютуқ деб дадил айтиш мумкин⁹.

Президентимиз айтганидек «Хотирасиз баркамол киши бўлмаганидек, ўз тарихини билмаган халқнинг келажаги ҳам бўлмайди». Мустақилликнинг буюк аҳамиятидан бири бу халқимизнинг минг-минг йиллик тарихини қайта тиклаш, узоқ тарихий даврлардан ёдгорлик бўлиб келаётган, салкам бузилиб йўқ бўлиб кетётган меъморий ёдгорликларни қайтадан таъмирлаб бутун жаҳон халқларига такдим этаётганимиздadir.

Мустақиллик халқимизнинг кўп асрлик эйтиқодларини қайтадан тиклашга имкон берди. Юртбошимиз томонидан ҳаққоний равишда айтилганидек «Умумбашарий қадриятларга интилиш билан бир қаторда, ҳаётимизда Шарқ фалсафаси муносиб ўрин эгалламоқда. Биз мусулмончиликнинг улуғ маданий қадриятлари ҳуқуқини қайта тикладик. Бинобарин қалбимиз бу бебаҳо хазинани чуқурроқ идрок қила борган сайин, халқнинг ҳаёти маънавий жиҳатдан бойроқ ва ахлоқий жиҳатдан покizarоқ бўлиб боради.

Ота-боболаримиз эйтиқод қилиб келган Ислom динининг инсон ва унинг оиласи ҳаётидаги, одоб-ахлоқ ва хайр-саховат ишидаги аҳамиятни юқори кўтариш давлатимизнинг дунёвий йўлидан ривожланиши ҳамда виждон эркинлиги билан уйғун тарзда қўшилиб кетмоқда¹⁰.

Ўзбекистон давлат мустақиллигининг буюк ютуғи. Иқтисодий ва сиёсий соҳада ҳам кўзга ташланди. Ўзбекистон иқтисодий жиҳатдан мустақил давлат сифатида яшай олишга шубҳа билан қараган ва Ўзбекистоннинг имкониятларини яхши билмаган сохта башоратчиларнинг башоратини асоссиз эканлигини қисқа вақт ичида ҳаётни ўзи исботлади. Ўзбекистон халқ-

лари ўзларининг ер ости ва ер усти бойликларини ҳақиқий эгасига айландилар. Табиат ином этган бу бойликлардан унумли фойдаланган ҳоьда республикани иқтисодий инқироздан чиқариб олиш билан бирга, иқтисодий ўсишни таъминлашга, миллий даромадини йилдан-йилга ўсиб боришини таъминлашга эришилди. Бундай иқтисодий ютуқ собиқ СССРдан ажралиб чиққан мустақил давлатларнинг бирортасида ҳам бўлмади.

Собиқ Иттифоқ даврида Республикамизда битта ҳам енгил ва юк машиналари ишлаб чиқарадиган завод бўлган эмас. Ўзбекистон мустақилликка эришгандан кейин саноатда қўлаётган туб ўзгаришларнинг кўлами жуда кенг бўлмоқда. Янги турдаги маҳсулотлар ишлаб чиқариш йўлга қўйилмоқда. Масалан, Самарқандда автобус ва троллейбус, Хоразмда «Мерседес-Бенц» русумдаги юк машиналари, Асакадаги корейликлар билан ҳамкорликда барпо этилган «ЎздЭУ авто» заводи йилига 200 минг ҳар хил турдаги енгил автомобиль ишлаб чиқарилиши йўлга қўйилди. Бу машиналарга ўзимизда ва хорижий давлатларда талаб ошиб бормоқда. Ундан ташқари Франция ва Япония билан ҳамкорликдаги Марказий Осиёда энг йирик нефтни қайта ишлаш заводи ишлай бошлади. Олтин қазиб чиқарувчи «Зарафшон—Ньюмонт» (Англия) кони ишга туширилди. Ундан ташқари аккумуляторлар, ойна, чинни ва фосфорит буюмлари, енгил саноат маҳсулотларининг янги турларини ишлаб чиқариш йўлга қўйилмоқда. Республикамизда ишлаб чиқарилаётган саноат маҳсулотлари жаҳон бозорларида харидоргир.

Президентимиз 1993 йил Ўзбекистонда иқтисодий ислохотлар концепцияси ишлаб чиқар экан, Ўзбекистон барча тараққий этган мамлакатлар сингари тайер маҳсулотлар билан савдо қилиши зарурлигини, импорт мамлакатидан экспорт мамлакатига айланиши кераклигини қатъий вазифа қилиб қўйган эди. Бу ўша йилларда кўпчилик учун ушалиши қийин бўлган орзуга ўхшаб кўринган бўлса, орадан 3—4 йил ўтмасдан Ислом Каримов ғоялари ҳақиқатга, амалиётга айланди. Бугунги кунда Ўзбекистон импорт мамлакагидан экспорт мамлакатига айланиб бормоқда.

Холбуки, СССР таркибида бўлган Ўзбекистон нахта, ипак, қаракўл, тери, сабзавот етиштириш, газ, минерал ўғитлар ишлаб чиқариш бўйича собиқ Иттифоқда етакчи ўринни эгаллаб турган, ҳамда унинг иқ-

тисодиётига йилдан-йилга кўпроқ ҳисса қўшган бўлса-да Ўзбекистонга боқиманда деган тамга босилган эди. Марказнинг бундай империк қабиҳона сиёсатини мустақиллик батамом фoш этиб ташлаши жаҳон жамоатчилиги олдида муҳим аҳамиятга эга бўлмоқда.

Биз мавзумизда Президент Ислом Каримовни «Ўзбекистон XXI асрга интиломоқда» рисоласида Ўзбекистонни Мустақиллик йилларида эришган ютуқлар нималардан иборат эканлигини кўрсатиб ўтиш билан хулоса ясаймиз.

1. Авваламбор, Аллох таолонинг иродаси ва марҳумати билан мустақиллик ва истиқлолимизни қўлга киритиб, ўз тақдиримизни ўзимиз белгилаш, барча табиий, минерал-хом ашё бойликларимиздан, мамлакатнинг бутун салоҳиятидан ўз халқимиз ва унинг келажаги манфаатлари йўлида фойдаланиш ҳуқуқига эга бўлдик.

Дунё харитасида жаҳон ҳамжамияти томонидан тан олинган янги давлат — Ўзбекистон Республикаси пайдо бўлди.

2. Мамлакатда сохта ғоя, маъмурий-буйруқбозлик асосига қурилган, собиқ Иттифоқнинг мустабид тизмига барҳам берилди. Маълумки, аввал зикр этилганидек, бу тизимда Ўзбекистон фақатгина хом ашё базаси, бошқача айтганда, ярим мустамлака ўлка эди.

3. Эркин бозор иқтисодиёти тамойилларига асосланган демократик давлатнинг конституцион, ҳуқуқий ва амалий асосларини яратишга муваффақ бўлдик.

4. Ана шу асосда давлат ва жамиятни, иқтисодиётни, молия ва пул муомаласини, ишлаб чиқариш ва ижтимоий инфратузилмани такомиллаштириш ҳамда бошқаришнинг янги тизимини барпо этишга эришдик. Жамиятда янги маънавий ва ахлоқий қадриятларнинг устуворлиги таъминланди.

5. Мамлакатнинг жаҳон ҳамжамиятидаги нуфузи ва ўрни ошишига хизмат қиладиган, унинг манфаатларига мос келадиган ташқи сиёсат ва ташқи иқтисодий алоқаларнинг мустақил йўли шаклланди ва изчил амалга оширилмоқда.

6. Мамлакатимизнинг сарҳадлари ва суверенитетини ҳимоя қилишга қодир бўлган янги миллий армия тузилди. Давлатда хавфсизлик ва жамоат тартибини таъмин этувчи мутлақо янги асосдаги тизим яратилди.

7. Тарихий, миллий ва ахлоқий қадрият ҳамда анъаналарнинг муқаддас динимизнинг жамиятни маъ-

навий юксалишидаги ўрни ва аҳамияти қайта тикланди.

8. Бизнинг кейинги йилларда эришган энг катга ютуғимиз-бу умумий хонадонимизда қарор топган тинчлик, барқарорлик, миллатлараро ва фуқаролараро тотувликдир. Одамларимиз тафаккурида бу қадриятларнинг беқиёс аҳамиятини англаб етиш туйғуси тобора юксалиб бормоқда.

9. Шаҳар ва қишлоқларимизнинг қиёфаси кундан-кунга ўзгармоқда. Иқтисодиёт ва жамиятда шахсий мулк ва мулкдорларнинг, тадбиркорларнинг мавқеи ва ўрни мустаҳкамланмоқда.

Йирик иншоотлар, корхоналар, завод ва фабрикаларнинг қурилгани, ёқилғи ва ғалла мустақиллигига эришилгани, иқтисодиётдаги таркибий ўзгаришлар, изчил ўсиш суръатлари, макроиқтисодий барқарорлик, одамларнинг моддий ва ижтимоий ҳаётидаги сезиларли ижобий ўзгаришлар-буларнинг бари биз танлаган тараққиёт моделининг тўғрилигини тасдиқловчи далиллардир ва бугунги кунда бу ҳақиқатни ҳеч ким инкор эта олмайди.

10. Одамларнинг тафаккури ва ҳаётга муносабати ўзгармоқда. Утмиш қолипларидан воз кечган жамиятимиз аъзолари ҳаётдаги ўз ўрнини янгича тасаввур этмоқда, ўз кучига ишончи ортиб бормоқда. Кишиларимиз онгида демократик қадриятлар мустаҳкамланмоқда. Бу йиллар давомида биз эришган энг қатта ва энг муҳим ютуқ — бу аҳолининг фаоллиги ошаётгани, ҳаётимизни ислоҳ қилиш ва янгилаш зарурлигига, мамлакатимизнинг келажагига бўлган қатъий ишончдир.

Хулоса қилиб айтганда Ўзбекистон ўз мустақиллигини қўлга киритишининг аҳамияти ниҳоятда беқиёсдир. Ўзбекистон қисқа вақт ичида халқлари нисбатан катта ютуқларни қўлга киритди ва янада ўлкан зафарлар қўчиб боришига Ўзбек халқи қатъи ишонадилар.

3-МАВЗУ УЧУН

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЕТЛАР РЎЙХАТИ

¹ И. А. Каримов. «Ўзбекистон бозор муносабатларига ўтишининг ўзига хос йўли», Т., «Ўзбекистон», 1993 йил, 4—5-бетлар.

² И. А. Каримов. «Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида», Т., «Ўзбекистон», 1995 йил, 59—60-бетлар.

³ Уша жойда, 61-бет.

⁴ У. Чориев. «Ўзбекистон Республикаси ижроия ҳокимиятининг олий идоралари (қаранг «Ўзбекистон Республикаси мустақил давлат»), Т., «Адолат», 1995 йил, 14—17-бетлар.

⁵ И. А. Каримов. «Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли», Т., «Ўзбекистон», 1992 йил, 3—4-бетлар.

⁶ И. А. Каримов. «Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир», Т., «Ўзбекистон», 1995 йил, 77-бет.

⁷ И. А. Каримов. «Ўзбекистон иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш йўлида», Т., «Ўзбекистон», 1995 йил, 139—140-бетлар.

⁸ И. А. Каримов. «Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура», Т., «Ўзбекистон», 1994 йил, 78-бет.

⁹ И. А. Каримов. «Ўзбекистон иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш йўлида», Т., «Ўзбекистон», 1995 йил, 149-бет.

¹⁰ Уша жойда, 151-бет.

¹¹ И. А. Каримовнинг «Ўзбекистон XXI асрга интиломда», Т., «Ўзбекистон» 1999 йил, 8—10-бетлар.

4-мавзу

СУВЕРЕН ДЕМОКРАТИК РЕСПУБЛИКА ЎЗБЕКИСТОННИНГ МАЪМУРИЙ ХУДУДИЙ ТУЗИЛИШИ ВА БОИ ИМКОНИАТЛАРИ

РЕЖА:

1. Ўзбекистон Республикаси президенти И. А. Каримовнинг муқобиллик асосида президент этиб сайланиши.

2. Ўзбекистоннинг худуди, чегаралари, маъмурий-худудий тuzилиши.

3. Республика Давлат мустақиллиги рамзлари-байроқ герб, мадҳия ва конституциясининг қабул қилиниши, сўмнинг муомалага киритилиши.

4. Ўзбекистон бой табиий ресурслар мамлакати.

1991 йилга келиб Ўзбекистон тўлиқ, принципиал мустақиллик йўлини танлангани ва бу йўлдан қатъий боришлиги аниқ бўлди. 1991 йил 31 август куни Ўзбекистон мустақиллиги тўғрисидаги декларациясини ва 1 сентябрни мустақиллик куни сифатида байрам қилиниши тўғрисидаги муҳим ҳужжатларни қабул қилиниши Ўзбекистоннинг — суверен демократик республика давлати бўлиб қолганлигини тўла тасдиқловчи актлар бўлсада, уни бошқа қатор қонуний ҳужжатлар билан мустаҳкамлаш зарур эдиким, бу ҳужжатлар Ўзбекистоннинг ўз олдига иймон ва адолат заминига таянувчи инсонпарвар ҳуқуқий давлатчилик сари боражагини курсатувчи бир асос бўлиб қолиши керак эди.

Ўзбекистон Республикаси Олий кенгашининг Ўзбекистон Республикаси давлат мустақиллиги тўғрисидаги 1991 йил 31 август Баёнотида, мана бундай дейилган эди:

«Давлат ҳокимиятининг бирдан — бир соҳиби Ўзбекистон Республикасининг озод, мустақил халқидир!» Шундай экан, халқнинг хоҳиш истакларини билиш, уларнинг иродасига таяниш зарур эди, бу биринчидан,

иккинчидан, Ўзбекистон Республикаси кўп миллатли, 2 миллионга яқин аҳолиси русий забон миллатлар бўлиб, Республикада миллий тотувликнинг барқарор бўлиши учун уларнинг ҳам розилигини олиш керак эди, учинчидан, халқаро ҳуқуқий тартибларга кўра, у ёки бу давлат таркибидан ажралиб чиқаётган давлатларда халқи рози ёки рози эмаслигини сўров, яъни референдум орқали билиш ва унинг яқунларини мустақиллик ҳужжатлари асосига қўшиб қўйилиши керак эди. Чунки бу хал қилувчи, халқнинг иродасини ёрқин акс эттирувчи ҳужжат ҳисобланар эди.

Тўртинчидан, мустақиллик — суверен ёш давлатнинг демократик асосида вужудга келаётганлигидан халқнинг хоҳиш — истаклари билан иш кўриш, халқ билан ҳисоблашган ҳолда иш юритаётганлигини ҳам халқаро майдонда намойишининг бир рамзи эди, ана шу мақсадларга кўра Ўзбекистон ўзини мустақил суверен давлат деб эълон қилган бўлсада, ўз халқининг бу муҳим масалага муносабатларини билиш учун 29 декабрь 1991 йили Ўзбекистон Республикаси мустақиллиги ҳақида референдум, ҳамда Ўзбекистон Республикаси президентлигига сайлов ўтказишга қарор қилинди. «Ўзбекистон Республикаси президентини сайлаш тўғрисида»ги қонунга мувофиқ (1991 йил ноябрь) сайлов муқобиллик асосида ўтказилди. Овоз беришнинг қандай ўтаётганлигини Европа хавфсизлик ва ҳамкорлик Хельсинки Кенгаши Комитетининг махсус етиб келган вакиллари кузатиб бордилар. Шу овоз бериш натижасида унда қатнашган сайловчиларнинг 86 фоизи И. А. Каримов номзодини ёқлаб чиқдилар. И. А. Каримов Мустақил Ўзбекистоннинг умумхалқ томонидан сайланган биринчи президенти бўлди. Ўзбекистон Республикасининг мустақил деб эълон қилинишидек Тарихий воқеани ҳам ўшанда овоз беришда қатнашган фуқароларнинг 98,2 фоизи маъқуллади.

Референдум қатнашчилари Ўзбекистоннинг мустақил деб эълон қилиниши, унинг халқларининг шў билан бирга маҳаллий миллат кишиларигина эмас, балки бошқа миллат вакиллариининг ҳам орзу умидларига мос келишига жаҳон ҳамжамиятини ишонтирди. Бу халқимизнинг кўп асрлик тарихида буюк воқеадир. «Ўзбекистон Республикасининг давлат мустақиллиги асослари тўғрисида»ги конституциявий қонунда Республикадаги кўп миллатли барча аҳолининг иродаси мустақамланиб қўйилди ва умумхалқ референдуми бу-

ни қатъий тасдиқлади. Бу тарихий воқеа давлатимиз йилномасига зарҳал ҳарфлар билан ёзиб куйилди».

Шу нарса таҳсинга сазоворки, Ўзбекистон мустақиллигининг биринчи йилидаёқ асрлар давомида амалга оширилмаган жўда кўп нарсаларга эришишга муваффақ бўлдик. Бунинг яққол намунаси Ўзбекистоннинг мустақил деб эълон қилинганлигини жаҳон ҳамжамияти фаоллик билан қўллаб қувватлади. 1991 йилнинг октябрдан то 1993 йилнинг июль ойигача бўлган қисқа муддат ичида жаҳондаги 160 дан ортиқ давлат, жумладан Туркия, Хитой, АҚШ, Германия, Франция, Саудия Арабистони, Миср, Малайзия, Индонезия, Ҳиндистон, Эрон ва бошқа давлатлар Ўзбекистонни суверен, мустақил давлат деб расман тан олдилар. Ўзбекистон Мустақиллигини собиқ Совет Республикалари жумласидан биринчи бўлиб Грузия, кейин эса Россия Федерацияси ва бошқалар тан олишди. 1992 йил 2 мартда Ўзбекистон Бирлашган Миллатлар Ташкилотига қабул килинди. Мана шу воқеа билан Ўзбекистон ҳалқаро ҳуқуқнинг тенг ҳуқуқли субъекти бўлиб тасдиқланди.

Чинакам сиёсий ва иқтисодий мустақилликка эга бўлишга, жаҳон ҳамжамиятига муносиб бўлиб киришга интилиш мустақиллик эълон қилинган биринчи кундан бошлабоқ, ўзбек халқи ва республикамиздаги бошқа халқларнинг кўп асрлик тажрибаси ва анъаналарини инсоният эришган барча маданиятлар билан пайваста қилиб бера оладиган, ўзининг ривожланиш йўлини зўр бериб, машаққатлар билан қидиришга киришилди.

Ўзбекистонни иқтисодий, социал, сиёсий ва маънавий ривожлантириш ғоясини ишлаб чиқишга Ўзбекистон Республикасининг президенти И. А. Каримов ўлкан ҳисса қўшди. Ўзбекистоннинг янги жамият қуриш йўлидаги саъий ҳаракатлари президентнинг бир қатор асарларида илмий равишда асослаб берилди. Ишлаб чиқилган тараққиёт йўли Конституциясига асосланган бўлиб, жамиятимизни, ўз миллий давлатчилигимизни, иқтисодиётимизни ва маънавиятимизни камолот чўққисига олиб боришга қаратилгандир.

Ўзбекистон Республикасининг халқи И. А. Каримовни президент этиб сайлашда адашмадилар. Халқ И. А. Каримовни иқтисодчи олим сифатида кўп йиллар Республикани турли раҳбарлик лавозимларида ишлаб, катта тажриба ортирган давлат арбоби сифатида ҳам яхши билар эдилар.

И. А. Каримов раҳбарлигида Ўзбекистон Республикаси энг оғир сиёсий-иқтисодий қийинчиликдан тинч, осойишта чиқиб олишга муваффақ бўлди. Президентнинг узоқни қўзлаб олиб борган оқилона сиёсати Республикада ижтимоий барқарорликни сақлашга хизмаг қилди. Бунга жавобдан Республика халқининг президентга бўлган ишончи ортди. Чунчи МДХ давлатлари орасида ҳар томонлама иқтисодий ўсиш, сиёсий барқарорлик, миллий тотувлик, миллатлар ўртасида ҳамжиҳатликни қўлга кирита олган фақат Ўзбекистон Республикаси бўлди.

Шунинг учун ҳам 1995 йил 26 мартда Ўзбекистон Республикаси Олий мажлиси қарорига мувофиқ Ўзбекистон Республикаси Президентининг вақолат муддатини 1997 йилдан 2000 йилгача узайтириш масаласи бўйича умумхалқ референдуми бўлиб ўтди.

Унда 11 миллион 245 минг 28 киши ёки овоз бериш ҳуқуқига эга бўлган фуқароларнинг 99,3 фоизи иштирок этди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг вақолат муддатини 1997 йилдан 2000 йилгача узайтиришга сиз розимисиз, деган саволга 11 миллион 19 минг 415 киши ёки овоз беришда қатнашганларнинг 99,2 фоизи ижобий жавоб берди, Референдум натижалари Президентнинг ички ва ташқи сиёсатининг умумхалқ томонидан маъқулланиши ва қўллаб-қувватланишида, мамлакатнинг барча аҳолисининг бунга бўлган тўла ишончидан гувоҳлик берди.

Республика фуқаролари Ўзбекистоннинг давлат мустақиллигига эришувини, иқтисодий мустақиллигини тامينланишини, мамлакат хавфсизлигининг ортиб боришини ҳақли равишда И. А. Каримов фаолияти билан боғлайдилар.

Республикада кучли ижтимоий сиёсат амалга оширилмоқда. Кексалар ва ногиронлар, кўп болали оналар ва ёшлар ҳақида ғамхўрлик, ўтиш давридаги оғир шароитларда шаҳарларни ободонлаштириш, таълим соғлиқни сақлашни ривожлантириш бўйича қилинаётган ишлар халқда қизгин хайрихоҳлик уйғотмоқда. Маънавий-руҳий тикланиш, миллий анъаналарнинг қайтадан тикланиши, кишилардаги диний эътиқод ва туйғуларга ҳурмат билан тугилган йўл, аҳоли томонидан мутлақ қўллаб-қувватланмоқда.

Ўзбекистон хавфсизлигига ғамхўрлик қилибгина қолмай, минтақада яхлит хавфсизлик учун президент-

нинг амалга ошираётган ишлари, БМТга ўхшаган нуфузли халқаро ташкилотлар минбаридан туриб, минтақавий халқаро хавфсизликни таъминлаш тўғрисидаги таклифлар жаҳон давлатларининг Ўзбекистонга бўлган ишончини, ҳурматини янада оширмоқда.

Шу ўринда республикамиз ҳаётига ҳеч қандай алоқаси бўлмаган холис инсоннинг фикрини келтирамиз.

Ўзбекистондаги туб ўзгаришларни, иқтисодий сиёсий жараёнларни кузатиб, таҳлил қилиб бораётган, юридик фанлар доктори Германия Федератив Республикасида истиқомат қилаётган Леонид Левитин. «Кўпчилик мамлакатлар жумладан, Россия политологлари ва журналистлари Ўзбекистоннинг сиёсий ҳаёти «Тожикистон вариантыга» ўхшаган ҳалоқатли бўлади деб қилган башоратлари, давлат ҳокимияти рўлида Ислом Каримов ўтиргани учунгина амалга ошмади. Мен бунга ишонаман, бу ишончимни ҳеч ким тортиб ололмайди. Чунки бу фактларга асосланган ишончдир»³ деб ёзади.

И. А. Каримов референдум якуни, унинг натижаларини қуйидагича баҳолади: «Референдум, авваламбор, халқимизнинг томир-томири, қон-қонида бўлган бағрикенглик, олийжаноблик каби эзгу фазилатларини, халқимизнинг эътиқоди баландлигини, онги юксаклигини яна бир бор тасдиқлаб берди. Одамларимизнинг асли томир-ўзаги бақувват бўлиб, уларнинг руҳий—маънавий яқинлиги, аҳиллиги, меҳр-оқибатлилиги яна бир карра намоён бўлди. Шу билан бирга Референдум олиб борилаётган сиёсатга, танлаган йўлимизга фуқаролар ишончининг нақадар мустаҳкамлигини намоён этди. У бошидан катта-катта қийинчиликлар, етишмовчиликлар, азоб-уқубатларни кечириб турган халқимизнинг машаққатларига мардона бардош бериб, келажакка умид ва ишона билан яшаётганини ифода қилади»⁴.

Бу айтилган фикрлар 2000 йил 9 январда Ўзбекистон Республикасининг Президенти лавозимига муқобиллик асосида ўтказилган сайлов натижасига ҳам жуда монанддир.

2000 йил 9 январда ўтказилган Президентлик лавозимига икки номзод, Фидокорлар Миллий демократик партиясидан номзод қилиб кўрсатилган Ислом Каримов ҳамда Халқ демократик партиясидан номзод қилиб кўрсатилган Абдулҳафиз Жалоловлар халқнинг ишончи учун кураш олиб бордилар. Сайловда рўйхатга олинган 12 миллион 746 минг 903 сайловчидан 12 миллион

123 минг 199 сайловчи иштирок этган бўлса, Ислом Каримов учун 11 миллион 147 минг 621 сайловчи ёки сайловчиларнинг 91,90 фоизи овоз берди. Абдулҳафиз Жалолов учун 505 минг 161 сайловчи ёки 4,17 фоиз сайловчи овоз берди.

Халқимизнинг ардоқли фарзанди, давримизнинг етук сиёсатчиси ва давлат арбоби иқтисодчи олим Ислом Каримовга халқимиз юксак ишонч билдиришининг боиси фақат унинг катта буюк хизматларигина эмас, балки сайловолди дастурида, Ўзбекистонни, унинг халқини нурафшон уфқларга олиб чиқиш, Ўзбекистоннинг буюк келажаги учун Мустаҳкам иқтисодий сиёсий, ижтимоий, маънавий замин яратиш ва ана шу заминда муносиб турмушни таъминлаб берувчи ғоясига бўлган ишонч ҳам эди. Биз кейинги маърузаларимизда Ислом Каримовнинг ана шу сайловолди дастурида илгари сурган ғоялар ва илмий концепциялари ҳақида алоҳида тўхталамиз.

Ўзбекистон Республикасининг давлат мустақиллиги асослари тўғрисидаги қонуннинг 4-моддасида ёзиб қўйилганидек, Ўзбекистон Республикасининг давлат чегараси ва ҳудуди даҳлсиз ва бўлинмас бўлиб, унинг халқи ўз хоҳиш иродасини эркин билдирмасидан туриб ўзгартириш мумкин эмас. Ўзбекистон Конституциясининг тўртинчи бўлими XVI-боби, 68-моддасида «Ўзбекистон Республикаси вилоятлар, туманлар, шаҳарлар, шунингдек Қорақалпоғистон Республикасидан иборатдир», деб белгиланган.

Бу демак Марказий Осиёда, Амударё билан Сирдарё оралиғида жойлашган бўлиб, унинг ҳудуди Шимолий Ғарбда Турон пасттекислигини, жануби-ғарбда эса қизилқум чўлларининг бир қисмини эгаллайди. Унинг ғарбдан шарққача майдонининг узунлиги 1425 километрни, шимолдан жанубгача бўлган майдонининг узунлиги 930 километрни ташкил этади. Ўзбекистон Республикаси таркибига: 12 та маъмурий вилоятлар ва Қорақалпоғистон Республикаси, 157 район, 123 шаҳар ва 104 шаҳар типигаги посёлка, 1445 қишлоқ киради. Давлатнинг пойтахти Тошкент шаҳри. Мамлакат ҳудуди 447,8 минг квадрат километрни ташкил қилади. Бу Буюк Британия, Белгия, Дания, Австрия, Швейцария ҳудудларини қўшиб ҳисоблаганда улардан кўпдир»⁵.

Демак, кўриниб турибдики, Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида қонуний мустаҳкамланган

маъмурий-ҳудудий тузилиш тизими, ҳозирги пайтда асосий звенолар — вилоят, туман ва аҳоли пунктларидан иборатдир. Республиканинг маъмурий-ҳудудий тизимида вилоят унинг юқори звеноси ҳисобланиб, йирик бўлинма сифатида алоҳида ўринни эгаллайди. Ҳудудий тизимнинг қолган звенолари бўлмиш туман, шаҳар ва қишлоқлар вилоятнинг таркибий қисмлари, яъни ички бўлинмалари ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикасидаги вилоятлар ўз ҳудудининг ҳажми, аҳолисининг миқдори жамoa ва давлат хужалиklarининг сони, ижтимоий-маданий муассасалари ва бошқалар бўйича турличадир. Хилма-хиллик табиий, чунки вилоят ўз маркази ва маъмурий раҳбарлик билан боғлиқ туман ва шаҳарларнинг оддий йиғиндисидангина иборат бўлмай, ўз ичига мавжуд иқтисодий ва маданий, марказий, табиий интилишга асосланадиган маълум ҳудудий комплексни қамраб олади.

Шунинг учун вилоятларни ташкил этаётганда қандай бўлмасин уларнинг бир хил-ҳудудий ўлчами, аҳолисининг сони ва ишлаб чиқариш маҳсулотларини ҳажмини ҳисобга олишга ҳаракат қилинмай, маълум иқтисодий бўлинмачалар чегарасини назарда тутган ҳолда агросаноат бирлашмалари шаклланганлигига асосланиш, ҳудудларнинг аслида мавжуд бўлган иқтисодий бутунлигини маъмурий чегаралари билан узиб қўймаслик керак.

У ёки бу вилоятнинг амалдаги ҳудудиди ўзгариш бўлиши у ёки бу сабаблар билан зарурият туғилса, аввалги даврлардагидек буйруқбозлик асосида эмас, балким ҳуқуқий демократик давлатнинг табиатига кўра аҳолининг кенг жамоатчиликнинг фикри ва ижтимоий адолат принципларидан келиб чиққан ҳолда ҳал этилиши кўзда тутилди.

Бу дегани вилоятларнинг тузилиши, тугатилиши халқ депутатлари вилоят кенгашларининг расмий илтимослари асосида Вазирлар Маҳкамасининг таклифига кўра Ўзбекистон Республикаси Олий мажлиси томонидан амалга оширилади.

Мазкур масала бўйича зарур ҳолларда тегишли вилоятларда умумхалқ сўрови — референдум ўтказилиши мумкин.

Мамлакат ичкарасидаги ҳудудий ўзгаришлар тўла демократик асосида халқнинг розилигини ҳисобга олган ҳолда амалга оширилади, бу ҳуқуқий демократик давлатнинг табиатига хос бўлган ҳолатдир.

Иккинчи масала бошқа давлатлар билан ҳудудий ихтилофлар бўлиши мумкинми, деган савол туғилиши табиийдир. Ўзбекистон Республикаси Олий кенгашининг Ўзбекистон Республикасининг давлат мустақиллиги тўғрисидаги 1991 йил 31 август Баёногида шундай дейилган: «Ўзбекистон Республикасининг бошқа давлатларга ҳудудий даъволари бўлмай, у ўз ҳудуди ва унинг табиий бойликларига нисбатан олий ҳуқуққа эгадир».

Ўзбекистон Республикаси тарихида давлат чегараларида қисман ўзгартириш ҳоллари юз бериши мумкин. Лекин бу республикалар ўртасида келишилган ҳолда катта ҳўжалик тадбирларини амалга ошириш учун бўлиши мумкин.

Чунончи шундай тадбир 1939 йилда Ўзбекистон катта Фарғона каналини кўрилиши муносабати билан Қирғизистон ва Тожикистон ҳудудларида ўтказилган эди.

Ўзбекистон ҳукумати канал қурилиши учун зарур бўлган ер ажратилишини илтимос қилиб Қирғизистон ва Тожикистон Республикаларининг ҳукуматларига мурожаат қилган эди. Ўзбекистон ҳукуматининг бу илтимосини ҳар иккала республикаларининг ҳукумати ва Олий советларининг қарорлари билан ер ажратиб Ўзбекистон Республикасининг илтимоси қондирилган эди.

Бошқа бир мисол, Қозоғистон Олий совети 1956 йил 21 январида жанубий Қозоғистон вилоятларининг, Бўстонлиқ туманини ва Мирзачул ерларини бир қисмини Қозоғистон таркибидан Ўзбекистон Республикасининг таркибига берилишига розилик билдириб қарор қабул қилган эдилар. Бу қарорни Ўзбекистон Олий совети ҳам тасдиқлаган эди. Бу масалалар кўтарилгудек бўлса Ўзбекистон тинч ва ҳар бир Республиканинг манфаатларига мос келадиган ҳолатда ҳал этишни асосий принцип қилиб олган. Бундай масалалар ҳар иккала Республиканинг халқ ҳўжалиги учун фойдали бўлган ҳолатлардан келиб чиқилган ҳолда ҳал этилиши кераклиги қатъий белгилангандир.

Қорақалпоғистон Ўзбекистон таркибига кирувчи республика бўлиб, Ўзбекистон конституциясининг XVII боби Қорақалпоғистон Республикасига бағишланган 70—75 моддаларда Қорақалпоғистон ва Ўзбекистон ўртасидаги муносабатлар тўлиқ акс этирилган. Бу муносабатлар И. А. Каримовни «Ўзбекистон келажак буюк давлат» (1992 й., 42-бет) рисоласида қисқа ва

лўнда қилиб берилган. «Ўзбекистон Қорақалпоғистон Республикасининг мақомини тан олади ва унинг суверенитетини муҳофаза этади. Ўзбекистон билан Қорақалпоғистоннинг ўзаро муносабатлари ҳар икки республика ўртасида тўзиладиган шартномалар ва келишувлари асосида тартибга солинади. Ўзбекистон Конституцияси ва қонунлари Қорақалпоғистон ҳудудида ҳам мажбурийдир»¹.

Жаҳон халқлари, умуман инсоният тан олган ва эътироф этган шундай нарсалар борки, уларни мазмуни ўзига ва жисмига мос бўлиб, бутун характерини ва унинг ички дунёсини оламга намоян этиб туриши шарт. Шундай нарсалардан бири бу давлатларнинг мустақиллигини кўрсатиб турувчи унинг рамзларидир.

Шу ўринда биз мустақил Ўзбекистоннинг давлат рамзлари байроқ, герб ва мадҳияси ҳақида сўз юритмоқчимиз. Ҳўш, рамз нима деган савол туғилиши табиий. Рамзлар — бу шартли белгилар бўлиб, улар қадим даврлардаёқ турли халқларда у ёки бу ҳодиса, олам, мавжудот, одамлар тасвирини ифодалаганлар.

Дарҳақиқат рамзлар халқни миллатларнинг ҳаётини, турмуш тарзини уларнинг психологиясини, фольклорини, ишлаб чиқарадиган маҳсулотларини, уларнинг табиатини, иқлимини, географик шароитини, ўтмиш тарихини англатувчи шартли белгиларнинг элементларидан ташқил топади. Шунинг учун ҳам давлатларнинг рамзларига қараб, ўша давлат халқи, миллати ҳақида кенг тасаввурга эга бўлиш мумкин.

Мустақил Ўзбекистон рамзлари ҳам чуқур тарихий мазмунга эга бўлиб, халқимизнинг азалий орзуси, унинг эзгу ниятлари, ўтмиш тарихи, бугунги ҳаёт мазмунини акс этиб турибди.

Республикамизда давлат мустақиллиги эълон қилиниши, чинакам истиқлол йўлига чиқишимиз мустақиллигимизни акс эттирувчи рамзларни ишлаб чиқишни тоқазо этди. Шу муносабат билан 1990 йил 30 мартда «Ўзбекистон Республикасининг давлат мадҳияси туғри-сида» қарор қабул қилинди ва бу борада ишлар олиб борилди.

Республиканинг энг кўзга кўринган мусиқашунослари, композиторлари таклиф этилди ва эксперт комиссияси тузилди.

Энг яхши мадҳия матни учун Республика танлови эълон қилинди. Танловга тавсия этилган матнлар орасидан, халқимизнинг бугунги кунини, унинг интилиши,

орзу умидлари, эртанги истиқболлари, ғурури ва фахри ифодаланган. Абдулла Орипов қаламига мансуб бўлган матни Республикамизнинг Мадҳияси қилиб танлаб олинди. Бунга таниқли композитор Мутал Бурхоннинг басталаган мусиқаси мос тушди.

Шундай қилиб Ўзбекистон Республикаси давлат мадҳияси Республикамиз Олий кенгашининг 1992 йил 10 декабрида бўлиб ўтган XI сессиясида тасдиқланди. Ўзбекистон Республикасининг давлат мадҳиясининг сўзлари қуйидагича:

Серқуёш, хўр ўлкам, элга бахт, нажот,
Сен ўзинг дўстларга йўлдош, меҳрибон!
Яшнагай то абад илму фан, ижод,
Шухратинг порласин токи бор жаҳон!

Нақорат:

Олтин бу водийлар — жон Ўзбекистон,
Аждодлар мардона руҳи сенга ёр!
Улуғ халқ қудрати жўш урган замон,
Оламни маҳлиё айлаган диёр!

Бағри кенг ўзбекнинг ўчмас иймони,
Эркин, ёш авлодлар сенга эър қанот!
Истиқлол машъали, тинчлик посбони,
Халқсевар, она юрт, мангу бўл обод!

Нақорат:

Олтин бу водийлар — жон Ўзбекистон,
Аждодлар мардона руҳи сенга ёр!
Улуғ халқ қудрати жўш урган замон,
Оламни маҳлиё айлаган диёр!

1991 йил 15 февралда «Ўзбекистон Республикасининг давлат рамзлари тўғрисида» Олий кенгашнинг қарори қабул қилинди. Республика байроғининг ҳамда гербнинг чизмаларига оид таклифларни тайёрлаш учун машҳур рассом-мусаввирлар, санъатшунос-назарий-чилар, бадиий тасвир ва графиканинг билимдонлари, шунингдек Республика конституциявий комиссия аъзолари, маданият ва санъат арбоблари, политологлар, ҳуқуқшунослар, гербларни ўрганиш соҳасидаги мутахассислардан иборат махсус комиссия ташкил этилди.

Бу борадаги саъй ҳаракатлар умумхалқ муҳокама-сида бўлиб, матбуотда кенг ёритилди. Байроқ ва Герб тасвири учун Республика конкурс танлови эълон қилинди. Узоқ муҳокамадан кейин давлат байроғи Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг ўн иккинчи чақириқ VII сессиясида 1991 йил 18 ноябрда тасдиқланди.

Ўзбекистон Республикасининг давлат байроғи рамзи бизнинг мамлакатимиз ҳудудида илгари мавжуд бўлган ғоят қудратли салтанатлар байроғига хос бўлган энг яхши анъаналарни давом эттирган ҳолда Республиканинг табиатига хос бўлган хусусиятларни ҳамда халқимизнинг миллий ва маданий соҳалардаги ўзлигини ҳам акс эттиради.

Байроқдаги ҳаво ранг — мусаффо осмон ва мусаффо сувнинг, шунингдек, ер ва осмондаги ҳаёт манбаларининг рамзидир. Ҳаво ранг Амир Темур давридаги байроқнинг асосий белгиси бўлган.

Оқ ранг — тинчлик ва поклик тимсолидир. Маълумки, ёш мустақил давлат ўз йўлида баланд-баланд довонлардан ошиб ўтиш керак. Бизнинг байроғимизда бу ранг мана шу йўл мусаффо ва чароғон бўлиши учун яхши ният рамзи сифатида қўйилган.

Қизил йўллар — бу ҳар бир тирик жон қон томирида уриб турган ҳаётини кучининг, ҳаётнинг ва ернинг рамзидир.

Яшил ранг — табиатнинг тимсоли, гуркираб яшнаётган ҳаёт ва ҳосилдорликнинг рамзидир. Ҳозирги вақтда бутун дунёда атропоф — мухитни муҳофаза қилувчи кишилар — табиат дўстлари сафи ва ҳаракати кенгайиб бормоқда. Бу ҳаракатларнинг рамзи ҳам яшил ранг ҳисобланади.

Ярим ой — Ўзбекистон халқининг кун асрлик анъаналарига мувофиқ, келади. Ярим ой ва юлдузлар — мусаффо осмоннинг, тинчликнинг рамзидир. 12 рақами қадим вақтлардан буён мукамаллик тимсоли бўлиб келган, шунинг учун бизнинг байроғимизга ҳам 12 юлдуз тасвири туширилган.

Давлат байроғи — бизнинг ўтмишимиз бугунги кунимиз ва келажакимиз рамзидир.

Байроғимизга туширилган юлдузлар масаласида гапирадиган бўлсак, бу ҳамма халқлар учун рамзий анъанага айланган рамзий тимсолдир.

Умуман юлдузлар инсоният тарихининг энг қадимий рамзий белгиларидир. Осмон жисмларига кирувчи юлдузлар белги сифатида деярли барча халқларнинг тасвирларида топилади, юлдузлар доим адабият тимсоли бўлиб келган.

Миллий байроғимизнинг ҳуқуқий мақоми «Ўзбекистон Республикасининг давлат байроғи тўғрисида»ги қонун билан тартибга солинган.

Байроқ фақат Республикамиз мустақиллигининг рамзи бўлмай. У Республикамизни халқаро ҳаётий рамзини ифода этади. Давлат Байроғи Президентлик аппарати, Республика Олий Кенгаши ва ҳуқумати, Қорақалпоғистон Республикаси Олий Кенгаши ва ҳуқумати, халқ депутатлари маҳаллий кенгашлари, Ўзбекистоннинг доимий ваколатхоналари биноларида кўтарилган бўлади. Халқ депутатлари Кенгашларининг сессиялари ўтаётган вақтда, байрам кунлари вазирликлар, маҳкамалар, корхона ва жамоат ташкилотлари биноларида, турар жой йўларида байроғимиз илинади. Шунингдек чет элдаги ваколатхоналаримизнинг транспорт воситаларида, денгиз ва дарё кемаларида расмий вакилларимиз бўлган тақдирда, давлат, жамоат ташкилотларининг байрам ва шодиёнларида, спорт майдонларида, сайлов кунлари сайлов участкаларида, сайлов ўтгунча қадар, бошқа ҳолларда белгиланган соатларда кўтарилиб, туширилиб қуйилади. Байроғимиз кўтарилганда, албатта ердан 2,5 метр баландда бўлиши керак.

Ўзбекистон фуқаролари ва Ўзбекистондаги чет элликлар байроғимизни ҳурмат қилишлари шарт. Байроққа ҳурматсизлик қонун йўли билан жазоланади.

Давлатимизнинг рамзларидан яна бири бу давлат гербидир. Янги давлат гербини қабул қилиш юзасидан Олий Кенгаш қошида 15 февраль 1991 йил қарорига кўра мутахассислардан иборат эксперт комиссияси тузилди. Тамға лойиҳасини ишлаб чиқиш борасида Республика конкурс-танлови эълон қилинди. Матбуотда, телевидение ва бошқа оммавий ахборот воситаларида тамға масаласида юборилаётган эскизлар кенг муҳокама қилиниб, Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг ўн иккинчи чақириқ унинг сессиясида «Ўзбекистон Республикаси давлат герби тўғрисида» қонун қабул қилинди. Давлат тамғасини қабул қилишда минг йиллар давомидаги тарихимизнинг бой, яхши анъанавий тажрибасига таянилган. Ўзбекистон Давлат

тамғаси 2 июль 1992 йил Ўзбекистон Олий мажлисининг IX сессиясида қабул қилинди.

Давлат герби давлат мустақиллигининг рамзи бўлиб, республика ижтимоий ва давлат тузилиши принципларини унинг сиёсий, миллий, хўжалик, географик, этнографик ва бошқа ўзига хос хусусиятларини ифода этади.

Гербимизнинг марказида қанотларини кенг ёзиб турган Хумо қуши тасвирланган. Бу бахт-саодат ва эрк-севарлик рамзидир. Қадим-қадим замонлардан буён Хумо қуши ўзбек халқ орасида одамларни бахт саодатга етакловчи қуш рамзи сифатида эъзозланиб келинган. Бизнинг буюк бобомиз Алишер Навоий Хумо қушини жамики тирик мавжудотлар ичида энг саҳоватлиси сифатида таърифлаб берган эди.

Гербнинг юқори қисмида республикамизнинг собит ва барқарорлигини рамзи бўлган саккиз қиррали юлдуз тасвирланган бўлиб, унинг ичида ярим ой ва беш қиррали юлдуз ифодаланган. Қуёш тасвири бизнинг давлатимиз ва халқимизнинг ҳаёт йўли ҳамиша нурли бўлиши учун билдирилган яхши ниятдир. Айни пайтда у Республикамиздаги ниҳоятда гўзал табиий иқлим шароитини ҳам кўрсатиб туради.

Бошоқлар ризқ-рўзимиз бўлмиш ғалланинг тимсоли, оппоқ бўлиб очилаётган пахта чаноқлари тасвирланган гўза шохлари серқуёш юртимизнинг донғини бутун дунёга таратган асосий бойлигимиз рамзидир. Буғдой бошоқлари ва пахта чаноқларининг давлат байроғига ўхшаган лента билан ўраб қўйилганлиги бу республикада яшаётган халқлар яқдиллигининг тимсолидир.

Герб рангли тасвирда бўлиб, хумо қуши кумуш рангда; қуёш, пахта чаноғи ва «Ўзбекистон» деган ёзув тилла рангда, гўза шохлари ва барглари яшил рангда; тоғлар ҳаво рангда; чаноқдаги пахта, дарёлар, яримой ва юлдуз оқ рангда; Ўзбекистон Республикасининг Давлат байроғи тасвирланган лента тўрт ҳил рангда берилган.

Давлат гербининг ҳуқуқий мақоми махсус қонун билан кўриқланади. Давлат гербидан фойдаланиш ҳуқуқи махсус давлат ҳокимияти ва бошқарув идораларига берилган бўлиб, уларга Ўзбекистон Президенти девонини, Ўзбекистон Олий Кенгаши, Ҳукумат давлат ҳокимияти ва бошқарувнинг маҳаллий идоралари, вазирликлар, давлат кўмиталари, барча тоифадаги суд-

лар, прокуратура, дипломатик ва консуллик ваколат-хоналари кирази.

Гербни тасвири туширилган муҳрлар, ҳужжатларнинг бланкалари, улардан фойдаланиш ва сақлаш, йўқотиб юбориш тартиби Вазирлар Маҳкамасининг махсус ҳужжати билан тартибга солинган. Албатта давлат гербини оммавий тартибда бир вақтнинг ўзида жорий қилиш мураккаб ишдир. Чунки унинг тасвири ҳар бир фуқаронинг паспортида, корхона, муассаса, ташкилотларнинг иш қоғозларида Республикамининг пул бирликларида, қимматли қоғозларида, ўз ифодасини топиши шарт.

Давлат гербини ҳурматлаш ҳар бир фуқаро, ҳар бир шахс учун мажбурийдир. Модомики у Она юрт тимсоли давлатимиз рамзи экан, унга бефарқ бўлиш мумкин эмас.

Қабул қилинган миллий давлат рамзларимиз катта тарихий воқелик бўлиб, у мустақил давлатимизнинг биринчи тимсоллари бўлиб, бу тимсол бугунимиз, эртанимиз ва келажагимиз учун муносиб хизмат қилади.

Давлат мустақиллигининг энг муҳим белгиларидан бири, миллий валюта — сўмнинг муомалага киритилишидир.

Ўзбекистон Республикасининг Президенти И. А. Каримовнинг 1994 йил 16 июнда эълон қилинган «Ўзбекистон Республикасининг миллий валютасини муомалага киритиш тўғрисида»ги фармонига мувофиқ 1994 йилнинг 1 июлидан бошлаб «Ўзбекистон Республикасининг миллий валютаси» «Сўм» муомалага киритилди. Миллий валютанинг жорий этилиши ва унинг муомалага киритилишининг аҳамияти тўғрисида президент И. А. Каримов шундай деди:

«Ёш давлатимиз амалга ошираётган иқтисодий ислохотлар стратегиясида ўз миллий валютамизни жорий этиш ва унинг барқарор муомалада бўлиши муоммасини ҳал этишга ғоят катта аҳамият берилаётир. Миллий валюта — миллий ифтихор, давлат Мустақиллигининг рамзи, суверен давлатга хос белгидир. Бу республикага тегишли умумий бойлик ва мулкдир. 1994 йил 1 июлидан Ўзбекистон Республикаси ҳудудида тўла қийматли миллий валюта ягона қонуний тўлов воситаси бўлган сўмнинг муомалага киритилиши ҳақиқатдан ҳам инқилобий қадам бўлади. Бу бутун иқтисодиёт ислохотида сиёсат жиҳатидан янги босқич бошланганидан дарак беради. Биз, деди президент, бирор киши-

нинг иродасига боғлиқ бўлмаган, Ўзбекистон халқининг манфаатларига мос молиявий, пул-кредит сиёсатини умуман бутун иқтисодиёт, сиёсатимизни амалга оширишнинг аниқ механизмига эга бўлди»⁴.

Ўзбекистон Республикаси Мустақиллик йўлига кирганлиги намунаси бу миллий валютани муомалага киритишигина бўлмай, балким собиқ СССР Республикалари орасида биринчи ва ягонаси бўлиб ўзининг пул ишлаб чиқарадиган саройига эга бўлди. Бугунги кунда Республикамиз нафақат муомала воситаси бўлган пул масаласидаги ўзининг талабини қондира олиши билан бирга зарур бўлиб қолган тақдирда региондаги Республика давлатларининг ҳам эктиёжларини қондира олиш имкониятига эга бўлди.

Бугунги кунда миллий валютамыз сўмнинг тарихий аҳамиятига юксак баҳо берар эканмыз, шу билан бирга унинг қадрини ошириб бориш учун ҳам давлатимиз раҳбарияти катта ишларни амалга оширмоқдалар.

Ўзбекистон президенти И. А. Қаримов раҳбарлигида давлатимиз миллий валютамызнинг қувватини оширишнинг тўртта дастурини кўрсатиб берди: «Биринчидан, ўз валютамыз товар билан барқарор таъминланган тақдирдагина реал куч ва обрўга эга бўлишлиги.

Иккинчидан, валютанинг барқарор амал қилиши, унинг муҳимлиги, эркин алмашувини етарли валюта захираси бўлишлиги.

Учинчидан, ҳар бир корхона, ҳар бир киши ишлаб топган сўмини қадрлашини ўрганган—тақдирдагина миллий валюта реал тўлов воситасига айланишлиги.

Тўртинчидан, миллий валютани мустаҳкамланишининг энг муҳим шарти инфляцияга қарши бақувват, пухта ўйланган сиёсат ўтказиш»⁵.

Президентимиз томонидан илгари сурилган тўрт дастурни амалга оширилиши нафақат миллий валютамызнинг қадир қимматини оширишга хизмат қилибгина қолмай ички бозорни халқнинг истеъмол маҳсулотларига бўлган этиёжларини ҳам тўла-тўқис камайтиришига, халқимизнинг социал фаровонлигини таъминлашга қаратилгандир.

Ўзбекистон Республикаси XII чақириқ Олий Кенгашининг XI сессияси 1992 йил 8 декабрида моддама-модда овоз бериш йўли билан мустақил Ўзбекистон давлатининг Конституциясини қабул қилди. Бу республика тарихидаги буюк воқеадир. Ўзбекистон халқи илк бор ўз давлат мустақиллигига эга бўлди ва бу тари-

хий факт унинг конституциясида тантанавор мустаҳкамлаб қўйилди Мазкур ҳужжат дунё ҳаритасида янги демократик давлат Ўзбекистон Республикаси пайдо бўлганлиги фактини акс эттирди.

Конституция халқнинг ўзини-ўзи бошқариш эркинлик ва ижтимоий адолат, инсонпарвар демократик давлат барпо этиш тўғрисидаги азалий орзусини ифодалади. Конституцияда давлатнинг қиёфаси, унинг ижтимоий, иқтисодий ва сиёсий тизимнинг демократик табиати, унинг умуминсоний қадриятларига нақадар содиқлиги, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари қай даражада юридик жиҳатдан ҳимояланганлиги кўзгудагидек акс этиб турибди. Ўзбекистон Республикасига Президент И. А. Каримовнинг қисқа, лекин сермазмун таърифида конституциямизнинг бутун моҳияти очиб берилган.

«...Бу Конституция ўзининг туб моҳияти фалсафаси, ғоясига қўра янги ҳужжатдир», — деб таъкидлади у, — унда коммунистик мафқура, синфийлик, партиявийликдан асар ҳам йўқ. Жамийки дунёвий неъматлар орасида энг улуғи — инсон деган фикрни илгари сурдик ва шу асосда «фуқаро — жамият — давлат» ўртасидаги узаро муносабатларнинг оқилона ҳуқуқий ечимини топишга интилдик»⁶.

Ўзбекистон Конституциясида янгиланаётган жамиятимизнинг сиёсий ижтимоий қиёфаси, ўз аксини топган. Биз яратаётган жамият демократик, адолати фуқаролик жамиятидир. Бу Конституцияда демократик жараёнлар умум эътироф этган тамойиллар, анъаналар ҳисобга олинган.

Мамлакатимиз Конституциясининг 1-моддасида шундай ёзилган: «Ўзбекистон — суверен демократик республика». Бу жумла шу маънони билдирадики, «суверенитет» сўзи ҳам мустақиллик маъносини англатади. Яъни мамлакатимиз ва халқимиз ҳеч кимга муте бўлмаган ҳолда ўзининг миллий-давлатчилик ва маъмурий ҳудудий қурилишини, давлат ҳокимияти ва бошқарув органлари тизимни, ривожланишининг ижтимоий-иқтисодий моделини ўзининг ички ва ташқи сиёсатини ўзи белгилайди.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг II-бобида халқ ҳокимиятнинг бирдан-бир манбаидир дейлади. Ўзбекистон Республикасида давлат ҳокимияти халқ манфаатларининг қўзлаб ва Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ҳамда унинг асосида қабул қи-

лингган қонунлар ваколат берган идоралар томонидан амалга оширилади». (7-модда).

Хусусан 8-моддада шундай дейилади: «Ўзбекистоннинг барча фуқаролари ўз миллатларидан қатъий назар Ўзбекистон халқларини ташкил этадилар». Бундан шу нарса кўриниб турибдики, халқимиз азалдан инсонпарвар, одамохун бўлиб келганлар. Инсоннинг қадр-қимматини ҳамма нарсадан устун қўйганлар, инсонни эъзозлаганлар. Шунинг учун ҳам янги конституцияда миллат ва инсонларнинг эътиқодлари, ирқи ҳисобга олинмасдан тенг ҳуқуқли яхлит бир халқ сифатида қаралмоқда. Собиқ СССРдан ажралиб чиққан Мустақил Республикаларнинг конституцияларида бундай олижаноб инсонпарвар моддалар қайд этилмаган. Шунинг учун ҳам Ўзбекистон Республикасида яшаётган барча миллатлар ва элатлар Ўзбекистоннинг сиёсий системасини, сиёсатини, Конституцион қондаларини ниҳоятда қадрлайдилар.

Бундай қондаларни кўплаб келтириб таҳлил қилишимиз мумкин. Лекин биз олдинги маърузаларимизда конституциямизнинг баъзи бир моддалари ва қондалари тўғрисида тўхталиб ўтдик, кейинги маърузаларимизда ва амалий машғулотларимизда ҳам кенгроқ батафсилроқ тўхталаримиз, қисқа қилиб айтганда курсимиз давомида Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг барча моддаларини таҳлил қилиб ўрганамиз.

Олдимизга қўйган масалага хўлоса ясап эканмиз, шунини алоҳида таъкидлашимиз лозимки, Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси халқимизнинг умумий идрокининг мевасидир, чунки у халқнинг орзумиди, уй-ҳаёлини ифодалаган. У суверен Республиканинг прогрессив ривожига асосий қонуннинг энг юқори мавқеига тўла мос келади.

У Ўзбекистон Мустақиллиги Конституцияси, халқнинг бойлиги бўлиб қолди. Конституция халқ манфаати йўлидаги, жамиятимизда ислоҳот заруриятидаги шарт-шароитларни яратишга йўналтирган асосни яратади, инсон ҳуқуқини, барқарорликни ва ҳар бир оилга муносиб турмуш тарзини кафолатлайди. Ўзбекистонни янгилашни ва тараққиёт йўлида яшаб, меҳнат қиладиган халқ учун бундай Конституция ниҳоятда мос тушади ва халқ учун хизмат қилади. Ўзбекистоннинг ҳар бир фуқароси Конституцион қондаларни мукамал билишлари ва унга риоя қилишлари, бу қондалар

билан фахрланишлари зарур, чунки ҳақиқий демократик, жамиятнинг асосини Конституция ташкил этади.

Инсон тафаккурининг қадимий бешиги бўлган Ўзбекистон Республикаси ўзининг геополитик ва геостратегик жиҳатидан Марказий Осиёнинг юраги, марказини ташкил этади. Ўзбекистон Республикаси Марказий Осиёнинг қоқ ўртасида жойлашган бўлиб Фарб билан Шарқни азалдан бирлаштириб турувчи ролни ўйнаб келган Осиё билан Европани боғловчи энг муҳим савдо йўллари қадим замонлардан буён бизнинг диёримиздан ўтганлиги бежиз бўлмаган. Бунга мисол сифатида Буюк Ипак йўлини Ўзбекистон ҳудуди орқали ўтганлиги эслаш кифоядир. Шундай чорраҳада жойлашганлиги Ўзбекистон халқлари учун катта имкониятлар яратувчи омил бўлиб ташқи алоқалар ҳамда турли маданиятларнинг бир-бирини бойитиш жараёнлари жадал кечган. Бугунги кунда ҳам Европа ва Яқин Осиё Тинч океани минтақасига олиб борадиган йўллар шу ерда кесишади.

Марказий Осиё мамлакатлари мустақиллик ва суверенитетни кўлга киритганидан кейин бу алоқалар жонланиб, аҳамияти яна ҳам ошди. Бу тасодифий эмас, чунки Марказий Осиё мамлакатларининг ҳудуди Шарқда Хитой чегараларидан бошланиб, Фарбда Эрон ва Каспий денгизигача чўзилиб кетган. Улар Ҳиндистон ярим оролини Россия ва Европа билан боғлаб туради.

Ўзбекистоннинг ва Марказий Осиёдаги бошқа республикаларнинг ҳозирги жўғрофий-сиёсий тизимларидаги роли жўда сезиларли ва каттадир. Шу туфайли бу республикаларда юз бераётган ҳодисалар жаҳондаги энг йирик давлатлар, турли жўғрофий-сиёсий тизимларининг манфаатларига бевосита даҳлдордир. Ҳар қандай давлат ҳам ўзининг жўғрофий-сиёсий йўлини белгилаган вақтида ана шу вазиятни ҳисобга олади ва ўзи учун сиёсий иқтисодий ва стратегик фойда чиқариб олишга ҳаракат қилади.

Ўз навбатида, Ўзбекистоннинг ҳудудий макон хусусиятлари, унинг жўғрофий ўрни бизнинг ички ва ташқи сиёсатимизни танлаш ва амалга оширишда катта аҳамиятга эга.

Ўзбекистоннинг энг муҳим имкониятларидан яна бири бу табиат берган катта инъом, бой табиий ресурсларидир. Ўзбекистон ҳудуди азал-азалдан табиий ресурсларга ниҳоятда бой мамлакатдир, қулай иқлим шароити, ўлкан минерал — хом ашё захиралари, стра-

тегик материаллари ва қишлоқ, хўжалик хом ашёсининг катта заҳиралари ҳақли суратда Ўзбекистонни минтақа ва дунёнинг энг бой мамлакатлари қаторига олиб чиқди.

Ўзбекистон заминида мавжуд бўлган бойликларга эга давлатлар жаҳон харитасида кўп эмас. Бу бойликларнинг кўпчилиги ҳали ишга солинмаган. Бу эса бугун дунёга машҳур чет эл. компаниялари ва банкларнинг эътиборини жалб этиши аниқ.

Ўзбекистон ўз ер ости бойликлари билан ҳақли суратда фахрланади, бу ерда машҳур Менделеев даврий системасининг деярли барча элементлари топилган. Ҳозирга қадар 2,7 мингдан зиёд турли фойдали қазилма конлари маъдан намоён, бўлган истиқболли жойлар аниқланган. Улар 100 га яқин минерал—хом ашё турларини ўз ичига олади. Шундан 60 дан ортиғи ишлаб чиқаришга жалб этилган. 900 дан ортиқ кон қидирилиб заҳиралари 970 миллиард АҚШ долларини ташкил этади. Шу билан бирга, умумий минерал — хом ашё потенциал 3,3 триллион АҚШ долларидан ортиқроқ баҳоланаётганлиги диққатга сазовордир.

Республика олтин, кумуш, уран, мис, молибден, кўрғошин, руҳ, вольфрам, сингари қимматли ва нодир металллар заҳираси бўйича дунёда етакчи ўринлардан бирини эгаллайди.

Ҳозирги вақтда 40 та қимматбаҳо металл конлари қидириб топилган. Олтиннинг асосий заҳиралари олтин конларининг ўзида. Марказий қизилқумда жойлашган бўлиб, тасдиқланган заҳиралар бўйича республикани дунёда тўртинчи ўринга олиб чиқади. Ўзбекистон олтин ишлаб чиқаришнинг умумий ҳажми бўйича МДҲ давлатлари орасида эса иккинчи ўринни эгаллайди.

Ўзбекистонни олтин заҳираларини кўплиги, олтиннинг юқори сифатлилиги кўплаб ривожланган мамлакатларни диққат эътиборини тортмоқда. Жумладан 1992 йилда олтин қазиб олиш бўйича «Зарафшон — Ньюмонт» Ўзбекистон — Америка қўшма корхонаси ташкил этилган эди. Корхонанинг муассасаси Американинг «Ньюмонт Майнинг корпорейшн» компаниясидир. Ушбу корхона Мурунтов кон агдармаларининг минераллашган уюмидан олтин ажратиб олиш мақсадида барпо этилган. Қиймати 22 миллион АҚШ долларига тенг бўлган завод қурилиши 1993 йил октябридан бошланди ва бор йўғи 18 ойда — 1995 йилда қўшма корхона олтиннинг биринчи туркумини ишлаб чиқди.

1994 йилда «Омонтов Голжфилде» Ўзбекистон — Британия қўшма корхонаси ташкил этилди. Унинг чет эллиқ мутахассислар Лонро компанияси ва Халқаро Молия корпорацияси ҳисобланади. Қўшма корхонанинг мақсади Довғизтов ва Омонтовнинг олтинга бой конларини ўзлаштиришдан иборатдир. Бу комплексни 1998 йилда ишга туширилди.

Республиканинг табиий бойликларини чет эл компаниялари билан биргаликда ўзлаштириш соҳасида ўзаро манфаатли ҳамкорлик қилиш борасида Ўзбекистоннинг имкониятлари кенг.

Республика қудратли ривожланган энергетика базасига эгадир. Газнинг аниқланган захираси 2 триллион кубометрга яқин, кўмир 2 миллиард тоннадан ортиқ, 160 дан ортиқ нефть кони мавжуд.

Нефть ва газ мавжуд бўлган 5 та асосий минтақани ажратиб кўрсатиш мумкин. Булар Устюрт, Бухоро—Хива, Жанубий—Ғарбий Ҳисор, Сурхондарё, Фарғона минтақаларидир. Нефть ва газ ресурсларининг захиралари бир триллион АҚШ долларидан зиёд баҳоланмоқда. Ўзбекистонда нефть ва газ тармоғи илдам ривожлантириш кўзда тутилмоқда.

Ўзбекистон рангли металллар — мис қўрғошин, рух, вольфрам ва гуруҳга кирувчи бошқа металлларнинг аниқланган захираларига эга.

Мис рудалари билан бирга рангли металлларнинг 15 дан ортиқ тури, чунончи олтин, кумуш, молибден, кадмий, индий, теллур, селен, рений, кобальт, никель, осмий ва бошқалар ҳам қазиб олинади.

Бундан ташқари, истиқболли Дальнее мис кони топилган. Унинг мис, молибден, олтин, кумуш, рений, теллур, селен ва олтингургурт захиралари катта.

Мазкур кон қидирилиб топилган захиралари, қазиб олишнинг таннархи фойдали қазилмаларнинг ажратиб олиниши жиҳатидан МДҲ мамлакатлари орасида тенг йўқ.

Республикамизда 20 та мармар, 15 та гранит ва габбро конлари борлиги аниқланган. Оқ рангдан то қора рангача хилма-хил безакбоп тошлар олинadиган кўплаб конлар ноёб табиий омборлар бўлиб, улар бутун Евроосиё зонасидаги энг йирик конлардир.

Қоплама тошларнинг умумий захиралари 85 триллион кубометрдан ортиб кетади. Улар тошни қайта ишлайдиган корхоналарки, юз йиллар давомида хом-ашё билан таъминлайди.

Ана шундай қудратли хом-ашё базасига эга бўлган, Ўзбекистон тошини қайта ишлаш бўйича МДХ мамлакатлари орасида етакчилардан биридир.

Республикада фосфоритларга бой конларнинг захираси тахминан 100 миллион тоннани ташкил этади. Жуда катта калий туз конлари мавжуд бўлиб, тахминий ҳисобларга Қарағанда, калий тузлари 100 йилдан кўпроққа етади. Ундан ташқари 5 та тош тузи конлари мавжуд бўлиб конларда тахминан 90 миллиард тонна хом-ашё бор. Ер ости бойликларимизнинг учдан бири ҳақида фикр юритдик. Ер ости бойлигимиз ва унинг порлоқ келажаги ҳақида тўлиқроқ маълумот президент И. А. Каримовнинг «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида Хавфсизликка таҳдид, Барқарорлик шартлари ва таъриқийёт кафолатлари» асарида берилган.

Ўзбекистоннинг катта имкониятларидан бири бу табиий географик иқлими ва серунум тупроғидир. Шунинг учун ҳам ривожланган кўп тармоқли қишлоқ, ҳукуматига эга.

Ўзбекистон катта экспорт имкониятига эга бўлган энг муҳим стратегик маҳсулот пахта етиштирувчи ва ундан тайёрланадиган маҳсулотларни ишлаб чиқарувчи ҳамда етказиб берувчи асосий ўлкадир. Республика пахта толаси ишлаб чиқариш бўйича дунёда тўртинчи ва уни экспорт қилиш бўйича дунёда иккинчи ўринда туради.

Мустақилликдан кейин пахтани қайта, тўқимачилик, тикувчилик тармоқларига маблағ сарфлаши чет эл билан ҳамкорликда қўшма корхоналар очишга катта эътибор қаратилмоқда.

Республиканинг Бухоро, Андижон, Тошкент ва Фарғона шаҳарларида 4 та йирик тўқимачилик комбинати ишлаб турибди, булардан ташқари, 30 дан ортиқ илмий йиғирув-тўқув фабрикаси турли минтақаларда жойлашган. Чет эллик инвесторлар иштирокида ўнлаб қўшма корхоналар ташкил этилган. «Қобул — Тўйтепа — Текстайлз» (Жанубий Корея), «Аснамтекстил», «Катекс», «Элтекс», «Самжинтекс» (Туркия), «Супертекстил» (АҚШ) ва бошқалар ишлар жумласидандир.

Юқорида қайд этилган корхоналар ишлаб чиқараётган сифатли маҳсулотлари халқимиз эҳтиёжини қондирибгина қолмай хорижий мамлакатларга ҳам экспорт қилинмоқда. Ўзбекистонда ишлаб чиқариладиган шойи, жун, қора кўл тери ва бу маҳсулотлардан тайёрланган буюмлар Ўзбекистондан анча узоқда бўлган

хорижий мамлакатларда ҳам харидоргир буюмлардан ҳисобланади.

Ўзбекистонни ҳақиқий бойлиги ва мулки унинг меҳнатсевар, саҳий ва меҳмондўст халқидир.

Жамиятимизнинг энг олий бойлиги бўлган халқ абадий қадриятларни, қудратли салоҳиятни ўзида жамлаган. Бу салоҳиятни юзага чиқариш жамиятимизни ривожлантириш на тараққий эттиришнинг жуда кучли омили бўлиб хизмат қилади. Инсон салоҳияти энг фаол, энг бунёдкор омил бўлиб, у мамлакатнинг ислохотлар ва туб ўзгаришлар йўлидан тинимсиз илгарилаб борилишни таъминлаб беради.

Бизни давлатимиз аҳолининг ўсиш суръатлари ва меҳнат ресурслари юқори бўлган минтақа ҳисобланади. Марказий Осиёдаги барча меҳнат ресурсларининг 40 фоизга яқини Ўзбекистон ҳиссасига тўғри келади.

Ўзбекистондаги меҳнат салоҳияти — унинг таълим даражаси юқорилигидир. Республикадаги аҳолини яхши саводли даражаси 99,06 фоизни ташкил этади. Бу эса республикани инсон салоҳияти юқори даражада ривожланган иқтисодий тараққий этган мамлакатлар билан бир қаторга олиб чиқади.

Шунинг учун ҳам Ўзбекистон қудратли илмий ва маънавий потенциалга эгадир. Республикада бир қатор фанлар академияси: жумладан, Ўзбекистон фанлар академияси, Қишлоқ хўжалик Академияси, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат ва жамият қурилиши Академияси, Банк-молия Академияси фаолият кўрсатмоқда. Республикада 59 та олий ўқув юрти 258 та ўрта махсус ўқув юрти ишлаб турибди, шулардан 75 таси коллеждир.

Ҳозир Ўзбекистон Маркази Осиёдаги йирик илмий марказдир. Бу марказ тадқиқот учун зарур бўлган ривожланган моддий асосга кенг илмий фондга, малакали илмий кадрларга эга. Уларнинг меҳнати бутун дунёда эътироф этилган.

Республиканинг илмий тадқиқот мажмуи академия олий ўқув юртлари ва тармоқ йўналишларидаги 362 муассасани, шу жумладан, 101 илмий-тадқиқот институтини, олий ўқув юртларидаги 55 илмий-тадқиқот бўлимларини, 65 лойиҳа конструкторлик ташкилотини, 32 илмий ишлаб чиқариш бирлашмаси ва тажриба корхоналарини, 30 ахборот ҳисоблаш марказини ўз ичига олади.

Фан соҳасида 46 мингга яқин киши банд бўлиб, шулардан 2,8 минги фан доктори ва тахминан 16,1 минги фан номзодидир.

Ўзбекистоннинг яна бир муҳим имконияти бу сайёҳлик саноатини ривожлантириш учун қулай бўлган ўзининг нозик меъморчилик тарихий обидалари билан дунёга машҳур бўлган Самарқанд, Бухоро, Хива, Шаҳрисабз, Қўқон сингари шаҳарлари жаҳон халқларини диққатини ўзига тортиб келмоқда. Республика ҳудудида 4 мингдан зиёд маҳобатли меъморлик ёдгорликлари мавжуд бўлиб, уларнинг кўпчилиги ЮНЕСКО томонидан муҳофаза қилинади.

Республикамизда қудратли ва бир қанча нодир, саноат корхоналари барпо этилган ва ишлаб турибди. Улар саноатнинг деярли барча тармоқлари оғир саноат, машинасозлик, самолётсозлик ва автомобилсозликдан тортиб, енгил саноат ва қишлоқ хўжалик маҳсулотларини қайта ишлаш саноати, фан билан боғлиқ ишлаб чиқариш тармоқларигача таллуқлидир. Урта Осиёдаги маҳсулотларнинг учдан икки қисми Ўзбекистонда тайёрланади. Республикамиз Урта Осиёда қора металллар ва прокат, самолётлар, моторлар, пахта териш машинаси ва бошқа қишлоқ хўжалик техникаси, кабель маҳсулотлари, экскаваторлар, кўтарма кранлар ва лифтлар, капролактама тўқимачилик ва пахта тозалаш саноати учун машина ускуналари, йиғувчи машиналар ва бошқа буюмларни ишлаб чиқарадиган бирдан-бир давлатдир.

Ана шу катта иқтисодий имкониятларни халқимиз ўзининг миллий манфаатлар йўлида ишлатиш имкониятига эга бўлганлигини мустақиллик берди.

Шунинг учун ҳам мустақиллик деганда, биз учун энг аввало Она заминга эгалик, ер ости ва ер усти бойликларимизни ўзимиз аввалам бор республикамизда яшаётган аҳоли учун ишлатиш, бошқача қилиб айтганда, ўз тақдиримизни ўзимиз ҳал қилишимиз деганидир»⁸,— деб айтган эди президентимиз Ўзбекистон фуқароларига сайловолди мурожаатида.

Ана шу улкан имкониятларни ишга туширишда ва ундан оқилона фойдаланиш учун, Ўзбекистон кучли илмий салоҳиятга эгадир.

Айниқса, деҳқончилик, табиий ва аниқ фанлар соҳасидаги салоҳияти кучли. Ўзбекистон олимларининг тарих, математика, физика, қуёш билан боғлиқ материалшунослик зилзилага бардошли иншоотлар наза-

рияси, ўсимлик модллари кимёси ва бошқа соҳалардаги тадқиқотлари мамлакат ташқарисида ҳам машҳурдир.

Мустақиллик шарофати билан юқорида таъкидлаб ўтилган мол-мулклар, барча табиий-иқтисодий бойликлар эндиликда нафақат ўзимизнинг ватандошларимизники балким келажак авлодлар бойлиги ҳамдир. Бу бойликлар Ўзбекистоннинг келажакда буюк давлатга айланишида, мустақилликнинг иқтисодий асосларини мустаҳкамлаш, миллий қадриятларимизни тиклаш ва иқтисодий ривожланишимизга кенг имкониятлар яради.

Президент И. А. Қаримов томонидан катта ишонч ва асосли равишда айтилганидек, «Ўзбекистон — келажакдаги буюк давлат», — деб таъкидламоқ учун барча асослар бор. Республикамизда ҳамма нарса: табиий бойликлари, унумдор ер, қудратли илмий ва маънавий салоҳият мавжуд. Энг муҳими бу диёрда меҳнатсевар ва истеъдодли ҳақ яшайди.

4-МАВЗУ УЧУН

Фойдаланилган адабиётлар руйхати

¹ М. Файзиев: «Мустақиллик нима?», Т., «Адолат», 1992 йил, 55-бет.

² И. А. Қаримов. «Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли», Т., 1992 йил, 4-бет.

³ Л. Левитин в сотрудничестве с Дональдом, с Корлайлом. «Ислам Қаримов — президент нового Узбекистана», «Агротекс», Вена—Австрия, Издательство «Ўзбекистон», Т., 1996 год, с. 5.

⁴ И. А. Қаримов. «Ўзбекистон умумий уйимиз», Т., 1995 йил, 6-бет.

⁵ М. Файзиев. «Мустақиллик нима?», Т., «Адолат», 1992 йил, 20-бет.

⁶ И. А. Қаримов. «Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида», Т., 1995 йил, 217-бет.

⁷ И. А. Қаримов. «Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида», Т., 1995 йил, 218—223-бетлар.

⁸ И. А. Қаримов. «Ўзбекистон келажакдаги буюк давлат», Т., 1992 йил, 37-бет.

⁹ И. А. Қаримов. «Ўзбекистон ХХI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлар ва тараққиёт кафолатлари» «Ўзбекистон», Т., 227—252-бетлар.

¹⁰ И. А. Қаримов. «Ўзбекистон ХХI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлар ва тараққиёт кафолатлари» «Ўзбекистон», Т., 253—278-бетлар.

5-мавзу

ҲУҚУҚИЙ ДАВЛАТ ҲОКИМИЯТИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ВА УНИНГ ЯНГИ ЖАМИЯТ ҚУРИШДАГИ АҲАМИЯТИ

РЕЖА:

1. Ҳуқуқий давлат тушунчаси ва асосий белгилари. Конституция ва қонунларнинг устуворлигини таъминлаш.

2. Ўзбекистонда бозор иқтисодиёти тамойилларига асосланган эркин, очиқ демократик давлат назариясини ишлаб чиқиш.

3. Ўзбекистонда ҳокимиятни тақсимлаш концепциясига амал қилиниши.

4. Марказ, вилоят, шаҳар ва туман миқёсидаги ҳокимиятни тақсимлашув.

«Инсон ҳуқуқлари ғояси Олий мажлис фаолиятида доимий ўрин эгаллаши керак. Ҳар қандай қонун, ҳаркат соҳасидан қатъий назар, ишлаб чиқиладиган ва муҳокама этиладиган пайтда инсоннинг асосий, бузилмас ҳуқуқларига қанчалик мос келишига алоҳида эътибор қаратиш зарур. Ана шу тамойилларга оғишмай риоя этилган ҳолда биз чин маънода ҳуқуқий, адолатпарвар давлат қуришга эриша оламиз»¹,— деган эди И. А. Каримов.

ҲУҚУҚИЙ давлат тушунчасига, таълимотига, қулдорлик даврининг алломалари, умумий кўринишда бўлсада, ўз фикр мулоҳазаларини билдирган эдилар. Булар Платон, Аристотель, Полибий, Ликург ва бошқалар. Урта асрларда ҳамда XVII—XVIII асрларда Европада ва Америкада бир қатор назариячилар бу ҳуқуқий давлат ва ҳокимиятни тақсимлаш концепциясини таълимот сифатида шакллантирдилар ва янги босқичга кўтардилар. Булардан Шарль Луи Монтескье, Жон Лок, И. Конт, Т. Жефферсонлар ва бошқаларнинг таълимотлари, илгари сурган ғоялари мисол бўла олади.

ХІХ асрнинг иккинчи ярмида «хуқуқий давлат» таълимотига ўзларини катта ҳиссасини қўшганлар немис файласуф маърифатпарварлари Гегель, Ф. Энгельс, К. Маркслар бўлдилар.

✓ **ХУҚУҚИЙ** давлатда қонуннинг устуворлигига катта аҳамият берган Платон шундай дейди: «Қайси давлат, кимнингдир ҳукмронлигида бўлиб, у ерда қонунлар ишламаса, ҳеч қандай кучга эга бўлмаса, ўша давлатни ўлимга қараб бораётганлигини кўраман. Қаерда қонун ҳукмдор устидан ҳукмрон бўлса, мен давлатни сақланаётганлигини, гуллаб яшнаётганлигини, худо томонидан давлатга қандай яхшиликлар берилган бўлса, бу яхшиликларни мужассамлашганлигини кўраман».

ХУҚУҚИЙ давлат тушунчаси Улуғ саркарда ва Давлат арбоби соҳибқирон, бобоколониимиз Амир Темурунинг васияти, сиёсий программаси бўлмиш «Темур Тузуклари»да ҳам юксак маънода таъкидланган бўлиши билан бирга соҳибқироннинг ўзи айнан қонунлар устувор бўлишига амал қилган.

«...Давлат агар дину ойин (қайда расм, тартиб, одат, равиш) асосида қўрилмас экан, тура-тузукка боғланмас экан, ундай салтанатнинг шуқуҳи, қудрати ва тартиби йўқолади. Бундай салтанат яланғоч одамга ўхшарким уни кўрган ҳар кимса назарини олиб қочади. Ёхуд қасу — нокас тап тортмай кириб чиқадиган томсиз, эшити — тусиги йўқ уйга ўхшайди».

ХУҚУҚИЙ Давлат бу инсониятнинг энг юқори цивилизациясининг маҳсулидир. Унинг асосий белгилари инсоният томонидан асрлар давомида тўлдирилиб, тақомиллаштирилиб келинди. [Демократик хуқуқий давлатни шакллантириш жамиятда қонуннинг ҳукмронлиги қарор топишини тақозо этади.

Чинакам хуқуқий давлат бўлиши учун мамлакатда адолатли, инсонпарвар, демократик қонунлар тантана қилмоғи шартдир. Хуқуқий давлатда қонуннинг устуворлиги давлат ва жамият ҳаётининг муқаддас принципларидан биридир. Ижтимоий сиёсий турмушда қонун муқаддас саналиб, уйи юксак эътиборга эга бўлишининг боиси, сабаби шуки, унда халқнинг ҳукмрон иродаси, хоҳиш истаги, манфаати ва интилишлари ўзининг мужассам ифодасини топади. Шундай экан хуқуқий Давлатда, қонунларнинг устуворлиги қандай принципларда ўзини намоён қилади, яъни хуқуқий Давлат ўз мазмунига кўра, қандай элементдан таркиб топган. Давлат ташкилотлари структурасида:

1. Қонунга хос барча хусусиятларнинг, шу жумладан давлат ва жамият ҳаётининг муҳим масалаларини қонун ёрдамида ҳал этилишининг норматив мустаҳкамлиги.

2. Давлат органлари ва жамият ташкилотлари қўлланадиган барча ҳуқуқий актлар орасида қонун устуворлиги белгилаб қўйилганлиги.

3. Барча қонунийлик принципларига риоя этилишининг конституциявий тарзда мустаҳкамланиб қўйилганлиги.

4. Қонуннинг юридик кучи бошқа норматив актларидан юқорилиги белгилаб қўйилганлиги.

5. Конституциявий назорат ва контролнинг амалга оширилиши.

ҲУҚУҚИЙ давлатнинг соддалаштирилган элементларини академик Кудрявцев В. Н. қўйидагича таърифлайди:

1. Бу — ҳуқуқнинг, қонунларни ҳукмронлиги бўлиб, уни давлат устидан омилкорлигидир. Давлатни қонунга тобелигидир.

2. Шахснинг юқори даражада ҳимояланганлиги, ҳуқуқ ва эркинликнинг кафолатланганлиги.

3. Ҳокимиятни суъистемол қилинишига йўл қўймайдиган, ҳокимиятни тақсимлаш концепциясига асосланганлиги, ҳамда қонунлар фуқароларнинг ишончига айланishi.

4. Халқнинг суверенитети ва юксак даражада ривожланган фуқаролик ҳис-туйғусидир.

5. Ҳуқуқий давлатда, эгаллаб турган мавқеи ва мансабидан қатъий назар қонун олдида ҳамма фуқароларни бир хилдаги, тенглиги ва фуқароларнинг ҳаммаси қонун олдида ўз ҳад-ҳаракатлари учун жавобгарлигидир.

Қонун — бу ҳуқуқий давлатдаги фуқароларнинг эркинлиги, тенглигини тартиб ва уюшқоқлигини, социал адолатни таъминлаб беришда ҳимоячидир.

ҲУҚУҚИЙ давлат учун инсон ҳуқуқи ва халқнинг ҳуқуқлари, шахснинг даҳлсизлиги ва ҳавфсизлиги, уйғойга бўлган ҳуқуқий, ўз тақдирини ўзи белгилаш ҳуқуқларини тўла эътироф этишдир. Ҳар қандай камситиш ва чеклашлар мумкин бўлмаган ҳолат деб тушунилади. Юқоридаги ҳолатлардан келиб чиқиб, ҳуқуқий давлат қўйидаги принципга асосланади: «Қонун йўли билан тақиқланмаган ҳамма нарсага рухсат берилади».

ҲУҚУҚИЙ давлатда инсон ҳуқуқлари Конституцион қонунлар билан ва бошқа ҳуқуқий актлар билан мустақкамлаб қўйилган бўлади.

ҲУҚУҚИЙ давлатда фуқаролар билан давлат ўзаро ҳуқуқлари ва бурчлари орқали узвий боғлиқдирлар.

Фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликлари даҳлсиз бўлиб, ҳеч ким уларни суднинг қарорисиз ҳуқуқларидан маҳрум этиши ёки чеклаши мумкин эмас. Айни вақтда фуқароларнинг ўз ҳуқуқ ва эркинликларини амалга оширишлари бошқа фуқароларнинг давлат ва жамиятнинг қонуний манфаатларига зид бўлмаслиги лозим. Мустақил Ўзбекистоннинг тараққиёт йўли ўз ифодасини топган, Конституциямизда ҳуқуқий-Давлат принциплари атрофлича баён қилинган. Инсон ва фуқароларнинг ҳуқуқлари, ҳамда эркинликлари Конституцияда талайгина ижобий жиҳатлари мавжуд, «...инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациянинг деярли барча принциплал қойдаларини ўзига синдирган. Инсоннинг ҳаёти, шахси ва эркинлиги даҳлсиздир. «Конституция — демократик ҳуқуқий давлат барпо этиш, мустақилликни мустақкамлаш ва туб ислоҳотларнинг ҳуқуқий пойдеворини ишончли кафолати бўлди.

Демократик ҳуқуқий Давлатни шакллантириш жамиятда қонуннинг ҳукмронлиги қарор топишини тақозо этади. Чинакам ҳуқуқий давлат бўлиши учун мамлакатда адолатли, инсонпарвар, демократик қонунларни тантана қилмоғи шарт. Қонунларнинг устуворлиги жамият ҳаётининг муқаддас принципларидан биридир. Ижтимоий-сиёсий турмушда қонун муқаддас саналиб, унда халқнинг ҳукмрон иродаси ва истаклари, манфаати ва интилишлари ўзининг мужассам ифодасини топади.

Ўзбекистон Республикаси мустақил давлат сифатида вужудга келганлигини, дунёга эълон қилувчи Ўзбекистон Республикасининг давлат мустақиллиги асослари тўғрисидаги қонундаёқ (1991 йил 31 август) ўзининг умуминсоний қадриятларига содиқлигини, демократик давлатчилик йўлидан боражагини Ўзбекистонда унинг Конституцияси ва қонунлари устун эканлиги баён этди. Мустақил Ўзбекистоннинг 1992 йил 8 декабрда қабул қилинган Конституциясида халқимизнинг олий мақсади — инсонпарвар демократик, ҳуқуқий давлат барпо этиш эканлиги ўз ифодасини топди. Бу конституциянинг (15-моддасида) «Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва қонунларининг устунлиги сўзсиз тан олинади», — деган етакчи қоида битилди.

Ўзбекистон Республикасининг Президенти И. А. Каримов, ҳуқуқий давлатнинг асослари Конституциясида тўлиқ акс эттирилишини таъкидлаб «ҳуқуқий давлатнинг асосий белгиси — барча фуқароларнинг қонун олдида тенглиги, Конституция ва қонунларнинг устунлиги принципи шунинг англатадики, бунда барча жорий қонунлар ва меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар Конституция асосида ва унга мувофиқ бўлиши талаб этилади. Улуғ бобоколонимиз Амир Темур айтганларидай: «Қаерда қонун ҳукмронлик қилса, шу ерда эркинлик бўлади».

Конституция давлатимизнинг Асосий қонуни бўлиши билан бир вақтда ўта муҳим сиёсий ҳужжат ҳамдир. Жамиятимизнинг ижтимоий сиёсий характери ҳамдир. Унда жамиятимизнинг ижтимоий сиёсий характери, тараққиётимизнинг бош мезонлари, давлатимиз ташқи ва ички сиёсатининг асосий йўналишлари белгилаб берилган Конституцияда давлатнинг асосий функциялари ва сиёсий йўли ўзининг мужассам ифодасини топган.

«Иқтисодий, сиёсий ва энг аввало, ҳуқуқий макон тегишлича босқичма-босқич таъминлаб борилмас экан, инсоннинг барча ҳуқуқлари — давлат ишларини юришда қатнашиши, эътиқод эркинлиги, йиғилишлар уюшмалар эркинлиги ва шу каби ҳуқуқлар ҳавода муаллақ бўлиб қолаверади. Аниқ йўлга қўйилган қонун тизими бўлмас экан, демократия ҳам бўлмайди. Шу билан бирга қонунларнинг ўзини қабул қилиш, ҳукумат ва беистисно ҳамма мансабдор шахсларнинг амалий саъй-ҳаракатлари айнан шу демократик мезонлар орқали ўтиши лозим. Бу жуда муҳим, чунки демократик ҳуқуқий давлатнинг асосий таркибий қисмидир.

ҲУҚУҚИЙ давлат эса шунчаки расмий қонунийликни билдирмайди, у инсон шахсини энг олий қадрият сифатида эътироф этишга ва тўла-тўқис қабул қилишга асосланган яхлит амал қилувчи тизимдир»⁸.

Президенти И. А. Каримов томонидан илгари сурилган ҳуқуқий давлат принципларига асосланган янги қондалар Ўзбекистоннинг янги Конституцияси ўзининг улкан маънавий-ахлоқий, инсон шахсининг энг олий қадриятларини эътироф этиш руҳида тузилган. Конституциянинг инсон учун яратилганлиги, унинг энг муҳим хусусиятидир. Конституциясининг маркази ва бош мезони сифатида инсон, фуқаро ва унинг қонуний манфаатлари қўйилган. Эндиликда инсон унинг ҳаёти, эрки, шаъни, қадр-қиммати ва ажралмас ҳуқуқи ҳамда

эркинликлари муқаддас саналиб, улар давлат томонидан кафолатланади.

Асосий қонунда давлат фуқароларнинг Конституция ва қонунларда мустаҳкамланган ҳуқуқлари ва эркинликларини таъминлайди (43-модда), ҳар бир шахсга ўз ҳуқуқи ва эркинликларини суд орқали ҳимоя қилиш имконияти кафолатланади (44-модда), деган инсонни тўлиқ ҳимоя этувчи қондалар мавжуд.

Бундан ташқари ахлоқий хусусиятларга эга бўлган қондалар, яъни хотин-қизлар ва эркаклар тенг ҳуқуқлидир (46-модда), вояга етмаганлар, меҳнатга лаёқатсизлар ва ёлғиз кексаларнинг ҳуқуқлари давлат ҳимоясидадир (45-модда), вояга етган, меҳнатга лаёқатли фарзандлар ўз ота-оналари ҳақида ғамхўрлик қилишга мажбурдирлар (66-модда).

Юқорида қайд этиб ўтилган моддалардан кўришиб турибдики, Ўзбекистон Республикасининг халқимизнинг бой тарихий маънавий мерослари, маданияти, илмий қадриятлари, юксак олижаноблиги, коллективизм руҳиятига асосланган ҳолда, ҳамда илғор демократик ҳуқуқий нормаларини ҳисобга олиб яратилган Конституцияда шарқона миллий демократия билан ғарб демократиясини уйғунлаштира оладиган таянчини топа олган ҳолда яратилган.

Ўзбекистон Конституциясида Ҳокимиятни тақсимлаш концепциясига қатъий равишда амал қилиниши ҳам ҳуқуқий давлат сари бораётганлигимизнинг аниқ исботидир.

ҲУҚУҚИЙ давлатнинг назарий асослари томонидан қўйилган ҳамма қондаларга Ўзбекистон Конституцияси тўлиқ назарий, ҳамда амалий жавоб беради. Фикримизнинг исботи сифатида, баъзи аниқ мисолларни келтиришимиз жоиздир: Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 92-моддасида Ўзбекистон Президенти Конституция ва қонунларга қатъий риоя этиши, 48-моддасида эса барча фуқаролар Конституция ва қонунларга риоя этишга мажбур эканликлари мустаҳкамлаб қўйилган. Бинобарин, Президент ижроия ҳокимиятининг бошлиғи сифатида чиқарган фармон ва фармойишлари қонунга асосан ҳамда унинг ижросини таъминлаш мақсадида қабул қилинади (қаранг 89, 94, 98-м.). Маҳаллий ҳокимият органлари қонунларни, Президент фармонларини, давлат ҳокимияти юқори органларининг қарорларини амалга оширадилар (101-модда). Судьялар мустақилдирлар, фақат қонунга бўйсун-

радилар (112-модда). Қонунларнинг аниқ ва бир хилда бажарилиши устидан эса прокурор назорати амалга оширилади (118-модда).

Бу келтирилган мисолларимиздан кўрииб турибдики, Ўзбекистон Конституцияси мамлакатда тўла қонун устуворлигини таъминлаш руҳи билан суғорилган бўлиб, ҳуқуқий давлатнинг халқаро норматив актлари талабига жавоб беради.

Хулоса қилиб айтганда, Демократик ҳуқуқий давлатни ҳамда эркин одил фуқоролик жамиятини шакллантириш йўлидан бораётган ёш суверен Ўзбекистон, Демократик ҳуқуқий мамлакатлар орасида ўзининг муносиб ўрнини топиб олмоқда. Бунинг асосий сабаби мукаммал қомусимизга эга бўлишлигимиздир.

Конституциясини қабул қилиниши мамлакатимизда туб сиёсий-ҳуқуқий ислохотларнинг амалга оширилиши ва шу муносабат билан бутун қонунчиликнинг янгиланиши заруриятини кун тартибига қўйди, зеро, жамики ҳуқуқий тизимининг, амалдаги қонунчилик актларининг мохиятан янгиланиши — даврнинг объектив талаби бўлиб, унда жорий қонунчилик, қонунчилик қоидалари янги Конституциявий назар билан қайта кўриб чиқилиши, ҳамда унга мувофиқлаштирилиши лозим бўлди.

Бу масалани биринчи навбатда иқтисодиётдан бошлаш зарурлиги ҳаётини заруриятга айланди. Чунки Республиканинг бозор иқтисодиёти тизимига ўтиб, боришини қонун билан мустаҳкамлаб, ҳимоялаб борилмаса, бозор иқтисодиётини механизмларини фаол ишлашини таъминлаш мумкин эмас эди. Энг биринчи навбатда мулкчилик муносабатларига таъсир этувчи қонунлар мажмуасини вужудга келтиришнинг зарурияти шунда эдики, мулкчилик муносабатлари иқтисодий тизимда марказий ўринни тутиб, уларнинг ҳолатига ҳар қандай ўзгариш давлат томонидан зудлик билан инobatга олиниб, қонунда ифода этилиб борилади.

Масалан, 90-йилнинг бошигача Ўзбекистонда амал қилинган қонунчилик ижтимоий мулкчиликни, унинг давлат ва колхоз — кооператив мулки шакллари мустаҳкамлар эди. Уша вақтда, ҳали собиқ Совет Иттифоқи шароитида, бозор иқтисодиётига ўтиш ҳаракати бошланди. Иқтисодиётда ва ижтимоий тузумда юз бераётган ўзгаришлар таъсирида Ўзбекистон ССРда ҳам «Мулкчилик тўғрисида» янги қонун қабул қилинди (31 октябрь 1990 йил). Бироқ бу қонунда эски анъанадан дадил воз кечила олмасдан «фуқароларнинг шах-

сий мулки» деган модда ҳам сақланиб қолинди. «Иқтисодиёт фақат унга хос бўлган ички қонуниятлар асосида ривожланмоғи даркор. Бизнинг вазирамиз уларни яхши тушуниб етишдан ва ўз халқимиз манфаатлари йўлида моҳирона қўллашдан иборатдир. Шу билан бирга ҳозирги босқичда иқтисодий муаммоларни ҳал этишни асосий сиёсий мақсадга — мустақил демократик давлатни қарор топтиришга бўйсундириш ҳаётий, муҳим ва объектив заруриятдир» (48-бет. Қаримов И. А. Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли. 1992 й.).

Иқтисодиёт демократик давлатнинг табиатига мос равишда вужудга келиши учун мафкура таъсиридан бутунлай ҳоли этилди. Ўзбекистоннинг ишбилармонлари учун Ташқи бозорда иштирок этиш, хорижий мамлакатлар билан ҳамкорликда қўшма корхоналар қуриш, биргаликда фаолият кўрсатишлари учун эркин иқтисодий демократик муҳит яратилиб берилди. Республика иқтисодиётининг кейинги икки-уч йил ичидаги ривож бозор муносабатларининг шаклланиши, юқоридаги қонунга яна ўз тузатишларини киритишни тақозо этди. Бу орада Ўзбекистоннинг янги Конституцияси қабул қилинди, унда хилма-хил мулк шакллари тенглигини шунингдек, хусусий мулк даҳлсизлигини мустаҳкамлади. Ун иккинчи чақариқ Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг XII сессияси (7 май 1993 й.) «Мулкчилик тўғрисидаги» қонунга бир қатор ўзгартириш ва қўшимчалар киритди. Жумладан қонундан «Шахсий мулк» тушунчаси чиқарилиб, батафсил янги тахрирдаги «Хусусий мулк» деган модда қонунлаштирилди. Шунингдек, хусусий мулкнинг кенгайтирилган таърифи берилган: У бошқа мулк сингари даҳлсиз ва давлат ҳимоясида эканлиги мустаҳкамланди.

Бу билан Ўзбекистонда бозор иқтисодий тамойилларига асосланган, эркин очик, демократик давлат қуришининг иқтисодий-ҳуқуқий асослари яратилди.

Ўзбекистонда бозор иқтисодиётига ўтиш ўзига хос мураккабликлардан иборат эди. Бу мураккабликнинг ҳал этиш алоҳида назарий концепцияни ишлаб чиқишни тақозо этди. Бу мураккабликлар нималардан иборат эди? Шулардан баъзи бирлари тўғрисида тўхталадиган бўлсак, биринчидан: Ўзбекистон тўғридан-тўғри жаҳон бозор иқтисодиёти оқимига қўшилиб кета олмаслигининг сабаби, омма психологик жиҳатдан тайёр эмас эди. Иккинчидан: Халқаро ҳуқуқий норматив актларига мос келадиган ҳуқуқлар мажмуаси ишлаб чиқа-

рилиши зарур эди. Учинчидан: Иқтисодиёт механизмлари қайта қурилиши керак эди. Тўртинчидан: Халқни тўғридан-тўғри бозор тўфонларига ташлаш мумкин эмас эди ва ҳоказо. Бунга ўхшаш сабабларни давом эттириш мумкин.

Шунинг учун бозор иқтисодиётининг умумжаҳон қонуниятларини тўла эътироф этган ҳолда Ўзбекистоннинг ўзига хос миллий ва регионал хусусиятларини ҳисобга олган назарий концепция ишлаб чиқилиши зарур бўлди. Бу назария Ўзбекистон Президенти И. А. Қаримовнинг «Ўзбекистонда — Бозор муносабатларига ўтишнинг ўзига хос йўли» ва бошқа қатор рисолаларида ишлаб чиқилди. И. А. Қаримов бу асарларида бозор муносабатларига ўтишда ўхшаши бўлмаган, бетакрор яхлит Ўзбекистоннинг ўзини андозасини ишлаб чиқиш ва ўз йўлимизни танлаб олишимизга катта эътибор берар экан. Бу йўлни уч таркибий қисмдан иборат қилиб қўйди.

— Ижтимоий жиҳатдан йўналтирилган бозор иқтисодиёти миллий андозаси моҳиятининг тавсифи (характеристикаси);

— Қатъий марказлашган маъмурий буйруқбозлик тизимидан хўжалик юритишнинг бозор муносабатларига асосланган йўлига ўтишнинг энг муҳим принциплари;

— Иқтисодий ислоҳотларни амалга оширишнинг, тангликдан чиқиб олишнинг барқарорликни ва муҳим ижтимоий-иқтисодий ривожланишни таъминлашнинг аниқ йўналишлари.

Ўзбекистоннинг иқтисодий ислоҳотлар стратегиясининг ҳамда бозор иқтисодиёти тамойилларига эркин очиқ демократик давлат назариясининг ишлаб чиқилиши, юқоридаги таъкидлаб ўтилган уч таркибий қисм атрофида ривожлантирилди. Бу ҳақда биз кейинги дарсларимизнинг бирида мукамал тўхталиб, ўтиш даврининг муаммоларининг йиғиндиси ва хусусиятларининг тугунларини ечилиш назариялари ва амалиёти билан кенгроқ, батафсилроқ кўриб чиқамиз.

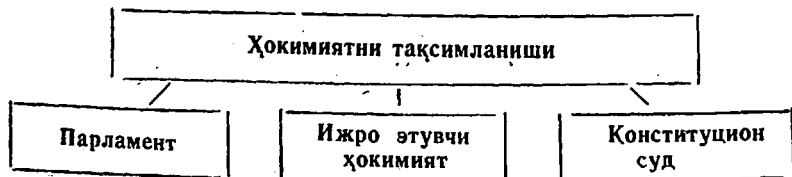
Хулоса қилиб айтганда, Ўзбекистоннинг бозор иқтисодиёти тамойилларига асосланган эркин очиқ демократик давлат назариясининг мукамал ишлаб чиқилиши ва бевосита ҳаётга босқичма-босқич тадбиқ этилиб борилишини жаҳон давлатлари эътироф этмоқдалар.

Ҳокимиятлар тақсимланиши принципи Ўзбекистон-

нинг ижтимоий-сиёсий ҳаётига жорий этилар экан, бу таълимотни бошланғич манбаи қайси даврга бориб тақалади.

Давлат органлари фаолиятининг ваколатларини чегараланиши ғояси энг умумий кўринишда антик давр донишмандлари — Платон, Аристотель, Полибий, Ликург ва бошқалар томонидан ифода этилган эди.

Масалан, Аристотель эса, давлатни ўзаро фарқланувчи, турли қисмларнинг мураккаб бирикмаси сифатида таърифлаб, учта идорани ажратиб кўрсатган: биринчиси — қонун яратиш соҳасида кенгашувчи орган (халқ мажлиси); иккинчиси — маъмурий ёки бошқарувчи орган (магистратурлар); учинчиси — судлов органлари. Ҳокимиятнинг тақсимланиши концепциясининг асосчиларидан, етакчиларидан бири Шарль Луи Монтескьедир. Ҳокимиятни қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимиятига бўлинишлигини у «Ҳокимиятни тақсимлаш» деб ном олган тугал — таълимотида илмий асослаб берди. Монтескьенинг хулосасига кўра адолатли қурилган давлатда ҳокимият ягона бўлмаслиги керак. Инсон ҳуқуқларини, эркини, демократияни тўда кафолатлигини таъминланиши учун, ҳокимият бир-бирига тобе бўлмаган уч шахобчага бўлиниши керак. Ҳокимиятни бир қўлда тўдаланиши ҳокимиятни суъистемол қилишга олиб келади.



Монтескье таълимотида алоҳида ўрин тутадиган ғоя — бу **ҲОКИМИЯТЛАРНИНГ МУВОЗАНАТИ, ТЕНГЛИГИ ВА ҚАРАМА-ҚАРШИ ТАЪСИР ЭТИШ ТИЗИМИ** ҳақидаги ғоядир. Юқорида зикр этилган ҳокимиятлар ўртасида шундай муносабат ўрнатилмоғи лозимки, бунда уларнинг ҳар бири давлат вазифаларини мустақил ўташ билан биргаликда, ўз ҳуқуқий воситалари ёрдамида бир-бирларини мувозанатга чорлаб турадилар, ҳокимият ваколатларининг биргина муассаси томонидан қонунсиз равишда тортиб олинишини бартараф этадилар. Масалан, қонун доирасида ишлаши лозим бўлган ижро этувчи ҳокимият айти пайтда, қонун чиқарувчи кенгашнинг фаолиятини чегаралаб туриши талаб этилади, акс ҳолда парламент ўзининг

мутлақ ҳокимлигини ўрнатиши мумкин. Шу сабабли ҳам ижро ҳокимиятининг бошлиғи қонунларни имзолашда ҳуқуқидан фойдаланади, қонунчилик ташаббуси ҳуқуқига эга бўлади.

Ўз навбатида қонун чиқарувчи орган ижро этувчи идора томонидан қонунлар қандай бажарилаётганлиги устидан назорат қилиш ваколатига эга, ҳукумат эса парламент ҳисоб беришга мажбур. Ҳокимиятни тақсимланиши демократик ҳуқуқий давлатга хос хусусиятдир. Мазкур принципнинг қўлланиши ҳокимиятнинг суистеъмол қилинишига тўсиқ қўяди. Фуқароларни мансабдор шахсларнинг тазйиқидан ҳимоя этади. Давлат идоралари фаолиятининг самарали бўлиши учун шарт-шароитлар яратади.

Мустақил Ўзбекистон Республикасининг 1992 йилги янги Конституциясининг 11-моддасига мувофиқ, Ўзбекистон Республикасида давлат органларининг тизими ҳокимиятнинг қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимиятига тақсимланиши принципларига таянади. Давлат функциялари қонун чиқарувчи орган — Олий мажлис, давлат бошлиғи ва ижроия ҳокимият бошлиғи Ўзбекистон Республикасининг Президенти ва суд ҳокимияти (Конституциявий суддан, Олий суддан ҳамда Олий ҳўжалик судидан иборат) ўртасида тақсимланади (Конституциянинг V бўлими).

Ўзбекистон Республикасининг Олий Мажлиси олий давлат вакиллик органи бўлиб қонун чиқарувчи ҳокимиятни амалга оширади. Олий мажлис 250 депутатдан иборатдир.

Конституция парламент демократиясини шакллантиришнинг асосини ташкил этади. «Олий мажлис» (Халқаро миқёсида қонун чиқарувчи орган парламент деб аталади). «Парламент» ибораси французча «Parle» — «гапирмоқ» сўзидан олинган бўлиб, фикр билдириш, муҳокама юритиш деган маънони англатади. Демак Парламент кенгашадиган маслаҳатлашадиган, масалалар баҳс-мунозара ҳамда музокара йўли билан муҳожама этиладиган муассасадир. Парламент — «Олий Мажлис» одатда, сайлаб қўйиладиган халқ (турли сиёсий гуруҳлар, партиялар, ижтимоий кучлар) вакиллари билан иборат тарзда таркиб топади. Бу ерда турли манфаатлар тўқнашади. Шу боис парламентда мунозара ва тортишув йўли билан фикрлар чархланади, ҳамда умумий келишув (консенсус) асосида қарорлар қабул қилинади. Парламент давлатнинг умуммиллий ва-

киллик муассасаси бўлиб, қонун чиқариш функциясини бажаради.

Ҳокимиятни тақсимлаш концепциясига тўлалигича амал қилинган, Ўзбекистон Олий мажлиси депутатлигига мансабдор шахслар сайлана олмайдилар. Жумладан: ҳукумат аъзолари, судьялар, прокуратура органларининг мансабдор шахслари вазирлик идоралари раҳбарлари ва уларнинг ўринбосарлари, ижро этувчи ҳокимият органларининг мансабдор шахслари (вилоят, туман, шаҳар ҳокимлари бундан мустасно).

Олий Мажлис фаолиятини демократлаштириш ва жаҳон стандартлари даражасига кўтариш йўлидаги ҳаракат биринчи қаҳириқ Олий Мажлисининг иш фаолиятиданоқ бошланди. Олий Мажлис фаолиятини демократлаштириш масаласида катта тажриба орттирилди. Ана шу тажрибага асосланиб, иккинчи қаҳириқ Олий Мажлис, яъни Парламент ҳам шакл, ҳам мазмун жиҳатдан тўла шаклланди. Парламент демократияси қарор топди. Буни баъзи қиёсий таҳлил асосида кўрадиган бўлсак, биринчи қаҳириқ Олий Мажлисга бўлган сайловда иккита сиёсий партия ва ҳокимият вакиллик органларидан 700 нафардан зиёд номзод иштирок этган бўлса, иккинчи қаҳириқ Олий Мажлис сайловида 7 та субъект — бешта сиёсий партия, ҳокимият вакиллик органи ва сайловчиларнинг ташаббускор гуруҳларидан жами 1010 нафар номзод қатнашди. Биринчи қаҳириқ Олий Мажлис таркибида депутатлар, дастлаб битта блок, учта фракцияга бирлашган бўлсалар, янги парламентда эса 5 та фракция, 2 та блок рўйхатга олинди. Бу рақамлар 1999 йил 5 декабрда ва бўш ўринлар учун 1999 йил 19 декабрда такрорий овоз асосида ўтказилган Олий Мажлисга сайлов чинакамига муқобиллик асосида, демократик тамойилларга риоя қилинган ҳолда ўтганлигини билдиради. Олий Мажлис таркиби қуйидаги блоклар ва фракциялардан ташкил топган:

Ҳокимият вакиллик органларидан депутатлар блоки — 110 киши;

Сайловчилар ташаббускор гуруҳларидан депутатлар блоки — 16 киши;

Халқ демократик партиясидан депутатлар фракцияси — 48 киши;

«Ватан тараққиёти» партиясидан депутатлар фракцияси — 20 киши;

«Миллий тикланиш» демократик партиясидан депутатлар фракцияси — 10 киши;

«Адолат» социал-демократик партиясидан депутатлар фракцияси — 11 киши;

Фидокорлар миллий демократик партиясидан депутатлар фракцияси — 34 киши.

(Изоҳ: депутатлар сони 250 кишидан иборат бўлиши керак, лекин Тошкент шаҳар 179-Чорсу сайлов округидан номзодлардан биронтаси ҳам сайловда етарли овозни ололмаганлиги учун 3 маротаба такрорий сайлов ўтказилиши керак эди. Қўлланма сал олдинроқ чоп этилганлиги муносабати билан 179-сайлов округининг натижаси киритилмади).

Шу билан бирга Олий Мажлиснинг қўмиталари ва комиссияларининг сони кўпайтирилди ва уларнинг масъулияти оширилиб, замон ва давр талабига мосланди. Олий Мажлис қўидаги қўмиталар ва комиссиялардан ташкил топган.

Бюджет, банк ва молия масалалари қўмитаси; Қонунчилик ва суд-ҳуқуқ масалалари қўмитаси; Халқаро ишлар ва парламентлараро алоқалар қўмитаси; Аграр, сув хўжалиги масалалари қўмитаси; Иқтисодий ислохотлар ва тадбиркорлик масалалари қўмитаси; Ижтимоий масалалар ва бандлик қўмитаси; Фан, таълим, маданият ва спорт масалалари қўмитаси; Атроф-муҳит ва табиатни муҳофаза қилиш масалалари қўмитаси; Матбуот ва ахборот қўмитаси; Мудофаа ва хавфсизлик масалалари қўмитаси; Демократик институтлар, нодавлат ташкилотлар ва фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органлари қўмитаси; Парламент, одоб ва депутатлар фаолиятининг таъминоти комиссияси; Оила ва аёллар муаммолари комиссияси; Ешлар ишлари комиссияси; Норматив-ҳуқуқий атамалар комиссияси.

Инсон ҳуқуқлари бўйича Олий Мажлис вакили.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг тузилиши:

Олий Мажлис сессияси.

Олий Мажлис Раиси.
Олий Мажлис раисининг
ўринбосарлари.
Олий Мажлис Кенгаши.

Олий
Мажлис
Котибияти

Олий Мажлис
комитетлари ва
комиссиялари.

Инсон
ҳуқуқлари бўйича
Олий Мажлис
вакиллари.

Демак, ҳамма демократик прогрессив мамлакатларда фаолият кўрсатаётган парламентлар каби Ўзбекистон Олий Мажлисининг функцияси тўғрисида тасаввурга эга бўлар эканмиз. Ўзбекистонда инсоният орзу қилиб келган Демократиянинг, яъни халқ ҳокимиятининг қарор топганлигини кўрамиз.

Ўзбекистон Президентлик бошқаруви ҳуқуқий институти сифатида Республика парламентининг 1990 йил март қарори билан жорий этилди.

Ўзбекистон Республикасининг амалдаги Конституциясига мувофиқ Президент айна вақтда Вазирлар Маҳкамасининг раиси ҳисобланади (89 модда). У фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликларига, Конституция ва қонунларга риоя этилишининг кафолатидир:

Ўзбекистон Республикасининг суверинитети хавфсизлиги ва ҳудудий яхлитлигини муҳофаза этиш, миллий давлат тузилишига доир қарорларини амалга ошириш юзасидан зарур чора-тадбирлар кўради;

Ўзбекистон давлати номидан иш кўради, Ўзбекистонни мамлакат ичкарисида ва халқаро муносабатларда намён этади, музокоралар олиб боради ва республиканинг шартнома ҳамда битимларини имзолайди;

Олий Ҳокимият ва бошқарув органларининг баҳамжиат ишлашини таъминлайди;

Ўзбекистон Республикасининг вазирлари, давлат қўмиталарини ҳамда давлат бошқарувининг бошқа органларини тузади. Бош вазир, унинг биринчи ўринбосари, ўринбосарларини, Вазирлар Маҳкамасининг аъзоларини, Ўзбекистон Республикаси бош прокурори ва унинг ўринбосарларини тайинлайди ва уларни лавозимларидан озод қилади, кейинчалик бу фармонларни Олий Мажлис тасдиғига киритади;

Вилоят, туман, шаҳар судларининг ва хўжалик судларининг судьяларини тайинлайди ва лавозимларидан озод этади;

Вилоят ҳокимларини ва Тошкент шаҳар ҳокимини тайинлайди, ҳамда лавозимидан озод этади;

Ўзбекистон Республикаси қонунларини имзолайди, «вето» ҳуқуқига эга, яъни имзолаш учун Президентга юборилган қонунларга ўз эътирозларини илова этиб, уни тақдоран муҳокама қилиш ва овозга қўйиш учун Олий Мажлисга қайтаришга ҳақли.

Қонунларнинг Президент томонидан имзоланиши чуқур рамзий маънога эга бўлиб, бу билан у бутун халқ(миллат)нинг иродасини ва эзгу истагини мужас-

сам этади. Президент ўз ваколатларини халқдан олади, шу боис ўз имзоси билан халқ иродаси ва эзгу истагини акс эттирувчи қонунни тасдиқлайди. Конституция Президент зиммасига бутун давлат тақдири учун жавобгарликка юклайди. Шу сабабли унга «вето» (лат. veto — тасдиқлайман) ҳуқуқини беради, қонунни ўз эътирозлари билан Олий Мажлисга қайтаришда қандайдир ғайри-табiiйликни кўриш керак эмас. Чунки қонун қабул қилинган, унинг ижросини таъминлаш Президент зиммасига тушади. Демак, Президент мамлакатнинг ижтимоий-сиёсий, иқтисодий ва маданий, равнақига кўмаклашмайдиган қонунга, эътироз билдириши мумкин ва бу табiiйдир. Агар Олий Мажлис илгари ўзи қабул қилган қонунни учдан икки қисмидан иборат кўпчилик овоз билан тасдиқласа, Президент қонунни имзолайди. (Конституциянинг 93-моддаси 14 банди). Ушбу Конституциявий қоида қонун чиқарувчи ва ижро этувчи ҳокимиятлар ўртасидаги бир-бирини ўзаро «тийиб» туриш ва қарама-қарши таъсир этиш тизимининг муҳим бир элементини мустаҳкамлайди. Ҳокимиятларнинг ўзаро бир-бирини «тийиб туриш ва қарама-қарши таъсир этиш тизими»нинг муҳим бўғинларидан бири шундан иборатки, Олий Мажлис таркибида унинг нормал фаолиятига таҳдид соладиган, ҳал қилиб бўлмайдиган ихтилофлар юз берганда ёхуд у бир неча марта Конституцияга зид қарорлар қабул қилинган тақдирда, Президентнинг Конституциявий суд билан бамаслаҳат қабул қилган қарори асосида Олий Мажлис тарқатиб юборилиши мумкин.

Ўз навбатида Конституцияда Олий Мажлис томонидан Президент бошчилигидаги ҳуқуматга ва олий суд ҳокимиятга тийиб турувчи таъсир ўтказиш механизмлари назарда тутилган. Масалан: Олий Мажлис қонунлари, шу жумладан конституция қабул қилиш йўли билан Президентнинг, Вазирлар маҳкамасининг ва судларнинг ҳуқуқий ҳолатини белгилаб қўяди. Ижро ва суд ҳокимияти органлари учун мажбурий меъёрий мўлжал бўлиб хизмат қилувчи ички ва ташқи суд, олий суд ва олий хўжалик судининг таркибини сақлайди. Вазирлар Маҳкамаси таркиби тайинланишини тасдиқлайди. Президентнинг фармонларини тасдиқлайди. Президент ҳар йили республика Олий Мажлисига ички ва халқаро аҳвол хусусида маълумотлар тақдим этиб, унинг Ўзбекистон Республикасининг бутун ҳудудида ёки айрим жойларида фавқулодда ҳолат жорий

этиш тўғрисидаги қарори уч кундан кечиктирилмасдан Олий Мажлиснинг тасдиғига киритилади. Суд ҳокимиятининг мақомини Конституциявий тартибга солиш қўйидагича масалаларни қамраб олади:

а) қонунийликни муҳофаза этиш соҳасида суд ҳокимиятининг устиворлиги ва олийлиги;

б) судьяларнинг тузилиши принциплари ва судьяларнинг статуси;

в) демократик одил судлов соҳасида фуқароларнинг ҳуқуқи ва эркинликлари кафолатлари»¹³.

Хулоса қилиб айтганимизда Ўзбекистон Республикасининг сиёсий системаси, ҳокимиятни тақсимлаш концепциясининг классик формасига асосланганлигидан асосий мақсади; халқ ва инсон манъфатларини ҳар нарсадан устун қўйишдир; ҳар қандай қонунни инсон манфаати учун хизмат қилдиришдир. Ўзбекистон Республикаси Президенти И. А. Каримов таъкидлаганидек:

«Ўзбекистон давлат ҳокимиятини бирдан бир манбаи халқ бўлиб, давлат халқнинг иродасини ифодалайди, унинг манфаатларига хизмат қилади»¹⁴.

Янги мустақил Ўзбекистонимизнинг давлат тузилишида, юқоридан қўйига қадар фақат ўз фуқароларининг муносиб ҳаёт кечиришларини таъминлашга, инсонпарвар ҳуқуқий жамият барпо этишга миллати, ирқи ва этиқодидан қатъий назар фуқароларнинг тинчлиги кафолатлаш каби олижаноб мақсадларга мослашган.

Ўзбекистон ҳуқуқий давлат ҳокимияти ташкил этиш йўлини олар экан, мустақилликни биринчи кунларида-ноқ олий мақсадларни назарияга кўчиришга, назарияни эса амалиётга кўчириш учун барча шарт-шароитларни босқичма-босқич яратиб келмоқда. Халқни демократияга, ҳуқуқий давлат принципларига содиқ бўлиш руҳида тарбиялаш масаласида катта ишларни амалга оширмоқда.

Юқорида айтилгандек, Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ҳуқуқий демократик одил фуқаролик жамияти тамойилларига тўлиқ жавоб бериш билан бирга жаҳон демократик ҳуқуқий давлат андозарига ҳам тўлиқ жавоб беради. Ҳаттоки, ҳуқуқий давлат моҳияти билан ижтимоий давлат моҳияти ва мазмунини ўзида умумлаштира олганлиги билан ўзига хос бетакрор конституциядир. Ижтимоий ҳаётимизнинг барча қирраларида конституцион ҳолатларни тўлиқ қарор топиши устида мамлакатимизда катта ишлар амалга оширилмоқда. Ривожланган Мамлакатлар тажрибаларини умумлаш-

тириб, мустақиллик йилларида ҳуқуқий соҳада орттирган тажрибаларимизни қўшган ҳолда янги-янги қоидаларни, қонунларни ишлаб чиқмоқдамиз.

Биринчи чақириқ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ўн тўртинчи сессиясида (1999 йил 14 апрель) Президент Ислон Қаримов Олий Мажлис зиммасига ўлкан маъсулиятли вазифани юқлади. Ўзбекистон Парламенти эркин бозор иқтисодиёти тамойилларига асосланган давлатимиз ҳуқуқий негизини янада мустақкамлаш ва ривожлантириш бўйича самарали фаолият олиб бориш учун, адвокатура тизимини кучайтириш ва унинг чинакам мустақиллигини таъминлаш, ҳукм чиқарувчи судьяларнинг чинакам мустақаллигини таъминлашдаги муаммоларни ҳал қилиш учун суд ҳуқуқий тизимини ислоҳ қилиш бўйича таклифлар тайёрлаш учун Олий Мажлис ҳузурида парламентда доимий ишлайдиган ваколатли комиссия тузишни зарур, деб биламан. Бу комиссияга тегишли ваколатларни бериш керакли¹⁵гини Президент алоҳида қайд этиб ўтди. Бу муаммолар яқин йилларда ечимини топиши демократик ҳуқуқий одил фуқаролик жамиятни қарор топишида муҳим аҳамият касб этади.

Ҳуқуқий давлатда қонун устиворлигини таъминлаши ўтиш даврини бошидан кечираётган давлатларда ўз-ўзидан амалга ошмайди. Қонунларни ишлаш механизмларини вужудга келтириш керак. Бундай механизмлардан бири сифатида Ислон Қаримов Оммавий ахборот воситалари сиёсий/демократик институт сифатида ижтимоий майдонга чиқиши зарурлиги-кўрсатди.

«Эркин ва мустақил оммавий ахборот воситалари ҳар томонлама ривож топиши лозим. Улар ҳақли равишда ҳокимиятнинг тўртинчи тармоғи бўлиши даркор.

...Ҳозирги пайтда қабул қилинган қонунлар ва қонун ҳужжатлари ижроси устидан жамоат назоратини давлат ҳамда мансабдор шахсларнинг фаолияти устидан назоратни амалга оширадиган механизм сифатида оммавий ахборот воситаларининг мавқеини кучайтириш зарур». Айни шу оммавий ахборот воситалари ҳар бири киши ўз фикрини ифода эта олишига имкон берадиган эркин минбар бўлиши керак. Айни шу оммавий ахборот воситалари жамиятимизнинг демократик қадриятларини ва тушунчаларини ҳимоя қилиши, одамларнинг сиёсий ҳуқуқий ва ижтимоий онгини шакллантириш бўйича фаол иш олиб бориш лозим¹⁶.

Қонунларни инсон манфаатларига мосланганлиги, фуқаролар ҳуқуқларини ҳар томонлама қонун йўли билан мукамал ҳимояланганлиги қонунларни ишлаш механизмларини ташкил топганлиги бу масалани бир томони, масаланинг иккинчи томони ҳам-борки, бу фуқароларни ўз ҳақ-ҳуқуқларини яхши билишлари, ёки ҳуқуқий маданиятининг пастлиги бу масаланинг энг муҳим томони ҳисобланади. Шунинг учун ҳам мустақилликнинг биринчи йиллариданоқ Ўзбекистон ҳалқини ҳуқуқий маданияти юксакликдан анча йироқда. Президент Ислом Қаримов бечиз ўз рисоласида мазкур муоммога алоҳида эътибор қаратмади.

«Ҳар бир киши ўз ҳуқуқларини аниқ ва разшан билиши, ҳуқуқлари ва эркинликларини ҳимоя қила олиши лозим. Бунинг учун аввало, мамлакатимиз аҳолисининг ҳуқуқий маданиятини ошириш зарур. Шу билан бир вақтда ҳар бир инсон тўраларча ўзбошимчаликдан, қонунсизликдан ўз ҳуқуқларини ҳимоя қиладиган идоралар мавжудлигига амин бўлмоғи кераклигини кўрсатиб Президент уч муҳим ва аниқ йўналишга эътибор берилишининг зарурлигини кўрсатди.

Биринчидан, инсон ҳуқуқлари соҳасида Миллий ҳаракат дастурини ишлаб чиқиш, инсон ҳуқуқларини ҳимоя қиладиган муассаларнинг яхлит тизимини барпо этиш.

Инсоний мезонлар, ҳуқуматга қарашли бўлмаган ҳуқуқни муҳофаза қилувчи ташкилотлар ва оммавий ахборот воситаларини ривожлантириш, масалалари бўйича Европа хавфсизлик ва ҳамкорлик ташкилоти ва бошқа ташкилотлар билан ҳамкорликни кўчайтириш. Республика минтақасида Инсон ҳуқуқлари бўйича вакили самарали фаолият кўрсатиши учун шарт-шароитлар яратиш. Омбудсман институтининг ҳақиқий мустақиллигини таъминлаш зарурлиги.

Иккинчидан, инсон ҳуқуқлари соҳасидаги асосий ҳалқаро шартномаларга қўшилишга доир ишларни давом эттириш керак.

Янги ҳалқаро шартномаларга қўшилибгина қолмай, шу декларациялар бўйича зиммамизга олган ҳалқаро мажбуриятларни бажаришнинг, барча органлар, мансабдер шахслар ва фуқаролар бу декларациялар талабларига сўзсиз риоя қилишнинг механизми қонун йўли билан ишлаб чиқиш зарур.

Учинчидан, фуқароларнинг ижроия органларига муносабатларининг ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш,

фуқароларнинг шикоятларини ўз вақтида ва одилона кўриб чиқиш учун, давлат органлари масъулиятини ошириш мақсадида «Давлат органлари томонидан фуқароларнинг шикоятлари ва аризаларини кўриб чиқиш тартиби тўғрисида» қонун қабул қилиш зарур»¹⁷.

Бу илгари сурилган таклифлар Ўзбекистон фуқароларининг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш механизмларини такомиллаштириш билан бирга инсон ҳуқуқларини масаласида халқаро стандарт даражасига кўтарилишдек олижаноб мақсадни илгари суради. Қонуншуносликни такомиллашиб боришидаги Ўзбекистон учун яна бир босқични кўрамыз.

«Ўзбекистонда демократияга боришинг бошқа йўли танлаб олинди. Биз мустақил ҳуқуқий давлатни барпо этишнинг асосий мақсад ва вазифаларини белгилар эканмиз, Ўзбекистоннинг цивилизацияси ва тараққиётининг юксак, ёрқин чўққиларига эришишида маданий ва тарихий меросининг, халқнинг инсонпарварлик анъаналарининг юксак марраларини эгаллаган, умуминсоний қадриятлар ва меъёрларга содиқ бўлган озод ва ҳар томонлама уйғун камол топган шахс асосий таянч бўлишини қайта-қайта таъкидлаганмиз»¹⁸.

Баркамол инсонни тарбиялаш жамиятимизнинг ўта маъсулиятли вазифасига айланди. Шунинг учун ҳам Ўзбекистон Республикаси кадрлар тайёрлаш миллий дастурининг миллий модели ишлаб чиқилар экан, ушбу дастурда инсонни интеллектуал ва маънавий-ахлоқий жиҳатдан етук, ҳар томонлама баркамол шахсни тарбиялаш масаласига катта эътибор берилган.

Президентимиз И. Каримов таъкидлаганидек инсониятни юксак, ёрқин чўққиларини эгалламасдан, инсонпарварлик гояларига, юксак миллий умуминсоний қадриятларга содиқ қолмасдан, ҳар томонлама баркамол инсонни тарбияламасдан туриб, ҳуқуқий жамиятни қуриб бўлмайди. Чунки ҳуқуқий жамият инсоннинг маънавий маърифий баркамоллигининг махсулидир.

5-МАВЗУ УЧУН

ҲОИДАЛАНИЛГАН АДАБИЕТЛАР РЎИХАТИ

¹ И. А. Каримов «Ўзбекистоннинг сиёсий-ижтимоий ва иқтисодий истиқболининг асосий тамойиллари». «Халқ сўзи» газетаси. 24 февраль. 1995 йил.

² Коранг. Нерсеянс С. В. «Платон» М.: Наука: 1984 йил. 53-бет.

³ Темур тузуқлари. Тошкент: 1991 йил, 57-бет.

⁴ Тихамиров Ю. А. «Теория закона» М.: 1992 йил, 88—90-бетлар.

⁵ Кудрявцев. «Какое государство мы строим» М.: 1991 йил, 7—11-бетлар.

⁶ Кудрявцев. «Какое государство вы строим» М.: 1991 йил, 12-бет.

⁷ И. А. Каримов. «Узбекистон келажаки буюк давлат» Т., 1992 йил. 38-бет.

⁸ И. А. Каримов. «Узбекистон XXI аср бўсағасида хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари». «Узбекистон», Т., 1997 йил. 181-бет.

⁹ И. А. Каримов. «Узбекистон келажаги буюк давлат». Т., 1992 йил. 38—39-бетлар.

¹⁰ И. А. Каримов. «Узбекистон келажаги буюк давлат». Т., 1992 йил. 38-бет.

¹¹ И. А. Каримов. «Узбекистоннинг бозор муносабатларига ўтишининг ўзига хос йўли». Т., 1993 йил. 7—8-бетлар.

¹² И. А. Каримов. «Узбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли». Т., 1992 йил. 48-бет.

¹³ Аристотель. «Политика». Сочинение в 4-х томах, т. 4, 1993 йил, 514-бет.

¹⁴ И. А. Каримов. «Узбекистон XXI асрга интилмоқда» «Узбекистон», Т., 1999 йил. 30-бет.

¹⁵ Уша жойда. 31—32-бетлар.

¹⁶ Одилқариев Х. Т. «Узбекистон Республикасида қонун чиқариш жараёни». Т., 1995 йил. 24-бет.

¹⁷ Каримов И. А. «Узбекистоннинг келажаги буюк давлат». Т., 1992 йил. 38-бет.

¹⁸ И. А. Каримов. «Узбекистон XXI аср бўсағасида хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари». «Узбекистон», Т., 1997 йил. 183-бет.

6-мавзу

ЎЗБЕКИСТОН ХАЛҚЛАРИ ДЕМОКРАТИК ОДИЛ ФУҚАРОЛИҚ ЖАМИЯТ ҚУРИШ ЙЎЛИДА

РЕЖА:

1. Демократик жамият тушунчаси. Демократик жамиятнинг халқаро миқёсда эътироф этилган принциплари. Жамиятни демократлаштиришнинг анъаналари, одамлар тафаккури ва ижтимоий савияси билан боғлиги.

2. Ўзбекистоннинг мақсади демократик одил жамият қуришдан иборат эканлиги.

3. Ўзбекистон фуқаролик жамиятини қуриш сари йўл тугилиши. Фуқаролик жамиятининг моҳияти.

Давлат мустақиллигига эришиш, Ўзбекистонга иқтисодий ва ижтимоий тараққиёт, маданий ва маънавий янгланишининг улкан истиқболларини очиб берди. Озодликни қўлга киритган ҳар бир давлат ўз тараққиёт йўлини излайди, янги жамият қуришга, давлатнинг ҳуқуқий тизимини ишлаб чиқишга интилади. Давлат ўз тараққиёт йўлини излайди, янги жамият қуришга, давлатнинг ҳуқуқий тизимини ишлаб чиқишга интилади. Ўзбекистон Республикаси ҳуқуқий демократик, одил, фуқаролик давлат қуришнинг асосий тамойиллари — Республиканинг ўзига хос хусусиятларини, халқ анъаналари ва миллий урф — одатларини, кишиларнинг турмуш тарзини ҳисобга олувчи ўз йўлига қатъий ва изчил амал қилаётганлигидир.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И. А. Каримовнинг асарларида республикамызда янги ижтимоий тузумга ўтишининг пухта ўйлаб кўрилган қоидалари ишлаб чиқилган бўлиб, бу йил жамиятимизни эволюцион ривожланиб бориши асосида ҳуқуқий демократик одил, фуқаролик жамияти қуриш сари боришида асосий дастур — амал бўлиб хизмат қилиб келмоқда.

Демократик адолатли ҳуқуқий давлат бўлган Ўзбекистоннинг давлат тўзилишида бешта ҳал қилувчи та-

мойил асос қилиб олинган. Бу ҳақда бир оз кейинроқ батафсил тўхталамиз.

Демократия сўзининг моҳияти ва мазмунини тўлиқ тушуниб олмасдан туриб демократик жамият ва ун халқаро миқёсда эътироф этилган тамойилларини билиб олиш қийин бўлади.

Шундай экан Демократия нима ўзи? Бу луғавий сўз қачон пайдо бўлди? Бугунги кунда демократик жамиятнинг халқаро миқёсдаги эътироф этилган тамойиллари деганда нималарни тушунамиз?

ДЕМОКРАТИЯ — грекча сўз бўлиб, демос — халқ, кратия — куч ҳокимият, халқ ҳокимияти маъносини билдиради, яъни халқнинг ҳокимиятини назарда тутилади, ундан ташқари ижтимоий тараққиёт босқичлари, иқтисодий тараққиёт даражаси ҳам ҳисобга олиниши керак бўлади. Буни биз қуйидаги туркумларга бўлишимиз мумкин:

1. Демократик ҳуқуқий принципларга асосланган, ҳуқуқ ва қонунларни амалга оширишнинг мукамал механизмига эга бўлган, юксак сиёсий ва ҳуқуқий маданиятга ҳамда юксак интеллектга эга бўлган демократик жамият бўлиб, буни кўпгина Европа ва Осиё мамлакатлари, АҚШ, Бразилия, Канада, Франция, Англия ва бошқа давлатларни мисолида кўришимиз мумкин. Бу давлатлар бизнинг давлатимиз ва фуқароларимиз учун бугунги кунда намунадалар.

2. Демократик ҳуқуқий принципларга асосланган нодемократик ёки демократик элементлари унчалик қарор топмаган давлатлар. Бундай давлатларда демократик принциплар халқаро ҳуқуқлар нормативларига тўлиқ жавоб бера оладиган қонунлар ишлаб чиқилади, конституцион ҳолатлари жиҳатидан ҳам демократик жамиятларнинг принципларига назарий жиҳатдан тўлиқ жавоб бера олади, лекин амалий жиҳатдан, аниқроқ қилиб айтганда ҳақиқий демократия амалий ҳаёт бўлмайди, демократик принципларга риоя қилинмайди. Бундай жамиятда демократия декларатив характерда бўлиб қолаверади. Демократиянинг декларатив характерда бўлиб қолиши, жуда ўзоқ йилларга чўзилиши мумкин. Демократиянинг фақат сўзда, ёки бошқаларга бўйб кўрсатишнинг сабаблари жуда кўп бўлиб, энг асосий сабаблардан бири миллий характер ва хусусиятлар бўлиши мумкин, бунинг асосий сабаби ўша халқнинг эволюцион ривожланиши тарихий тенденцияларга боғлиқ.

3. Демократик ҳуқуқий принципларга тўла риоя қилган. Демократиянинг ҳамма элементларига амал қилган ва ижтимоий ҳаётда тўла демократик принципларга риоя қилаётгандек кўринаётган, ярим яширин Авторетар очиқ демократик давлатлар ёки жамиятлар. Буни Россия мисолида қўришимиз мумкин. Халқнинг назарида гўёки ҳамма нарса ошкора очиқ, халқ билан ҳамкорликда ишлаётганга ўхшайдию, лекин Россиянинг ички сиёсатига чуқурроқ кириб бораётган ҳар қандай журналист, давлат арбоби ёки оддий фуқароми фарқи йўқ, оммага таъсир кўрсатиш имкониятига эга бўлган сиёсатдан, ёмон аҳволга тушиб қолиши ҳеч гап эмас. Бунга кўплаб журналистларни ёки сиёсатчиларни фожиали ҳаётлари ҳам мисол бўлиши мумкин.

4. Демократик ҳуқуқий принципларни, назарий асосларини халқаро стандарт нормалари даражасида тайёрлаб, уни ҳаётга тадбиқ эта олган, лекин демократик элементларни ҳаётга амалий жиҳатдан тўлиқ тадбиқ этишда эволюцион йўлни танлаган демократик жамиятларга бўлиш мумкин. Бунга Ўзбекистонни киритиш мумкин, чунки Ўзбекистон танлаган эволюцион йўл, бу ўзига ҳос йўл бўлиб, ҳуқуқий, сиёсий ва иқтисодий жиҳатлардан жамиятимизни порлоқ келажакка олиб боришда энг тўғри йўл ҳисобланмоқда. Шуниси характерлики, бизнинг президентимиз Ўзбекистонда демократиянинг тўла қарор топганлигини ҳеч қачон даво қилган эмас. Юртбошимиз ўз асарларида Ўзбекистон Республикасининг халқлари демократик жамият қуриш сари бораётганликларини таъкидлаб ўтади. Собиқ СССРдан ажралиб чиққан миллий Республикаларнинг ҳаммалари демократик жамиятда яшаётганликлари тўғрисида тўлиб-тошиб гапирадилар. Хўш, назарий жиҳатдан Тоталитар тузумдан тўғридан-тўғри ва бирданига демократик тузумга ўтиш мумкинми? Тоталитар сиёсий системадан демократик жамиятга ўтишни кўзлаган халқлар албатта узоқ тарихий йўлни босиб ўтишлари керак бўлади. Бу йўлнинг энг асосий мақсади халқнинг демократияга тайёрлашдир. Шу ўринда Ўзбекистон Республикаси Президенти И. А. Қаримовнинг қуйидаги сўзларини келтириб ўтиш ўринлидир.

«Демократия» атамасининг қандай шарҳланиши эмас, балки унинг қанчалик реаллиги, ҳақиқийлиги, яшашга қобиллиги муҳимдир. Бинобарин, биз ўз истагимизда демократияга қандай мазмун бахш этмайлик, агар у ҳаётимизнинг ҳар бир сониясига сингиб кетмаса,

турмушимизнинг ажралмас қисмига айланмаса, ҳамма ширлар ва таърифлар ё мазмунсиз бақир-чақир, ёки ҳеч нарсани англамайдиган сўз ўйини бўлиб қолаверади. Бундан ташқари, бизнингча, ҳуқуқий, иқтисодий, ижтимоий-сиёсий жиҳатдан тайёр бўлмаган заминда демократиянинг барча тамойилларига — эркин сайловга, сўз эркинлиги, уюшмалар, йиғилишлар эркинлиги ва шу кабиларга «Яшил йўл» очиб берсак, ҳақиқий демократияни бўғиб қўйиш хавфи юзага келиши ҳам мумкин.

Жамиятда демократия қай даражада эканлигини белгиловчи камида учта мезон бор. Булар халқ қарорлар қабул қилиш жараёнларидан қанчалик хабардорлигидир. Ҳукумат қарорлари халқ томонидан қанчалик назорат қилиниши, оддий фуқаролар давлатни бошқаришда қанчалик иштирок этишидир. Ана шу уч соҳада ҳақиқий силжитишлар бўлмас экан, демократия ҳақидаги ҳамма гап сўзлар ё халққа хушомад қилиш ёки оддий сиёсий ўйин бўлиб қолаверади. Бундай силжишлар эса бир кунда бўладиган иш эмас.

Ҳақиқатдан ҳам демократия—фақат назария ёки сиёсий жараёнларгина бўлиб қолмай, шу билан бирга халқнинг турмуш тарзи ва унинг бутун руҳияти, анъаналари, маданияти, психологиясининг хусусиятлари ҳамдир. Демократия тушунчаларини баён қилиш мумкин сиёсатда демократияни юқоридан «тушириш» мумкин. Лекин бу билан демократия сизу-бизнинг амалий ҳаётимизга сингмайди. Демократия жамиятнинг қадриятига, ҳар бир инсоннинг бойлигига айланмоғи керак. Бу эса бир зумда бўладиган иш эмас. Халқнинг жой ололмаган демократия турмуш тарзининг таркибий қисми ҳам бўла олмайди. Бу тайёргарлик ўзлаштиришимиздан иборат анча ўзоқ муддатли жараёндир. Баъзи давлатларда бунга эришгунча кўплаб авлодлар яшаб ўтган.

Демократик жараёнлар ўз объектив қонуниятлари асосида ривожланади. Уларни ўрганиб бориш, уларга амал қилиш талаб этилади.

Бу соҳада инқилобий ўзгаришлар яшашга уринишлар фоят нохуш, ҳатто фожиали натижаларга олиб келади. Инқилобни фарб олимлари ҳам «ижтимоий тараққиётнинг ибтидоий ва ёввойи шакли» деб атаганлар. Табиийки, бундай йўл бизга асло тўғри келмайди. Инсоният босиб ўтган тараққиёт йўли яна шундай далолат берадики, демократия ўз-ўзидан вужудга келмайди. Демократия тинимсиз ақлий ва жисмоний меҳнат қилиб, тер тўкиб, ҳаётнинг аччиқ-чучугини обдон тортиб, кейин

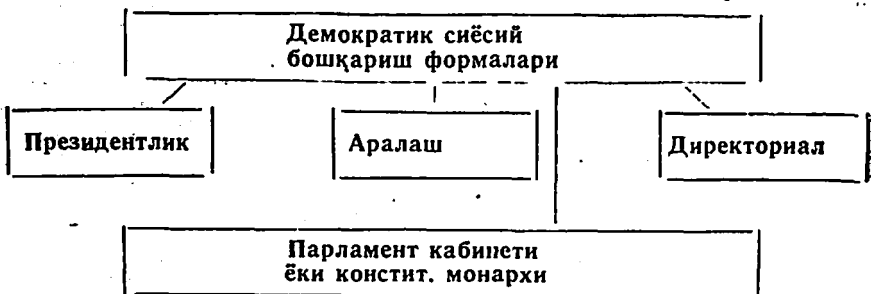
айтиш мумкинки, ҳатто фожиали тажрибаларни ҳам бошдан ўтказиб, оғир синов ва курашларга мардона бардош берибгина эришиш мумкин.

Демократик ўзгаришлар ва янги демократик жараёнларни бошқаришни ва ҳаётга тадбиқ қилишни ҳамда уларни ҳимоялаш зарурлигини авваламбор жамиятнинг ўзи англамоғи даркор. Хўш, дунёда ҳақиқий демократик принципларга ва унинг барча элементларига риоя қилган давлатлар борми? — деган савол қўйилиши табиий ҳолдир. Демократия соф ҳолатда ҳеч қачон бўлмаган, бўлиши ҳам мумкин эмас. Буюк грек мутафаккири Аристотелнинг фикри билан айтганда соф демократия бу ахлократиядир, ахлократия эса жамиятни ўлимга олиб боровчи йўлдир. Шундай экан бебош демократия ҳеч қачон бўлмайди. Ҳар қандай демократия бу қонунларнинг энг мукамал формасида амалга оширилади ва жамият, давлат манфаатларига хизмат қилади. Жамият, миллат давлат манфаатларига зид бўлган ҳар қандай демократия бу ахлократия ёки анархиядир. Бу ерда шундай хулоса чиқариш мумкинки, яъни демократия муаммоси инсоният бор экан, инсониятнинг асосий муаммоси бўлиб қолаверади. Ҳар бир тарихий шароитда вазиятга қараб ҳар бир авлод демократик жараёнларни ўзларига мос ва ўзларига маъқул формасини яратиб яшайдилар. Шу билан бирга демократиянинг такомиллашувига ўзларининг ҳиссаларини қўшиб кейинги авлодга мерос сифатида қолдирадилар, чунки келаётган авлод ҳам демократик масалаларга танқидий ва ижодий ёндошиш асосида ва ўзларига мослаб олиш мақсадида қандайдир ўзгартиришларни киритадилар. Шундай қилиб, демократия ҳар бир авлод учун бундан кейин ҳам асосий муаммолардан бири бўлиб қолаверади. Бу муаммони тўлиқ ечимини топиш учун инсоният кўп бош қотириши ва кўп меҳнат қилишлари, кўплаб ҳаётий тажрибаларни бошларидан ўтказишлари керак бўлади. Режамиздаги масалани олдига қўйган яна бир муҳим муаммоси — бу демократик жамиятнинг халқаро миқёсда эътироф этилган тамойиллари (принциплари) масаласидир. Демократиянинг халқаро миқёсдаги эътироф этилган тамойиллари тўғрисида гап кетганда, у ёки бу давлат конституциясининг тузилиши қайси сиёсий бошқариш формасига мансублигини аниқлашдан иборатдир.

Бизга маълумки, дунёдаги ривожланган ёки европаликлар тили билан айтганда цивилизациялашган давлатлар томонидан тан олинган тўрт демократик бошқа-

риш формаси мавжуд. Қайси давлат ёки янги ташкил топган давлатлар демократик тараққиёт йўлини танласалар, албатта, шу тўрт сиёсий бошқариш формасининг биттасига мос равишда ўзларининг сиёсий йўлини белгилаб олишлари шартдир.

Демократик сиёсий бошқариш формалари



Нима учун бу сиёсий бошқариш формалари демократик бошқариш формалари ҳисобланади? Олдинги дарсларимизда таъкидлаб ўтганимиздек, уларда ҳокимият классик тақсимлаш кондепциясига асосланган бўлиб, ҳокимиятни бир киши қўлида ёки бир неча кишилар қўлида тўпланиб қолишига ва жамиятга раҳбарлик қилишда, ҳокимиятни суистеъмол қилишга йўл қўйилмайди. Бу принцип энг муҳим ва энг асосий принциплардан биридир.

Ундан ташқари, инсоннинг ўз ҳоҳиш — иродасини эркин билдириши, ҳамда уни амалга ошириши, озчиликнинг кўпчиликка бўйсунуши, барча фуқароларнинг тенг ҳуқуқлилиги, давлат ва жамият бошқарувида қонун устуворлиги, давлатнинг асосий органлари сайланиши, уларнинг сайловчилар олдидан ҳисобот бериши, таъинлаш йўли билан шаклланадиган давлат органларининг сайловчи олдиданги жавобгарликлари, барча фуқаролар, жинси, миллати, ирқидан қатъий назар, сиёсий, иқтисодий ва маданий ҳаётда тенг ҳуқуқликлари, меҳнат қилишлари ва дам олиш, медицина ишларидан тенг фойдаланиш, маориф, таълим системасидан фойдаланишларида барча фуқароларнинг тенг ҳуқуқийлиги кафолатланганлиги ва бошқа ҳолатлар шулар жумласига киради.

Бу тамойиллар деярли барча ривожланган мамлакатларнинг, конституцияларида ўз аксини топган, шу жумладан Ўзбекистон Республикасининг конституциясида ҳам жаҳон халқлари эътироф этган демократик тамойиллар энг юксак даражада ўз изоҳини топган.

Демократия ҳеч қандай жамиятга ўз-ўзидан кириб келмайди, демократик жамият яратиш учун жуда катта тарихий босқичларни босиб ўтиш керак. Умуман демократияни қарор топишида ҳар бир халқнинг босиб ўтган эволюцион тарихий ривожланган йўли, катта роль ўйнайди. Бунинг учун шарқ ва ғарб ўртасидаги фарқга эътибор бериш ва уни анализ қилиш катта аҳамиятга эгадир.

Бизга маълумки Ғарбда демократия ва унинг элементларини, ижтимоий ҳаётга тадбиқ этиш учун, ғарб халқлари илгаридан ҳаракат қилиб келганлар. Шарқда эса демократия тушунчаси бирмунча кейинроқ шаклланган, Шарқ олимларини, алломаларининг асарларида демократия тушунчаси адолат, инсоф, ҳақиқатпарварлик тушунчалари билан қўшилиб кетган бўлиб, соф демократия масаласига чуқур кириб бормаганлар. Бунинг сабаби нимада? Юқорида айтганимиздек бунинг асосий сабаби Ғарб ва Шарқнинг эволюцион ривожланиши ва ҳар бир халқнинг тарихий анъаналарида, турмушида қарор топган муносабатларидадир.

Ғарбда социал сиёсий ҳаракатларнинг активлиги юқори бўлганлигини, ижтимоий ҳаётга демократия тушунчаларини тезроқ кириб келиши ва уни шаклланиши учун шароит яратган. Ғарб давлатларининг ижтимоий ҳаётларида дин, сиёсат, иқтисод, адабиёт ва санъат бир-бирига боғлиқ бўлмаган ҳолда нисбатан мустақил ривожланган. Бу эса кишиларни ҳарактерини эркин ва мустақил шаклланишида асосий омил бўлган, ундан ташқари ғарб мамлакатларида инсонлар иқтисодий ҳимояланмаган шахсий эркинлиги ҳукмрон бўлган. Шу иқтисодий ҳимоясизлик, шахсий эркинлик кишиларни социал сиёсий активлигини ўсишига таъсир кўрсатган-ким, бу табиий равишда демократик жараёнларни тақомиллашиб боришига хизмат қилган.

Шарқда жумладан Моваруннаҳрда, кишилар иқтисодий ҳимояланган бўлиб, уларда коллективизм, яъни биргаликда жамоа бўлиб ҳаракат қилиш тартиби ҳукмрон бўлган. Айниқса Ислом дини кириб келиши ва ислом сиёсати ҳукмронлик қила бошлагандан кейин инсоннинг шахсий эркинлиги янада қаттиқроқ таъқиқланган, ундан ташқари давлат ва диний бошқариш структуралари бир-бирига қўшилиб уйғунлашиб кетганлиги, ҳамда сиёсий маданият диний маданиятнинг ажралмас таркибий қисмига айлантирилганлиги оқибатида сиёсий маданиятнинг, яъни социал сиёсий ҳаракатларнинг се-

кинлик билан ўсиб бориши демократик тушунчалар ва демократик жараёнларни ривожланишини чекланишига олиб келган. Оқибатда шарқ демократиясининг ўзига хос усули вужудга келиб, у ғарбдан кескин фарқ қилади.

Шарқ демократиясига баҳо бериб Президентимиз И. А. Каримов шундай деган эди: «Осиё миштақаси ва мусулмон Шарқидаги демократик қадриятлар ва ўзгаришларнинг ривожланиш тажрибаси ўзига хос анъаналарига эга. Шарқда демократия тушунчаси ҳамжиҳатлик ғояси, жамоатчилик фикрини устуворлиги заминида шаклланади»².

Ўзбекистон шарқнинг ажралмас қисми сифатида бугунги кунда ҳақиқатдан ҳам Республикамизда демократиянинг ҳамжиҳатлик, жамоатчилик усулларига риоя қилинмоқда. Шу билан бирга халқимизда демократиянинг Ғарбона усулларига ҳам интилиш анчагина кучлидир. Бунинг сабаби биров ёқимсиз бўлсада, оддий ҳақиқат ва тарихий объективликка ҳурмат билан қараган ҳолда шуни айтиш керакки, Ўзбекистон халқлари 140 йил давомида Россиянинг таркибидаги давлат бўлганлиги оқибатида Марказий Осиё халқларининг сиёсий маданиятида, социал-сиёсий қарашларида ва бу социал-сиёсий қарашларнинг тарқибий қисми бўлган демократик қарашларида анчагина ўзгаришлар юз берди. Бу ўзгаришларни айтиш мумкинки, яъни Ғарб ва Шарқнинг қўшмаси биологик тил билан айтганда гибрит сиёсий маданият ёки Евро-Осиё сиёсий маданияти ва демократик қарашлар таркиб топди.

Шунинг учун ҳам бугунги кунда демократиянинг фақат шарқона усулларига риоя қиламиз ёки Ғарб усулларига риоя қиламиз деган қатъий хулосани чиқариш қийин. Бугунги кундаги демократик жараёнларни Республикамизнинг ижтимоий ҳаётига тадбиқ этилиб боришини кузатар эканмиз, кўпроқ демократиянинг халқаро жамоатчилик томонидан эътироф этилган тамойилларига риоя қилаётганлигимизни аниқ кўраемиз. Юқорида айтганимиздек бизнинг социал-сиёсий қарашларимизда демократик тушунчаларимизда ўзига хос мураккаб бир схема пайдо бўлар экан, Ғарб ва Шарқнинг демократик усулларини қўшишдек ва ундан ўзимизга хос бўлган демократик принципларни ишлаб чиқишга ҳаракат қилар эканмиз, албатта бу осонликча келмайди. Миллий анъаналарни ҳаётимизга тадбиқ этиб бориш билан бирга, халқимизнинг тафаккурини ижтимоий савиясини,

юксалтириб боришимиз зарур. Ижтимоий онг ва юксак тафаккур деганда, биринчи навбатда халқимизни сиёсий маданиятини, сиёсий тафаккурини, ҳуқуқий савиясини, ҳуқуқий маданиятини ўстиришни назарда тутамиз. Чунки ҳуқуқий маданиятсиз сиёсий маданиятсиз, сиёсий савиясиз ҳеч қайси давлатда ҳеч қачон демократия бўлмаган, бўлиши ҳам мумкин эмас, агар бўлганда ҳам у демократик жамият бўлмай балким анархистик жамиятга айланиб кетади, бу ўз навбатида бебошликка, тартибсизликка олиб бориб, жамиятни ўлимга маҳкум этади.

Шунинг учун ҳам Ўзбекистон Президенти И. А. Каримов Ўзбекистонда демократик жараёнларни янада ривожлантириш юксак ҳуқуқий маданиятнинг асосига таяниши зарурлигини кўрсатиб аҳолининг ҳуқуқий маданиятини оширишга доимо эътибор бериб бориш зарурлигини таъкидлайди.

«Депутатларнинг ўз сайловчилари олдида ҳисобот беришлари Олий Мажлис фаолиятида муҳим ўрин тутиши лозим. Ва ҳаттоки, маълум бир лойиҳа, конкрет қонун муҳокама этилаётган пайтда сайловчилар билан учрашувлар ташкил этиш ҳам мумкин. Бу қонунчилик фаолияти сифатини оширади, қонуннинг таъсирчанлигини таъминлайди, халқнинг ҳуқуқий маданиятини юксалтириш имкониятини беради.

ҲУҚУҚИЙ маданият даражаси фақатгина қонунларни билиш, ҳуқуқий маълумотлардан хабардор бўлишдангина иборат эмас. У қонунларга амал қилиш ва уларга бўйсунуш маданияти демакдир, у одил судни ҳурмат қилиш, ўз ҳақ-ҳуқуқларини ҳимоя қилиш учун судга мурожаат этиш эҳтиёжи демакдир.

ҲУҚУҚИЙ маданият деганда — турли можароларни ҳал қилишда қонунга хилоф кучлардан фойдаланиши рад этиш демакдир»³, — деб таъкидлайди Президент.

Хулоса қилиб айтганда, жамиятнинг демократлаштириш анъаналарининг асосий тамойилларидан бири, демократик жамиятнинг ҳуқуқий ва сиёсий асосларини яратиш ва унга халқнинг ривожланган даражасига қараб амал қилиш асосида, аҳолининг тафаккурларини, сиёсий ва ҳуқуқий маданиятларини ошириш ва демократик жараёнларга риоя қилиш усулларини ўргатиш асосида эришилар экан. Жамиятнинг демократлаштириш анъаналаридан бири бўлган ўз ўзини бошқаришга катта эътибор бериш ва уни ижтимоий ҳаётга тадбиқ этиш асосида эришилар экан. Ундан ташқари ижти-

мой-сиёсий, иқтисодий-ҳуқуқий қонунлар амалий ҳаётда ўзининг мутаносиблигини топишидадир. Мустақил Ўзбекистон Республикаси демократик одил фуқаролик жамиятини қуришнинг ўз олдига олий мақсад қилиб кўяр экан, бу тасодифий пайдо бўлган мақсад бўлмай балки ўтмиш авлодларимиздан мерос бўлиб келган соф инсонийлик ва инсонпарварлик тўғуларининг маҳсули сифатида рўёбга чиқаётган ҳолатдир.

Ўтмиш авлодларимиздан маънавий мерос сифатида қолган одилликни, ҳақиқатга интилишни, инсонийликни, камтарлик ва юксак одабийлик фазилатларини, олийжаноб қадриятларимизни, тўғрилиқни ҳуқуқий норматив категорияларидир. Чунки булар конкрет характерга эга бўлиб, муайян тарихий ва миллий социал-психологик ҳолатлар ва шароитлар билан муайян иқтисодий, сиёсий муносабатлар билан боғлиқдир.

Бу категорияларнинг моҳияти ва мазмуни у ёки бу халқнинг, миллатнинг ижтимоий ҳаётида, турмуш тарзида, сиёсатида ҳам иқтисодий сиёсатида ўзини намоён этар экан, бу албатта шу халқнинг ёки миллатларнинг, эволюцион ривожланиш тарихининг ўтмиши ва бугунги кунига боғлиқ бўлади. Ўтмиш бугунги ва келажак ўзвий боғлиқ бўлиб ҳеч қачон ўтмишни бугунги кун батамом инкор этмаганидек, келажак ҳам бугунги кунни инкор эта олмайди. Шунинг учун ҳам узоқни кўзлаб иш тутиш халқимизнинг донолигидандир.

Юқорида айтганимиздек адолат, тўғрилик ва юқорида зикир этилган бошқа категорияларга, бугунги кунда ҳам катта эътибор ва ҳурмат билан қарашимизнинг асосий бойиси шундаки ўтмишда ўзбек давлатчилигининг асосини айнан шу категориялар ташкил этган эди. Миллий давлатчилик анъаналарига риоя қилиш ва давом эттириш деганда, ана шу категорияларнинг моҳиятидан келиб чиқиб сиёсий, иқтисодий ва социал турмушимизнинг ташкил этишимизни ва режалаштиришимизни тушунамиз. Ота-боболаримизнинг давлатчилик анъаналарига ҳурмат билан қараш, бизнинг келажакимизни порлоқ қилишга ишонамиз.

Ўзбек давлатчилигининг тарихига назар ташлар эканмиз ана шу юқорида таъкидлаб ўтилган категорияларга асосланганлиги миллий тарихимизда кўзгу бўлган, Амир Темурнинг қудратли империясида ҳам шу бизнинг халқимиз учун муқаддас бўлган қадриятлар ёки категорияларга қаттиқ риоя қилганлигини кўрамиз. Амир Темур халқ манфаатларига, миллат раънақига,

юқоридаги категорияларга қатъий, амал қилган ҳолда катта ҳисса қўша олган эди.

Шарофуддин Али Яздийнинг қайд этишича деб,—ёзади академик Иброҳим Мўминов Амир Темурнинг характерли хусусиятларидан бири,— давлат, мамлакат, фуқароларига ғамхўрлиги эди. Унинг қондаси — «Роста-руста», яъни ҳақиқат—сиҳат-саломатлик, ҳақиқат—тартиб, ҳақиқат—адолат демакдир, деб тушунтиради.

Юксак адолат ғоялари миллий давлатчилик, исломий қадриятлар ва шарият мезонлари билан чамбарчас боғланган ҳолда ижтимоий ҳаётга тадбиқ этилганлиги инсон қадр-қимматини аъзозлаш масаласида янада юқори чўққиларга кўтарилган ва ижтимоий ҳаётни барча соҳаларини тўлалигича қамбар олган. Ўзбек давлатчилигини асосчиси Амир Темур ҳам ўз сиёсатини бежиз айнан ислом қадриятлари ва шарият мезонлари билан чамбарчас боғлаган ҳолда олиб бормаган. Чунки исломда ҳам умуминсоний қадриятлар жуда кўп бўлиб, жамият аъзоларини, яъни фуқароларни замона эҳтиёжи ва инсониятнинг умумий манфаатларига хизмат қилишга ундайди.

Исломнинг муҳим талабларидан бири ҳар бир инсон имонли, эътиқодли бўлиши лозимлигидир. Имонли ва эътиқодли бўлишини дингина эмас даҳрийлик ҳам талаб этади. Фақат у иймон ва эътиқод деганда илмий тарздаги, дунёвий иймон ва эътиқодни назарда тутайди. Юқоридагилар давлат диндорларга ҳам, динга ишонмайдиганларга ҳам маъқул, керакли ва фойдалидир.

Ислом ҳадислари кишиларни инсонпарварликка адолатга, ўзаро ҳамкорликка чақиради. Фуқароларнинг аҳил бўлишга ундайди, инсоннинг юксак фазилатли бўлишлиги руҳида тарбиялайди.

Адолат ва ҳақиқатни ижтимоий ҳаётимизда қарор топишида диннинг айрим реал қадриятлари иштирок этиши жамият аъзоларида олийжаноб фазилатларни шаклланишига катта таъсир кўрсатишига ҳеч шубҳа қилишга асос йўқдир.

Бу ҳақда президентимиз И. А. Қаримовнинг жуда ўринли айтилган фикрини келтириб ўтишимиз kifоядир.

Шарият мезонлари сиёсатни ўзвий боғлиқ бўлишининг сабаблари, аҳамияти ҳақида жуда кўплаб мисоллар келтиришимиз мумкин. Чунки шариятдаги панд-насиҳатларнинг ҳозирги замон билан ҳамоҳанг бўлгани айниқса мамлакатимиздаги турли миллатлар орасида ноҳуш воқеалар юз бериб турган давр тақозосига муво-

фиқ келадигани одамларни дўстлик, ҳамкорликка чақирикларидир. Ҳадисларнинг бирида: «Саломлашиб юринглар, одамларга таом едиринглар... ўзаро биродар бўлинглар», дейилган. Уларнинг яна бирида: «Мўминлар ўзаро дўстлашишда, раҳм-шавқатда ва меҳру-окибатда гўёки бир тананинг, аъзоларидир. Унинг бирор аъзоси оғриса, унга қўшилиб қолган аъзолари ҳам бедорлик ва ҳаракат билан алам чекади».

Ҳадисларда жаранглаб эшитилган ва жиноятчиликка қарши курашиш масалалари, қўйингки, ҳаётимизнинг ҳамма жабҳалари ана шу заминга таяниши зарур. Бугун жамиятда ижтимоий мулкӣ жараёнларнинг объектив ўзгариши юз бераётган бир пайтда адолат ғояси ихчам бир хулоса билан ифодалаш мумкин. Яъни давлат жамиятнинг кескин табақаланишига ошиб-тошиб кетган бойлару камбағал—қашшоқларга бўлиниб кетишига йўл қўйилмаслиги керак».

Адолатли, демократик ҳуқуқӣ давлат бўлган Ўзбекистоннинг давлат тузилишига бешта ҳал қилувчи тамойил асос қилиниб олинган экан, ана шу беш арқон—тамоийилларнинг моҳияти ва мазмунига мос равишда тараққиётимизнинг сиёсий-иқтисодий режалари яратилмоқда. Биз шунчаки демократик жамият эмас, демократик одил жамият қурмоқчимиз. Адолат ва ҳақиқатга интилиш эса халқимиз табиатининг энг муҳим фазилатларидан биридир, ўтмишда олий адолат ғояси мансабдор шахсларга қўйиладиган талаб ва баҳонинг асоси бўлган. У давлатчилик негизларини белгилаш, исломий қоидалар ва шариат мезонларининг пойдеворини ташкил этган. Биз тарихимиздаги ана шу жиҳатларни ҳисобга олмасак, қудратли, эркин демократик давлат қура олмаймиз.

Адолат ва ҳақиқат ғояси ижтимоий ҳаётимизнинг барча соҳаларини қамраб олмоғи даркор. Адолат ва ҳақиқат ғояси қонунчилик фаолиятимизнинг замини, бош йўналиши бўлмоғи шарт. Давлатчилик ва фуқаролик муносабатлари, меҳнат ва уйжой, нафақа ва солиқ, табиатни муҳофаза қилиш; аҳолининг давлат ҳимоясига муҳтож бўлган қатламларини ҳимоя қилиши, давлатнинг инсонпарвар, демократик адолатли давлат эканлигидан яна бир бор далолат беради.

Ўзбекистоннинг мақсади бўлмиш демократик одил фуқаролик жамиятини қуришдан иборат эканлиги ҳақида. Сўз юритар эканмиз адолат ва ҳақиқат ғояси қонунчиликнинг заминига таяниши ва янги жамият қуришимизнинг бош йўналиши бўлиши кераклигини ҳам унут-

маслигимиз керак. Чунки Конституция ва қонунчиликка қатъий риоя қилиш, бу ҳуқуқий адолатли, демократик давлат тузилишининг зарурий шартидир.

Шуниси диққатга сазоворки, мамлакатда бозор муносабатларига ўтишнинг Ўзбекистон президенти Қаримов И. А. томонидан эълон қилинган беш тамойида қонунни ҳамда адолатни, ҳақиқатни жамиятимизда қарор топишини таъминланишига алоҳида эътибор берилганлигидир. Ижтимоий адолатни ҳаётга жорий этилишининг олий намунаси сифатида илгари сурилган беш тамойилдан тўртинчиси ҳақида қисқача тўхталиб ўтишимиз kifоядир.

Бозор муносабатларини жорий этиш билан бирга аҳолини ижтимоий ҳимоялашга қаратилган таъсирчан тадбирлари амалга ошириб келинмоқда. Бу демократик ва иқтисодий ислохотлар йўлида эришилган ижодий силжишлар сўнгги йилларда республикада аҳолининг энг муҳтож қатламларини ишончли ҳимоя қилишга қаратилган иқтисодий сиёсат юритилаётганлигидир. Қонуннинг ҳамма нарсадан устун бўлиши, қонунга итоаткорлик принципи алоҳида ўрин тутади. «Чинакам демократик жамиятда Президент ҳам, оддий фуқаро ҳам қонунга риоя этади. Бошқа иложи йўқ».

Қонунга оғишмай итоат этилган жамиятдагина демократия қарор топади ва мустахам бўлади. Барча демократик институтлар, ҳуқуқ ва эркинликлар қонун воситаси билан жорий этилади.

Демак чинакам демократик ҳуқуқий давлат бўлиши учун мамлакатда адолатли, инсонпарвар, демократик қонунлар тантана қилмоғи шарт. Ижтимоий-сиёсий турмушда қонун муқаддас саналиб, уни юксак нуфузга эга бўлишнинг боиси шуки, унда халқнинг ҳукмрон иродаси, хоҳиш ва истаклари, манфаат ва интилишлари ўзининг мужассам ифодасини топади. Такмиллашган, мукамал ижтимоий ҳаётнинг ҳамма жабҳаларини тўлалигича қамраб олувчи, замон руҳини ўзида сингдира олган халқ манфаатларини, инсон манфаатини адолат нуқтаи назардан туриб ҳимоя қила оладиган қонунларни ишлаб чиқиши ва ҳаётга тадбиқ этилишигина адолатли ҳаётимизни таъминлаб беришда гаров бўлиб хизмат қилади.

«Ҳар қандай қонун, ҳаракат соҳасидан қатъий назар, ишлаб чиқиляётган ва муҳокама этиляётган пайтда инсоннинг асосий, бузилмас ҳуқуқларига қанчалик мос келишига алоҳида эътибор қаратиш зарур. Ана шу тамойилларга оғишмай риоя этган ҳолдагина биз чин маъно-

даги ҳуқуқий адолатпарвар давлат қуришга эриша оламиз»⁷. Ўзбекистон Республикасининг олий мақсадларидан бири бу, фуқаролик жамиятининг қуришдир. Ана шу мақсад йўлида қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси, фуқаролик жамияти яратилиши учун тўла равишда иқтисодий, сиёсий, ҳуқуқий асосларини вужудга келтиришда шарт-шароитлар яратилишига имкон берувчи қоидалар замирида тузилган.

Биз учун фуқаролик жамияти—ижтимоий макон. Бу маконда қонун устивор бўлиб, у инсоннинг ўз-ўзини камол топтиришига монелик қилмайди, аксинча, ёрдам беради. Шахс манфаатлари, унинг ҳуқуқ ва эркинликлари тўла даражада рўёбга чиқишига кўмаклашади. Айни вақтда бошқа одамларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари камситиллишига йўл қўйилмайди. Яъни эркинлик ва қонунга бўйсунлиши бир вақтнинг ўзида амал қилади, бир-бирини тўлдиради, ва бир-бирини тақозо этади. Бошқача айтганда, давлатнинг қонунлари лозим. Шунинг баробарида барча одамлар қонунларга сўзсиз риоя қилишлари шарт⁸.

Фуқаролик жамиятини кўриш ўзига хос мураккаб тарихий жараён бўлиб, жамият катта бир тарихий йўлни босиб ўтиши ва фуқароларнинг ҳар томонлама тайёрлаб боришни тақозо этади. Фуқаролик жамияти бу (коллективизм) жамоатчилик системаси бўлиб, ўзини-ўзи бошқаришга асосланган жамиятдир. Янада тушунарлироқ қилиб, Президентимиз ибораси билан айтганда: «Биз фуқаролик жамиятини қуришга интилоқдамиз. Бунинг маъноси шуки, давлатчилигимиз ривожлана борган сари бошқарувнинг турли хил вазифаларини бевосита халққа топшириш, яъни ўзини-ўзи бошқариш органларини янада ривожлантириш демакдир»⁹.

Бу жараёни вужудга келтиришнинг энг асосий омил демократик жараёнларни фаоллаштириш кенг халқ оммасини бошқаришга жалб қилиш орқали эришилиши кўзда тутилади. Ана шу мақсадда ҳозирги кунда, ислохотлар стратегиясининг иккинчи босқичида, жамиятни давлат тассаруфидан чиқариш жараёни янада тезлаштириш ишлари амалга оширилмоқда. Жамиятни давлат тассаруфидан чиқарилишининг моҳияти нимани англатади у. Энг биринчи навбатда давлат монополиясига барҳам бериш, бу деган сўз хусусийлаштиришни турли формаларда тезроқ амалга оширишдир. Сиёсий ва мафкураравий хилма-хилликда; ҳар бир жамият аъзосининг иж-

тимой ва сиёсий ривожланишини таъминлаш, ҳамда фуқаролик ҳуқуқи ва эркинликларини тикланишидир.

«Бу ҳолатлар Ўзбекистоннинг иқтисодий ислоҳотлар стратегиясининг асосий мақсадига тўла мос келади, чунки иқтисодий ислоҳотлар стратегиямизнинг асосий мақсадларидан бири, корхоналар ва фуқароларга кенг эркинлик бериш уларнинг фаолиятига давлатнинг аралашувига барҳам бериш, иқтисодий омилларни рағбатлантиришдир»¹⁰.

Бу ерда гап нафақат иқтисодий эркинлик ҳақида, бораётир балки, ижтимоий жабҳаларида эркинликка эришмай туриб, фуқаролик жамиятни вужудга келтириш мумкин эмаслиги ҳақида фикр юритилмоқда. Чунки Президентимиз илгари сураётган ҳамма концепцияларнинг марказида инсон ҳуқуқлари, ҳуқуқий тенглик, эркинлик ва инсонпарварлик, миллий ва маънавий, ахлоқий қадриятлар, ҳамда коллективизм каби ғоялар асосий ўрин эгаллайди. Бунинг сабаби шундаки фуқаролик жамиятини зикир этилган категорияларини амалий ҳаётда қарор топдирмасдан туриб яратиш мумкин эмас. Таъкидлаб ўтилган категориялар фуқароларни ҳар томонлама камол топишлари учун замин яратади. Буни айтишимиздан мақсад, фуқаролик жамиятининг ўзи, фуқароларнинг юксак интеллектининг маҳсули бўлиб индивид ҳар бир қилаётган ҳаракатида энг аввало шахсий манфаатларидан эмас, балки давлат манфаатларидан келиб чиқиб фикрлаши ва иш юритиши керак бўлади. Ҳар бир шахс жамият манфаати тўғрисида ўйлар экан, у онгли равишда, ўзининг манфаати, ҳам жамият манфаати билан ўзвий боғлиқлигини тушуниб етиши керак. Шу нуқтаи назардан келиб чиқиб, фуқаролик жамиятини яратиш, фуқаролардан юксак сиёсий, ҳуқуқий, маънавий юксакликни талаб этади. Юксак маънавиятга эга бўлмай туриб, фуқаролик жамиятининг тенг ҳуқуқли фуқароси бўлиш мумкин эмас.

Юксак маънавият ва интеллект фуқаролик жамиятини яратишда нима учун керак ёки зарур бўлади, деган савол туғилиши табиийдир. Юқорида таъкидлаб ўтганимиздек фуқаролик жамияти ўзини-ўзи, ҳуқуқ ва маданият доирасидан чизмаган ҳолларда бошқариши учун албатта, билим, сиёсий онг, ҳуқуқий маданият юксак савия, олий даражадаги фуқаролик руҳият керак бўлади. Буларсиз фуқаролик жамиятини орзу қилиш бахт кутган билан тенгдир. Фуқаролик жамиятига ижтимоий турмушни демократлаштириш орқали эришар эканмиз, энг

даги ҳуқуқий адолатпарвар давлат қуришга эриша ола-
миз»⁷. Ўзбекистон Республикасининг олий мақсадлари-
дан бири бу, фуқаролик жамиятининг қуришдир. Ана
шу мақсад йўлида қабул қилинган Ўзбекистон Респуб-
ликасининг Конституцияси, фуқаролик жамияти яратил-
лиши учун тўла равишда иқтисодий, сиёсий, ҳуқуқий
асосларини вужудга келтиришда шарт-шароитлар яра-
тилишига имкон берувчи қоидалар замирида тузилган.

Биз учун фуқаролик жамияти—ижтимоий макон. Бу
маконда қонун устивор бўлиб, у инсоннинг ўз-ўзини кам-
мол топтиришига монелик қилмайди, аксинча, ёрдам
беради. Шахс манфаатлари, унинг ҳуқуқ ва эркинликла-
ри тўла даражада рўёбга чиқишига кўмаклашади. Айни
вақтда бошқа одамларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари кам-
ситиллишига йўл қўйилмайди. Яъни эркинлик ва қонун-
га бўйсунлиши бир вақтнинг ўзида амал қилади, бир-би-
рини тўлдиради, ва бир-бирини тақозо этади. Бошқача
айтганда, давлатнинг қонунлари лозим. Шунинг баро-
барида барча одамлар қонунларга сўзсиз риоя қилиш-
лари шарт⁸.

Фуқаролик жамиятини кўриш ўзига хос мураккаб
тарихий жараён бўлиб, жамият катта бир тарихий йўл-
ни босиб ўтиши ва фуқароларнинг ҳар томонлама та-
йёрлаб боришни тақозо этади. Фуқаролик жамияти бу
(коллективизм) жамоатчилик системаси бўлиб, ўзини-
ўзи бошқаришга асосланган жамиятдир. Янада тушу-
нарлироқ қилиб, Президентимиз ибораси билан айтган-
да: «Биз фуқаролик жамиятини қуришга интилоқда-
миз. Бунинг маъноси шуки, давлатчилигимиз ривожлана
борган сари бошқарувнинг турли хил вазифаларини бе-
восита халққа топшириш, яъни ўзини-ўзи бошқариш ор-
ганларини янада ривожлантириш демакдир»⁹.

Бу жараённи вужудга келтиришнинг энг асосий оми-
ли демократик жараёнларни фаоллаштириш кенг халқ
оммасини бошқаришга жалб қилиш орқали эришилиши
кўзда тутилади. Ана шу мақсадда ҳозирги кунда, исло-
ҳотлар стратегиясининг иккинчи босқичида, жамиятни
давлат тассаруфидан чиқариш жараёни янада тезлашти-
риш ишлари амалга оширилмоқда. Жамиятни давлат
тассаруфидан чиқарилишининг моҳияти нимани анигла-
ди у. Энг биринчи навбатда давлат монополиясига бар-
ҳам бериш, бу деган сўз хусусийлаштиришни турли фор-
маларда тезроқ амалга оширишдир. Сиёсий ва мафку-
равий хилма-хилликда, ҳар бир жамият аъзосининг иж-

тимой ва сиёсий ривожланишини таъминлаш, ҳамда фуқаролик ҳуқуқи ва эркинликларини тикланишидир.

«Бу ҳолатлар Ўзбекистоннинг иқтисодий ислоҳотлар стратегиясининг асосий мақсадига тўла мос келади, чунки иқтисодий ислоҳотлар стратегиямизнинг асосий мақсадларидан бири, корхоналар ва фуқароларга кенг эркинлик бериш уларнинг фаолиятига давлатнинг аралашувиغا барҳам бериш, иқтисодий омилларни рағбатлантиришдир»¹⁰.

Бу ерда гап нафақат иқтисодий эркинлик ҳақида, бораётир балки, ижтимоий жабҳаларида эркинликка эришмай туриб, фуқаролик жамиятни вужудга келтириш мумкин эмаслиги ҳақида фикр юритилмоқда. Чунки Президентимиз илгари сураётган ҳамма концепцияларнинг марказида инсон ҳуқуқлари, ҳуқуқий тенглик, эркинлик ва инсонпарварлик, миллий ва маънавий, ахлоқий қадриятлар, ҳамда коллективизм каби ғоялар асосий ўрин эгаллайди. Бунинг сабаби шундаки фуқаролик жамиятини зикир этилган категорияларини амалий ҳаётда қарор топдирмасдан туриб яратиш мумкин эмас. Таъкидлаб ўтилган категориялар фуқароларни ҳар томонлама камол топишлари учун замин яратади. Буни айтишимиздан мақсад, фуқаролик жамиятининг ўзи, фуқароларнинг юксак интеллектининг маҳсули бўлиб индивид ҳар бир қилаётган ҳаракатида энг аввало шахсий манфаатларидан эмас, балки давлат манфаатларидан келиб чиқиб фикрлаши ва иш юритиши керак бўлади. Ҳар бир шахс жамият манфаати тўғрисида ўйлар экан, у онгли равишда, ўзининг манфаати, ҳам жамият манфаати билан ўзвий боғлиқлигини тушуниб етиши керак. Шу нуқтаи назардан келиб чиқиб, фуқаролик жамиятини яратиш, фуқаролардан юксак сиёсий, ҳуқуқий, маънавий юксакликни талаб этади. Юксак маънавиятга эга бўлмай туриб, фуқаролик жамиятининг тенг ҳуқуқли фуқароси бўлиш мумкин эмас.

Юксак маънавият ва интеллект фуқаролик жамиятини яратишда нима учун керак ёки зарур бўлади, деган савол туғилиши табиийдир. Юқорида таъкидлаб ўтганимиздек фуқаролик жамияти ўзини-ўзи, ҳуқуқ ва маданият доирасидан чизмаган ҳолларда бошқариши учун албатта, билим, сиёсий онг, ҳуқуқий маданият юксак савия, олий даражадаги фуқаролик руҳият керак бўлади. Буларсиз фуқаролик жамиятини орзу қилиш бахт кутган билан тенгдир. Фуқаролик жамиятига ижтимоий турмушни демократлаштириш орқали эришар эканмиз, энг

аввало ижтимоий адолатни рўёбга чиқариш зарурдир. Ижтимоий адолатни юзага бизнинг халқимиз катта тарихий тажрибага эгадирлар. Буни биз И. А. Каримовнинг қуйидаги жумлалари билан хулосалашимиз мумкин.

Жамоатчилик ғоялари, жамоа манфаатларининг бирлиги, кўпчилик фикрининг устунлигига асосланиш жамиятимизнинг муҳим хусусиятидир. Шу боис жамиятни демократиялаш тизимида, унинг асосий қоидаларини энг аввало ижтимоий адолатни рўёбга чиқаришда маҳалланинг роли ғоят каттадир. Ҳозирги вақтда оилаларнинг ҳақиқий моддий аҳволини, уларнинг маънавий ва маданий қизиқишлари доирасини маҳалладан кўра яхшироқ биладиган бошқа тузилма йўқ. У жамиятимизда ислохотларни амалга оширишининг ишончли таянчи ва таъсирчан воситасига айланиши даркор.

Шу боис ўта муҳим ижтимоий муаммоларни ҳал этиш фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органлари ролини бундан буён ҳам бутун чоралар билан ошириш, уларни зарур моддий воситалар билан ишончли даражада мустаҳкамлаш лозим. «Давлат ушбу ўта муҳим ижтимоий масалани ҳал этишда фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органига бутун чоралар билан кўмаклашиши ва ёрдам кўрсатиши керак». Бу фикрга кўра жамиятнинг бошқарув системаси юқоридан пастга караб, яъни бошқарувни вазифаларни марказда, вилоятларда, шаҳар ва туманларга ҳамда жамоаларга берилиши асосида ўзини-ўзи бошқаришга ўтказилиши, бошқарувнинг энг оддий ва мукамал формасини вужудга келтириш асосида фуқаролик жамиятига эришилиши кўзда тутилади.

Бундай мураккаб жараёни вужудга келтиришда кадрларнинг ниҳоятда пухталиги ва лаёқатлиги катта роль ўйнайди. Кадрлар жамиятимизни олдига қўйган мақсад ва вазифаларини яхши билишлари белгиланган вазифаларни амалга оширишда одамларни бирлаштириш, ижодий муҳитни ярата олишларидек муҳим қобилиятларини намоён қила олишлари зарур.

Ўзини-ўзи бошқариш, ўзини-ўзи тартибга солиш ва ўзини-ўзи ташкил этиш принциплари бўлиб, бу принципларга ўтиш ғоят мураккаб ижтимоий-иқтисодий соҳаларда ижтимоий механизмларни ишлаб чиқишни талаб этади. Бу механизм бир вақтнинг ўзида меҳнаткашларнинг ўз ишлаб чиқаришларини бошқаришдаги етакчилик ролини манфаатларининг гуруҳий интилишларидан устунлигини таъминлаш керак. Шу тариқа сиёсий тизимни

ривожлантириш асосий қонунларнинг мазмунини икки тенденциянинг ўзаро ҳамжиҳатлилига боғлиқ бўлади.

Биринчи тенденция — бошқарувнинг илмий асосланганлигини, сиёсий турмуш маданияти даражасини оширишда, аппаратни такомиллаштиришда давлат ва ижтимоий турмушнинг ҳуқуқий негизларини мустаҳкамлашда ўз ифодасини топади. Иккинчи тенденция—барча ҳокимият ваколат органларининг ҳуқуқларини кенгайтириш ва реал ролини оширишда, жамоат ташкилотлари, халқ назоратини кучайтиришда, ошкораликни, танқидни кенгайтиришда, барча ижтимоий сиёсий шакларини такомиллаштиришда акс этади. Бутун Республика миқёсидаги ўзини-ўзи бошқариш тизими давлат ва жамоат ташкилотлари орқали амалга ошириладики, бу бошқарувда меҳнаткашлар оммасининг кенг иштирокини таъминлайди. Шу тариқа халқнинг ўзини-ўзи ижтимоий бошқаруви бу ҳар бир шахснинг давлатчилик доирасидаги ижтимоий аҳамиятига молик фаолиятининг самарадорлигини ошириш мақсадида қарорлар, низомлар, ишлаб чиқиш ва қабул этиш, уларни бажарилишини таъминлаш ва назорат қилиш юзасидан коллектив эркин, ижодий фаолиятдир»¹².

Маҳаллий ўзини-ўзи бошқариш тизими—халқ депутатлари маҳаллий кенгашларини, ҳудуднинг ижтимоий ўзини-ўзи бошқариш идораларини, яъни мавзеларнинг (массивларнинг) кенгашлари ва қўмиталари, маҳалла, уй, комитетларини ва бошқа идораларни ўз ичига олади. Булар ўз-ўзини бошқариш асосларидан фойдаланар эканлар, албатта демократиянинг турли шакллариغا риоя қиладилар, яъни маҳаллий халқнинг овоз беришлари йўлидан, Фуқароларнинг йиғилишларидан ва бошқалардан фойдаланадилар. Жамиятнинг демократлаштиришнинг энг муҳим омили ҳисобланган ўзини-ўзи бошқаришга асосланган маҳалла қўмиталарининг фаолиятлари, маҳалла ҳудудидаги фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини амалга оширишга, ижтимоий ва иқтисодий ривожлантиришга, атроф-муҳитни муҳофаза қилишга, зарурдавлат ва жамоат ишларини амалга оширишда ошкоралик ва мустақиллиги таъминлашга қаратилгандир. Шу ерда фикримизнинг исботи сифатида, Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгаши томонидан, 1993 йил сентябрда «фуқароларнинг ўз-ўзини бошқариш идоралари тўғрисидаги қабул қилинган қонуннинг баъзи бир моддаларини мисол тариқасида келтириб ўтиш ўринлидир.

Ўзбекистон Конституциясининг 105-моддасида ва «фуқароларнинг ўз-ўзини бошқариш органлари тўғрисидаги қонуннинг 1-моддасида посёлкалар, қишлоқлар, овулларда фуқароларнинг йиғини ўз-ўзини бошқариш органлари тўғрисида бўлиб, улар раис (оқсоқол) ва унинг маслаҳатчиларини 2,5 йилга сайланади»¹³. Қонуннинг шу моддасини таҳлили шуни кўрсатадики, ўз-ўзини бошқариш органлари фуқароларнинг жамият ва давлат ишларини бошқаришда иштирок этишини амалга оширишга имкон беради. Улар фуқароларни ўз ҳудудида ижтимоий ва маданий масалаларни ҳал қилиш, у ерда маданий-оммавий тадбирларни ўтказишда мустақил фаолият кўрсатиш ҳуқуқига эгадирлар. Ўз-ўзини бошқариш фуқаролик жамиятининг ҳақиқий табиати мазмун, моҳияти эканлигини яққол исботловчи, мазкур қонуннинг 22-моддасига мурожаат қилсак, фуқаролик жамиятининг табиати янада ойдинлашади.

«Фуқароларнинг ўз-ўзини бошқариш органлари тўғрисидаги қонуннинг 22-моддасида жамоа номидан иш қилувчи маҳалла раисининг қуйидаги вазифалари белгиланиб берилган биринчидан, Ўзбекистон Республикаси қонунларини, унинг Президенти фармонларини ҳукумат қарорларини, маҳаллий ҳокимият органлари қарорларини бажариш бўйича, фуқароларнинг моддий ва турар жой турмуш шароитларини яхшилаш ҳақида ғамхўрлик қилиш ишларини ташкил этиш; иккинчидан, давлат ҳокимияти ва бошқарув органларида, суд инстанцияларида, корхоналар, муассасалар ва ташкилотлар билан қонунда кўзда тутилган ҳолларда фуқароларнинг манфаатларини ҳимоя қилиш; учинчидан, ҳудудий ободонлаштириш ва кўкаламзорлаштиришда оммавий-сиёсий тадбирларда фуқароларнинг иштирок этишини ташкил қилиш, аҳолига савдо—коммунал маиший хизматни яхшилашда ёрдам бериш, бу мақсадда тегишли ҳудудда жойлашган корхоналар ва ташкилотлар берадиган моддий ва бошқа маблағлардан фойдаланиш; тўртинчидан, магазин, дўкон, ошхона, чойхона, бозорлар ишини, савдо қоидаларига риоя қилинишини, фуқароларга хизмат қилиш маданиятини таъминлаш устидан жамоат назоратини ташкил этиш; бешинчидан, аҳоли пунктлари сув таъминоти манбалари, турар-жойлар, мактаб ва бошқа муассасаларнинг санитария ҳолатини назорат қилинишини амалга оширишга ёрдам бериш; олтинчидан, мазорларни, ўртоқлик қабирларини ва бошқа одамлар дафн этилган жойларни тегишли ҳолатда туғиш бўйича жа-

моатчилик ишларини ташкил этиш; еттинчидан, маҳаллий телефон ва почта-алоқасини радиолаштиришни ривожлантиришда, маҳаллий алоқа иншоотлари ҳимоя қилишда алоқа идораларига ёрдам кўрсатиш; саккизинчидан, эгасиз мулкни сақлаш ва фойдаланиш, шунингдек давлатга мерос тарзида ўтган мулкни сақлаш ва фойдаланиш бўйича чора-тадбирлар кўриш; тўққизинчидан, деҳқон хонадонларининг оилавий бўлиниш қайд этишни, ўз ҳудуди чегараларида аҳолини ҳисобга олишни ташкил этиш; ўнинчидан, посёлка, қишлоқ ва овуллар ҳудудидаги ерлардан фойдаланиш ва муҳофаза қилиш устидан назорат қилишни амалга ошириш, фуқароларнинг йиғини ер муносабатларини тартибга солиш билан боғлиқ масалаларни кўриб чиқиш учун киритиш; ўн биринчидан, қуриш қоидаларига риоя қилиш, ҳавфни олди ҳудудлари ҳолатини, ҳайвонларни сақлашнинг ветеринария қоидаларига риоя қилиш устидан жамоатчилик назоратини ташкил этиш; ўн иккинчидан, аҳолидан солиқ суғурта ўз вақтида тушишида ёрдам кўрсатиш, ўн учинчидан, аҳоли пунктларида ёнғинга қарши тадбирларни ўтказишни ташкил қилиш, зарур бўлганда фуқароларни табиий офат ва унинг оқибатларини йўқотиш учун курашга жалб қилиш, ўн тўртинчидан, ҳуқуқ-тартиботни муҳофаза қилиш органларига тегишли ҳудудда жамоат тартибини таъминлашда ёрдам кўрсатиш; ўн бешинчидан, ҳарбий хизматчилар ва чақирилувчиларни ҳарбий комиссарликларга чақирилишида ёрдам бериш, аҳолини фуқароларни ҳимоя қилиш бўйича тадбирларни ўтказишга жалб қилиш; ўн олтинчидан, давлат ва жамоат идораларига боқувчисини йўқотган оилалар, кўп болали оилалар, яққа қолган оналар, шунингдек, табиий офатдан зарар кўрган фуқароларнинг моддий ва яшаш турмуш шароитларини яхшилаш ҳақида таклифлар киритиш; ўн еттинчидан, балоғатга етмаган болаларнинг қаровсиз қолишинг олдини олиш бўйича жамоат ишларини ташкил этиш, ота-онасининг назоратсиз қолган болаларни тегишли давлат муассасаларга жойлаштириш, шунингдек, ёшларни ишга жойлашга ёрдам бериш; ўн саккизинчидан, аҳоли учун лекция, маъруза ва суҳбатлар ташкил этиш ва ўтказиш, аҳолига доимий кино хизматини ташкил этишга, китоб савдосини ривожлантиришга ёрдам бериш; ўн тўққизинчидан, фуқаролар йиғини ёки мажлисларининг кўча майдон, аҳоли пунктлари турли таркибий қисмларнинг номларини ўзгартириш, уй номерларини ўрнатиш масалалари бўйича давлат органларига

таклифлар киритиш; йигирманчидан, фуқароларни қабул қилиш, фуқароларнинг ариза ва шикоятларини кўриб чиқиш, улар бўйича зарур чора тадбирлар белгилаш; йигирма биринчидан, фуқароларга Ўзбекистон Республикаси қонунида кўзда тутилган шахсни тасдиқловчи, оилавий мулкий ҳолатни кўрсатувчи ҳужжатлар, турли маълумотномалар бериш. Бунда посёлка, қишлоқ, овул фуқаролар йиғини раиси (оқсоқол) фуқаролар ҳолатини актларини қайд этади, айрим нотариал ҳаракатларни бажаради.

Ўзбекистон Республикасини фуқаролик жамиятини қуриш йўлида қилаётган амалий ишидан, фуқаролик жамиятини қуриш йўлида қабул қилинган қонунлардан бир моддасини мисол келтирдик холос. Фуқаролик жамияти қуриш йўлида Президентимиз фармонлари ва яна қатор қонунлар мавжудки, уларни фақат тадбиқ этиш керак, бунинг учун халқимиз ҳар томонлама тайёр бўлишлари керак. Шу жойда И. Каримов қуйидаги жумлалари ўз вақтида ва ўринли айтилганлигини кўрамиз.

Ҳокимият тузилмаларининг демократик мазмуни кўп жиҳатидан давлатни бошқаришда фуқароларнинг иштирок этиши масаласи қанчалик ҳал қилинганлиги билан белгиланиши маълум. Ўзбекистонда ушбу ҳуқуқнинг амал қилиши учун қонун асослари яратилган. Бироқ ҳали жамият ва фуқаролар давлатни бошқаришда иштирок этиш, ўзлари қандай бошқарилаётганлиги ҳақида маълумот олиш ҳуқуқини англай бошлаган ва бу ҳуқуқдан фойдалана оладиган бўлишларига эришиш керак. Шундай шароитдагина давлат ва унинг институтлари мансабдор шахслар жамият ва фуқаро олдидаги ўз масъулиятларини ҳис қиладилар. Бунинг учун фуқароларнинг сиёсий фаоллигини ошириш зарур. Барқарор, мустақкам тизимларда, агар фуқароларнинг сиёсий манфаатларини рўёбга чиқариш учун ҳамма ҳуқуқий, демократик шарт-шароитлар яратилган бўлса, аҳолининг ўзи ихтиёрий равишда, профессионал асосда мамлакатининг сиёсий ҳаётида тобора кенг иштирок этади. Ишонч билан айтиш мумкинки, Ўзбекистонда фуқароларнинг сиёсий ҳаётда иштирок этишидек бу демократик жараён тобора кучайиб бормоқда.

Утиш даври шароитада, фуқаролик жамияти асосларини шакллантириш жараёни давом этаётган бир пайтда Ўзбекистон аҳолисининг турли қатламларининг манфаатларини ифода этиш лозим бўлган кенг тармоқли, кўп партиялик тизимини қарор топиши ва бошқа демо-

жратик институтларни вужудга келиши, ҳамда бошқа жамоат ташкилотларининг қарор топиши ҳам ўтиш даври учун муҳим аҳамиятга эга бўлади. Бу демократик институтлар ва жамоат ташкилотлари халқни демократия ва фуқаролик жамияти; ўз-ўзини бошқаришга тайёрлайди. Бу демократик институтлар жаҳон тажрибасини ҳисобга олиб маҳаллий миллий хусусиятлар билан умумлаштирган ҳолда қонунларни такомиллашиб боришига катта таъсир кўрсатадилар. Бошқарув системаси ва ҳуқуқлар, маҳаллий ташкилотлар, қўлига ўтар экан бунинг учун «Фуқаро—жамият—давлат» муносабатларининг ҳуқуқий асослари ҳам ўзига мос равишда шаклланган бўлиши, улар ўртасидаги муносабатлар оқилона, адолатли, ҳуқуқий ечимини топиб бера оладиган қонунлар мажмуаси яратилиши керак бўлади.

Саккиз йил ичида Ўзбекистонда асрларга татигулик катта ютуқларни, ижтимоий иқтисодий сиёсий маданий маънавий соҳаларда қўлга киритди. Одамлар дунёқарашларида ва руҳиятида, тафаккурида шунчалик катта ўзгаришлар ясай олди. Мамлакатимизнинг эришган ютуқлари кўлами жуда кенг. Шу билан бирга ҳали ечилмаган муаммоларимиз ҳам кам эмас.

Ўзбекистоннинг ижтимоий сиёсий танлаган йўли ўзига хос улуғвор ва айни вақтда бетакрор йўл эканлигини ривожланган демократик мамлакатлар ҳам тан олганликлари ҳаммага маълум. Ана шу бетакрор улуғвор йўлимизнинг бир қирраси ва айни вақтда энг муҳими ҳисобланган «Фуқаролик жамияти» бўлиб, ҳар қандай демократик жамиятнинг асосий белгилловчи мезони ҳам ҳисобланади. Шунинг учун ҳам Президент Ислом Каримовнинг кўпчилик асарларида «Фуқаролик жамиятига» катта эътибор қаратиб, илмий назарий жиҳатдан доимий равишда ривожлантириб келинмоқда. Шунини алоҳида эътироф этишимиз керакки, фуқаролик жамиятини яратиш назарияси ва концепцияси масаласида, энг ривожланган демократик давлатлар даражасидан анча илгарлаб кетдик десак муболаға бўлмайди. Чунки демократик жамиятнинг асосий мағзини ташкил этувчи фуқаролик жамияти масаласи ҳали амалий жиҳатдан энг ривожланган демократик мамлакатларда ҳам тўлиқ ўз аксини топган эмас. Инсоният бу муаммо устида ҳали кўп ишлаши керак. Ўзбекистоннинг назарий жиҳатдан анча илгарлаб кетди, деб айтишимизнинг бир объектив томо-

ни шундаки, Ўзбекистон ушбу муаммога ёндашишидан олдин жаҳон халқларининг эришган ютуқларини назарий бойитиб, умумлаштириб, уни аждодларимиз қолдирган маънавий мерос, миллий қадриятларимизга суянган ҳолда ривожлантирмоқдамиз.

Демократик фуқаролик жамиятини қуриш бу сиёсий мақсадимиз, ёки сиёсий жараёнларгина бўлиб қолмай, бу бевосита халқимизнинг турмуш тарзи ва унинг бутун руҳияти, анъаналар, маданияти, психологиясининг, хусусиятлари ҳамдир. Демак демократия ва фуқаролик жамиятининг моҳияти инсониятнинг эришган ижобий маънавий бойлигига, жамиятнинг олий даражадаги қадриларига айланиб қоладиган чин маънодаги инсонпарвар жамият ҳамдир.

Фуқаролик жамияти масаласида Ўзбекистон халқи катта тарихий тажрибага эга эканлигини кўрамиз. Чунки ўзбекларнинг тарихий ривожланиб келиши коллективизмга асосланган бўлиб, озчиликни кўпчиликка бўйсунганлиги, ҳар қандай вазиятда биргаликда, ҳамкорликда яшаганликлари, жамиятни бошқариш маҳалладан бошланганлиги, ҳамма ижтимоий иқтисодий масалалар ва муаммолар маҳалла коллективчилиги асосида ҳал этилганлиги, бизнинг жамият учун янгилик эмас.

Президентимиз маҳаллаларга катта эътибор қаратиб аждодларимизнинг маънавий меросларига катта ҳурмат эътиқод билан муносабатда бўлаётганликлари бежиз эмас. Шунинг учун ҳам ўзини-ўзи бошқариш тизимини амалий ҳаётга тадбиқ этишда анчагина ютуқларни қўлга киритдик. Энг муҳими фуқаролик жамияти моҳиятини етакчимиз чуқур англаш уни ўз асарларида муқаммаллаштириш учун қилинаётган ўринишлари катта аҳамият касб этмоқда.

Эришилган ютуқларимизга асосланиб Президентимиз И. А. Каримов «Ўзбекистон ХХІ асрга интилмоқда» асарида фуқаролик жамиятини назарий жиҳатдан янги босқичга кўтарди такомиллаштирди ва янги ғоялар янги концепцияларни илгари сурди. «Фуқаролик жамиятни» қуришда бир қанча ваколатли вазифаларни давлатдан маҳаллий ҳокимият органларига, жамоат тузилмаларига ва фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органларига босқичма-босқич топширир» зарурлигини кўрсатади.

«Давлат тасарруфида асосан конституцион тузумини, мамлакатнинг мустақиллиги ва ҳуқуқий аҳамиятлигини

ҳимоя қилиш, ҳуқуқ тартибот ва мудофаа қобилиятини таъминлаш, инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини, мулк эгаларининг ҳуқуқларини, иқтисодий фаолият эркинлигини ҳимоя қилиш, самарали ташқи сиёсат ўтказиш каби вазифалар қолиш керак.

Стратегик аҳамиятга мелик масалаларга муҳим иқтисодий ва ҳўжалик масалалари бўйича, пул ва валюта муомаласи бўйича қарорлар қабул қилиш, ҳўжалик юритувчи субъектлар фаолиятининг ҳуқуқий шарт-шароитларини яратиш, экологик масалалар, умумреспублика транспорт ва муҳандислик коммуникацияларини ривожлантириш, янги тармоқларни вужудга келтирадиган ишлаб чиқаришни барпо этиш масалалари давлат миқёсида ҳал этилиши лозим.

Қолган барча вазифалар ва айниқса биринчи навбатда бозор ислоҳотларини амалга ошириш, тадбиркорликни ривожлантириш, аҳолини иш билан таъминлаш, истеъмол бозорини тўлдириш, ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш, одамларни моддий фаровонлигини ошириш ва аҳолини кучли ижтимоий муҳофаза қилиш, масалалари маҳаллий ҳокимият идоралари ҳамда фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органлари томонидан ҳал этилиши керак. Айни шу йўл билан биз фуқаролик жамиятининг мустаҳкам асосларини барпо этишимиз мумкин»^{16.}

И. Каримов томонидан илгари сурилган ушбу концепция мукамал, такомиллашган концепция бўлиб, амалий ҳаётда тўлиқ ўз аксини топиши учун жамиятимиз катта тарихий йўлни босиб ўтиши керакдек кўрилади. Лекин мамлакатимизда амалга оширилаётган ишларимизнинг кўлами кенглиги кенг қамровлиги, уларни мазмуни бир-бирини тўлдириб туришига йўналтирилганлиги жамиятимизни яхлит бир бутун асосда ривожланишини таъминлаб бермоқда аниқроқ айтадиган бўлсак, маҳаллий органларнинг даромад манбаъларини мунтазам кенгайиб бориши учун шарт-шароитлар яратиб берилиши, халқимизни маънавий баркамоллигини таъминлаш мақсадида қатор дастурлар қабул қилиши, нодавлат ташкилотлари жамоат тузилмаларининг сонини 2300 тага етди.

Бундай ташкилотлар ва тузилмаларнинг кўпайиб бориши учун шарт-шароитларни яратилиши ва уларнинг ҳуқуқий мавқийларини ошиб мустаҳкамланиб бориши ва бошқа қатор эътиборга лойиқ ишларимиз фуқаролик жамиятни қарор топиши учун муҳим омил бўл-

моқда ва бўлмоғи лозим. «Жамоат идоралари бўлими фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органлари ресурсларини мустақкамлашда шу органлар орқали аҳолини ижтимоий қўллаб-қувватлашга сарфланаётган катта миқдордаги бюджет маблағидан ташқари, тадбиркорликни фаол ривожланиши, кичик корхоналар ва аҳолига хизмат кўрсатиш соҳаси иншоатларини барпо этиш ҳисобидан ҳамда нодавлат ташкилотлари томонидан моддий ёрдам кўрсатиш ҳисобига маблағни кўпайтириш эвазига фуқаролик жамиятининг моддий асосини вужудга келтиришни назарда тутмоқ лозимлигини Президент алоҳида таъкидлайди».

Шундай қилинган тақдирда «Кучли давлатдан кучли фуқаролик жамияти сари» деган сиёсий қурилиш дастурининг моҳияти ана шунда яққол намоён бўлишлигини И. Каримов алоҳида тасдиқлайди. «Айнан шундай ёндошув фуқароларнинг ўзларига-ўз ҳаёти ва бутун жамият ҳаётини бошқаришда ва ташкил этишда кенг иштирок этиш учун имконият яратади. Бу эса фуқаролик жамияти тамойилларига тўла мос келади»¹⁷.

Хулоса қилиб айтганимизда Ўзбекистон Республикаси собиқ СССРда ажралиб чиққан мустақил давлатлар орасида биринчи бўлиб демократик ҳуқуқий, одил фуқаролик жамият қуриш йўлини танлар экан, ўзининг миллий хусусиятларини, тарихий анъаналарини, миллий қадриятларни, ўзига хос шарқона демократик тамойилларни, ҳамда жаҳон халқлари эътироф этган демократик тамойиллар билан умумлаштира олган ҳолда тараққий этиб боради. Бунинг учун бизнинг мамлакатимизда ҳамма шарт-шароитлар етарли, давлатимиз етакчилигида олий мақсадларимиз сари боришимизда жамиятимизнинг ҳамма аъзолари фаоллик кўрсатишлари, ўз-ўзларига талабчанликни ошириб боришлари зарур.

6-МАВЗУ УЧУН

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

¹ И. А. Каримов. «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари», «Ўзбекистон». Т., 1997 йил. 180—185-бет.

² И. А. Каримов «Ўзбекистоннинг сиёсий — ижтимоий ва иқтисодий истиқболларининг асосий тамойиллари». «Ўзбекистон» 1992 йил. 12—14-бет.

³ И. А. Каримов. «Ўзбекистоннинг сиёсий—ижтимоий ва иқтисодий истиқболларининг асосий тамойиллари». «Ўзбекистон». 1992 йил. 10-бет.

⁴ И. А. Каримов. «Ўзбекистоннинг сиёсий — ижтимоий ва иқтисодий истиқболларининг асосий тамойиллари». «Ўзбекистон». 1992 йил. 29-бет.

⁵ Мўминов И. М. «Амур Темурнинг Урта Осиё тарихида туган ўрни ва роли (қаранг: Арабшоҳ. Соч. Т., Стр. 798, «Жизнь Темура», с. 52—54)». Т., «Фан». 50-бет.

⁶ И. А. Каримов. «Ўзбекистоннинг сиёсий — ижтимоий ва иқтисодий истиқболларининг асосий тамойиллари». «Ўзбекистон». 1992 йил, 13—14-бет.

⁷ И. А. Каримов. «Янги уй қурмай туриб, эскисини бўзманг». «Ўзбекистон». 1992 йил. 38—39-бет.

⁸ И. А. Каримов. «Ўзбекистоннинг сиёсий — ижтимоий ва иқтисодий истиқболларининг асосий тамойиллари». «Ўзбекистон». 1992 йил, 23-бет.

⁹ И. А. Каримов. «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари». «Ўзбекистон». Т., 1997 йил. 173-бет.

¹⁰ И. А. Каримов. «Ўзбекистоннинг сиёсий — ижтимоий ва иқтисодий истиқболларининг асосий тамойиллари». «Ўзбекистон». 1992 йил. 14-бет.

¹¹ И. А. Каримов. «Иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида». Т., 1995 йил. 151—152-бетлар.

¹² И. А. Каримов. «Иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида». Т., 1995 йил. 251—252-бетлар.

¹³ Ваҳобов А. «Давлат ҳоқимиятининг маҳалий бошқарув ва ўзини ўзи бошқариш органлари» (қаранг. «Ўзбекистон Республикаси мустақил давлат». Т., 139—140-бетлар).

¹⁴ И. А. Каримов. «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари». «Ўзбекистон». Т., 1997 йил. 171—174-бетлар.

¹⁵ «Халқ сўзи» газетаси. 1993 йил. 21 сентябрь.

¹⁶ И. А. Каримов. «Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда». «Ўзбекистон». Т., 1999 йил. 26—27-бетлар.

¹⁷ Уша жойда. 28—29-бетлар.

7-мавзу

СИЁСИЙ ПАРТИЯЛАР ВА ЖАМОАТ БИРЛАШМАЛАРИНИНГ ВУЖУДГА КЕЛИШИ ВА ФАОЛИЯТИ. КЎППАРТИЯВИЙЛИК ТИЗИМИНИНГ ШАКЛЛАНИШИ

«Сиёсий партиялар мавжуд бўлишининг асосий ва бирдан-бир принципи давлатнинг конституциявий меъёрларини ҳурмат қилиш ва уларга риоя этишдан иборат бўлмоғи лозим».

Ислом Каримов.

РЕЖА.

1. Ўзбекистонда сиёсий партиялар ва жамоат бирлашмаларининг вужудга келишдаги шарт-шароитлар.
2. Ўзбекистонда сиёсий партиялар ва жамоат бирлашмалари тизимининг шаклланиши ва такомиллашиш жараёнида.
3. Сиёсий партиялар ва жамоат бирлашмалари, халқ ҳаракатларининг Ўзбекистон Республикаси ижтимоий-сиёсий ҳаётидаги ўрни.

Ўзбекистонда сиёсий партиялар ва жамоат бирлашмалари, халқ ҳаракатларининг вужудга келиши ижтимоий-сиёсий тараққиётнинг объектив қонунидир. Лекин бу билан Ўзбекистондаги ижтимоий-сиёсий, иқтисодий ўзгаришлар фақат объектив ривожланишнинг маҳсулидир деб хулоса чиқариш объектив реалликка тўғри келмайди. Чунки объектив шарт-шароитлар етилган тақдирда субъектнинг актив таъсири яъни аралашув бўлмаса, ижтимоий ҳаётда туб ўзгаришлар жараёни юз бермайди.

Ижтимоий-сиёсий шарт-шароитларни етилиб боришни таҳлил қилиш учун яқин ўтмишимиз тарихига назар ташлаймиз. 80-йилларнинг иккинчи ярмига келиб собиқ СССРнинг таркибида бўлган халқлар учун ўз тақдирини ўзи белгилаш имконияти пайдо бўлди. Аниқроғи 1985 йилнинг баҳорига келиб, мамлакатда демократия ва ошкораликка йўл очиб берилди. Зиёлилар, давлат

арбоблари, собиқ Коммунистик партиянинг элитасини баъзи бир вакиллари ва оддий фуқаролар босиб ўтилган тарихий йўлни социал-сиёсий ва иқтисодий жиҳатдан таҳлил қила бошладилар. Танқидий таҳлил ва хулосалари шуни кўрсатадики, 70 йил эзгулик сари катта ишонч ва эътиқод билан босиб ўтган йўлимиз сароб эканлиги маълум бўлди.

Шундан кейин ана шу сароб сари раҳнамолик қилган собиқ Коммунистик партиянинг етакчилари орасида бўлиниш ва парокандалик юз берди. Собиқ Коммунистик партиянинг қуйи қатламидан юқори қатламгача бўлган этапда сиёсий оқимлар юзага кела бошлади. Собиқ империя ҳукмрон коммунистик партиясининг сиёсий йўли инқирозига юз тутди. Бу сиёсий ва иқтисодий инқироз мамлакат таркибига кирувчи республикаларга жуда тезлик билан тарқалди. Мамлакат миқёсида сиёсий ва иқтисодий инқироз янги-янги партияларни, сиёсий бўлмаган халқ ҳаракатларни ва ташкилотларни пайдо бўлишига олиб келди. Бундай тарихий жараён ижтимоий тараққиётнинг объектив қонуниятлари бўлиб, империянинг халокати билан узвий боғлиқ эди.

Бу тарихий инқирозли жараён Ўзбекистон халқлари ҳаётига ҳам ўз таъсирини кўсатмасдан иложи йўқ эди. Чунки мустақилликни қўлга киритиш бундай имкониятни тарихининг ўзи берган эди. Бундай имкониятдан фойдаланмаслик мумкин эмас эди. Бугунги маърузамиз Ўзбекистонда сиёсий партиялар ва жамоат бирлашмаларининг вужудга келиши ҳақида борар экан, биринчи навбатда партия нима ва у қандай сиёсий мақсадларни олдига қўйди, шу ҳақда қисқагина тўхталиб ўтамиз.

Партия сўзи лотинча «рагс»—«қисм» сўзидан келиб чиққан бўлиб, у ёки бу жамиятда бўлган ижтимоий синф, қатлам ёки гуруҳнинг бир қисмини, одатда илғор қисмини бирлаштирадиган сиёсий ташкилотни билдиради.

Сиёсий партиялар ижтимоий синф ёки гуруҳнинг ёки аҳолининг у ёки бу қатламини манфаатларини ифода этувчи ва ижтимоий-сиёсий, иқтисодий, энг аввало, ўзининг гуруҳини ҳимоя қилувчи сиёсий ташкилотдир.

Сиёсий партиялар ҳокимият учун кураш олиб бориб, ҳокимият ёрдамида гуруҳий, синфий манфаатларни, талаб ва эҳтиёжларини қондириш, ҳамда сиёсий ҳокимиятга эришишлари учун курашларда маълум гуруҳга сиёсий раҳбарлик қилувчи сиёсий ташкилотдир.

Бу билан жамият ва халқ, давлат манфаатлари сиё-

сий партиялар учун эътибордан четда қолади деган хулоса чиқмайди. Албатта, ҳамма масалаларда ҳар қандай партия учун гуруҳий манфаатлар биринчи ўринга қўйилади, у жамиятнинг бошқа қатламлари, гуруҳлари, яъни умумхалқ ва давлат манфаатлари билан бир яхлитликни ташкил этиш шарт, бўлмасам ўзларининг сиёсий мақсадларимга эриша олмайдилар. Партияларнинг сиёсий тараққиёти, қонуниятлари ҳамма партиялар учун ягоналикка эга бўлсада, миллий географик омилларга кўра алоҳидаликка ҳам эга бўлади. Албатта, ҳар қандай партиянинг сиёсий программасида миллий хусусиятлар, қадриятлар, маънавиятлари, регионал хусусиятлари, халқнинг интеллектуал даражаси ва бошқа жиҳатлари ўрин олмаса, ҳисобга олинмаса, у жамиятнинг қўллаб-қувватлашга сазовор бўла олмайди.

Ўзбекистонда ташкил топган сиёсий партияларнинг деярли ҳаммасининг программаларида ана шу юқорида таъкидлаб ўтилган ҳолатлар ҳисобга олинган.

Ўзбекистонда кўп партиявийлик тизими қачон, қандай шароитда юзага келади?

Юқорида таъкидлаганимиздек, 80-йилларнинг иккинчи ярмига келиб ошкоралик, фикрлар хилма-хиллиги ва демократияга йўл очиб берилиши муносабати билан собиқ совет жамиятида яшириниб ётган барча иллатлар тезлик билан юзага чиқа бошлаши мамлакатнинг ҳар томонлама инқирозини чуқурлаштирди. Собиқ Иттифоқни ижтимоий-сиёсий, иқтисодий аҳволи оғирлаша борди. Собиқ Компартия ичидаги зиддият кучайди. Айни пайтда собиқ иттифоқ билан республикалар ўртасидаги муносабатлар ҳам кескинлашди. Бунинг оқибатида 1987—1988 йиллар мамлакатни қамраб олган ялпи кризисдан қутилиш йўлини изловчи норасмий ҳаракатлар, бирлашмалар ташкил топиб, уларнинг сони жуда тез кўпайиб борди. 1988 йилнинг охирига келиб, собиқ иттифоқда норасмий ҳаракатлар ва бирлашмаларнинг сони 30 мингдан ошиб кетди. Уларни кўпчилиги секин-аста расмийлашган мустақил сиёсий бўлмаган ташкилотларга, бирлашмалар ва ҳаракатларга айландилар. Улар мамлакатни ижтимоий-иқтисодий, социал, сиёсий инқироздан олиб чиқиш йўллари излар экан, хилма-хил концепцияларини, илмий назарияларни ўртага ташладилар. Бундай ҳолат собиқ империя марказида кузатилган бўлса, Республикаларда эса мустақилликни қўлга кириштириш ўз тақдирини ўзи белгилаш тенденциялар, кучайиб бораётганлигини кузатиш мумкин эди.

1988—90 йилларда ижтимоий-сиёсий ташкилотларни интенсив равишда сон жиҳатдан кўпайиб бориш жараёни пайдо бўлди.

Собиқ Иттифоқ миқёсида бошланган бундай ҳаракатларга Ўрта Осиё республикалари ҳам қўшилдилар. Ўзбекистонда бир қатор халқ ҳаракатлари, партиялар, жамоат ташкилотлари ташкил топди. Жумладан «Бирлик» халқ ҳаракати ва «Эрк» партияси ўзларининг фаолиятида конструктив, сиёсий нуфуз ва ақл-идрок билан сиёсий маданият доирасида иш кўрмадилар. Улар демократияни даҳанаки жанрлар эҳтиросли шиорбозликлар, ибтидоий ҳайқириқлардан иборат деб билдилар. Улар ана шу ҳайқириқ ва шиорбозлик, минингбозлик, ҳайқириқлар билан сиёсий ҳокимиятига эга бўлишни ўз олдиларига мақсад қилиб қўйдилар. Улар мамлакат ўз бошидан катта қийинчиликларни кечираётганлигини бундай шароитда сиёсий эҳтиросларга берилиш жамият учун зарарли эканлигини тушина олмадилар.

«Ана шундай таҳлиқали бир пайтда Ислом Қаримов бошқарув жиловини озгина бўшаштирганда, иккиланиш ёки саросимага тушганда, Тожикистондаги воқеалардан ҳам даҳшатлироғи юз бериши мумкин эди. Лекин ундай бўлмади. Ислом Қаримов қанчалик таъна-дашномлар ёмғири тагида қолмасин, демократия тушунчаси, диктагура тарафдори деган маломатларни эшитмасин, ўз йўлида қатъий турди, иккиланмади»¹. Ижтимоий-сиёсий барқарорликни сақлаб қолишда, конструктив ҳаракатдаги мамлакат, халқ манфаати йўлида демократик жараёнларни, сақлаб сиёсий маданият доирасида ҳуқуқий меъёрлар асосида иш кўрадиган кўппартиявийлик тизимини шаклланишида қатъийлик кўрсатди ва жамиятни тўғри йўлга олиб чиқа олди.

Шуни алоҳида эътироф этиш керакки, юқорида номлари зикр этилган партиялар ҳуқуқий асосга эга эмас эдилар. Чунки мустақил суверен Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси 1992 йил 8 декабрда қабул қилингандан кейин сиёсий партиялар ва ижтимоий ташкилотлар, халқ ҳаракатларини ҳуқуқий асоси яратилди ва қисқа давр мобайнида кўп партиявийлик тизими шаклланди ҳамда давлатни демократик барқарор ривожланиши учун улкан имконият яратилди. Тўла ҳуқуқий асосда ташкил топган партиялар ўзларининг демократик мазмун ва тамойилдаги дастурлари билан чиқиб, муҳолифатлар сифатида демократик жараёнларни

шаклланида, мамлакатни иқтисодий-сиёсий, маънавий тараққиётга ўз ҳиссаларини қўшиб келмоқдалар.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 60-моддасига биноан сиёсий партиялар турли табақа ва гуруҳларнинг сиёсий иродасини ифодалайди ва ўзларининг демократик йўл билан сайлаб қўйилган вакиллари орқали давлат ҳокимиятининг тизимида иштирок этадилар.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг биринчи чақириқ еттинчи сессиясида қабул қилинган «Сиёсий партиялар тўғрисида» қонунда қабул қилингандек, ички ишлар органлари, прокурор ва прокуратура терговчилари, судьялар, ички ишлар органлари ва миллий хавфсизлик хизмати ходимлари, ҳарбий хизматчилар сиёсий партияларга аъзо бўла олмайдилар. Конституциянинг 77-моддасига биноан мамлакатимизда олий давлат вакиллик органи, қонун чиқарувчи ҳокимият бўлган Олий Мажлисга сайловлар ҳам кўп партиявийлик асосида амалга оширилади. Ушбу ҳолат жамият ва давлат бошқарувида ҳақиқий демократияни таъминлайди.

Ўзбекистонда ташкил топган партиялар сиёсий куч сифатида ўз олдларига пировард мақсад қилиб сиёсий ҳокимият учун кураш масаласини қўймайдилар. Чунки бу ҳолат вақт билан боғлиқ бўлиб, Ўзбекистон ўтиш даврини, демократик тамойилларини қарор топтириш, мустақилликни мустаҳкамлаш, иқтисодий-сиёсий ислохотларни амалга ошириш даврини кечирмоқда. Шунинг учун ҳам Ўзбекистондаги партияларнинг сиёсий йўлига фуқаролар осойишталиги ва миллатлар тотувлиги, ижтимоий-сиёсий барқарорликни сақлаш, бошқа ижтимоий-сиёсий кучлар билан эркин мусобақада жамиятни ҳар томонлама тараққий этиб боришни таъминлашдан иборатдир.

Ўзбекистон Республикасида кенг ижтимоий гуруҳларнинг манфаатларини ифодалаш ва ҳимоя қилишга қодир бўлган парламент туркумидаги бешта сиёсий партия ва битта халқ ҳаракати мавжуддир.

Улар қуйидагилар:

Ўзбекистон Халқ Демократик партияси (ХДП); Ватан тараққиёти партияси;
«Адолат» социал-демократик партияси;
Ўзбекистон миллий тикланиш демократик партияси;

Ўзбекистон фидокорлар миллий демократик
партияси;
«Бирлик» халқ ҳаракати.

Ўзбекистонда ташкил топган ушбу сиёсий партиялар ва ҳаракат ижтимоий тараққиёт, воқеалар ривожланиши жараёнининг объектив маҳсули сифатида вужудга келган ижтимоий-сиёсий ташкилотдирлар.

Шунинг учун ҳам уларни вужудга келтирган тарихий шароит ва вазият мазмуни бир-бири билан ҳамоҳанг бўлиб, яъни мамлакатимиз мустақиллигини таъминлаш ва мустаҳкамлашда, Ўзбекистоннинг буюк келажаги учун кураш олиб боришда кўп миллатли халқимизни уюштириб, тартибга солиб борувчи ҳамда демократик тамойилларни қарор топишида, миллий маънавият ва қадриятларни тикланиши ва ривожланишига ижобий таъсир кўрсатувчи сиёсий кучдирлар. Сиёсий партиялар ва ижтимоий ҳаракатлар халқ билан ҳокимият ўртасида асосий боғловчи бўғун бўлган сиёсий демократик институтдир.

Ўзбекистон мустақил давлат сифатида жаҳонга юз тутар экан, ривожланган демократик мамлакатлар қаторига чиқиб олишни ўзининг олий мақсади қилиб қўйди. Табиийки, бундай улугвор мақсадларга эришиш учун мамлакатимизда янги-янги демократик кучларнинг пайдо бўлиши талаб қилинарди. Шу боис ҳаётнинг ўзи мақсад-муддаоси, фаолиятининг мазмуни ва иш услублари юзасидан батамом янги сиёсий ташкилотларни тузишни тақозо этди. Бундай янги ташкилотлардан биринчи — Таъсис Қурултойи 1991 йил 1 ноябр куни бўлиб ўтди. Бу Ўзбекистон Халқ Демократик партияси эди.

Ўзбекистон Халқ Демократик партияси — ташкилий жиҳатдан тўла-тўқис шаклланган, ғоявий-сиёсий томондан ўзининг аниқ йўли ва мафкурасига эга, амалий ишлар боис эл-юрт ишончини қозонган, хорижий турдош ҳамда маслакдош партиялар билан алоқалари кенгайиб бораётган, жамиятда муносиб ўрин эгаллаган нуфузли сиёсий куч — парламент типигаги партиядир. Ҳозир унинг таркибида 1 та республика (Қорақалпоғистон), 13 та вилоят, 31 шаҳар, 177 та туман кенгаши ҳамда 14 мингдан зиёд бошланғич ташкилотлар бор. Улар ўз сафларида 440 мингга яқин аъзони бирлаштирган. Булар аҳоли барча қатламлари вакиллари — зиёлилар, ишчилар, хизматчилар, деҳқонлар, тадбиркорлар, ёш-

лар, фахрийлар, 80 га яқин миллат ва элатга мансуб кишилар бор.

2000 йил 9 январда ўтказилган Президентлик сайловида ХДПнинг етакчиси А. Жалолов номзоди ҳам қўйилди бу партия учун жиддий имтиҳон бўлди.

1999 йил 5 декабр ва 19 декабрда Олий Мажлисга ва давлат ҳокимияти маҳаллий идораларга сайловларда иштирок этиб, парламентдан 48 та ўринга эга бўлдилар ва ўз фракцияларини ташкил этдилар.

Ўзбекистон Халқ Демократик партияси юртимиз тақдири, халқимиз манфаатлари билан боғлиқ муҳим масалалар ечими, партиянинг у ёки бу шаклдаги иштирокида ҳал этилаётганлиги унинг жамиятимиздаги юксак мавқеи ва масъулиятидан дарак беради.

Партия ўз нашрларига ҳам эга. «Ўзбекистон овози», «Голос Узбекистана» газеталари, «Мулоқот» журналлари шулар жумласидандир.

Ўзбекистон Халқ Демократик партияси халқимиз меҳнат аҳли, ҳар бир оиланинг моддий ва маънавий, баркамол бўлишига кенг имкониятлар яратиш, уларнинг Конституциявий ҳуқуқлари, фуқаролар эркинликларни кафолатлаш, дини, мазҳаби, миллатидан қатъий назар, барча фуқаролар шаъни, қадр-қиймати, тинч ҳаётини ишончли ҳимоя қилиш — мазкур партиянинг бош сиёсати, унинг кундалик фаолиятининг муҳим вазифаси, ҳамда олий дастурий мақсади, деб белгиланган.

Мамлакатда ғоявий-сиёсий жиҳатдан анча юксакликка бўй чўзган ва мустаҳкамланган сиёсий етуклик, ғоявий пишиқлик сари бораётган «Ватан тараққиёти» партиясидир. «Ватан тараққиёти» партиясининг таъсис съезди 1992 йил 24 майда чақирилиб, «Ватан тараққиёти» партияси ташкил топганлигини эълон қилди ва Республика Адлия вазирлигида рўйхатдан ўтказилди.

«Ватан тараққиёти» партиясининг олий органи съезди бўлиб, у партиянинг Марказий Кенгаши томонидан 3 йилда камида бир марта ёки Президент ёхуд Олий Мажлисга сайловлар олдидан чақирилади. Партия аъзоларининг сони 35 минг кишидан кўпроқ бўлиб, ижтимоий таркибини, асосан, илғор зиёлиларнинг бир қисми, тадбиркорлар, хусусий мулк эгалари, фермерлар, деҳқонлар ташкил қилади. Босма нашри «Ватан» газетасидир.

1999 йил 5—19 декабрда Олий Мажлис депутатлигига бўлиб, ўтган сайловларда «Ватан тараққиёти» партия-

сидан номзодлар Олий Мажлисида ўринлар учун кураш олиб бордилар. Улардан 20 нафар партия аъзоси депутат этиб сайландилар. Ана шу 20 депутат Ўзбекистон Республикасининг Олий Мажлисида ўз фракцияларини ташкил этдилар.

Партия ҳузурида жамоатчилик фикрини ўрганиш маркази ишлайди. У тадбиркорликни ривожлантириш муаммоларини ўрганиш ва таҳлил қилади, жамоатчилик фикрини сўрашни ташкил этади. Ўзбекистон Республикаси ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий ҳаётини ёритувчи ноширлик фаолияти билан шуғулланиди.

«Ватан тараққиёти» партиясининг дастурининг мазмуни ва партиянинг олий мақсади, сиёсий йўли Ватан тараққиётига хизмат қилишдир. Хусусий, эркин бозор муносабатлари асосида мамлакатимизнинг иқтисодий ва маънавий мустақиллигини ривожлантириш, демократик жамият тараққиётини жадаллаштиришга қадам-бақаддам таъсир кўрсатиш, зиёлилар, тадбиркорлар ва деҳқонлар манфаати номидан гапириш, хусусий мулкчиликни ҳар томонлама муҳофаза қилиш ва ривожлантириш, фаолияти ҳамиша амалий тажрибага ҳамда соғлом ақл-идрок таяниб, иш кўриш, мамлакат равнақига хизмат қилиш каби буюк мақсадлардан иборатдир.

«Ватан тараққиёти» партияси мамлакатимиз ҳар томонлама тараққий этиб ривожланишини халқнинг маънавий ва маърифий камол топиб боришда, деб билади. Шунинг учун ҳам ҳурфикрлийлик, ошкорлик, муҳолифатлийлик ғояларини ёқлайди.

Республикада ёш, навқирон, келажаги порлоқ, ғоявий-сиёсий жиҳатдан мустаҳкамланиб, ўсиб келаётган партиялардан бири, ҳуқуқий-демократик давлат барпо этиш, республика мустақиллигини мустаҳкамлаш, қонун таъминлаш, ватанга садоқатли хизмат қилишдек улугвор вазифаларни олдига мақсад қилиб қўйган Ўзбекистон «Адолат» социал-демократик партияси 1995 йил 18 феврал куни Тошкент шаҳрида ўзларининг таъсис қурултойини чақириб, партия низоми ва дастурини қабул қилдилар ва шу куни Республика Адлия вазирлиги томонидан сиёсий партия сифатида рўйхатга олинди.

1999 йил 5—19 декабрда Ўзбекистон «Адолат» социал-демократик партиясининг 11 кишидан иборат Олий Мажлис депутатлари фракцияси рўйхатига олинди. Ҳозирги кунда «Адолат» социал-демократик партиясининг

сафида 30 минг ортиқроқ аъзолари бор. Ижтимоий-таркибий қисми, асосан, зиёлилар, ёшлар, ишчилар ва аҳолининг бошқа қатламларидан иборат.

Ўзбекистон «Адолат» социал-демократик партиясининг асосий мақсади — мустақил Ўзбекистон Республикасида яшаётган барча миллат ва элатларнинг умумий манфаатларига мос келадиган сиёсий, иқтисодий демократик тамойилларига асосланган янги ижтимоий муносабатлар қарор топган адолатли фуқаролик жамиятини қуришдир.

«Адолат» социал-демократик партиясининг мамлакатда бошқа партиялардан хусусиятли томони шундаки, у мамлакатимизда мафкуравий бўшлиққа йўл қўймасликни ўзининг муҳим вазифаларидан бири қилиб олган. Жумладан, мустақиллик моҳиятини аҳоли ўртасида кенг тарғиб қилиш, одамларнинг келажакка бўлган умид ва ишончларини мустаҳкамлаш, Ватанга муҳаббат туйғусини кучайтириш, онг ва шуурни мўътеликдан батамом холис этиш, янгича фикрлай оладиган, тафаккур қила оладиган комил инсонларни тарбиялашдек катта маъсулиятни ўз зиммасига олган.

Партия дастурида жамиятда адолат мезонининг бузилишига қарши кураш олиб бориш вазифаси қайд этилган бўлиб, жамиятда адолатни, ҳақиқатни қарор топдириш, қонун устуворлигини таъминлаш, демократик юксак онглилик, маънавий-ахлоқий кадриятларга амал қилувчи фуқароларни тарбиялашда ўз ҳиссаларини қўшишларини таъкидлайди.

Партия парламентар фаолиятини қуйидагиларда кўради: Ўзбекистон «Адолат» социал-демократик партияси ўз фракцияси орқали Олий Мажлис ишида фаол иштирок этади. Фракция аъзолари қонун лойиҳаларини тайёрлаш, уларнинг муҳокамасида муносиб ҳисса қўшишларига эришиш, шунингдек, Олий Мажлис, кучли ва адолатли ижро ҳамда суд ҳокимиятлари фаолиятларини тобора такомиллаштиришга муносиб ҳиссаларини қўшиши, давлатни стратегик ички ва ташқи дастурларни қабул қилиш, давлат аппаратини шакллантириш ва такомиллаштиришда партия сиёсатини амалга оширадилар.

Ўзбекистон миллий тикланиш демократик партияси ғоявий-сиёсий жиҳатдан ўзига хос чуқур фалсафийлиги ва маърифийлиги билан жамият тараққиётида ўз ўрнига эга бўлган партиядир. У 1995 йилнинг 3 июнида ўзининг биринчи Таъсис Қурултойига йиғилди ва пар-

тиянинг ташкил топганлигини эълон қилди. Партиянинг ижтимоий таркиби, асосан, зиёлилардан иборат, лекин партия барча ҳам маслак кишилар учун очиқлигини эълон қилган.

Миллий тикланиш демократик партияси ўз сафида ўн мингга яқин аъзоларини бирлаштирган бўлиб, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисида 10 кишилик фракциясига эга. Партия вакиллари парламентда ўз фракцияларини ташкил этишга эриша олмаган бўлсалар-да, партия вакиллари Олий Мажлис қўмиталари ишида фаол иштирок этмоқдалар. Партия ўзининг матбуот органи бўлмиш «Миллий тикланиш» ҳафталик газетасига эгадирлар.

Партия миллий истиқлол ва миллий тикланиш ғояларини ўзининг асосий вориси деб ҳисоблайди. Миллий тикланиш ва истиқлол ғояларини амалга ошириш йўлида жамиятдаги бошқа партиялардан фарқли ўлароқ, МИЛЛАТ, ИНСОН ва ВАТАН манфаатларини муқаддас деб билади, Ўзбекистон фуқароларини бирлаштирган Миллий тикланиш демократик партияси ташкил топган. Ўзбекистон Республикаси Президентининг мустақилликни ҳар томонлама мустаҳкамлаш, мамлакатни сиёсий-иқтисодий, маънавий ривожлантириш тўғрисидаги ғояларини қўллаб-қувватлаш ва ижодий ривожлантириш партиянинг ўзининг асосий вазифаси ҳисобланади.

Партия ўзининг дастурида яна қуйидаги ғояларни илгари сўради:

Партия умуминсоний қадриятларни миллий қадриятлар билан узвий боғланган ҳолда Конституцияда белгилаб қўйилган ҳақ-ҳуқуқлар асосида, ўз сиёсатини юритади ва мамлакатда яшовчи халқлар ва элатларнинг конституцион ҳуқуқларини ва фуқаролик эркинликларини ҳурмат қилди. Партияни олий мақсади-миллий тикланиш ғоясини амалга ошириш йўлида ўз ҳаракатларини асосий йўналишлари деб қуйидагиларни белгилайди:

- Миллатларнинг маънавий бирлиги;
- Ватан (Туркистон) — ягона оила;
- Кучли демократик давлат;
- Миллий қадриятлар;
- Илмий-техникавий тараққиёт ва умумжаҳоний интеграция;
- Замон кишиси;
- Миллий истиқлол.

Ўзбекистон Миллий тикланиш демократик партияси қайд этиб ўтилган етти асосий йўналишларни миллий тикланишнинг асосий негизи деб ҳисоблайди. Ўзининг бутун амалий-ташкилий, сиёсий фаолиятини шу етти йўналишни рўёбга чиқариш учун йўналтирган. Бу билан партия ўз фаолиятини чеклаб қўйган, деган хулоса чиқмайди. Чунки партия вакиллари Олий Мажлис кўмиталарининг ишларида фаол иштирок этар экан, демак, ўз фракцияларига эга, мамлакатнинг бутун ижтимоий-сиёсий, иқтисодий ҳаётида ҳам фаоллик кўрсатади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислон Қаримовнинг шахсий ташаббуси билан мамлакатда яна бир партия — Ўзбекистон «Фидокорлар» миллий демократик партияси ташкил топди. Бу партиянинг 1998 йил декабрда Тошкентда Таъсис Қурултойи чақирилиб, партия ташкил топганлиги эълон қилинди. Партия ўзининг дастурида мамлакатда долзарб муаммоларни ҳал этишда фидоийлик кўрсатиш вазифасини қўйган. Ўзбекистон ҳуқуқий демократик одил фуқаролик жамиятини яратишдаги барча ижтимоий, социал-сиёсий, иқтисодий муаммоларни ҳал этилишида ва халқимизни маънавиятли, маърифатли қилиб тарбиялашда, ҳамда жамиятда ҳалоллик, поклик қадриятларини қарор топишда фидокорлик кўрсатишдек ўлкан вазифани ўз дастурларига киритганлар.

Ўзбекистон «фидокорлар» миллий демократик партиясини матбуот органи қилиб, «Фидокор» газетаси тасдиқланди. Парламентда 34 кишидан иборат фракцияси фаолият кўрсатмоқда.

Ўзбекистонда ташкил топган ҳаракатлар орасида ўзининг олижаноб мақсади ва вазифалари билан «Халқ бирлиги» ҳаракати алоҳида ўрин эгаллайди. Ҳаракат 1995 йил 9 июнда ташкил топди. Ҳаракатнинг ташаббускорлари ва иштирокчилари Ўзбекистон Республикасининг мустақиллигини мустаҳкамлаш нуқтаназаридан келиб чиқиш билан бирга, республикамиз аҳолисини миллати, элати, диний эътиқодидан қатъий назар, умумхалқ, умумдавлат манфаатларидан келиб чиққан ҳолда ўзларининг дастурларини ишлаб чиқдилар. Ҳаракат дастури республикамизнинг янги босқичга ўтиш давридаги, яъни ижтимоий-сиёсий, иқтисодий, маънавий барқарорликни ривожлантириши ҳамда Мустақил Ҳамдўстлик Давлатларига бўлаётган сиёсий ва иқтисодий жараёнлар мукамал ўрганиш асосида тuzилдиким, бундан мақсад Мустақил Ҳамдўстлик Дав-

латларида юз берган ҳолатларнинг келиб чиқишининг сабабларини оқибатларни чуқур, таҳлил қилиб ўрганиш негизида Ўзбекистонда шундай салбий ҳолатлар такрорланишига йўл қўймаслик мақсадини ўз олдига қўйди.

«Халқ бирлиги» ҳаракати Республикамиздаги ижтимоий-сиёсий барқарорлик, ислоҳотларнинг қатъий ва изчил бўлишига кўмаклашиши, Ўзбекистон заминида яшаётган аҳолининг барча табақалари, барча миллат ва элатларнинг дўстлигини, аҳиллигини ва фуқаролар тотувлигини таъминлашга ўз ҳиссаларини қўшиш, халқни шунга даъват этишни ўз олдига мақсад қилиб қўйди.

Ватанпарварликни, она-юртга муҳаббатни, ўтиш даври қийинчиликларини енгишга кўмаклашиш ва халқимизнинг асрий эзгу орзу-умидларини тўлиқ рўёбга чиқариш учун халқнинг бирлигини мустаҳкамлашни, яқинлигини таъминлашни ҳаракат ўзининг асосий бурчи ва онг мақсади қилиб белгилади. Чунки давлатимизнинг тараққиёти эса халқимизнинг куч-қудратида, улугвор келажагимизнинг манбаи эса халқимиз бирлигидадир, деб билди.

Шунинг учун ҳам «Халқ бирлиги» ҳаракатининг низомида устувор мақсади, кўп миллатли халқимизнинг бирлигини янада мустаҳкамлаш, барча фуқароларда Ўзбекистоннинг ҳозирги куни ва келажакда буюк давлат бўлиши, ҳар бир оила фаровонлиги, инсоннинг эркин камол топиши учун юксак масъулият ҳиссини шакллантириш, жамоатчиликни шу саъй-ҳаракатларида фаол иштирок этишга даъват қилишдан иборатдир, деб белгилайган².

Юқоридаги айтиб ўтилган фикрлардан ва мақсадлардан келиб чиқиб, «Халқ бирлиги» ҳаракати ўзларининг асосий вазифаси қилиб, қуйидагиларни белгилаб олдилар:

— зиёлилар, барча миллат ва элатлар вакиллари-нинг ижтимоий фуқаролик салоҳиятини янада тўлароқ қулф урдириш;

— аҳолининг ижтимоий ва миллий-маданий эҳтиёжларини қондириш.

Ҳаракат қатнашчиларининг давлат ҳокимияти ва бошқарув органлари билан ҳуқуқий ҳамкорлигини янада чуқурлаштириш ва кенгайтириш;

— мамлакат ёш авлодида ватанпарварлик, она-юртга чуқур ҳурмат-эҳтиром туйғуларини тарбиялаш;

— чет эл жамоатчилигини мустақил Ўзбекистонда замонавий маданий миллатлараро муносабатлар ва тотувликнинг камол топаётгани тўғрисида холисона хабардор қилиб бориш.

Шу билан бирга Ҳаракат фаолиятининг асосий йўналишлари қуйидагилардан иборат қилиб белгиланади:

— бирлиги ва тотувлик, ҳуқуқ ва демократия, ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиёти, фуқаролик маданияти ва ватанпарварлик, ижтимоий фалсафани ишлаб чиқиш ва уни амалга ошириш, кишиларда қўшни мамлакатларда давлатчилигини ўзаро ҳурмат қилиш туйғусини мустаҳкамлашга кўмаклашиш;

— Марказий Осиё давлатларининг «Туркистон умумий уйимиз» халқаро жамоатчилик ҳаракатини ривожлантиришда ташаббус кўрсатиш ва унинг ишида фаол иштирок этиш ва бошқа қатор долзарб йўналишларини белгилаб олдиларким, бу белгилаб олинган вазифалар ва йўналишлар ижтимоий ҳаётнинг барча жабҳаларини тўлалигича қамраб олгандир³.

«Халқ бирлиги» ҳаракатининг дастуридаги барча қоидалар ижтимоий ҳаётда мавжуд бўлган долзарб муаммолар бўлиб, бу муаммоларнинг ечилиши, тинч ҳал этилиши мамлакатимизнинг мустақиллигини сақлаб қолишда иқтисодий жиҳатдан мустаҳкамланиб, ривожланиб боришда муҳим аҳамиятга эгадир.

Ҳаракат томонидан илгари сурилган қоидаларни муҳим томони шундаки, яъни президентимиз томонидан илгари сурилган ижтимоий-сиёсий, иқтисодий, маънавий ғоялар билан жуда мос келиб, ана шу ғояларни ҳаётга тадбиқ этиб боришда катта роль ўйновчи ижтимоий куч сифатида иш олиб бормоқда.

«Халқ бирлиги» ҳаракатининг катта ижтимоий куч сифатида қарашимизнинг энг муҳим ва аҳамиятли томони шундаки, бу ҳаракат Ўзбекистон Республикаси ҳудудида яшаётган барча миллат ва элатларни ўз сифатида бирлаштирган бўлиб, қатор ўтказаетган тадбирларни халқлар ўртасидаги дўстликни, бирликни мустаҳкамлашга хизмат қилмоқда. Жамиятни янгилаётган бозор иқтисодиётига ўтиш шароитида мустақил Ўзбекистон Республикасининг ижтимоий-сиёсий барқарорлигини сақлашда ўзининг муҳим тарихий ролини ўйнамоқда. Шунинг учун ҳам бу ҳаракатни сафи мустаҳкамланиб, унинг қатнашчиларининг сони ортиб бормоқда. Масалан, ҳозирги кунда «Бирлик» ҳаракатининг Тошкент шаҳар бўлими аъзоларининг сони

107800 кишидан кўпроқ ташкил этади. «Бирлик» халқ ҳаракатининг мамлакат ҳаётидаги ўрни, сиёсий партияларга нисбатан анча юқори туради. Албатта, бунинг боиси ҳаракат раҳбарларининг яхши ташкилотчилиги-дадир.

«Халқ бирлиги» ҳаракатининг Тошкент бўлими миллий маданий марказлар билан яқиндан алоқада бўлган ҳолда ўзининг ташкилий ишларини олиб бормоқда. Халқлар ўртасидаги дўстлигини мустаҳкамлаш, жамиятни маънавий баркамоллик сари боришида катта самарали ва хайрли ишларни амалга оширмоқда.

Хулоса қилиб айтганда, сиёсий партиялар, жамоат бирлашмалари ва халқ ҳаракатлари демократик жараёнларни ривожланиши ва қарор топишда, жамиятни ҳар томонлама ривожланиб боришида, катта роль ўйнамоқдалар. Ҳозирги кунда Ўзбекистонда 2300 га яқин жамоатчилик бирлашмалари рўйхатдан ўтган. Булар давлат ва жамият бошқарув масалаларини ҳал этишда фаоллик кўрсатмоқдалар. Қасаба, ёшлар, аёллар, фахрийлар, спорт, театр ва бошқаларнинг ижобий фаолиятларини алоҳида таъкидласак арзийди.

Сиёсий партиялар мамлакатимизда ижтимоий сиёсий барқарорликни сақлашда, миллий маънавиятни тикланиши ва ривожланишида катта ишларни амалга оширмоқдалар. Ўзларини матбуот органлари орқали омманинг онгини янгича фикрлаш тафаккур қилиш, бозор иқтисодиёти муносабатларни жараёнларни шаклланиб ривожланиб боришига катта ҳиссаларини қўшмоқдалар. Лекин Ўзбекистондаги барча сиёсий партиялар том маънодаги сиёсий партиялик вазифаларини бажариш даражасига ғоявий-сиёсий жиҳатдан кўтарила олмадилар.

Бир жиҳатдан бу партияларни ёш энди ўсиб бораётган партиялар бўлганлиги учун нормал ҳолат деб қарасак, иккинчи томондан ва сиёсий ижтимоий-иқтисодий воқеалар жараёнининг шиддат билан ривожланиб бораётган бир шароитда партияларни ҳам ғоявий-сиёсий ўсиши давр талаби даражасида бўлиши ва жамиятдаги муаммоларни ҳал этишда ўз ўрни, овозига эга бўлиши керак эди. Лекин бундай бўлаётган эмас. Бунинг сабаби партияларда давр талабига жавоб берувчи, оммани ўзига жалб этувчи пухта ғояни этишмаслиги, куч ва продани заифлигидир.

Ўзбекистон Олий мажлисининг XIV сессиясида Президент Ислон Каримов ҳақли равишда сиёсий партия-

лар фаолиятини фаоллаштириш зарурлигига даъват этиб, «Сиёсий партиялар, жамоат ташкилотлари ҳокимият тизимларида, аввало ҳокимиятнинг сайлаб олинган органларида ўрин олиш учун курашар эканлар, аниқ мақсадлари, ҳаракат дастурлари бўлиши керак. Токи бу дастурларнинг амалга оширилиши мамлакатдаги ижобий ўзгаришларга баракали таъсир этсин»⁴, деб таъкидлади. Олий мажлисга халқ вакилларини сайлаш жараёни кетаётган бир даврда сиёсий партияларнинг «Электорат» сайловчилар овозларини кўпроқ ўзлари томонга тортиши учун кураш деярли бўлмади. Демак, сиёсий партиялар ўртасида сиёсий рақобат, сиёсий ҳокимият учун кураш ҳам йўқ. Аслида Ўзбекистондаги сиёсий партияларнинг дастурларида сиёсий ҳокимият учун кураш олиб бориш масаласи қўйилмаган. Юқорида айтилганидек, сиёсий партиялар парламент типигаги партиялар бўлиб қолиш ва сиёсий ҳокимиятни парламент усуллари орқали амалга оширишни кўзда тутадилар десак, бундай фикр партияларнинг дастурларида учрамайди. Хуллас мустақилликни биринчи йилларида ҳамма партияларни тутган тактик ва стратегик йўли, мамлакатдаги сиёсий иқтисодий, ижтимоий вазиятга кўра маъқул йўл эди.

Эндиликда мамлакатни демократиялаш, Давлат ва жамият ҳаётини эркинлаштириш масаласи олдинги ўринга чиқар экан, сиёсий ва ижтимоий фаолликсиз илгари силжиш юз бермайди.

Мамлакатда сиёсий ижтимоий фаолликни таъминлашда партияларнинг омма орасидаги таъсирчанлигини ошириб бориши шарт бўлиб қолади.

Модомики, шундай экан ҳамма сиёсий партиялар ўз ҳаракат дастурларини ғоявий-сиёсий жиҳатдан давр талабларига мослашлари, ривожланган мамлакатлар сиёсий партиялари каби конституцион ҳуқуқий меъёрлари ва қонунчилик тартиб-қоидалари доирасида юксак сиёсий маданиятга асосланиб, фаоллашувлари жамиятни ҳар томонлама ривожланиб боришига, жамиятни демократлашув жараёнларини тезлашувига таъсир кўрсатувчи сиёсий институт сифатида иш олиб боришлари, партиялар ижтимоий сиёсий, иқтисодий маънавий муаммоларни ҳал этишда фаоллик кўрсатсаларгина ҳақиқий том маънодаги сиёсий партияга айланадилар. Жамият орасида обрў-эътиборлари ошиб, жамият аъзоларининг диққат эътиборини жалб этадилар.

Ана шундагина партиялар сафи тўлиб мустаҳкамла-

ниб боради, молиявий маблағ ўз ечимини топади ва кучли ижтимоий таянчга эга бўладилар.

Сиёсий партиялар характер ва хусусиятлари жиҳатидан парламент туркумидаги партиялар бўлиб, уларнинг олий мақсади мамлакатни ижтимоий, социал-сиёсий, иқтисодий барқарорлигини сақлаган ҳолда жамиятни ҳар томонлама янги олий босқичга кўтаришдан иборатдир.

7-МАВЗУ УЧУН

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЕТЛАР РЎЙХАТИ

¹ Нарзулло Жўраев. «Агар огоҳ сен...». «Шарқ» нашриёт-матбаа концернинг Бош муҳаррирляти. Т., 1998. 67-бет.

² Ўзбекистон «Халқ Бирлиги» ҳаракатининг низоми ва дастури. Т., 1995 йил. 11-бет.

³ Ўзбекистон «Халқ Бирлиги» ҳаракатининг низоми ва дастури. Т., 1995 йил. 13-бет.

⁴ Каримов И. А. «Ўзбекистон ХХI асрга интилмоқда». Т., «Ўзбекистон». 1998 йил, 21-бет.

8-м а в з у

ИЖТИМОЙИ-СИЁСИЙ БАРҚАРОРЛИК, МИЛЛИЙ ТОТУВЛИКНИНГ ТАЪМИНЛАНИШИ ЯНГИ ЖАМИЯТ ҚУРИШНИНГ МУҲИМ ОМИЛИДИР

РЕЖА:

1. Ўзбекистонда ижтимоий-сиёсий барқарорлик ва фуқаролар ўртасида бирликнинг таъминланиши мустақил тараққиётнинг асосий ютуғи эканлиги.

2. Ижтимоий-сиёсий барқарорликнинг таъминлашда ижтимоий ҳаётнинг тузилмаларини мукамал қарор топтириш асосий омил эканлиги.

3. Жамиятда сиёсий бўлиниш ва парокандалик юз бермаслиги учун илмий ғояларни муҳимлиги ва амалий қўлланишининг аҳамияти.

Жамиятда ижтимоий-сиёсий барқарорликни қарор топишида жамиятнинг етакчисига, унинг тутган йўлига, мақсадларига ва етакчилик таланти-ю, тажрибасига кўп нарса боғлиқ бўлишини ҳаёт тажрибаси яққол исботламоқда. Демак, жамият тарихий тараққиёти жараёнида шахснинг роли ва ўрни муҳим аҳамиятга эга бўлиб, шахс жамиятнинг етакчиси сифатида жамият тараққиётида муҳим роль ўйнайди. Немис файласуфи Гегель «Инсон фақат буюк мақсадларни амалга ошириш орқалигина ўзини бошқалар учун йўлчи юлдузга айлантирадиган буюк характери ни намоён қила олади», деган эди.

«Умуман олганда, раҳбарнинг иш услуби, давлат арбобининг воқеа ва ҳодисаларга муносабати, унинг ўзигагина хос бўлган бошқарувчилик йўли, ғояси ва тутуми ҳақида бизда кам ёзилади, кам ўрганилади. Бироқ, айниқса, жамият бир ҳолатдан иккинчи ҳолатга ўтаётган бир пайтда раҳбарнинг жамиятда тутган ўрни, унинг ютуқ ва камчиликлари, давлатни қай йўсинда зиддиятлар қуршовидан олиб чиқилаётганлигини ўрганиш, иложи борича таҳлил этиш ўтиш даврида алоҳида сабабли айримлар уни шунчаки кераксиз ҳолат деб билса, бошқа бировлар раҳбарга хуш ёқишнинг йўллари дан бири деб қарашади»¹ яхши фикр.

Шунинг учун ҳам биз маърузамизнинг шахснинг ролидан бошлаймиз.

Биз маърузамизнинг айнан шахснинг тарихда ўйнаган ролдан бошлаганимизнинг сабаби шундаки, Ўзбекистонда ижтимоий-сиёсий барқарорлик ва фуқаролик ўртасида тинчликнинг таъминланиши масаласида гапирар эканмиз, шахснинг ролини четлаб ўтиш мумкин эмас, чунки Ўзбекистоннинг бу соҳада эришган ютуғи фақат Президент Ислам Қаримовнинг ҳақиқий тажрибали давлат арбоби сифатида, назариётчи олим сифатида иш юритишининг мевасидир. Нима учун жамиятда ижтимоий-сиёсий барқарорлик муаммоси ўта долзарб муаммога айланди? Бу муаммо ҳал этилмаган МДХ давлатларида нималарга олиб келди? Ўзбекистон бу муаммони қандай ҳал этди? Келинг, мана шу саволларга жавобни яқин тарихимиздан излаймиз.

Маълумки, XX асрнинг охирига келиб, коммунистик мафкура инқирозга юз тутиб, ўз қудратини кўрсатиб келган собиқ СССР империясининг чок-чокидан сўкилиш даври бошланди. Империя мафкурачиларининг оҳангида мустақиллик, демократия, ҳуқуқий, одил фуқаролик жамияти каби янги луғавий сўзлар тез-тез такрорланадиган бўлиб қолди. Бу луғавий сўзлар собиқ Иттифоқ халқлари учун алас-ғалас таниш туюлсада, лекин бу сўзларнинг ҳақиқий моҳияти нимада эканлигини яхши тушунмас эдилар. Чунки бу сўзларнинг маъноси, мазмуни совет луғавий терминология ва энциклопедия китобларида собиқ империя мафкурасига оҳангдош қилиб, моҳияти жиҳатидан ҳам собиқ ижтимоий тузумнинг мазмунига жуда мос келадиган қилиб изоҳланган эди. Албатта, гап бунда эмас. Гап шундаки, ана шу инқирозни озгина ҳис этган, гапга чечанроқ, сиёсатдан юқоридаги сўзларни ҳақиқий маъносидан тамомила беҳабар, ижтимоий савияси паст бирон кимса кўпчилик йиғилган жойда ёки бирон-бир йиғилишда нотиклик қилиб, юқоридаги терминларни қайта-қайта такрорлаб, йиғилганларни демократияга ундаб юборса борми — у одам дарров шуҳрат топиб, маълум бир гуруҳнинг етакчисига айланиб қолиши ҳеч гап бўлмаб қолди.

Собиқ империя таркибидан ажралиб чиққан халқлар қаторида Ўзбекистонда ҳам бундай етакчиликка даъвогарлар кўпайдики, улар аввалги йиллар ўзларининг қайнаб турган ғазабини-ю, кундан-кунга мавжла-

наётган талантини қандай бошқарганига, энг муҳими, қандай жиловдай олганига ўртача ижтимоий савияга эга бўлган ҳар қандай инсонни лол қолдириши мумкин эди, холос.

Бундай етакчиликка даъвогарлик учун жўшиб тошаётган, ўзларининг сиёсий эҳтиросларини бошқара олиш қудратига эга бўлмаган даъвогарларни мақсадини аниқ англаш мумкин эди. Уларнинг мақсади нима бўлса ҳам, қандай йўл билан бўлса ҳам, ҳатто сиёсатдан узоқда бўлган ёшларни, фуқароларни қонини тўкилиши эвазига бўлса ҳам-ки мансабни, шон-шухратни орқасидан қувиш жараёнлари кучая борди.

1989 йилнинг бошларида турли ташкилотлар, норасмийлар ва расмий ҳаракатлар, кейинчалик эса ўзларини партия деб эълон қилган гуруҳларни пайдо бўлиши оммавий тус олди. Булар ҳали сиёсий тажрибага эга бўлмаган, айтиш мумкинки, сиёсатни тўғри таҳлил эта олиш даражасига кўтарила олмаган гуруҳлар эди. Шунинг учун ҳам митингбозликка, сафсатабозликка, гуруҳбозликка куч бериб, гўёки ўзларини ҳукмрон ҳокимиятга қарши турувчи мухолифатлар, деб эълон қилиш йўли билан халқ қалбидан ўрин олишга, ўз тарафдорларини кўпроқ топишга интилар, митинглар, манифестациялар, намойишлар уюштиришга кўп уринишар эдилар.

«Фақат 1990 йилнинг 9 ойни ичида Тошкентда 59 маротаба митинглар, манифестациялар, намойишлар уюштирилди. Бу ҳаракатларда 15 минг одам иштирок этди. Шундан 21 та ҳаракатни маҳаллий ҳокимият руҳсати билан уюштирилган бўлса, қолганлари норасмий равишда амалга оширилди»².

Ҳаракатларнинг ҳаммасини туб моҳиятини таҳлил қилсак, Ўзбекистон ҳукумати олдига асосий мақсад қилиб қўйган мустақиллик масаласи эди. Ундан ташқари Ўзбекистонда экология муаммоси, пахта монокультурасига қарши кураш, демократияни қарор топтириш каби масалалар бўлиб, бу масалалар Ўзбекистон раҳбарияти учун ҳам муҳим, ҳам долзарб муаммолар эди. Лекин бу каби муаммоларни ҳал қилишда икки хил ёндошилди.

Биринчиси, оғир босиқлик билан воқеалар жараёнини тўғри таҳлил қилиш ва тўғри йўл топиш орқали ҳеч қандай ўпирилишга йўл қўймаслилик, босқичма-босқич, қадам-бақадам ҳамма муаммоларни ҳал этиш (ҳукуматни тутган йўли).

Иккинчи йўл, ҳамма муаммоларни революцион тарзда, қисқа вақт ичида ҳал қилиш, ҳар қандай ўпирилиш, фуқаролар уруши хавфини келиб чиқиши ёки бошланиб кетиши иккинчи масала дегувчилар (яъни турли ҳаракатларнинг йўли). Албатта, бу иккинчи йўл тарафдорлари ҳаракатларида сиёсий экстремизм кўринишлари бўлиб, жамиятни социал-сиёсий портлашга олиб келувчи, жамиятни бир-бирига қарши бўлган бир неча рангларга бўлиб юборувчи элементлар кучли эди.

Ана шундай тарихий вазиятда мамлакатни ижтимоий-сиёсий барқарорлигини сақлаб қолиш ўта муҳим масала бўлиб қолди. Ана шу ички омиллар билан бирга ташқи омиллар ҳам жуда тезлик билан ривожланмоқда эдики, бу ўта хавфли омиллар эди.

Шунинг учун ҳам: «Огоҳ бўлинг, одамлар!»— деган даъват ҳамиша бонг ургандек, янграб туриши керак»³,— деган Президент Ислом Каримовнинг ибораси ўта чуқур бой мазмунга эгадир.

Президент Ислом Каримовнинг «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари» асарида ижтимоий-сиёсий барқарорлик шартларини янада теранроқ баён этишга бағишланди. (Ушбу маърузамизнинг асосий илмий-назарий манбаи шу китоб ҳисобланади).

Шу нарсага алоҳида урғу бериб, айтишимиз керакки, Ислом Каримов Ўзбекистон халқинигина эмас, Марказий Осиё халқларини қолаверса, инсониятни «Огоҳ бўлишга» чақирди. Лекин Ўзбекистоннинг ижтимоий-сиёсий барқарорлигини сақлаб қолиш учун, аниқ амалий ишларни амалга ошириш, халқни ўзини тутаётган ижтимоий, сиёсий, иқтисодий йўлини тўғри эканлигига ишонтира олди ва мамлакатда тинчликни, барқарорликни, миллатлар тотувлигини сақлаб қола олди. Собиқ Иттифоқ таркибига кирган ҳозирги мустақил давлатлар орасида ягона Ўзбекистонда ана шундай ҳолат мавжудлигини бутун дунё тан олмоқда.

Шу ўринда «Агар огоҳ сен...» китобининг муаллифи Нарзулло Жўраевнинг ажойиб фикрини келтириб ўтиш жуда ўринлидир.

«Ислом Каримов — тарихий ва ижтимоий ҳодиса. У мутлақо янги даврнинг, мутлақо янги услубдаги одам. У янги тарихий шароитларда вужудга келган, бутунлай янги ижтимоий-сиёсий жараёнлар таъсирида шаклланган, ана шу жараёнларни ўз сафдошлари ва замондошларидан мутлақо фарқли ҳолда фавқулотда

зукколик, зийраклик ва донишмандлик билан идрок эта оладиган сиёсатчи. У ҳар қандай ислоҳотларни бутун моҳияти ва ҳодисаларни бутунлай янги йўналишларига моҳирлик билан буришга қодир бўлган иқтидорли давлат раҳбари, йирик ва кенг қамровли сиёсатчи.

И. Каримов сиёсати—қаттиқ қўллик билан, меҳрибонлик билан, меҳр-мурувват, талабчанлик билан қатъий интизом уйғунлашиб кетган, халқ дунёқараши ва табиатидан келиб чиққан жонли ва ҳаётий сиёсат. Айни пайтда у янгича қарашлар ва янгича тафаккур сиёсати. Акс ҳолда, мамлакатимизда ҳозирги жуда мураккаб ва ҳар томонлама зиддиятли бир пайтда сиёсий, ижтимоий ва иқтисодий барқарорлик вужудга келмаган бўлур эди. Конкрет ишлаб чиқариш мароми, аниқ мақсадни кўзлаган, барча ташвиш ва таҳлиқалардан усун келган, умид ва ишончга таянган турмуш тарзи йўлга қўйилмаган бўлур эди»⁴.

Республикани бугунги қиёфасига назар ташлаб, ҳолис сиёсий фикр чиқарар экансан, бундан ортиқроқ таъриф бериш мумкин-у, лекин етакчига унинг халқ олдидаги буюк хизматига кам баҳо бериш мумкин эмас. Чунки динни ниқоб қилиб кийиб олган, демократия, эркинлик сўзларидан бошидан-оёқ либос кийиб, ўз қиёфасини ўзгартириб хориждаги спонсорларнинг кўрсатмаси билан иш юритаётган, Араб мусулмонлари турмуш тарзини, жазаваси тутиб кетганда эса, Америкача турмуш тарзини яратиб беришни ваъда қилаётган калтафаҳм, шуҳратпараст етакчиликка, даъвогарлик қилиб, халқни қандайдир қисмини орқасидан эргаштириб олган, демократчилар ёки исломчилар жазавасидан мамлакатни эсон-омон олиб чиқиб, кета олган раҳбарни хизматига ҳар қанча яхши гаплар, фикрлар айтсак арзийди.

Ҳали юқорида айтганимиздек, мамлакатимизда ижтимоий-сиёсий вазият ўта хавфли бўлиб келди. Президентни «Гугурт чақилса бас — хўлу қуруқ баравар ёниб кетиши мумкин» деб айтган сўзлари бежиз айтилган гаплар эмас эди. Демократия ишқибозлари ўз атрофларига ҳамма мансабпарастларни, динпарастларни тўплаб, курашни давом эттиришга қатъий бел боғлаган эдилар. Уларнинг ҳаракатларидаги фожеали томони шундаки, улар сиёсат майдонида наҳалланмаган от, сиёсий тафаккурда эса ақли заиф бола эдилар. Чунки улар тутаётган йўлни охири нима билан тугаши мумкин эканлигини билмас эдилар. Қўшни Тожикистон,

Чеченистон республикаларига ҳавас билан қараб, ўз тарафдорларини инсон қонининг ҳидидан лаззатланишга ундар эдилар.

Ўзбекистон халқи Ислом Қаримов раҳбарлигида секин-аста, босқичма-босқич сиёсий-иқтисодий ислохотларни амалга ошириб борар экан, ҳар бир қилинган аниқ амалий ишлари билан «демократчиликларни» жазавабини боссалар, энг муҳими, кўп миллатли халқни ишончини қозониб бордилар. Энг муҳими, халқни ташқаридан бўлаётган мафкуравий ҳаракатлар таъсирига берилиб кетишдан сақлай олдилар. Мамлакатимизга, халқимизга ўз таъсирини ўтказиш учун кириб келаётган турли мафкураларнинг сирлари ўз вақтида фош этиб борилди ва уларнинг илдизлари ўз вақтида қирқиб турилди.

Ўзбекистонда ижтимоий-сиёсий барқарорликни сақлашнинг асосий ва энг муҳим омили — бу кўп миллатли фуқаролар ўртасидаги бирликни, миллий тотувликни таъминлай олишда эди.

Ўзбекистон мустақиллигини биринчи кунлариданоқ бу масалани тамал тошини мустаҳкам қилиб қўйган эди. Яъни Ўзбекистон Республикасининг Конституциясининг II-боб 8-моддасида «Ўзбекистон халқини миллатидан қатъий назар, Ўзбекистон Республикасининг фуқаролари ташкил этади» дейилса, V-боб 18-моддасида «Ўзбекистон Республикасидаги барча фуқаролар бир хил ҳуқуқ ва эркинликларга эга бўлиб, жинси, irqи, миллати, тили, дини, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахси ва ижтимоий мавқеидан қатъий назар, қонун олдида тенгдирлар. Имтиёзлар фақат қонун билан белгиланиб қўйилади, ҳамда ижтимоий адолат принципларига мос бўлиши шарт»⁵.

Ўзбекистон Республикасининг бундай инсонпарвар, олижаноб моддаларини бошқа ҳақлар Конституцияларида топиш қийин, чунки бу ерда бирон миллатни динига, тилига қараб ажратиш ёки бирон-бир белгисига қараб ажратиш бўлмай, яхлит бир миллат, халқ сифатида қаралмоқда. Маҳаллий миллатга бирон-бир масалада имтиёз берилишига йўл қўйилмаган юксак интернационализм руҳида тузилган бундай конституцион қоидалар 100 дан ортиқ миллатга эга бўлган Ўзбекистон Республикасида миллий тотувликни фақат таъминлашга хизмат қилиб келмоқда.

Ўзбекистон Республикасида миллий тотувлик ва фуқаролар ҳамжиҳатлиги тўғрисида гапирганимизда ҳу-

қуқий асосларини мукамаллигига ишора қилишимиз, балким унинг ижтимоий, иқтисодий, сиёсий, маънавий, маърифий томонлари тўғрисида ҳам баралла айтишимиз мумкинки, миллатлар тенглиги тан олинган, эътироф этилган, ҳар бир миллат вакили буни яққол кўриб, сезиб турибди.

Ўзбекистонда миллий масалани ҳал қилиниши масаласида камчилик изламоқчи бўлган, ҳар қандай мухолифатчими ёки бузғунчими, ким бўлмасин яратилган сиёсий, иқтисодий тизимимизда миллий масалада камчилик топиш анчайин мураккаб масаладир.

Шунинг учун ҳам миллий масалани ҳал этилиши мукамалликка эга бўлиб, мамлакатимизда ижтимоий-сиёсий барқарорликни сақланишига катта асосий омил бўлиб хизмат қилмоқда.

Ўзбекистонда миллий масалани ҳал этилиш масаласига чуқурроқ кириб борар эканмиз, жуда нозик, юксак инсоний бир ҳис бу масалани марказидан ўрин олганини кўрамиз. Миллий тенглик учун барча шарт-шароитлар яратилибгина қолмасдан, энг кичик миллатни, элатни ҳар томонлама ривожланиши учун Ғамхўрлик қилаётганлигини кўрамиз. Ислом Қаримов томонидан илгари сурилаётган илмий концепциянинг марказида ана шу юқорида айтилган юксак, нозик, ўта олийжаноб бир ғоя ётадиким, бу ғоя инсон тафаккуридан биринчи маротаба отилиб чиқаётган фикрлардир. «Ҳар қандай миллат, у нақадар кичик бўлмасин — инсониятнинг бойлигидир ва ҳар қандай миллий birlikнинг унинг тил, маданий ва бошқа хусусиятларининг йўқ бўлиб кетиши, ер юзидаги маданий ва генетик фонднинг, шахс имкониятларининг қашшоқлашувига олиб келади. Шу боис ҳар бир этник birlikни сақлаб қолиш, унга мансуб одамларнинг энг муҳим мақсади бўлмоғи керак.

Ва бу мақсад, биринчи навбатда, ушбу этник гуруҳларни ўз ичига олувчи ҳар бир алоҳида давлатнинг вазифасидир»⁶.

Ана шу қисқа, лекин ўта сермазмун жумлаларни руҳи тўлиқ акс этиб турган, республиканинг миллий сиёсати ижтимоий-сиёсий барқарорликни қарор топишида муҳим омил бўлишига, шубҳа бўлиши мумкин эмас. Етакчи томонидан илгари сурилган ғоялар фақат таълимот сифатида қоғозда қолиб кетмасдан, амалий ҳаётда қизгин тадбиқ этилиб борилмоқда. Бугунги кунда Республикада 60 дан ортиқ миллат ва элатларни,

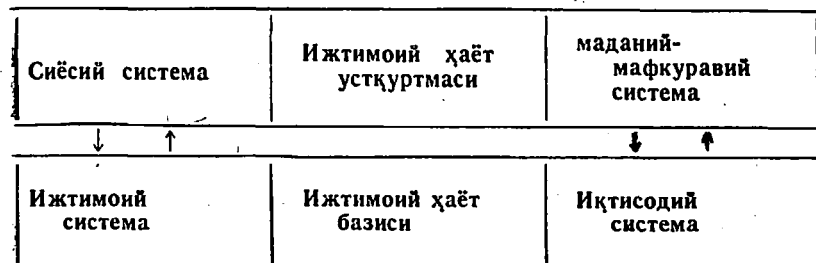
миллий-маданий марказлари фаолият кўрсатмоқда. Бу марказларни шаклланиши ва фаолият кўрсатишида давлат катта ғамхўрлик қилиб, шарт-шароитларни яратиб берди. Марказларни асосий вазифаси ўз миллатини маънавий-маданий ривожланишига кўмаклашиш, ўзларининг тилини, маданиятини, адабиёт, санъатни ривожланишига шароит яратишдан иборатдир. Шу билан халқлар ўртасидаги дўстлик, биродарликни мустаҳкамлаш ижтимоий-сиёсий барқарорликни сақланишига ёрдам беришдир.

Миллий маданий марказлар Ўзбекистонни бозор иқтисодиёти муносабатларига ўтиш шароитида ўзларининг муносиб ҳиссаларини кўшмоқдалар, иқтисодий ривожланишга, маънавий ва маданий тараққиётга ижобий таъсир кўрсатмоқдалар.

Ҳар қандай жамиятда ижтимоий-сиёсий барқарорликни қарор топишида ижтимоий ҳаёт тузилмаларининг базис ва устқуртмасидан ўрин олган асосий системаларининг бир-бирига мутаносиб келиши ҳам катта аҳамиятга эгадир.

Авваламбор жамиятнинг иқтисодий структурасини қандай тасаввур қиламиз.

Ижтимоий ҳаёт структурасининг базис ва устқуртмасининг ўзаро алоқадорлиги.



Ижтимоий ҳаёт қатъий қонуният асосида ривожланиб боровчи тарихий жараён дир. Жамият тараққиёти қуйи, соддароқ шакллардан, юқорироқ, мураккаброқ такомиллашган босқичлар томон борадиган жараён дир. Ижтимоий ҳаёт қонунлари кишилар онгига ва иродасига боғлиқ бўлмаган объектив ҳаракатга эгадир. Аммо бундай жамият тараққиётида кишиларнинг онгли фаолиятининг таъсири бўлмайди, деган хулоса келиб чиқмайди.

Табиат томонидан инсонга берилган ноёб хислат — бу жамият ва табиатни ривожланиб бориш қонуниятларини ўрганиб олиш ва унга актив таъсир кўрсатиш

асосида қонуларнинг ривожланишига мослашиб, имкони бор ҳолатларда эса ўзларига мослаб олишдан иборат.

Энг муҳими, кишилар жамият, ҳаёт тараққиётининг объектив қонуниятларини билиб олиб, бу зарурий қонуниятларнинг амалга ошишига тўсқинлик қилмасдан, балким ўз фаолиятларини онгли равишда шу қонуниятлар ривожланиш жараёни билан мослай олсалар, жамият фаолияти самарали бўлади.

Демак, ижтимоий ҳаётимиздаги туб ўзгаришлар объектив қонуниятлар асосида ривожланиб бораётган экан, жамиятдаги ижтимоий-сиёсий барқарорликни вужудга келишида, субъектни актив, онгли таъсир этишининг маҳсули сифатида қарамоғимиз лозим. Бунинг учун ижтимоий ҳаёт структурасида ўрин олган системаларнинг жамиятда пайдо бўлган эҳтиёжга мос келадиган ҳолатда яратилиши муҳим аҳамиятга эга бўлади.

Шундай экан, ижтимоий ҳаёт структурасидаги асосий системаларни қандай ҳолатда ташкил топиши учун ғоя, таълимот ва унинг асосчисига, етакчисига (лидерга) ҳам эҳтиёж туғилади. Машҳур шахсга эҳтиёж пайдо бўлган чоғда, унинг пайдо бўлиши заруриятдир. Лекин ана шу буюк шахсни муайян мамлакатда пайдо бўлиши таҳлил қилар эканмиз, ижтимоий-сиёсий, иқтисодий барқарорлигини вужудга келишини, ижтимоий ҳодисавий шахс сифатида Ислом Қаримовнинг илмий-назарий қарашлари амалий ҳаётга нечоғлик мос келганлигини кўрамиз.

Ижтимоий ҳаёт базиси ва устқуртмасидаги системаларнинг бир-бирига мос келиши, уларнинг мантиқий ва узвий алоқадорлигида, ўта мукамал мутаносиблик борлигининг исботи Республикадаги қарор топган ижтимоий-сиёсий барқарорликда ва иқтисодий ўсиш сари йўл тутганлигидадир.

Жамиятда ижтимоий-сиёсий барқарорликни вужудга келишида, кўпчилик ҳолатларда устқуртмада ўрин олган системаларга юқорироқ баҳо бериб юборилади. Аслида шундайми? Модомики базис ва устқуртмадаги системалар узвий алоқадорликка, бири иккинчиси билан яқиндан боғлиқ ҳолда ҳукм сурар экан, мустаҳкам қатъий базисни яратмасдан туриб устқуртмадаги структуралар ўз вазифаларини тўлиқ бажаришга қодир бўлмай қолади. Шу нуқтаи назардан келиб чиқиб, базисдаги иқтисодий системанинг асосий элементларига бар назар ташласак, аҳолини муҳим иқтисодий-ижти-

мой ҳаёти билан боғлиқ бўлган элементларни ўз ичига олади. Жумладан, ишлаб чиқариш воситаларига муносабат; ижтимоий ҳаётни ташкил қилиш соҳасидаги муносабатлар; айирбошлаш; олди-сотди соҳасидаги муносабатлар; тақсимот соҳасидаги муносабатлар; истеъмол соҳасидаги муносабатлар; пул-кредит муносабатлари; ижтимоий таъминот муносабатлари; коммунал хизмат муносабатлари ва ҳоказо муносабатларни тўлалигича қамраб олувчи энг муҳим системадир. Албатта, бу муносабатларнинг ривожланиш жараёнининг объектив қонуниятларга бўйсунган ҳолда амалга ошади, деб қарасакда, лекин устқуртмадан жой олган сиёсий система ва мафкура, маданият системанинг бевосита иштирокида амалга ошади. Субъектнинг ролисиз бу элементларни тарихий шароитга мос равишда қарор топа олмайди.

Шунинг учун ҳам ижтимоий ҳаётда барқарорликни вужудга келтиришда базис ёки устқуртманинг ролига ортиқча баҳо бериб юбориш бўлмайди. Шу билан бирга улар ўртасидаги узвий алоқадорлик мавжудлиги билан бирга нисбий мустақилликка эга эканлигини ҳам унутмаслик керак.

Ижтимоий ҳаёт структурасидаги элементларнинг ўзаро мутаносиблиги, жамиятни қайта қуришга бўлган уринишларда ёки жамиятни янги босқичга ўтиш шароитида бузилади. Бундай шароитда эски базис ва устқуртма ўрнига янгисини вужудга келиши жараёни бошланади. Ана шундай шароитда эски ижтимоий структурани бутун элементлари билан йўқ қилиб ташлаб, янгисини вужудга келтириш учун уриниш табиий равишда социал портлашга олиб келиши муқаррар бўлиб қолади, бундай шароитда субъектнинг роли сезиларли даражада ортади. Ижтимоий-сиёсий барқарорликни сақлаб қолиш ва мустақамлаш реформаторларнинг иқтидорига, уларнинг ижтимоий онгига ва ижтимоий савиясига кўп жиҳатдан боғлиқ бўлиб қолади.

Мустақил давлатлар ҳамдўстлигига кирувчи мамлакатларнинг деярли кўпчилиги жамиятни янгиланиш шароитига дуч келган пайтларида ижтимоий ҳаёт структураларининг элементларини бирданга бузиб ташлаб, янгисини яратишга киришиб келиб, социал-иқтисодий ёмон аҳволга тушиб қолишдек, ҳолатларга дуч келиб қолган бўлсалар, Ўзбекистонда бу жараёнга жуда босиқлик, эҳтиёткорлик, етти ўлчаб бир кесиш принципида ёндошилди. Бу ҳаракатнинг якуни ҳам маълум.

Ғап базис ва устқуртмадаги системаларнинг мута-носиблиги ҳақида борар экан, ижтимоий структурани ҳамма системаларини умумий моҳияти бир нарсага қаратилганлигини, яъни инсонга, унинг манфаатларига ва давлат мустақиллигини сақлашга, энг яхши ва эзгу ниятларимизнинг амалга ошишини таъминлаб бериш-да муҳим омил ҳисобланган ижтимоий-сиёсий барқарорлигини сақлаш, мустаҳкамлаб боришга қаратилган-лигидир.

Республикамизнинг ижтимоий-сиёсий барқарорлиги давлатимиз жойлашган минтақадаги тинчлик, осойиш-талиikka ҳам кўп жиҳатдан боғлиқ эканлигини кўрсатиб, Ислон Каримов Марказий Осиё минтақасида барқарорликка таҳдид солувчи қандай хавф-хатарлар борлигини, бу хавф-хатарлар ўз вақтида олди олиниши зарурлигини ўзининг «Ўзбекистон ХХІ аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари» асарида илмий ва амалий томонларини очиб берган. Шу билан бирга ушбу асарда минтақада ижтимоий-сиёсий барқарорликни сақлаш шартларини жуда асосли қилиб кўрсатиб берилган.

Ўзбекистон ҳукуматининг олий мақсади мамлакат ичкарисидан ва ташқарисидан бўладиган хавфсизликка, барқарорликка таҳдид солувчи ҳар қандай омилларни бартараф этиб бориб, халқни ҳаёт даражасини доимий равишда кўтариб бориш, Ўзбекистон халқига муносиб ҳаёт турмушини яратиб беришдир. Халққа муносиб ҳаёт яратиб бериш учун давлат ва халқимиз, Президентимиз кўрсатиб ўтганидек, тўртта шартни бажарилишини таъминлашга устуворлик берилиши ва элатлар ўртасидаги тотувликни кўз қорачиғидек асраш, яъни бундан ҳар бир инсон манфаатдор эканлигини доимо эсдан чиқармаслиги лозимлиги, бу биринчидан. Икинчидан: мулкка янги муносабатда бўлиш, авайлаб-асраш, купайтириб бориш, талон-тарождикка йўл қўймаслик, мулкнинг ҳамма формаларини тинимсиз ривожлантириб бориш. Учинчидан: фуқаро, аввало, фаоллар тафаккурининг ўзгартириш зарурлиги. Тафаккурни ўзгартириш ўзига хос мураккаб жараён, лекин эскича фикрлаш, эскича тафаккур юритиш тараққиётимизда катта тўсиқдир. Шунинг учун ҳам ҳамма соҳада бўлаётган катта ўзгаришларни ҳис қилиш, замон ва давр ўзгариб бораётганлигини, инсонлар, давлатлар, миллатлар ўртасидаги муносабатларда объектив ўзгаришлар жараёни субъектнинг таъсирисиз ўз қонуниятлари асосида

давр, макон ва замон қонунига бўйсундирилганлигини тан олиш ва тафаккуримизда кескин ўзгариш яшамиз зарурдир. Тафаккурнинг ўзгариб боришига таъсир этувчи омилларни ҳисобга олган ҳолда фикрласак, ўз-ўзидан қарашлар системасини ўзгариб бориши табиийдир. Тўртинчиси: бу жамиятимиз тафаккурида юрт озодлиги ғояларининг устуворлиги; миллатимизга, халқимизга берилган озодлик, мустақилликни Аллоҳ таолонинг инъоми деб таърифласак, муболаға бўлмайди. Чунки бу халқимиз учун берилган маънавий неъматдир. Инсон табиатан озод ва эркин яратилиб, халқ ва миллат сифатида қарор топган экан, миллатнинг мустақиллиги ва ҳар қандай зўравонликдан, давлатлар зулмидан озод яшаши унга берилган неъматдир. Озодлик, мустақиллик туйғуси ҳар бир Ўзбекистон фуқароси учун муқаддас туйғуга айланиши керак. Мамлакатимизнинг ҳар бир фуқаросининг тафаккурида мустақиллик ва озодлик тушунчалари қатъий ўрин олиши ва қарор топиши мустақилликни мустаҳкамлашнинг муҳим омили бўлиш билан бирга, мамлакатимизда соғлом муҳитни яратилишида катта хизмат қилади. Шунинг учун ҳам бугунги миллий мафкурамизнинг асосий ўзаги сифатида жамиятимиз аъзоларидаги озодлик тафаккурини шаклланиб боришига катта устуворлик берилмоқда. Маънавият ва маърифатни давлат сиёсати даражасига кўтарилишининг ҳам боиси шундаки, маърифат бўлмаган жойда мустақилликнинг мазмун-моҳияти ҳам бўлмайди. Жамият тараққиётининг турли ҳолатини, ижтимоий-сиёсий жараёнларининг боришини, инсон ҳаётининг мазмунини англаш учун, энг аввало, маърифат зарур. Маърифатсизлик туфайли узоқ йиллар мустамлакачилик исканжасида яшашимизнинг ўзи катта сабоқ бўлмоғи керак.

«Маърифат — мангу ёниқ аланга» у қалбларга олов, кўзларга зиё бағишлайди. Маърифат — сирли тилсимот! У кишини ёруғликка ёруғ хаёлларга, ойдин умидларга ошно этади. «Маърифат — тафаккур ва онг сарчашмаси» у кишига рағбат, ёмонликка нафрат, яхшиликка муҳаббат туйғусини бахшида этади⁷. Бу жумлалар, фикрларни туб моҳияти билан бугунги кунимиз, давримизга тааллуқлидир. Чунки Президентимиз Ислам Каримов бежиз маънавият масалаларига асосий эътиборини қаратаётган эмас. 130 йил давомида қалбларимиз кўзини кўр қилувчи мафкура, мустамлакачилик сиёсати вужудимизга сингиб кетган экан, бугунги

мустақиллик шароитида тафаккуримиз кўзини очилиши ва буюк келажакимизни кўра олишишимиз учун, ишонч ва эътиқодимизни кучайтиришимиз учун маънавийлилик долзарб муаммо бўлмоғи ва у сиёсат ва мафкурамизнинг устувор йўналиши бўлиши керак ва зарурдир.

Мамлакатимизда маънавият ва маърифатга устуворлик беришимиздан муҳим ва олий мақсадимиз халқимизнинг тафаккур кўзларини очиш, уни равшан қуришга, мустақиллигимизнинг нозик томонларини илғаб олишимизга имкон яратишдир. Чунки ўз мустақиллигини қўлга киритган давлатларда бўлаётган ҳолатлар: мансаб талашиш, биринчиликка интилиш, тарафкашлик, сиёсий бузғунчилик, низолар уруғини сочиш ҳолатларининг вужудга келиши оқибатида нафақат фуқаролар урушлари, нобарқарорлик, биродаркушлик каби аянчли воқеалар келиб чиқибгина қолмай, яна бошқатдан иқтисодий жиҳатдан кучлироқ бўлган давлатларнинг таъсирига тушиб қолиш хавфи ҳам юзага келмоқда. Бундай ҳолатларни жамият орасида пайдо бўлиши маънавиятсизликдан, ўз манфаатини жамият манфаатидан устун қўйишликдан келиб чиқмоқда. Бундай ҳолатлар йўқ, деб қараш нўтўғри бўлади. Гап бундай салбий зарарли ҳолатларни бор-йўқлигида эмас. Гап бундай ҳодисаларни жиддий ва чуқур таҳлил қилишда, ўрганишда ва олдини олишда бормоқда.

Президентимиз Ислам Каримов ўзининг «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари» бобида ушбу биз қараб чиқаётган муаммолар атрофлича таҳлил қилиб, бундай хавф-хатарларни қандай қилиб олдини олиш мумкин ёки қандай қилиб бартараф этиш мумкинлиги тўғрисидаги илмий концепцияларини илгари сурган.

«Жамиятда барқарорликни сақлаш зарурлиги ҳақида гапирар эканмиз, сиёсий институт сифатидаги муҳолифат масаласини тилга олмаслик мумкин эмас. Бундай институтнинг мавжуд бўлиши демократик жамият учун шарт бўлган ва нормал ҳолатдир. Айни маҳалда шуниси ҳам муҳимки, у ташкилик жиҳатдан расмийлашган, тегишли юридик мақомга эга бўлиши, конституция ва қонун нормаларини ҳурмат қилиши, ўз ҳаракатлари билан мамлакатдаги давлат ва ижтимоий тизимнинг қатъий, барқарор ҳолати учун масъул бўлиши»

давлат қурилишининг муқобил лойиҳаларига эга бўлиши лозим.

Узларининг хафа қилинган, орзу қилинган амалларидан маҳрум этилган деб ҳисоблайдиган, шу сабабли мамлакатимизда рўй бераётган ҳамма ҳодисаларга нисбатан «муҳолифатча» муносабатда бўлаётган, уруғаймоқчилик ва маҳаллийчилик манфаатларини кўзлайдиган изталаб одамларни конструктив муҳолифат деб бўладими, ахир? Афсуски, бундай кимсалар давлат ва жамият олдида турган бирон-бир муаммони ҳал қилиш жараёнида ҳокимият тизимларига амалий ва маданий рақобатчи бўлиши ўрнига, фақат расмий ҳокимиятгагина эмас, балки давлатнинг амалдаги қонунларига ҳам, Конституцияга ҳам қарши чиқишга ҳаракат қилдилар»⁸.

Жамиятда нобарқарорликни келтириб чиқарадиган асосий манбалардан бири, Президентимиз таҳкидлаганидек, конструктив бўлмаган муҳолифатни пайдо бўлишидир. Ана шундай муҳолифатчиликни юзага келиши жамиятни ижтимоий-сиёсий барқарорлиги учун ўта хавфлидир. Унинг хавфлилиги шундаки, улар жамиятда бўлаётган туб ижобий ўзгаришларга холисона баҳо бера олмайдилар ва хоҳламайлар ҳам. Чунки улар учун ўзларининг шахсий манфаатлари ҳамма нарсадан устун бўлиб, шон-шухратлар, юқори мансаблар учун ҳеч қандай ҳаракатдан қайтмайдилар. Кўпгина ҳамдўстлик мустақил давлатлардаги нотинчлик, қон тўкишлар айнан ана шундай ҳаракатларнинг маҳсулидир.

Бундай хавфни бартараф этишнинг асосий омили бу мамлакатда демократик институтларни ривожлантириш ва демократик тамойилларни жамият ҳаётида қарор топиб боришидадир, деб ҳисоблайди И. Каримов. Шу билан бирга муҳими аҳолининг ижтимоий-сиёсий савиясини юксалиши, маънавий баркамоллигини таъминланишидир.

«Жамиятда демократия қай даражада эканлигини белгиловчи камида учта мезон бор,— деб ёзади Ислом Каримов.— Булар халқ қарорлар қабул қилиш жараёнларидан қанчалик хабардорлигидир. Ҳукумат қарорлари халқ томонидан қанчалик назорат қилиниши, оддий фуқаролар давлатни бошқаришда қанчалик иштирок этишидир. Ана шу уч соҳада ҳақиқий силжишлар бўлмас экан, демократия ҳақидаги ҳамма гап-сўзлар ё халққа хушомад қилиш, ёки оддий сиёсий ўйин бў-

либ қолаверади. Бундай силжишлар эса бир кунда бўладиган иш эмас»⁹.

Хулоса қилиб айтганимизда, жамиятда ижтимоий-сиёсий барқарорликни сақланишида ва жамиятнинг бир текисда иқтисодий, сиёсий, маданий жиҳатдан ривожланиб боришида ҳақиқий демократик жараёнларни қарор топиши муҳимдир. Бунинг учун, Президентимиз Ислом Каримов илгари сўраётганидек, халқимизни маънавий баркамоллиги, саводхонлиги, интеллектуал юксаклигига эришиш асосида халқнинг иймон ва эътиқодини бақувват қилиш орқали ижтимоий-сиёсий барқарорликни таъминлаш мумкин.

8-МАВЗУ УЧУН

ФОИДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РУЙХАТИ

¹ Нарзулла Жўраев. «Агар огоҳ сен...». «Шарқ» нашриёти матбаа концернининг Бош таҳририяти. Т., 1998. 6—7-бетлар.

² Правда Востока. 1990 йил 18 июль.

³ И. А. Каримов. «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари». Т., «Ўзбекистон». 1997 йил, 10-бет.

⁴ Нарзулла Жўраев. «Агар огоҳ сен...». «Шарқ» нашриёт матбаа концернининг Бош таҳририяти. Т., 1998. 12-бет.

⁵ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. Т., «Ўзбекистон». 1992 йил, 12-бет.

⁶ И. А. Каримов. «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари». Т., Ўзбекистон. 1997 йил, 73—74-бетлар.

⁷ Нарзулла Жўраев. «Агар огоҳ сен...». «Шарқ» нашриёт-матбаа концернининг Бош муҳарририяти. Т., 1998 й., 114—115-бетлар.

⁸ И. А. Каримов. «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари». Т., «Ўзбекистон». 1997 йил, 175—176-бетлар.

⁹ И. А. Каримов. «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари». Т., «Ўзбекистон». 1997 йил, 181-бет.

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНING КАДРЛАР
СИЁСАТИ. КАДРЛАР ТАЙЁРЛАШ МИЛЛИЙ
ДАСТУРИ

«Иқтисодий, айниқса, сиёсий ислохотлар муваффақияти, аввало бошқарув соҳасидаги кадрларни тайёрлаш даражасига, уларнинг бугунги ўзгаришларни амалга ошириш истаги ва лаёқатига боғлиқ».

Ислом Каримов.

РЕЖА:

1. Кадрлар сиёсати тараққиётнинг муҳим омили сифатида. Ўзбекистонда кадрлар сиёсатига муносабат масаласи.

2. Кадрлар тайёрлаш миллий дастурининг олдига қўйган асосий мақсадлари.

Жамият ижтимоий тараққиётининг янги босқичига кўтарилиши билан боғлиқ бўлган муаммоларнинг энг долзарби бу кадрлар масаласидир. Чунки жамиятни идора этишнинг янги муносабатлари механизми ва усуллари тамомила бошқача тус олиб, ўзига хос мураккаблашиб боради. Ана шундай шароитда кадрлар сиёсати яна ҳам муҳим аҳамият касб этиб, жамият олдида турган энг долзарб вазифалардан бирига айланади. Шундай экан, давлатни бошқарув элитаси кадрлар сиёсати масаласини илмий-назарий ва услубий жиҳатдан тўғри ҳал этиши катта амалий аҳамиятга моликдир.

Бу долзарб муаммони ҳар жиҳатдан пухта ва мукамал ҳолда оқилона ҳал этиш ҳар қандай давлатнинг, у қайси ижтимоий-сиёсий тизимда бўлишидан қатъий назар, энг зарурий ва масъулиятли вазифалардан бирига айланиши объектив қонуниятдир. Чунки ҳаёт оқимни, жамиятни иқтисодий-сиёсий ривожланишдаги йўлини илғаб олиш ва амалий ҳаётда тўғри йўналтира олиш учун ҳар томонлама билимдонликни.

катта ҳаётӣ таҷрибани тақозо этади. Шунинг учун ҳам юксак ақлий камолотга эришган, етук мутахассис кадрлар тайёрлаш, танлаб олиш ва улардан тўғри ва ўз ўрнида билиб фойдаланиш ҳар қандай давлатнинг ютуғини таъминловчи, ривожига ривож қўшувчи бош омил ҳисобланади. Бунинг учун эса сиёсий ва ижтимоий бошқариш соҳаларида ишлайдиган турли йўналиш ва касб-кордаги лаёқатли, ишбилармон мутахассисларни тайёрлаш тарбиялаш ва улардан фойдаланишнинг илмий-назарий ва услубий жиҳатлардан пухта ва аниқ режаларини ишлаб чиқиш ва ундан адолатлилик мезонига тўла амал қилган ҳолда ўта масъулият билан амалга ошириш масалани тўғри ҳал этилишида катта аҳамиятга эга бўлади.

Кадрлар сиёсати масаласида изчил ва аниқ режа асосида масъулиятни тўла ҳис қилган ҳолда иш юритилмаса, у давлат ижтимоий-иқтисодий тараққиётдан орқада қолади ва бошқариш механизмларига путур этади, жамият таназзулга учрайди. Бундай ҳолатни биз собиқ Иттифоқнинг инқирози билан боғлиқ бўлган жараёнларида ҳам кўришимиз мумкин. Олдинги маърузаларимизнинг бирида собиқ Иттифоқнинг элитасини 70-йиллардан кейин аристократлашиб борганлиги ва оқибатда жамиятни идора қилувчи гуруҳнинг сафи заифлашиб, ноқобил, иқтидорсиз кадрлар билан тўлдирилиши собиқ иттифоқ инқирозининг асосий сабабларидан бири бўлганлигига эътиборимизни қаратган эдик.

Бунга яна шуни қўшимча қилишимиз мумкинки, яъни маъмурий-буйруқбозлик иш услуби ҳукмронлик қилган даврларда кадрлар сиёсати оёқ-ости қилинди, улардаги мустақиллик, ташаббускорлик чеклаб қўйилди. Булар ҳақида фикр юритар эканмиз, турғунлик йилларида кадрлар сиёсатида йўл қўйилган хато ва камчиликларнинг асосий сабаблари миллий ва маҳаллий кадрларга ишончсизлик билан қараш, улар устидан қаттиқ назоратни ўрнатилиши бўлди. Марказ аристократлари мутахассис кадрларнинг ишларига юқоридан аралашавериши, уларга нисбатан ишонмаслик, менсимаслик ҳолатлари авж олган эди. Бу эса уларнинг эркин фикр юритишларига, ташаббус кўрсатиб ишлашларига, тафаккур қилишларига йўл бермай келди. Айниқса, кадрларнинг юқори мансаб поғоналарига кўтарилишида бўлар-бўлмас турли тўсиқлар, ҳар хил ғовлар қўйилганлиги кўплаб ишбилармон софдил кадрлар эътибор доирасидан четда қолиб кетишига сабаб

бўлди. Аксинча, сиёсий бошқарув муассасаларига масъул лавозимларга халқ, ватан манфаатларидан мутлақо йироқ бўлган. Кўпроқ ўз ҳузур-халоватларини ўйлайдиган сохта фидойилар канадек ўрнашиб олдилар. Кадрлар масаласига бу тариқа ёндошиш ҳеч шубҳасиз жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий, маданий ва маънавий-ахлоқий ривожига салбий таъсир кўрсатиб, кўнгилсиз воқеаларни келиб чиқишига сабаб бўлди»¹. Кадрларни танлашда ва жой-жойига қўйишда танишбилишлик, ошна-оғайнигарчилик, қариндош-уруғчиликнинг авж олиши кадрлар сафининг ғоявий, сиёсий, маънавий жиҳатдан бўшаштириб юборди ва сифати бузилди. Кадрларнинг сафи иқтидорсиз, ноқобил, ноэтак кишилар билан тўлдирилиб борилди. Кадрларнинг сафи сунъий равишда берк занжирдан, халқадан иборат бўлиб қолди. Бу давлат ва жамият учун ўта хавфли ҳолат эди. Италиян политологи Гаэтано Моска жамиятни идора этувчи кадрлар масаласи устида иш олиб бориб, ўзининг илмий назариясининг яратар экан, жамиятни бошқарувчи элита аристократлашиб борар экан, жамият инқирозига юз тутади ва охир-оқибатда ҳалокатга учрайди, деган хулосага келган эди. Бу таълимот айнан собиқ Иттифоқ кадрлар сиёсати моҳиятига жуда мос келади. Кадрларни тарбиялаш ва танлаш, жой-жойига қўйиш масаласида адолат ўлчовининг қанчалик қўпол равишда бузилиши, меъёр ва мезонга мутлақо амал қилинмаганлиги, демократик меъёрларни бузилиши нохуш оқибатларга олиб келишини била туриб билмасликка олиниши оқибати ҳар қандай жамиятни эртами, кечми, албатта, ҳалокатга олиб бориши ижтимоий ҳаёт қонуниятидир.

Мустақиллик бахтига муяссар бўлган юртимизда кадрлар сиёсати ярамас, иллатлардан ҳоли бўлган, мустақиллик йўлида, жамиятимиз равнақи, тараққиёти йўлида фидойилик кўрсатаётган, қалби, виждони тоза бўлган, ташаббускор кадрларни, ҳақиқий фидойиларни тайёрлашга алоҳида эътибор берилмоқда.

Биз аجدодларимиздан маънавий мерос бўлиб қолган юксак тажрибаларни, панду-насиҳатларни мазмунини кадрлар сиёсатимизда дастури амал қилиб олган ҳолда янги замон кишисини тарбиялашга, кадрларни танлашда, уларнинг юксак маънавияти, одил ва оқиллигига, удабурронлиги-ю ишбилармонлигига, ташаббускорлигига ва бошқа қатор яхши хусусиятларига

эътибор бериш масаласи кадрлар сиёсатининг кун тартибига қўйганмиз.

Кадрлар масаласи ҳақида гапирар эканмиз, буюк бобокалонимиз буюк саркарда, Амир Темурнинг ажойиб бир сўзини эсга олишимиз ва унга риоя қилишимиз керак бўлади. «Мен,— деб ёзади Амир Темур,— одил, оқил ва уddaбурон кишиларни ҳоким этиб тайинладим»².

Кўриниб турибдики, бугунги мустақил мамлакатимизнинг кадрлар сиёсатида аждодларимиз ўғити, маънавий қадриятлари асосида яратилмоқда. Одиллик, ҳалоллик, оқил, фаросат, илғор тафаккур, uддабуронлик, яъни тадбиркорлик, ташаббускорлик бугунги кадрларнинг асосий белгилловчи кўрсаткичлари бўлиши керак экан.

Мустақилликнинг масъулияти жуда оғир. Бу масъулиятни матонатли, чидамли, ўтмиши бақувват бўлган халқ, миллатгина эплайди. Ўзбек халқи ва миллатини илдири ҳар жиҳатдан бақувват бўлган. Шунинг учун ҳам мамлакатимизда барқарорлик, тинчлик, осойишталик ва ривожланиш бор. Хўш, мана шу ҳолатлар янада мустаҳкам бўлиши учун чуқур билимли, кенг мушоҳадали, қалби ва виждони тоза бўлган кадрларга бўлган талаб тобора ортиб бораётган ҳозирги даврда улар олдига қандай юксак вазифалар қўйилган?

Энг аввало, улар ўз иш услубларини бугунги кун талаблари, истиқлол талаблари асосида ҳар жиҳатдан такомиллаштириб боришлари, ғоявий-назарий савияларини тинмай оширишлари, илғор фан ва амалиёт ютуқларини ишлаб чиқаришга жорий қилишлари, ўз ватани ва халқининг тараққиёт истиқболларини кўра билишлари, юзага келган ҳар қандай муаммо ва қийинчиликларни бартараф этишнинг самарали йўлларини излаб топишга ҳаракат этишлари керак. Президентимиз ўз асарларида янгича мазмун асосида кўрилган кадрлар сиёсати ҳақида гапирар экан, уларни ватан, миллат манфаати йўлида толмас курашчилар бўлиши лозимлигини алоҳида таъкидлаб ўтади.

Лекин ўтиш даври учун характерли бўлган камчиликлар, хатолар, лоқайдлик, бепарволик, ўз манфаатини жамият манфаатидан устун қўйиш ҳолатлари, жамият тараққиётини йўналишини ҳали яхши тушуниб олмаслик, қонунларни яхши билмаслик ёки қонунларга риоя қилмаслик, бозор муносабатлари хусусиятларини яхши тушуниб олмаслик, ташаббускорлик кўрсатишдан

қўрқиш ҳолатларидан батамом холи бўлдик, деб айтишга вақт эрта.

Бу ҳолатлар жамиятимизда анча мустаҳкам ўрнашиб олган, чунки унинг илдизи собиқ Иттифоққа бориб тақалади. Демакки, бизнинг руҳиятимизда туб ўзгаришлар тўлиқ қарор топгани йўқ, биз янги босқичга ўтиш жараёнини кечирмоқда. Шунинг учун ҳам Президентимизнинг кадрлар масаласида билдирилган фикрлари ва бугунги кундаги кадрлар сиёсатидаги ҳолатни тўлалигича акс эттиради: «Агар бугунги ҳаётимизда аниқ сиёсатимизни ўтказишда энг оғир муаммо нима, деб сўралса, мен, аввало, шу сиёсат учун керак бўлса, жонини фидо этадиган раҳбарларни, жонкуяр ижрочиларни топиш, деб жавоб берган бўлардим»³. Президентимиз томонидан билдирилган, бу фикрлар долзарблигини йўқотмайдиган ғоялардир.

Жамиятимизда ўтказилаётган ислохотлар кўламини ва йўналишини яхлит тарзда олиб кўрадиган бўлсак, Президентимиз юксак маърифий-маданий жамият қуриш, ҳар томонлама баркамол авлодни шакллантириш сиёсатини юргизмоқда. Бу эзгу ниятга етиш учун, энг аввало, мамлакат аҳолисини маърифий-маданий савиясини ошириш, турмуш даражасини кўтариш, онгли ҳаётни қарор топтириш ислохотлар даврининг энг муҳим вазифаларидан бири қилиб қўймоқда. Зеро, кадрлар қанчалик юксак маънавиятга, маърифатга, маданиятга эга бўлсалар, шунчалик жамиятда мавжуд иллатларни илдизи қирқилади. Маънавийлик, маърифийликни жамият тараққиётидаги куч-қудратига ишонч билан қарашимизнинг боиси шундаки, инсоният тарихи ўзининг амалий ҳаётида синовдан ўтказганлар, ижобий натижаларга эришганлар.

Чунончи, ўзининг айтарли хом-ашё манбаига, ортиқча ер майдони ва қўшимча заҳирасига эга бўлмаган, иккинчи жаҳон урушида жуда катта моддий талофат қурган, қирғин қуроолларини синаш майдонига айланган Япониядек мамлакат қандай қилиб қисқа муддат ичида тараққиётнинг энг юксак чўққисига эришди ёки Сингапур, Жанубий Корея, Малайзия каби давлатларчи? Буларни ҳаммаси ақлий камолотнинг, юксак маънавиятнинг амалий натижаси эмасми? Булар ҳақида мулоҳаза юритар эканмиз, беихтиёр японларнинг шундай бир мақоли эсимизга тушади. Биз, энг аввало, мияни тўлдирайлик, мия эса қоринни тўйғазадя, дейдилар. Демак, Япониянинг бой, энг қудратли мамлакат-

га айланганлигининг асосий сабабларидан бири, бош манбаи ҳам маънавиятга бўлган муносабатининг кучлилигидир»⁴. Зеро, Президентимиз маънавий-маърифийлик орқали ҳалол, пок, ишчан, билимдон кадрларни тарбиялаш ғоясини илгари сурар экан, бу ўта оқилона ва тўғри йўлдир.

Кадрлар тайёрлаш концепцияси назарияда эмас, амалиётда ўз ечимини топмоқда. Ўзбекистон мустақиллигини қўлга олганидан кейин, қайси соҳалар ва йўналишлар бўйича юқори малакали кадрларга муҳтожлик сезса, ўша соҳаларни кадрлар билан таъминлашда маблағни аямай келмоқда. Биринчи навбатда катта илмий салоҳиятга эга эканлигимизни ҳисобга олиб, янги-янги институтлар, университетлар, академиялар ташкил топди. Янги кадрларга бўлган эҳтиёжимизни қондиришда ривожланган мамлакатлар тажрибаларига суяндик. Керак бўлган жойда ёрдамларидан фойдаланишдан орланмадик. Бугунги кунда республикада ўқув юртларининг кенг тармоғи вужудга келган. Жумладан, 59 та олий, 258 та ўрта махсус ўқув юрти ишлаб турибди. Шулардан 75 таси коллежлардир.

Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат ва жамият қурилиш академияси, Банк-молия академияси ҳокимият ва бошқарув органлари раҳбар ходимларини, иқтисодий тузилмалар мутахассисларини тайёрлайдиган, қайта тайёрлайдиган ва малакасини оширадиган бош муассасалардир.

Бозор муносабатларини ривожлантириш, хўжалик юритишнинг илғор усуллари ва ишлаб чиқаришни илмий-техникавий ривожлантириш, ташқи иқтисодий фаолият билан боғлиқ билим соҳалари бўйича мутахассислар тайёрлаш кенгаймоқда. Ҳозир ихтисослаштирилган олий ва ўрта ўқув юртларида 360 мингдан ортиқ талаба илм-фан сирларини ўрганмоқда.

Ёшларни жаҳон фани ва билимлари хазинасидан баҳраманд қилишга катта эътибор берилмоқда. Республика ўқув юртларининг чет эллардаги ўқув марказлари билан алоқалари анча мустаҳкамланди. Чет эллик ўқитувчилар ва мутахассисларни хорижий тилда машғул олиб бориш учун таклиф қилиш, шунингдек, чет эл ўқув ва илмий марказларида ўқиши кенгайиб бормоқда. Айни вақтда жаҳоннинг 40 дан ортиқ мамлакатларидан келган, 1250 дан зиёд хорижий фуқаро Ўзбекистонда таълим олмоқда.

Таълим соҳасида Ўзбекистон АКСЕЛС, АЙ РЕКС, Америка Коллежлари Консорциуми, САРЕ, Тинчлик корпуси (АҚШ), ДААД, Конрад Аденауэр фонди (Германия), Британия кенгаши (Буюк Британия), Сауд Ал-Баптин Фонди (Миср) каби халқаро ташкилотлар ва бошқа ноҳукумат ташкилотлари билан ҳамкорликни фаол ривожлантирмоқда.

Ўзбекистон—Америка ва Ўзбекистон—Қорея Университетларини ташкил этиш устида иш олиб борилмоқда. Канада томони билан биргаликда халқаро менежмент ва бизнес олий магистрлик мактабини ташкил этишга тайёргарлик кўрилмоқда. Ўзбекистон Республикаси Президентининг ташобуси билан иқтидорли ёшларнинг чет элда ўқитишни қўллаб-қувватловчи «Умид» жамғармаси ташкил этилди. Бу жамғарма ажратилган грант ҳисобига АҚШ, Буюк Британия, Франция, Германия ва Япониянинг энг нуфузли университетларида кўплаб мутахассисликлар бўйича ёшларимиз бакалавр ва магистр даражаларини оладилар.

Буларни барчаси республикада амалга оширилаётган демократик ва иқтисодий ислоҳотларни, кадрлар билан мустақкам таъминлашга, меҳнат ва ақл-заковат салоҳиятини мустақкамлаш ва оширишга қаратилгандир.

Ўзбекистон кадрларни маънавияти ва маърифатини ошириш замон ва давр талабларига жавоб бера оладиган юксак савияли мутахассислар қилиб тайёрлашда имкониятлар доирасини кенгайтириб бормоқда.

Мамлакатимиз ичкарисида ва чет элларда таълим олишлари учун яна бир қатор жамғармалар кейинги йилларда ташкил топди. Булардан «Устоз» жамғармаси «Улуғбек» фонди ва бошқаларнинг фаолияти фикримизнинг ёрқин мисолидир.

Ўзбекистон кадрлар сиёсати тўғрисида амалга ошираётган ишларини якуний хулосаси ва катта қадами — бу 1997 йил 29 августда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури тўғрисида»ги қарори ва Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1997 йил 6 октябрида «Таълим-тарбия ва кадрлар тайёрлаш тизимини тубдан ислоҳ қилиш, баркамол авлодни вояга етказиш» тўғрисидаги фармони кадрлар сиёсатида туб бурилиш ясади.

Президент Ислом Каримов «Баркамол авлод — Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори» мавзусида Республика Олий Мажлиси IX сессиясида тузлаган нутқи-

да кадрлар сиёсатининг моҳиятини ва пировард мақсадини изоҳлаб бериб, шундай дейди:

«Лўнда қилиб айтганда, бугунги кунда олдимизга қўйилган буюк мақсадимизга, эзгу-ниятларимизга эришимиз, жамиятимизнинг янгилиниши, ҳаётимизнинг тараққиёти ва истиқболи амалга оширилаётган ислохотларимиз, режаларимизнинг самараси тақдири — буларнинг барчаси, авваламбор, замон талабларига жавоб берадиган юқори малакали, онгли мутахассис кадрлар тайёрлаш муаммоси билан чамбарчас боғлиқлигини барчамиз англаб етмоқдамиз»⁵.

Дарҳақиқат, ҳар қандай моддий манфаатдорлик, ҳар қандай иқтисодий равнақ маънавий етуклик, маънавий баркамоллик маҳсулидир. Шундай экан, кадрлар тайёрлашнинг миллий дастури «Таълим тўғрисида»ги концепцияга асос сифатида олинган Ислом Каримовнинг илгари сурган концепцияси тўлиқ мукаммал, порлоқ келажакка олиб борувчи йўлдир.

Ушбу дастурнинг марказидан халқнинг бой интеллектуал мероси ва умумбашарий қадриятларга асосланган замонавий маданият, фан-техника ва технологиянинг илғор ютуқларини мукаммал ўзлаштириб олган кадрларга эга бўлиш вазифаси ўрин олган. Кадрларнинг маънавий баркамоллиги, юксак инсонийлик, инсонпарварлик руҳиятини шакллантириш масалаларига устуворлик берилган. Ушбу дастурнинг муҳим жиҳатларидан бири шундаки, назорат ва талаб фақат тарбияланувчининг устидан бўлибгина қолмай, тарбиячининг ҳам ўз устида тинимсиз ишлашини тақозо қилувчи, аттестациядан ўтказилиб турилиши, яъни ўзини эгаллаб турган мавқеига лойиқ ёки нолайиқ эканлигини назорат қилиш ёким таълим масканларини моддий базасини мукаммаллигини, илмий-услубий ишлардаги фаолиятини ҳам тегишли идоралар томондан назорат қилиб борилиши кўзда тутилган.

Ушбу дастурни қабул қилишдан олдимизга қўйган асосий мақсадимиз, энг аввало, таълим соҳасини ислоҳ қилиш асосида, фуқаролар онгида сақланиб қолган, эски собиқ империк мафкуравий қарашлар сарқитларидан батамом ҳоли бўлиш, таълим тизимини энг ривожланган демократик давлатлар қаторига кўтариш асосида кадрларни маънавий баркамол инсон, теран фикрловчи, кенг тафаккур қилувчи шахслар қилиб тарбиялашдан иборат бўлган миллий тизимни яратишдир.

Ана шу мақсаддан келиб чиқиб, жуда улкан вази-фалар ҳал этилиши кўзда тутилган бўлиб, мақсад ва вазифаларимизни босқичма-босқич рўёбга чиқарилиши белгиланди.

БИРИНЧИ БОСҚИЧ 1997—2000 йилларга мўлжалланган бўлиб, бу босқичда, асосан; ташкилий тайёр-гарлик ишларини амалга ошириш кўзда тутилган. Таъ-лим тизимини қонун асосида қайта қуриш, педагог ва илмий-педагог кадрлар тайёрлаш ва қайта тайёрлаш, малакасини ошириш, давлат таълим стандартларини яратиш, молиявий механизмларини такомиллаштириш, таълим масканларини моддий-техника базасини замо-навий талаблар даражасига кўтариш, халқаро алоқа-ларни кенгайтириш ва бошқа қатор норматив ҳужжат-ларини ишлаб чиқиш:

ИККИНЧИ БОСҚИЧ 2001—2005 йиллар, миллий дастурни тўлиқ рўёбга чиқариш, меҳнат бозорини ри-вожланиши ва реал ижтимоий-иқтисодий шароитларни ҳисобга олган ҳолда унга аниқликлар киритиш, мажбу-рий умумий ва ўрта махсус касб-ҳунар таълимига ўтиш ва ўқувчиларни қобилиятига қараб табақалаштирилган таълим тизимига ўтиш. Таълим муассасаларида мах-сус тайёргарликдан ўтган кадрлар билан таъминлашда рақобатга асосланган муҳитни яратиш, ҳамда таълим муассасаларининг моддий-техника ва ахборот базасини мустаҳкамлашни давом эттириш.

УЧИНЧИ БОСҚИЧ 2005 ва ундан кейинги йиллар тўпланган тажрибани умумлаштириш ва янада тако-миллаштириш, ривожлантиришни деярли таълим тизи-мига тааллуқли бўлган ҳамма соҳаларида амалга оши-риш. Миллий таълим муассасаларини қарор топтириш, ўқув-услубий мажмуаларини илғор даражага кўтариш, касб-ҳунар таълими муассасаларининг мустақил фао-лият юритиши ва ўзини-ўзи бошқариш шаклларини мустаҳкамлаш кўзда тутилади.

Таълим жараёнларини ахборотлаштириш, жаҳон ах-борот тармоғига уланадиган компьютер ахборот тар-моғи билан тўлиқ қамраб олинши мўлжалланган.

Кадрлар тайёрлаш миллий дастурида миллий моде-ли беш таркибий қисмдан: шахс, давлат ва жамият узлуксиз таълим, фан, ишлаб чиқаришдан иборат бўл-ди. Ана шу беш таркибий қисмларни аниқ йўналишлар-и, мақсадлари, вазифалари белгилаб берилган бўлиб, жамият тараққиётининг бугунги, эртанги куни тўлиқ ҳисобга олинган. Масалан, шахс-кадрлар тайёрлаш со-

ҳасидаги давлат сиёсати инсонни интеллектуал ва маънавий-ахлоқий жиҳатдан тарбиялаш билан узвий боғлиқ бўлган узлуксиз таълим тизими орқали ҳар томонлама баркамол шахс-фуқарони шакллантиришни назарда тутди. Шу тарзда фуқаронинг энг асосий конституциявий ҳуқуқларидан бири билим олиш, ижодий қобилиятни намоён этиш, интеллектуал жиҳатдан ривожланиш, касби бўйича меҳнат қилиш ҳуқуқи рўёбга чиқарилади»⁶.

Шахснинг «Таълим тўғрисида»ги қонун асосида сифатли таълим олиши ва касб-ҳунар жиҳатдан шакллари ва турлари танлаш, узлуксиз ўз малакасини ошириб бориш қайта тайёргарликдан ўтиш ҳуқуқини ва **ИМКОНИАТЛАРИНИ** назарда тутди.

Шахсни таълим олишини кенг имкониятлари ва ҳуқуқий асосларини яратилиши билан бирга таълим олувчининг ҳам, масъулияти оширилиши яъни **ДАВЛАТ** таълим стандартларида айtilган талабларни бажарилиши шарт қилиб қўйган. Бу демак кадрларнинг илмий-амалий жиҳатдан пишиқ ва пухта бўлиши таъминлашга хизмат қилади.

Миллий моделнинг давлат ва жамият деб номланувчи қисмида асосан шахс ва жамият ўртасидаги конституцион ҳуқуқий нормаларига қатъий риоя қилиш масалалари кўзда тутилган, яъни фуқароларнинг билим олиш, касб танлаш ва ўз малакасини ошириш ҳуқуқларини рўёбга чиқариш, мажбурий умумий ўрта таълим ҳамда академик лицей ёки касб-ҳунар коллежида таълим олиш йўналишини танлаш ҳар бир шахснинг демократик ҳуқуқи **СИФАТИДА** белгиланиши билан бирга мажбурий ўрта махсус, касб-ҳунар таълими олиш ҳолатлари кўзда тутилган.

Ушбу дастурнинг характерли томони шундаки, у бозор муносабатларига мосланган. Бу дегани, таълим олувчи ўзининг имкониятларидан келиб чиқиб, давлат гранти ёки пуллик-шартномавий асосида олий таълим ва олий ўқув юртида иккинчи мутахассислик олиш ҳуқуқига эга бўлади.

Миллий дастур миллий ва умуминсоний қадриятлардан келиб чиқиб, таълим олувчиларнинг ўқиши, турмуши, дам олишида жамоатчилик асосида шарт-шароитлар яратиб берилиши, ҳамда ижтимоий ҳимояланиши, қўллаб-қувватланиши масалаларининг механизмлари яратилиши кўзда тутилган. Ушбу дастурда инсоннинг шахс сифатида ривожланишига алоҳида эътибор бери-

лар экан, соғлиғи ва ривожланишида нуқсон бўлган шахсларни ҳам таълим олишларига кафолат берилган.

Узлуксиз таълим ижодкорлар, ижтимоий фаол, маънавий бой шахсни шаклланиши ва юқори малакали рақобат бардош кадрларни тайёрланиши учун шарт-шароитлар яратади.

Ушбу соҳа ўзини олдига олийжаноб мақсадларни қўяди, яъни шахсни юқори интеллектуал, нуфузли, юксак маънодаги инсонпарвар, маданиятли, ҳар томонлама баркамол инсонларни тарбиялаб етиштириш, чуқур тафаккур эгаларини юксак маънавият, маданият ва ижодий фикрловчи инсонларни шаклланишига ўз фаолиятини йўналтиради.

Узлуксиз таълим тизими қуйидаги таълим турларини ўз ичига олади:

- мактабгача таълим;
- умумий ўрта таълим;
- ўрта махсус, касб-ҳунар таълими;
- олий таълим;
- олий ўқув юртларидан кейинги таълим;
- кадрлар малакасини ошириш ва уларни қайта тайёрлаш;

— мактабдан ташқари таълим.

Ушбу таълим турларининг бажарилиш механизмларини мукамал формада ишлаб чиқиш кўзда тутилган. Бўлажак кадрлар ҳамма жиҳатлар бўйича илғор мамлакатларда тайёрланаётган кадрлар билан бемалол рақобатлаша оладиган, даражада пухта ва етук бўлишлари учун ҳамма шарт-шароитлар яратилиши мўлжалланади.

Янгича фикрловчи кишиларни тайёрламасдан, тарбия қилмасдан ўз олдимизга қўйган вазифа ва мақсадларни рўёбга чиқара олмаймиз.

Шунинг учун ҳам бозор иқтисодиёти қийинчиликларни ҳар қадамда ўз таъсирини кўрсатиб турган, мустақил давлатларнинг кўпчилигида таълим тизимини ислоҳ қилиш у ёқда турсин, балки, таълим-тарбияда узилиши, беқарорлик ва қийинчиликлар сезилиб турган бир даврда Ўзбекистонда ўз кўлами ва аҳамияти, мазмун ва моҳияти жиҳатидан беқиёс ва ечимни жуда катта моддий сарфи харажатлар билан боғлиқ бўлган ғоят улкан муаммони кадрлар тайёрлаш тизимини тубдан ислоҳ қилишга қарор қилинди. Хўш, унинг бош мақсади, сабаб ва вазифаларни, зарурият ва моҳияти нималарда эди?

Президентимиз «Тафаккур» журнали бош муҳаррири саволларига берган жавобларида айтганидек: «Умумий ва махсус билимларига эга, онгли тафаккури ҳар хил «измлар»дан озод, замонавий дунёқараш миллий ва умуминсоний қадриятларга ворис бўлган инсонларгина фуқаролик жамиятини барпо этишга ва уни янада такомиллаштиришга қодир бўлади»⁷. Демак, таълим-тарбия тизимини замон талаблари асосида ўзгартирмасдан туриб, онгни ўзгартириб бўлмайди. Онгни, тафаккурини ўзгартирмасдан туриб эса, озод ва обод Ватанни, ҳуқуқий демократик давлатни, фуқаролик жамиятини қуриб бўлмайди. Чунки ҳуқуқий демократик давлат барпо этишдек буюк мақсад ва эзгу ниятларимизга эришишимиз, жамиятимизнинг янгилиниши, ҳаётимизнинг тараққиёти ва истиқболи амалга оширилаётган ислохотларимиз самараси, тақдири авваламбор, замон талабларига тўла жавоб берадиган юқори малакали, ҳар томонлама пухта, маънавий баркамол кадрлар тайёрлаш билан бевосита боғлиқ эканлигини асло унутмаслигимиз керак. Шунинг учун ҳам мамлакатимизнинг мустақиллик йўлидаги биринчи қадамлариданоқ бой-маънавиятимизни тиклаш, уни янада ривожлантириш, миллий таълим-тарбия тизимини такомиллаштириш муаммоси қўйилганинг мақсади ва сабаби ҳам ана шундадир.

Ўзбекистон давлат ҳокимияти ишлаб чиқиб, амалга ошираётган кадрлар сиёсатида эркинлик, ижодкорлик, ташаббускорлик, яратувчанлик муҳитини вужудга келтириш кўзда тутилган бўлиб, унда барча мутахассис кадрларни иқтисодий ижтимоий-сиёсий, маънавий-ахлоқий муаммоларнинг самарадор ечимини излаб топишга, рўйи-рост фикрлашувга ундайдиган демократик шарт-шароитлар яратиб бериш мўлжалланганлиги муҳим аҳамият касб этади.

Мамлакатимиз Президенти И. А. Қаримов «Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли» асарида кадрлар сиёсати хусусида фикр юритиб, қуйидагиларни ёзган эди. «...бозорнинг ўзгарувчан шароитларида меҳнат қилишига лаёқатли бўлган ўзимизнинг юқори малакали маҳаллий кадрларимизсиз Ўзбекистоннинг мустақиллигини тасаввур қилиш қийин».

Президентимизнинг кўрсатмалари асосида кадрлар сиёсати босқичма-босқич амалга оширилмоқда.

Гап шундаки, узоқ вақт давомида биз кадрларнинг мустақил ва эркин фикрлашлариغا йўл қўймадик, улар-

нинг лаёқатига, ташкилотчилигига, иш билишига қараб эмас, энг аввало ўзи яшаган тузумга ва унинг сохта ғояларига, коммунистик мафкурага бўлган садоқатини ҳисобга олган ҳолда баҳолаб келдик.

Жамиятимизнинг янгилаш, ислоҳотларни ҳаётга тадбиқ этиш, бозор иқтисодиёти асосларини барпо қилишга ўтар эканмиз, ана шундай онги қотиб қолган, эл-юрт манфаати учун кўйиб ёнмайдиган кадрлар муттасил равишда ишимизга халақит бериб келяпти.

Ислоҳотларнинг тақдири ва самараси энг аввало кадрларнинг савиясига, уларнинг замон ва тараққиёт талабларига боғлиқ эканлигини унутмаслигимиз лозим. Бусиз жамиятнинг бирон-бир соҳасини ўзгартиришга, ривожлантиришга эришиб бўлмаслиги ҳеч кимга сир эмас.

Шунинг учун ҳам юртбошимиз мустақилликка эришишимиздан анча аввал кадрларнинг жамият ҳаётида тутган ўрни ва мавқеи ҳақида гапириб, шундай деган эди: «Айтиш керакки, кадрларни пухтароқ қилиб тайёрламасдан, уларнинг қадрига етмасдан, уларга ишонмасдан ва қўллаб-қувватламасдан, ўйлайманки, бирон-бир соҳада аҳволни ҳеч қанақа тарзда ўзгартириб бўлмайди».

Кадрларни тайёрлаш бўйича қабул қилинган миллий дастурни бажарилишини таъминлаш Президент Ислам Каримовни доимий диққат эътиборида бўлиб, биринчи чақирिқ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ўн тўртинчи сессиясидаги маърузасида (1999 йил 14 апрель), бу дастурни бажарилиши учун жавобгар кишилар олдига бир қатор муҳим вазифаларни қўйди.

БИРИНЧИ, таълим тизимида мазкур тажриба қандай ўтаётганлиги ва унинг дастлабки натижаларини чуқур таҳлил этиб, таълим андозалари, ўқув режалари ва дастурлари мазмунига ислоҳотларнинг бош мақсадидан келиб чиққан ҳолда, яъни янги авлодни камол топтиришга қаратилган зарур тузатишлар киритиш зарурлиги.

ИККИНЧИ, янги дарсликларни, замонавий педагогик ва ахборот технологияларини ўз вақтида ишлаб чиқариш ва жорий этишни таъминлашнинг алоҳида назорат остига олиш зарурлиги.

УЧИНЧИДАН, юқори малакали педагог кадрлар тайёрлаш ва қайта тайёрлашга алоҳида эътибор бериш.

Умуман, ислоҳот йилларида биргина ўрта махсус, касб-ҳунар таълими учун 86 та янги муҳандислик — педагогик йўналишлар бўйича 50 мингдан ортиқ педагог кадрлар тайёрлаш лозим бўлади.

ТУРТИНЧИ, Жорий йилда ва 2000 йилда республиканинг ҳар бир тумани ва шаҳари замонавий ўқув юртлари билан таъминланиши учун 180 та янги касб-ҳунар коллежи ва 15 та академик лицейни қуриб фойдаланишга топшириш лозим. 2005 йилга қадар биз республикамизда 1611 та касб-ҳунар коллежи ва 181 та академик лицейдан иборат бўлган ўрта махсус ва касб-ҳунар ўқув юртларининг замонавий тармоқларини бунёд этишимиз керак. Бу ўрта махсус ва касб-ҳунар таълими мактабларига тўла қамраб олишни таъминлайди»⁹.

Халқимизнинг миллий маънавий камолоти ана шу дастурнинг бажарилишига боғлиқдир. Президент Ислон Каримовни «Ўзини шу мамлакатнинг ҳақиқий ватанпарвари деб биладиган ҳар бир киши бу дастурни амалга оширишга ўз ўлишини қўшади, деб ишонман», — деган чақириғи бежиз эмас, чунки таълим тизими тайёрлаб бераётган кадрлар ижтимоий ҳаётимизни ҳамма жабҳаларида фаолият кўрсатадилар. Уларнинг пухта билимга эга бўлиши, жамият тараққиётини кафолати бўлади.

9-МАВЗУ УЧУН

Фойдаланилган адабиётлар руйхати

¹ Сиддиқов Б. С. Мустақиллик ва кадрлар муаммоси мавзусини ўрганиш юзасидан баъзи-бир услубий маслаҳатлар. Т., ТошДТУ, 1995 йил. 6-бет.

² Амир Темур. «Тузуқлари».

³ Каримов И. А. «Ияму-фан мамлакат тараққиётига хизмат қилсин». «Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир». Т., «Ўзбекистон». 1995 йил. 4-бет.

⁴ Сиддиқов Б. С. «Мустақиллик ва кадрлар муаммоси мавзусини ўрганиш юзасидан баъзи-бир услубий маслаҳатлар». Т., ТошДТУ, 1995 йил, 5-бет.

⁵ Каримов И. А. «Баркамол авлод — Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори» (Республика Олий Мажлис IX сессиясида сўзлаган нутқи. 1997 йил; 23 август). Т., «Шарқ» нашриёт-матбаа концернининг Бош таҳририяти 1997 йил, 5-бет.

⁶ Каримов И. А. «Баркамол авлод Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори». Т., «Шарқ» нашриёти-матбаа концернининг Бош таҳририяти, 1997 йил. 42-бет.

⁷ Каримов И. А. «Тафаккур» журнали, 1998 йил. 13-бет.

⁸ Ислон Каримов. «Баркамол авлод орзуси». Т., 1999 йил. 90-бет.

⁹ Каримов И. А. «Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда». Т., «Ўзбекистон» 1999 йил. 37—38-бетлар.

ДЕМОКРАТИК ЖАМИЯТНИНГ МОДДИЙ НЕГИЗИ ВА ИҚТИСОДИЙ ТИЗИМИНИ ШАҚЛЛАНТИРИШ НАЗАРИЯСИ ВА АМАЛИЁТИ

10-мавзу

ИЖТИМОИЙ ЙЎНАЛТИРИЛГАН БОЗОР ИҚТИСОДИЁТИГА ЎТИШНИНГ ЗАРУРИЯТИ, ҚОНУНИЯТЛАРИ ВА ХУСУСИЯТЛАРИ

РЕЖА:

1. Бозор иқтисодиётига ўтишнинг объектив зарурияти ва иқтисодиётни маъмурий буйруқбозлик тизимидан холи этилиши. Бозор иқтисодиётининг моҳияти ва асосий белгилари.

2. Ўзбекистоннинг бозор иқтисодиётига ўтишидаги асосий тамойиллари.

3. Ижтимоий жиҳатдан йўналтирилган бозор иқтисодиётини қуриш мустақил Ўзбекистоннинг ички сиёсатининг негизидир.

Ўзбекистон давлат мустақиллигига эга бўлганидан кейин, Республика ва унинг халқлари манфаатига мос келадиган ижтимоий, иқтисодий сиёсатини ўтказиш имкониятлари пайдо бўлди. Ўзбекистоннинг собиқ иттифоқдан мерос бўлиб қолган, иқтисодий маъмурий буйруқбозлик муносабатлар механизmidан, янги иқтисодий муносабатларга ўтиши объектив заруриятга айланди.

Бу объектив зарурият Ўзбекистон Республикаси ҳукумати зиммасига жуда масъулиятли, ўта мураккаб вазифани юклади, яъни Ўзбекистон иқтисоди қандай йўлдан бориши керак, деган масала ҳақ этилиши республиканинг шу кундаги тақдирини эмас, балки келажакни ҳам белгилаб берар эди. Шунинг учун иқтисодий тараққиёт йўлини белгилаш масаласи ҳар томонлама чуқур таҳлил қилинди. Масалага жиддий ва объектив ёндашилди. Собиқ Иттифоқ давридаги иқтисодий иш юритиш усуллари эндиликда яроқсиз бўлиб қолганлиги ва социалистик иқтисодий назария ўзини оқламайдиган назария, деб топилди. Ҳақиқатдан ҳам, социалистик иқтисодий назария деб ном олган иқтисодий муносабатларга ва собиқ иттифоқ таркибига кирувчи Респуб-

ликалар ўртасидаги иқтисодий механизмларга назар ташласак, қуйидаги яроқсиз ҳолатни кўрамиз:

— Социалистик ишлаб чиқариш муносабатларида, умуман, иқтисодиёт устидан сиёсатни ҳукмронлик қилиши ва сиёсат эса ҳаддан ташқари марказлаштирилиб, иқтисодий эркинликни ва ташаббускорликни батамом бўғиб қўйилганлиги;

— Собиқ маъмурий буйруқбозлик тизими шароитида меҳнаткашларни мулкдан, ишлаб чиқариш воситалари ва ўз меҳнатининг маҳсулидан маҳрум бўлиб, ғайрат-шижоати ва ижодий имкониятларини тўла-тўкис рўёбга чиқариш учун, ҳеч қандай омили яратилмаганлиги, самарали меҳнат қилишдан манфаатдор бўладиган ва унумли, сифатли ишлашга қизиқтирадиган бирон-бир тизимни яратилмаганлиги;

— Социалистик хўжалик тизимининг энг ёмон иллатларидан бири — бу ишлаб чиқаришда рақобат, талаб ва таклифни бозор асосида мутаносиблаштириш тушунчасининг мутлақо бўлмаганлиги;

— Социалистик хўжалик тизимини табиатига кўра, «бир корхонани иккинчи корхонага маҳсулот етказиб бериши, уларнинг қайси ҳудудда жойлашганлигидан қатъий назар, марказлаштирилган тарзда амалга оширилар ва бунинг учун маблағлар ва фондлар ажратилар эди... Марказдан туриб, масалан, Узоқ Шарқдаги қайси корхоналар Москвадаги қайси истеъмолчиларга ўз маҳсулотларини етказиб беришини белгилаб қўяр эди ва, аксинча, бундай маҳсулотнинг сифати ва техникавий даражаси ҳеч қандай рақобатга дош бермаслигининг мутлақо аҳамияти бўлмас эди.

...Бошқача қилиб айтганда, маҳсулот керакми ёки керак эмасми, унга талаб борми ёки йўқми, бундан қатъий назар, у бутун Иттифоқ бўйича мол етказиб берувчилар ва истеъмолчиларга тақсимланиб чиқилар эди. Бириктирилган истеъмолчи эса, бу маҳсулотни олиши ва ўз навбатида, ўз маҳсулотини бошқа корхоналарга етказиб бериши шарт эди.

Узаро маҳсулот етказиб берганлик учун ҳақ мазкур марказлаштирилган тизим кучлари билан амалга оширилар эди.

Ягона халқ хўжалик комплекси деб аталган мажмуанинг ташқи алоқалари Иттифоқ доирасида, аввало, марказлаштирилган валюта жамғармаси ва нефть-газ, ёғоч-тахта, олтин, минерал хом ашё ресурслари, пахта, шунингдек қурол-яроғ сотишдан олинадиган нақд пул

ҳисобидан ҳал этилар эди. Буларнинг бари марказдаё бошқариларди. Оқибатда юқори даражада марказлашган тизим вужудга келиб, у ҳамма нарсани — Иттифоқнинг чегараланган тизими доирасида, ҳақиқий талабни ҳисобга олмаган ҳолда, нимани ва қанча миқдорда ишлаб чиқариш кераклигини белгилаб берар эди.

Бу нарса иқтисодий ҳаётда турғунликкагина эмас, балки техника тараққиётини айнишига, ҳамда фан ва техника ютуқларини, илғор технологияни қабул қила олмасликка, жаҳон иқтисодиётида рўй бераётган жараёнлардан орқада қолишига ҳам олиб келди.

Бу тизимда ҳамма нарса — қайси минтақа хом ашё етказиб бериши, қайси минтақада бу хом ашё қайта ишланиши ва қасрга етказиб берилиши белгилаб қўйилган эди. Ўзбекистонга пахта, газ, олтин, рангли ва нодир металллар, сабзавот ва мева етказиб беришда асосий роль ажратилган эди. Буларни ҳаммаси меҳнат сарфи, ҳамда ана шу хом ашё ва материалларга жаҳонда ўрнатилган нарх ҳисобга олинмаган ҳолда, сунъий равишда пасайтириб белгиланган нархларда етказиб берилар эди¹.

Бундан кўриниб турибдики, марказ томонидан иқтисодий планлаштириш республикаларда мавжуд иқтисодий имкониятларни ва ички ресурсларни ишга солиш имкониятларини ва ташаббускорликни батамом бўғиб қўйган эди. Марказ республикаларни табиий иқлимни, шарт-шароитларини, миллий хусусиятларини ҳисобга олмаган ҳолда, ҳар бир регионни маълум йўналишлар бўйича ихтисослаштирди. Ана шу ихтисослаштирилган районлар ўртасидаги товар айирбошлаш ҳам қатъий план асосида марказнинг кучли назорати остида амалга оширилар эди.

Ишлаб чиқаришни кўпгина турлари бир республикани ўзида тугалланган ишлаб чиқариш комплексига эга бўлмай, ярим фабрикат маҳсулотларини чиқариб, бошқа республикага юборилар ва тайёр маҳсулот ҳолатига келтирилиб, яна ташиб келтирилар эди. «Масалан, экологик жиҳатдан зарарли ҳамда ғоят хавфли ишлаб чиқаришга эга бўлган Чирчиқ ва Навоий химия комбинатларида Ўзбекистон газидан олинадиган капролактан ва нитрон маҳсулотларини чуқур қайта ишлашнинг ва улардан тайёр маҳсулот олишнинг иложи йўқ эди, чунки бундай ишни бажарадиган корхоналар, умумиттифоқ тақсимотига кўра, Белоруссия, Рёссия,

Украина ва бошқа минтақаларда қурилган бўлиб, биз умумиттифоқ меҳнат тақсимотига кўра, уларни хом ашё билан таъминлашимиз керак эди. Бундай мисолларни кўплаб келтириш мумкин»².

Марказ қабул қилган иқтисодий қарорлар Ўзбекистон манфаатидан йироқ эди. Хуллас, чор империяси давридагидек, республика арзон хом ашё ва стратегик минерал ресурслар етказиб берувчи, тайёр маҳсулотлар сотиладиган қулай бозорга айланиб қолаверди, яъни республика хом ашё базаси бўлиб келди.

Республика ҳудудида жойлашган кўплаб корхоналар бевосита Марказ бўйсинувида бўлиб, амалда республика уларни бошқармасди, балки кўпроқ хом ашё қазиб олиш ва дастлабки ишлов бериш, ярим тайёр буюмлар, мудофаа маҳсулотларини чиқариш билан шуғулланарди ва бу маҳсулотларнинг ҳаммаси Ўзбекистондан ташқарига ташиб кетиларди. Корхоналарнинг кўпчилиги товарни республика ички бозори учун эмас, балки ташиб кетиш учун такрор ишлаб чиқиларди. Бизга эса кўпинча республика ҳудудида нима қанча ҳажмда ишлаб чиқиляётганини, қанчаси ташиб кетиляётганини, кимларга ва қандай нархда сотиляётганлигини билиш, ҳатто ман этилган эди. Аксарият тармоқларда тугалланмаган технологик циклга эга бўлган ишлаб чиқаришлар кўп эди. Улар хом ашёни дастлабки қайта ишлаш ва ярим тайёр маҳсулотларни чиқариш босқичида тўхтаб қолар эди. Ҳатто етакчи тармоқларда ҳам технологик асбоб-ускуналар аллақачонлар эскирган, ишдан чиққан ва янгилашга муҳтож эди. Республиканинг табиий ресурсларига ва экологик муҳитига жуда катта кўп ҳолларда эса тузатиб бўлмайдиган даражада зарар етказилган эди»³.

Эски ишлаб чиқариш муносабатларининг қаттиқ тартибда планлаш-тирилиш ва ана шу марказ томонидан белгиланган план қонун даражасига кўтарилиши, яъни уни шароит ва вазиятга қараб ўзгартириш мумкин бўлмагани каби, уни бажармаслик ҳам жиноят ҳисобланиш даражасига олиб келинган эди. Плани бажарилмай қолишидан қўрққан давлат ходимлари турли усуллар, ҳийла-найранглар ишлатиб бўлса-да, план бажарилди, қилиб кўрсатиш аста-секин оддий ҳолатга айланиб қола бошлади ва бора-бора Иттифоқ миқёсидаги зарарли иқтисодий эпидемияга айланди. Бундай ҳолат давлатни ичидан иқтисодий емирилишга олиб келди.

Тоталитар ишлаб чиқариш муносабатларининг яна бир қусури шунда бўлдики, у маҳсулот ишлаб чиқаришда сифат ва самарани орқасидан қувмади, сифат ва самара ишлаб чиқаришнинг ажралмас йўлдоши бўлиши кераклигини эътироф этмади ва фақат сон миқдор орқасидан қувиш жон бошига маҳсулот ишлаб чиқариш бўйича илғор мамлакатларни қувиб ўтиш вазифасини қўйди. Бунинг оқибатида маҳсулотларнинг сифати таърифга сизмас даражада ёмонлашди ва истеъмолчилар талабига умуман жавоб бермай қўйди. Сифат ва самарага салбий таъсир кўрсатган яна бир омил — бу мулкчилик масалаларини қатъий чекланганлиги эди.

Тоталитар тартиб табиатига кўра, мулкчиликнинг икки шаклига колхоз-кооператив ва давлат мулки жамиятда қатъий қарор топган бўлиб, мулкчиликни бошқа формаларини мавжуд бўлиши қонун йўли билан қатъий таъқиқланган эди.

Ҳатто ўз меҳнати эвазига мулкдор бўлиш ўта жиноят ҳисобланар эди. Хусусий мулк орттириш буржуа психологиясини қолдиғи ҳисобланиб, сиёсий озодликдан маҳрум этилиши ҳам мумкин эди. Тоталитар мафкуранинг иллатлари ҳақида гапирар эканмиз, инсоннинг шахсий моддий манфаатдорлик психологиясини йўқ қилиш умумжамият моддий манфаатдорлик психологиясини вужудга келтириш ёки тарбиялаш учун олиб борган кураши фанатизм ёки хаёлий фантастика эди. Шунинг учун ҳам у хаёлий фантастикалигачилик йўқ бўлиб кетди. Моддий иқтисодий манфаатдорликни қатъий чекланиш собиқ совет халқларида турли жамият учун ўта зарарли бўлган қатор иллатларни вужудга келтирди. И. Каримовнинг «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари» асарида совет давридаги мафкура ва иқтисодий сиёсатнинг ўта хавфли иллатлари бизга мерос бўлиб қолганлиги назарий жиҳатдан жуда чуқур, мазмуни билан очиб берилган. Моддий манфаатдорлик ва хусусий мулк орттиришга қарши кураш оқибатида, жамиятда жиноятчилик ва коррупцияни келтириб чиқариб, жамият тараққиётига тўсқинлик қилибгина қолмай, балки уни ўлимга олиб борди.

«Жиноий» ёки кўп ҳолларда «ҳуфиёна» деб аталаётган иқтисодиёт воқелик сифатида қуйидагича шароитда ўсди ва ривожланди: у ишлаб чиқариш соҳаси-

даги қонунларни қўпол равишда бузиб, ўзига хон, ўзига бек бўлиб олган эди. Чунки унга энг яқин рақобатчи бўлган давлатнинг иқтисодий тузилмалари қотиб қолган кўрсатмалар ва таъқиқлар билан чекланиб қўйилган эди. Совет даврида бу ҳодиса ҳаддан ташқари кучайди, хунук ҳолатга келди ва Ўзбекистонга мерос бўлиб қолди.

Жамиятда жиноий, «хуфиёна» иқтисодиётнинг мавжуд бўлиши уюшган жиноятчиликни келтириб чиқаради. Давлат ҳокимияти тизимларининг турли бўғинлари ва турли даражалари вакиллари ҳам унинг йўлдан оздирувчи таъсирига тушиб қолади. Коррупция вужудга келиб, у энг аввало уюшган жиноий тузилмаларга мададкор бўлиши ёки тўғридан-тўғри ёрдам бериш учун давлат хизматининг имкониятларидан фойдаланади. Бу эса жиноятчилик ва коррупция жамиятга келтирадиган салбий оқибатлар туфайли жамият хавфсизлиги ва барқарорлигига тўғридан-тўғри таҳдиддир»⁴.

Мана шу келтирилган жумлалар собиқ иттифоқнинг юритган иқтисодий сиёсатини якуний оқибатларига аниқ мисол бўлади.

Собиқ Иттифоқ иқтисодий сиёсатида иқтисодий ривожланиш узоқ йиллар давомида фақат энигагина ўстирилди. Бу ортиқча сарф-харажат ҳаддан ташқари катта маблағни талаб этиб келди. Транспорт харажатларини ҳисобга олмай, на бошқа сарф-харажатларни ҳисобга олмай бир республиканинг, ҳудуднинг комплекс ривожланишига зиён келтирган ҳолда, уларни бир-бирларига иқтисодий жиҳатдан маҳкам боғлаб қўйилиши империяча сиёсат бўлиб, республикаларни иқтисодий жиҳатдан мустақилликни ўйламасликлари учун қилинган иш эди. Лекин бу иқтисодий сиёсат ҳам ўз ибтидосини топди.

Зўрликка, чиранишга асосланиб яратилган иқтисодий сиёсат инқирозга юз тутар экан, орқасидан ижтимоий системанинг барча тузилмаларини ҳам судраб, охир-оқибатда ҳалокатга юз тутди.

Иқтисодий-сиёсий ҳалокатга юз тутган собиқ иттифоқ таркибидан ўз мустақиллигини эълон қилиб, миллий республикалар чиқиб кета бошладилар. Жумладан, Ўзбекистон ўз мустақиллигини эълон қилар экан, қайси йўлдан бориши, қандай жамият яратиши керак деган муаммоларга жавоб топиши керак эди.

Ўзбекистон Республикасининг Президенти И. А. Каримов етук иқтисодчи ва сиёсатчи, тажрибали давлат

арбоби сифатида масалага жиддий ёндошиб, кўплаб ривожланган ва ривожланаётган мамлакатларнинг иқтисодий ривожланиш йўллари йўналишини ўрганиб, таҳлил этар экан, ўзининг бир қатор рисолаларида Ўзбекистоннинг ижтимоий-сиёсий тараққиёт йўлини илмий-назарий жиҳатдан белгилаб берди. Жумладан: «Истиқлол йўли; муаммолар ва режалар», «Ўзбекистон келажаги буюк давлат, Ўзбекистон — бозор муносабатларига ўтишининг ўзига хос йўли» ва бошқа асарларида ислохотларнинг илмий-назарий асосларини, миллий хусусиятларни ҳисобга олган ҳолда, аниқ йўналишларини очиб берди. Бу ўринда И. А. Қаримовнинг «Ўзбекистон — бозор муносабатларига ўтишининг ўзига хос йўли» рисоласи фаровонлик калити ролини ўйнади. «Ортбосимизнинг бу китобда иқтисодий мустақилликнинг қарор топтиришга оид беш қоида ва ғоялар баён этилган. Унда бозор муносабатларига ўтишда жаҳонда ўхшаши бўлмаган ўз йўлимизнинг ижтимоий жиҳатдан йўналтирилган бозор иқтисодиёти миллий андозасининг моҳиятининг тавсифи, қаттиқ марказлашган маъмурий-буйруқбозлик тизимидан хўжалик юритишнинг бозор муносабатларига асосланган йўлга ўтишнинг энг муҳим тамойиллари, иқтисодий ислохотларни амалга оширишнинг, тангликдан чиқиб олишнинг, барқарорликни ва муҳим ижтимоий-иқтисодий ривожланишни таъминлашнинг йўналишлари аниқ ва равшан белгилаб берилди»⁵.

Юқорида таъкидлаб ўтганимиздек, республика иқтисодий ислохотларни мустақил бошлаганига қадар бўлган ижтимоий-иқтисодий ҳолати жуда оғир вазиятда эди. Бундай оғир меросдан энгил-елпи иқтисодий косметик ёки кўркўрона у ёки бу давлатни иқтисодий моделига асосланган ҳолда иқтисодий ислохотларни амалга ошириш билангина оғир ҳолатдан чиқиб кетиш мумкин эмаслигини, иқтисодий кризисдан, ҳар томонлама пухта ўйланган бир неча давлатларнинг ижобий тажрибаларига суянган ҳолда, миллий хусусиятларни ва республикадаги мавжуд имкониятларни тўлиқ ҳисобга олиб, кенг миқёсдаги туб иқтисодий ислохотлар программасини назарий асосларини яратиш, уни амалга ошириш усуллари тўғрисидаги программасини яратишдан бошланиши керак деган хулосага асосланиб иш олиб борилди.

Утиш даврининг ўта мураккаблигини, мавжуд ижтимоий-иқтисодий муаммоларининг ечимини топиш иқ-

тисодий инқироз шароитида қанчалик оғир бўлишига қарамай, муаммолар ўз ечимини Президент асарларида ўз аксини топди. Бозор иқтисодиётига ўтишнинг модели, иқтисодий кризислардан чиқиб кетишнинг турли бўлса-да, уларнинг биронтасини тўғридан-тўғри асосий йўл қилиб олишнинг ўзи муаммога юзаки қараш бўлар эди.

Бу масалада И. Каримовнинг қуйидаги сўзлари яхши ойдинлик киритди: «Биз бошқа давлатларнинг ривожланиш жараёнида тўплаган ва республика шароитига тадбиқ қилса бўладиган барча ижобий тажрибалардан фойдаланиш имкониятини истисно қилмаймиз,— деб ёзди И. Каримов.— Айни чоғда бирон-бир андозадан, ҳатто у муайян мамлакатларда ижобий натижаларга олиб келган бўлсам ҳам, кўр-кўрона нусха кўчириш мутлақо номаъқулдир. Шуниси аниқ-равшанки, муайян воситалар ва усуллар қайси мамлакатлар учун мўлжалланган бўлса, улар ўша мамлакатларга хос бўлган алоҳида шароитдагина ижобий самара бериши мумкин. Аксинча, жозибатор бўлишига қарамай, аслида бегона, ёт андозалар сунъий равишда тиқиштирилган жойларда иқтисодий ислоҳотлар муқаррар равишда барбод бўлаверади»⁶.

Президентнинг иқтисодий тараққиётда умумийлик, алоҳидалик ва махсуслик диалектикаси ифодаланган бу фикрлари мустақил Ўзбекистон иқтисодий назариясининг базисини ташкил этди. Реформатор ижтимоий-иқтисодий ўзгартиришлар борасида изланиш олиб борар экан, жаҳон цивилизацияси ривожланиш йўлидаги муқаррар босқич — бозор иқтисодиётидир, деган хулосага келди ва мана шу умумий қонуниятдан келиб чиқиб, фақат бозор муносабатларигина республикани инқироздан олиб чиқибгина қолмай, балки ривожланиши учун кучли иқтисодий ва сиёсий омил яратиши мумкин, деган хулосага келинади ва бу методологик илмий хулосани амалга ошириш учун киришилди.

Бозор иқтисодиётининг моҳияти нимадан иборат, нима учун иқтисодий тараққиёт учун кафолат бўлиш мумкин?

Бозор муносабати ижтимоий-иқтисодий муносабатларнинг энг мураккаби ва жамиятнинг иқтисодий тараққиёти учун ўта аҳамиятли формасидир. Бозор товар айирбошлаш соҳаси миқёси жиҳатидан ички (маҳаллий, миллий) бозорга ва ташқи жаҳон бозорларига бўлинади. Ижтимоий меҳнат тақсимооти ва ишлаб чи-

қарувчиларнинг мулк эгаларига айланиши бозорни вужудга келишига асос бўлади. Бозор муносабати шароитининг табиатига кўра мамлакат ичкарасида ҳамда ташқи дунё билан бўлаётган турли муносабатларда активлик жараёни юзага келади. Энг биринчи навбатда товар айирбошлашда тезкорлик юзага келади. Товар айирбошлашнинг турли формаларидан фойдаланиш асосида қўшимча қиймат олиш муҳим омил бўлиб қолади. Бу ўз навбатида ички бозор шароитида регионлар (вилоятлар) ўртасидаги алоқаларни ҳар томонлама кучайтирса, мамлакатлар ўртасида иқтисодий интеграцияни кучайтиришига олиб келади.

Бозор шароитида ижтимоий ва иқтисодий жиҳатдан ўз қобиғига ўралиб олиш, ҳар қандай давлатни иқтисодий ҳалокатга олиб келади. Демак, бозор иқтисодиёти йўлини танлаган давлат хоҳлайдими, хоҳламайдими бевосита дунё мамлакатлари билан турли иқтисодий-ижтимоий муносабатларни ривожлантиришига мажбур бўлиб қолади. Айни пайтда умумжаҳон ривожланиш оқимига қўшилиб кетади. Бозор иқтисодиётини ривожланиб бориши меҳнат тақсимотига ҳам ўз таъсирини кўрсатади. Демак, бозор тушунчасини ҳар қандай товар ишлаб чиқаришнинг умумий негизи бўлган ижтимоий меҳнат тақсимоти тушунчасидан ажратиб бўлмайди. Бозор шароитида товар капитали ишлаб чиқариш воситалари ва истеъмол буюмлари, ссуда капитали ва иш кучи сотилади. Ишчи кучини сотилиши бозор табиатининг асосий хусусиятидир. Шу хусусиятдан келиб чиқиб, ҳар қандай давлат меҳнат тақсимоти масаласида ташқи дунё билан чуқур алоқада бўлиши шарт қилиб қўйилади. Меҳнат тақсимотини тартибга солиб боришда меҳнат биржалари муҳим роль ўйнайди.

Бозор муносабатлари ўз моҳиятига кўра кўп қиррали система бўлиб, ижтимоий ҳаётни ҳамма жабҳаларини тўлалигича қамраб олади ва ўз таъсирини ўтказди, бозор иқтисодиёти муносабатларининг қонуниятларига бўйсунушга жамиятни мажбур қилади. Бозор иқтисодиёти муносабатларини моҳиятини иқтисодий масалада олиб кўрадиган бўлсак, «бозор харидорлар (талаб қўювчи) ва сотувчиларни (товарларни етказиб берувчиларни) бирга қўшувчи механизмдир. Бозорда ҳар хил товарлар айирбошлаш объекти (ишлаб чиқариш воситалари, истеъмол буюмлари ва ҳоказолар) ва унда ҳаракат қилувчи субъектлар (сотувчилар ва харидорлар) ҳаракат қилади. Товар эгаси ёки унинг ва-

колатларини олган шахс, корхона, ташкилот сотувчи бўлиб, бозорда намоён бўлса, харидорлар эса истемолчи ёки ишлаб чиқариш учун зарур товарларни сотиб олувчилар бўлади. Сотувчи ва харидор ўртасидаги иқтисодий алоқалар бозор муносабатларини ташкил этади.

Демак, инсон эҳтиёжларини қондириш мақсадида буюм (товар) орқали ўзаро иқтисодий муносабатларга кирмоқлари зарур бўлади, шундагина бозор мавжуд бўлиши ва ҳаракат қилиши мумкин бўлади. Бозор муносабатларининг ҳар бир субъекти мустақил иш тутиб, ўз манфаатларини рўёбга чиқара бориб, пировард натижада кўзга кўринмас бир қўл воситасида, ўзи кўзламаган ҳолда мақсад сари йўналтирилади. У ўз манфаатларини кўзлаб, кўпинча жамият манфаатларига ўзи онгли тарзда интилаганича анна кўпроқ самарали тарзда хизмат қилади»⁷.

Юқорида таъкидлаганимиздек, ишлаб чиқарувчи ва харидор ўртасида ўзаро муносабат масаласи бозор иқтисодиёти қонунларини яратмоқда. Бу иқтисодий қонунлар ишлаб чиқарувчи ва харидор ўртасидаги муносабатлар масаласининг ривожланиш жараёни бўлиб, бу жараён ҳеч қандай инсон иродасига боғлиқ бўлмаган ҳолда объектив равишда ижтимоий характерга эга бўлади ва ўз навбатида шу муносабатлар жараёни янада чуқурлашиб, унинг доираси кенгайиб, такомиллашиб боради ва янги-янги қонуниятларни пайдо қилади. Бу муносабатларнинг ва қонуниятларнинг марказида инсонлар манфаатлари, умуман, жамият манфаати ётади. Бозор иқтисодиёти муносабатларининг моҳиятини қанчалик чуқурроқ таҳлил қилсак, инсонлар манфаатига уларнинг иқтисодий, сиёсий, маънавий, маданий, маърифий тараққиёти ва уларнинг баркамоллигига, ҳар томонлама мукамаллигига хизмат қилаётганини кўрамиз.

Ўзбекистон бозор иқтисодиётига ўтишга қатъий амри — қарор қилар экан, ўзига ҳос ва миллий хусусиятларимизга, тарихан таркиб топган турмуш тарзимизга мос келадиган, шу билан бирга жаҳон цивилизацияси ижтимоий тараққиётининг сифат жиҳатдан ишлаб чиқилган янги йўли бўлмиш, тартибга солинган бозор иқтисодиётига мосланишга интилиб, «муқобил ривожланиш» назариясининг турли концепцияларини ҳар томонлама ўрганилиб чиқилди»⁸.

«Етилган ижтимоий-иқтисодий муаммоларнинг жиддийлиги, уларнинг ўзига ҳос хусусияти шу муаммолар»

ни ҳал этишга алоҳида-алоҳида ёндашувларни белгилаб олиш заруриятини тақозо қилади. Ҳаёт-шароити ва мусулмонча турмуш тарзининг миллий хусусиятлари, Шарқ маданий оламига мансублик ҳам шуни талаб қилади.

Ўз истиқлол ва тараққиёт йўлини танлаш мураккаб, тарихий аҳамиятга моляк ва масъулиятли палладир. Ҳозир яшаётган ўзбекистонликларнигина эмас, балки уларнинг бир қанча келажак авлодларининг ҳам тақдири ана шу йўл нечоғлик тўғри танлаб олинишига боғлиқдир»⁹.

Республикани ана шу даврдаги иқтисодий, сиёсий, маънавий тангликдан чиқиб олиши ва бозор иқтисодиётига ўтиши жараёнида юқорида таъкидлаб ўтилган ҳолатларга эътибор берилиши, яъни республиканинг, халқнинг бугунги ва келажакни кўзлаб ривожланиш йўлини танлаши бетакрор катта аҳамиятга эга бўлди. Президентимиз ибораси билан айтганимизда, Ўзбекистон учун ўзи танлаб олган йўл ижтимоий соҳага йўналтирилган, республиканинг манфаатларига, шарт-шароитлари ва хусусиятларига энг кўп даражада мос келадиган бозор иқтисодиётини шакллантиришга қаратилганлиги эди.

«Айни мана шундай йўл Ўзбекистон халқининг муносиб турмушини, унинг ҳуқуқлари ва эркинликларини кафолатлаши, миллий анъаналарига ва маданиятининг тикланишини, инсоннинг шахс сифатида маънавий-ахлоқий камол топишини таъминлаши мумкин»лиги¹⁰ аниқ илмий-амалий жиҳатдан таҳлил қилинди. Президент Республикамизда таркиб топган иқтисодий ва ижтимоий-сиёсий вазиятнинг, республикани ривожлантиришнинг ўзига хос хусусиятлари ва шарт-шароитларини қулай жуғрофий-сиёсий мавқеини, табиий иқлим шароитларининг ўзига хослигини, тарихан таркиб топган ижтимоий ва иқтисодий муносабатларнинг мазмунига кўра Осиёда шаклланган анъанавий ишлаб чиқариш усули ва меҳнатни ташкил этиш шаклларини, Ўзбекистонга хос эҳанлиги иқтисодий ислохотларнинг йўллари ва андозаларини танлаб олишга таъсир қилиши мумкин бўлган жиддий омил бўлишлигини, республикадаги алоҳида демографик вазиятни, аҳолининг тафаккури, миллий-тарихий турмуш тарзини, халқнинг миллий руҳиятига хос бўлган этнопсихологик меъёрларнинг хусусиятларига алоҳида эътибор берилиши зарурлигини ва бошқа қатор хусусиятлар ҳисобга олин-

ган ҳолда Ўзбекистоннинг иқтисодий ислохотларни амалга ошириш ва босқичма-босқич бозор муносабатларига ўтишда ўзига хос бетакрор йўлни танлаб олиши учун ушбу минтақага хос бўлган хусусиятлар ва шарт-шароитлар чуқур таҳлил этилиши асосида Ўзбекистон бозор иқтисодиётига ўтишда ўзига хос йўлни белгилади. Республикада сифат жиҳатдан янги мавқега ўтишининг пухта ўйланган дастури ишлаб чиқилди. Ишлаб чиқилган дастурнинг марказида уч асосий нарса ўрин олди: биринчиси иқтисодиётни тўлиқ инсон манфаатларига хизмат қилишига мослаб, яъни инсон манфаатларини ҳар томонлама ҳимоя қилиш.

Бозор иқтисодиёти муносабатларидан тажрибага эга бўлмаган халқни бозор тўфониغا ташлашдан сақлаш. Иккинчиси, эски иқтисодиёт юритиш механизмларини бирданига бузиб ташламасдан, секин-аста янгини яратиш асосида эскисидан воз кечиш. Бу дегани, эволюцион тарзда бозор иқтисодиётига ўтиш. Учинчиси, пировард мақсад Ўзбекистонни импорт мамлакатидан экспорт мамлакатига айлантириб бориш масаласи қўйилди.

Пухта ўйланган ислохотлар дастури, танланган ислохотлар йўли ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётини шакллантиришга қаратилди.

Ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиёти бир вақтнинг ўзида ҳам бозор, ҳам ижтимоий муносабатлар масаласини тўлиқ ўз ичига олиши назарда тутилди. У иқтисодий ривожланишда бозор механизмининг самарали бўлишини, кучли ижтимоий кафолатни назарда тутиши ва аҳоли турмушининг юқори даражада бўлишини таъминлайдиган маҳсулотлар ишлаб чиқаришни тақозо этиши кераклиги ҳисобга олинди.

Давлат қурилиш дастурининг ва Ўзбекистонни иқтисодий ислоҳ этишнинг бутун ўзаги мамлакат Президенти Ислам Каримов томонидан ишлаб чиқилган беш асосий тамойилдир. Бу тамойиллар мукамал, ҳар томонлама пухта ишланганлиги учун ҳам нафақат Ўзбекистон халқлари томонидан, балки жаҳон жамоатчилиги томонидан ҳам изчил маъқулланди ва қўллаб-қувватланди.

Бу тамойилларни турмушга тадбиқ этилиши республикада ижтимоий-сиёсий барқарорликни таъминлади, иқтисодий ўсишни бозор муносабатларига ўтишда изчилликни вужудга келишида катта аҳамиятга эга бўлди.

Иқтисодий ислохотлар тамойилларининг моҳияти қуйидагилардан иборат бўлди:

Биринчидан, иқтисодиётни мафкурадан батамом ҳоли бўлишлиги. Иқтисодиёт сиёсатдан устун турмоғи, унинг ички мазмунини ташкил этмоғи лозим. Иқтисодиётни ҳар томонлама ривожлантириш муаммолари давлат сиёсатининг асосий мазмуни бўлиши лозимлиги.

Иккинчидан, ўтиш даврини мураккаблигини ҳисобга олиб, давлат бош ислохотчи бўлиши зарур. Давлат бутун халқнинг манфаатларини кўзлаб, ислохотлар жараёнининг ташаббускори бўлиши, иқтисодий тараққиётнинг етакчи йўналишларини белгилаб бериши, иқтисодиётда, ижтимоий соҳада ва суверен давлатимизнинг ижтимоий-сиёсий ҳаётида туб ўзгаришларни амалга ошириш сиёсатини ишлаб чиқариш ва изчил рўйбга чиқариш кераклиги белгиланди.

Учинчидан, жамиятни бутун янгиланиш ва тараққиёт жараёни қонунларга асосланиш, қонунни ҳамма нарсадан устуворлигини таъминланиши, демократик асосда қабул қилинган янги Конституция ва қонунларни ҳеч истисносиз ҳамма ҳурмат қилиши ва уларга оғишмай риоя этилиши лозимлигини қатъий қилиб қўйиши.

Тўртинчидан, демография соҳасидаги реал аҳволни аҳолининг мавжуд турмуш даражасини ҳисобга олган ҳолда бозор муносабатларига ўтиш билан бир қаторда одамларни ижтимоий ҳимоялаш соҳасида кучли чоратадбирларни олдиндан амалга ошириш керак. Ижтимоий ҳимоялаш ва кафолатлашларнинг кучли, таъсирчан механизми мавжуд бўлгандагина ижтимоий-сиёсий барқарорликни сақлаган ҳолда бозор иқтисодиёти сари тинимсиз ривожланиб боришни таъминлаш мумкин.

Бешинчидан, бозор иқтисодиётига ўтиш объектив иқтисодий қонунларнинг талабларини ҳисобга олган ҳолда, ўтмишдаги «инқилобий сакрашлар»сиз, яъни эволюцион йўл билан, пухта ўйлаб, босқичма-босқич амалга оширилиши керак.

Бу қондалар ўз истиқлол, ривожланиш ва тараққиёт йўлимизга асос қилиб олинган бўлиб, ўтиш даври дастурининг негизини ташкил этди. Бу қондаларнинг амалга оширилиб борилиши, республикада ижтимоий-сиёсий, иқтисодий барқарорликни, фуқаролар тотувлигини, миллатлар ўртасидаги ҳамжиҳатликни таъминлашда, энг муҳими, бозор муносабатларининг қарор топиб боришидаги изчил ҳаракатларимизни таъминлаш

билан бирга иқтисодий ўсишнинг асосий омили бўлиб хизмат қилмоқда.

Юқорида айтиб ўтганимиздек, мамлакатимизни бош реформатори И. А. Каримов иқтисодий ислохотларнинг илмий концепцияси ва амалий режасини ишлаб чиқар экан, ҳақиқий инсонпарварлик позициясидан туриб иш юритди. Ижтимоий-иқтисодий, сиёсий реформаларни марказида инсон манфаатлари ётиши зарурлигини асосий мақсад қилиб олган ҳолда ёндошилди.

«Ички сиёсатнинг негизи — инсон манфаатларига қаратилган меҳнатни ривожлантириш кучли механизмига эга бўлган ва аҳолининг ижтимоий ночор қатламларини давлат йўли билан ҳимоя қиладиган бозор иқтисодиётини қуришдан иборатдир¹¹, деб ёзади И. А. Каримов. Ана шу қондага асосланган ҳолда Ўзбекистоннинг бозор муносабатларига ўтиш йўли, ижтимоий жиҳатдан йўналтирилган бозор иқтисодиёти номини олди, ўтиш даврининг барча босқичларида олдинда кучли ижтимоий сиёсатни ўтказиш асосида олиб борилиши кўзда тутилди. Иқтисодий ислохотларнинг ҳамма тамойиллари ва барча қоидалари ижтимоий вазифаларни ҳал этишга, аҳолини ижтимоий ҳимоялаш соҳасидаги қатъий кафслатларни вужудга келтиришга бўйсундирилди. «Бозор иқтисодиётини барпо этиш бирдан-бир мақсад эмас, деб ёзади И. Каримов. Барча ислохотлар — иқтисодий, демократик, сиёсий ислохотлардан кўзланган пировард мақсад инсоннинг меҳнат, ижодий ва маънавий имкониятларини рўёбга чиқаришни таъминлайдиган муносиб турмуш шароитини яратишдан иборат»¹². Демакки, ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисоди бир вақтнинг ўзида ҳам бозор, ҳам ижтимоий муносабатлардир.

У иқтисодий ривожланишда бозор механизмининг самарали бўлишини назарда тутса, ижтимоий соҳада аҳолини турмушини юқори даражада таъминлайдиган бўлишига йўналтирилишини кўзда тутати. Ижтимоийлик фақат шу билан чекланмайди, бу ерда инсон фаолияти, унинг омилкорлиги, ташаббускорлиги ва ақлий ижодни, умуман, маънавий имкониятларини рўёбга чиқариш омилларини яратиш асосида табиат томонидан инсонга берилган барча имкониятни, қобилиятни тўлиқ намоён этилиши ҳам, асосий масала эканлиги ҳисобга олиниши зарур. Бунинг учун мамлакатда соғлом муҳитни яратиш ва фуқароларга ҳар томонлама шарт-шароитларни яратиш, сиёсий эркинлик бериш орқали

мақсадга эришилиши ҳисобга олиниши кераклигини назарда тутиш лозим эди. Шунинг учун ҳам беш тамойилнинг биринчиси иқтисодиёт сиёсатдан устун бўлиши ва ҳар қандай мафкурадан ҳоли бўлиши масаласини қўйилиши тоталитар жамиятда узоқ йиллар яшаган халқ учун ўта муҳим долзарб масала эди.

Чунки фуқаролар вужудига сингиб кетган мафкуравий чеклашлар, тўсиқлар руҳий ҳолатидан чиқиш зарур эди. Уларга иқтисодий, сиёсий эркинлик берилганлигига ишонтириш ва ўз манфаатини ўйлаган ҳолда жамият манфаати учун хизмат қилиш зарур эканлигини тушуниб олишлари муҳим ҳолатдир. Фақат ана шундай сиёсат юритиш орқали халқни тоталитар тузумнинг мафкуравий ботқоғидан суғуриб олиши ва иқтисодий эркинлик кўникмасини пайдо қилиш мумкинлиги эътиборга олинди.

Ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиёти инфраструктурасини яратишнинг комплекс режаси беш тамойилда ўз аксини топар экан, ижтимоий ҳаётни энг майда элементлари ҳам ҳисобга олинди. Шунинг учун ҳам беш тамойилда илгари сурилган қоидаларни таҳлил этар эканмиз, бу тамойиллардан бирини олдинга, тиккинчисини кейинги ўринга қўя олмаймиз. Чунки кучли ижтимоий сиёсат ўтказиш тамойилга бошқа барча қоидалар бўйсундирилган ҳолда барча ижтимоий вазифалар ҳал этилиши, ижтимоий ҳимоялаш соҳасида қатъий кафолатларни вужудга келтириш кўзда тутилди.

Ижтимоий жиҳатдан йўналтирилган бозор иқтисодиётини йўлини танлашдан кўзланган мақсад аҳолини энг камбағал, муҳтож табақаларига иқтисодий мадад бериш орқали фуқаролар осойишталиги ва миллатларaro тотувликни таъминлаш, ислоҳотларни муваффақиятли амалга оширишнинг кафолати бўлиб қолиши ҳисобга олинди.

Ижтимоий ҳимоя чораларини кўриш — бу Ўзбекистонни бозор иқтисодиётига ўтиб боришидаги вақтинчалик чора, деб қаралмасдан, доимий узлуксиз бўлишлигини таъминлаш кўзда тутилган. «Бозор томон ҳаракат қилинган сари, ижтимоий сиёсатнинг устувор жиҳатлари, аҳолига ижтимоий мадад бериш ва уни ҳимоя қилиш чоралари ҳам ўзгариб боради. Ислоҳотларнинг турли босқичларига ижтимоий сиёсатнинг ўзига хос қоидалари мос келади».

Бозор муносабатларининг вужудга келтиришнинг дастлабки босқичларида «нархларни эркинлаштирилиши ва пулнинг қарзсизланиш даражасининг ортиб бориши муносабати билан даромадларининг энг кам ва ўртача даражасини мунтазам ошириш ижтимоий ҳимоялаш чора-тадбирлари тизимидаги энг устун йўналишларида бири бўлиб келди ва шундай бўлиб қолади. Бу йўналиш аҳолининг истисносиз барча табақаларини қамраб олади ва ислохотларнинг биринчи босқичи давомида кенг миқёсда қўлланилади»¹³.

Аҳолининг энг кам даромадли табақаларига — ногиронларга, нафақадорларга, кўп болали ва кам таъминланган оилаларга, ўқувчи-ёшларга, яъни энг қийин аҳволга тушиб қолган одамларга амалий ёрдам кўрсатиш, ижтимоий ҳимоялаш тизимининг асосий йўналиши бўлиб қолмоқда. Ижтимоий ҳимояга муҳтож одамлар давлат назаридан четда қолмаслик учун, одамларнинг моддий аҳолини яхшилаш учун бир қатор жамоат ташкилотлари ва хайрия ташкилотлари ташкил этиш кўзда тутилган. Нодавлат ташкилотлари ва хайрия ташкилотларини тузрилиши ўзига хос бир миллий анъаналардан, яъни ўзбек халқи қадимдан меҳр-шавкатли бўлганлигини, доимо муҳтож инсонга ёрдам кўрсатиб келганлигини бир намунаси сифатида ҳам қараш мумкин.

«Наврўз», «Маҳалла», «Соғлом авлод» ва бошқа қатор жамғармалар ташкил топиб, аҳолини ижтимоий ҳимоялашда давлат томонидан берилаётган моддий ёрдамга қўшимча равишда аҳолининг муҳтож қатламларини ҳимоялашда намунали ишларни амалга ошириб келмоқда.

1992—1999 йиллар мобайнида иш ҳақи ва пенсияларнинг энг кам миқдори бир неча бор оширилди, уларнинг энг кам миқдори бу даврда 428 баробардан 1230 баробар кўпайтирилди. Пенсияларнинг ижтимоий аҳолини ҳисобга олиб, энг кам пенсиянинг мутлақ миқдори иш ҳақининг энг кам миқдоридан ошиқроқ бўлиши йўли муттасил ўтказилиб келинмоқда. Масалан, ҳозирги вақтда иш ҳақининг энг кам миқдори 1999 йил 1 январдан бошлаб, 1320 сўм бўлгани ҳолда, қариллик пенсиясининг энг кам миқдори 2520 сўмни ташкил этмоқда, ногиронларнинг пенсиясининг энг кам миқдори 1530 сўмни ташкил этади.

Мамлакатимизда иш ҳақи масаласида ҳам ижтимоий ҳимоя воситаларининг бири сифатида иш ҳақи

ҳам интенсив ошириб борилмоқда. «Иш ҳақини ошириш билан бирга, барча тоифадаги мактабларнинг муаллимлари, болалар уйлари, мактабгача ва мактабдан ташқари муассасалар тарбиячилари, олий ва ўрта махсус ўқув юртларининг профессор-муаллимлари ва илмий ходимлари, ижодий ва тиббий ходимларни ижтимоий ҳимоялаш ва уларга қўшимча моддий неъматлар — квартира ҳақи ва коммунал тўловлар соҳасида имтиёзлар берилди, яқка тартибда уй-жой қуриб олиш учун ер участкалари биринчи навбатда ажратиладиган бўлди ва ҳоказо»¹⁴.

Талаба ва ўқувчи-ёшларни ижтимоий ҳимоясига алоҳида эътибор берилиши ёш давлатимизнинг бозор иқтисодиётига ўтиш шароитида диққатга, алоҳида эътиборга лойиқ ишдир. Мамлакатимиз ёшларни ишдан ажралган ҳолда ўқиб, билим олишлари учун зарур моддий шарт-шароит яратишга алоҳида диққат ажратмоқда. Олий ўқув юртлари талабаларининг, техникумлар ва ҳунар-техника билим юртлари ўқувчиларининг, аспирантларнинг стипендиялари бир неча маротаба оширилиши билан бирга, жамият транспортларидан фойдаланишлари учун алоҳида имтиёзлар берилиши, узоқдан марказий шаҳарларга келиб таълим олаётган талабаларнинг йилига икки маротаба имтиёзли йўл ҳақи тўловларини жорий этилиши, ётоқхоналар билан таъминлашда ётоқхона ҳақини рамзий маънода жуда оз миқдорда тўлаш имтиёзини берилиши, буларни ҳаммаси энг ривожланган мамлакатларда ҳам йўқлигини ҳисобга олсак, давлат томонидан ижтимоий ҳимояни қанчалик юксак ва кучли даражада қўйилганлигига таҳсинлар ўқисак арзийди.

Бозор иқтисодиёти муносабатларига ўтиш даврининг иқтисодий ислохотлари мамлакатда амалга оширилаётган сиёсий-таркибий ўзгаришлар билан ҳамоҳанг монан келишлигини миллий давлатчилик хусусиятларимизга мослашиб бораётганлиги иқтисодий ва сиёсий ислохотларнинг муваффақиятининг бир омили сифатида намоён бўлмоқда. Биз орзу қилаётган одил фуқаролик жамиятининг табиатига мос келишлигини таъминлаш мақсадида ижтимоий ҳимоянинг янги тизимларини шакллантиришга ҳаракат қилинмоқдаким, бу шарқ халқларига, хусусан, Ўзбекистон халқининг тарихий тараққиёти жараёнида орттирган ҳаётий тажрибаларига монанд келмоқда.

«Биз,— деб ёзди юртбошимиз,— ижтимоий ҳимоялашнинг асоссиз тенглаштириш тизимидан қатъиян воз кечиб, Шарқда минг йиллар давомида қарор топган маънавий-ахлоқий қадриятларга, турмуш тарзи ва дунёқараш хусусиятларига мувофиқ келадиган ўз йўлимизни танлаб олдик.

Шунга биноан 1994 йилда Ўзбекистонда аҳолини ижтимоий ҳимоялаш тизими тубдан ўзгартирилди. Ижтимоий кўмак беришнинг мутлақо янги илғор тизими шакллантирилди. Бу эса ижтимоий ислохотлар соҳасидаги иқтисодий ўзгаришлар биринчи босқичининг энг муҳим якуни бўлди.

Ҳозирги тизимнинг моҳияти шундан иборатки, мамлакатимизнинг келажаги ҳисобланмиш болалар ва кам даромадли оилалар бу ёрдамдан баҳраманд бўлувчи асосий кишилар бўлиб қолади. Энди ҳамма нафақалар ва моддий ёрдам фақат оила орқали етказиб берилмоқда. Шу тариқа ижтимоий кўмак беришнинг ҳозирги тизимида оила асосий мавқега эга бўлиб қолади. Бундай ёндашув умуминсоний қоидаларга, миллий анъаналарга ва руҳиётга мос келади, фуқаролар жамиятининг ижтимоий ташкилоти тизимида оила эгаллайдиган ўринга мувофиқ келади»¹⁵.

Ижтимоий ҳимояни янги тартибига кўра фарзанд туғилганда, бир йўла бериладиган тўловлар сақланиб қолиш билан бирга, бу нафақани миқдори кўпайтирилди. Оналарнинг болага қарашлари учун белгиланган декрет муддати узайтирилди. Энг муҳими, бу нафақадан ишловчи оналар ҳам, ишламайдиган оналар ҳам баҳраманд бўладиган бўлди. Болаларга бериладиган тўловлар тизими такомиллаштирилди. Болаларга бериладиган йигирмадан зиёд турли нафақалар ўрнига 1994 йилнинг сентябридан бошлаб, барча болали оилалар учун ягона нафақа жорий этилди.

«Шуни таъкидлаш зарурки,— деди Ислом Каримов.— 16 ёшгача болалари бўлган оилалар учун нафақалар ота-онасининг ва, умуман, оиласининг даромадлари миқдоридан қатъий назар, барча оилаларга тўлана бошланади. Бошқача айтганда, 16 ёшгача бўлган болалар турли дастлабки омиллар ва сабаблардан қатъий назар, тўғридан-тўғри давлат ёрдами бериладиган объектга айланиб бормоқда»¹⁶.

Ўзбекистонда ижтимоий ҳимояни янада самаралироқ бўлиши учун янги-янги тизимлари жорий этилмоқда. Сўнгги пайтларда аҳолининг ижтимоий ночор қат-

ламларига оила орқали бериладиган нафақаларнинг янги тизими жорий этилди.

Фуқаролик жамиятининг моҳиятидан келиб чиқиб, ҳамда миллий руҳият ва тарихий анъаналаримизга содиқ қолган ҳолда ижтимоий жиҳатдан энг ночор оилаларни маҳалла қўмиталари орқали аниқлаш ва уларга муайян моддий ёрдам бериш шакли жорий этилди. Чунки маҳаллани ҳар бир аъзосини ижтимоий аҳволи маҳалла аъзоларига маълум. Ижтимоий ҳимоя ўз эгасини тўғри топишининг энг муҳим тизими маҳалла бўлиб қолмоқда.

Хулоса қилиб айтилганда, Ўзбекистон Республикасининг ички сиёсатидаги ижтимоий ҳимоянинг устуворликка эга бўлиши Президент Ислом Каримовнинг илгари сурган қуйидаги сермазмун илмий концепциясига асосланганлигидир:

«Ижтимоий» бирдамликни таъминлаш-ижтимоий зиддият ва тенгсизликларнинг ўзларини адолатсиз равишда ҳамма нарсадан бебаҳра бўлиб қолган ёки ҳақ-ҳуқуқлари камситилган деб ҳисобловчи бутун-бутун аҳоли гуруҳлари ва табақалари вужудга келадиган даражага бориб етмаслигига эришиш демакдир.

Гап ижтимоий ҳимоя тизимининг устуворлиги ҳақида борар экан, бунда энг аввало бозор иқтисодиётини барпо этиш биз учун бирдан-бир мақсад эмаслиги назарда тутилади. Ислоҳотларнинг мазмуни ва мақсади: Ўзбекистоннинг ҳар бир фуқароси миллати, дини ва маслагидан қатъий назар, шахс сифатида намоён бўлиши, ўз қобилиятини, истеъдодини намоён этиш, ўз ҳаётини яхшироқ, муносиброқ, маънавий байроқ қилиш имкониятига эга бўладиган зарур шартларни яратишдан иборатдир.

Иқтисодий сиёсатнинг марказига халқ манфаатини яхлит тарзда тўйилиши ва инсонни иқтисодий камситилишга йўл бермаслик сиёсатига устуворлик берилиши, инсонни ҳар томонлама, яъни маънавий, моддий баркамол бўлиши учун, ҳамма учун тенг бўлган шарт-шароитни яратиб берилиши Ўзбекистон давлатининг буюклигидан даракдир.

Чунки инсонни эъзозлаган ҳар қандай давлат ўз халқини эъзозига сазовор бўлсагина, унинг келажаги буюк бўлиши табиийдир.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РУИХАТИ

- ¹ И. А. Қаримов. «Ўзбекистон иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш йўлида». Т., «Ўзбекистон», 1995 йил. 210—212-бетлар.
- ² И. А. Қаримов. «Ўзбекистон иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш йўлида». Т., «Ўзбекистон», 1995 йил. 212-бет.
- ³ И. А. Қаримов. «Ўзбекистон — бозор муносабатларига ўтишининг ўзига хос йўли». Т., «Ўзбекистон», 1993 йил. 16-бет.
- ⁴ И. А. Қаримов. «Ўзбекистон XXI аср бусағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари». «Ўзбекистон», 1997 йил. 87-бет.
- ⁵ Ш. Шарифходжаев. «Истиқлол истак болалари». Т., «Ўзбекистон», 1994 йил. 20-бет.
- ⁶ И. А. Қаримов. «Ўзбекистон — бозор муносабатларига ўтишининг ўзига хос йўли». Т., «Ўзбекистон», 1993 йил. 25-бет.
- ⁷ А. Қодиров, А. Турсунов, У. Турғунов. «Иқтисодий назарияси». Т., Тошкент Давлат Техника Университети, 1997 йил. 63-бет.
- ⁸ А. Қодиров, А. Туреунов, У. Турғунов. «Иқтисодий назарияси». Т., Тошкент Давлат Техника Университети, 1997 йил. 63-бет.
- ⁹ И. А. Қаримов. «Ўзбекистон — бозор муносабатларига ўтишининг ўзига хос йўли». Т., «Ўзбекистон», 1993 йил. 21-бет.
- ¹⁰ Уша жойда, 26-бет.
- ¹¹ И. А. Қаримов. «Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тарққиёт йўли». Т., «Ўзбекистон», 1992 йил. 43-бет.
- ¹² И. А. Қаримов. «Ўзбекистон — бозор муносабатларига ўтишининг ўзига хос йўли». Т., «Ўзбекистон», 1993 йил. 73-бет.
- ¹³ И. А. Қаримов. «Ўзбекистон — бозор муносабатларига ўтишининг ўзига хос йўли». Т., «Ўзбекистон», 1993 йил. 77-бет.
- ¹⁴ И. А. Қаримов. «Ўзбекистон иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш йўлида». Т., «Ўзбекистон», 1995 йил. 126—127-бетлар.
- ¹⁵ И. А. Қаримов. «Ўзбекистон иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш йўлида». Т., «Ўзбекистон», 1995 йил. 131—132-бетлар.
- ¹⁶ И. А. Қаримов. «Ўзбекистон иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш йўлида». «Ўзбекистон», 1995 йил. 133-бет.

11-мавзу

КУП УКЛАДЛИ ИҚТИСОДИЁТ, МУЛҚДОРЛАР СИНФИНING ШАКЛЛАНИШИ: ЯҚУНЛАР, МУАММОЛАР, ВАЗИФАЛАР

РЕЖА:

1. Бозор муносабатларига ўтишнинг ҳуқуқий асосларини яратилиши ва мулкни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштирилиши.

2. Кўп укладли иқтисодиётнинг барпо этилиши, мулкдорлар синфининг шаклланиши.

3. Иқтисодий ислоҳотлар иккинчи босқичининг устувор йўналишлари:

а) Макроніқтисодий барқарорликка эришиш — иқтисодий ислоҳотларнинг устувор вазифаси эканлиги;

б) Аграр ислоҳотларни чуқурлаштириш. Аҳолини ижтимоий ҳимоялашни кучайтиришга асосий эътиборни қаратиш.

Бозор муносабатларига ўтиш маъмурий-буйруқбозлик тизимининг бутун ҳуқуқий асосларини ўзгартириш, бозор иқтисодиёти муносабатларининг ишлаш механизмларини таъминлаб берувчи қонунчилик базасини яратиш объектив ва зарурий тақозога айланади. Ўзбекистон Республикаси бозор муносабатларига ўтиш сари йўл тутар экан, энг аввало, янги қонунчилик муаммосини ҳал этишдан, зарур ҳуқуқий омилларни шакллантиришдан бошлади.

«Ижтимоий йўналтирилган маданий-маърифий бозор хўжалигини тегишли равишда ҳуқуқий жиҳатдан таъминламасдан туриб бундай хўжаликни шакллантиришни тасаввур қилиб бўлмайди. Шу билан бирга янги қабул қилинаётган қонун ҳужжатларида аҳолининг кундалик турмушига сингиб кетган халқ анъаналари, урф-одатлари, шахслараро ва миллатлараро муомала ҳамда диний эътиқодларнинг асирий тарихидан мерос қилиниб олинган, умуминсоний қадриятларга, одамларнинг ҳуқуқ ва эркинликларига зид бўлмаган ахлоқий нормалар албатта акс эттирилиши керак»¹, деган ғояни Президент ўртага ташлади.

Ўзбекистонда ислохотларнинг бошиданоқ зарур ҳуқуқий асосларни шакллантиришга, тегишли бўлган қонунлар ва меъёрий ҳужжатларни қабул қилмасдан амалда ислохотларни ўтказиш учун ишончли кафолат яратмай туриб фуқароларни бозор инфраструктураси сари етаклаб бориш мушкул бўлиб, фуқароларда ишончсизлик туғдирар эди.

Тубдан янги, замонавий сиёсий, иқтисодий ва ҳуқуқий муносабатларни ифодаловчи янги қонунлар мажмуи ҳуқуқий демократик давлатга асос бўла оладиган ҳуқуқий асосни қабул қилишга киришилар экан, Ўзбекистонда қарор топган энг муҳим ва асосий ҳуқуқий қондаларидан бири мулкчилик ҳуқуқининг тикланиши ва унинг турли-туман шаклларида намоён бўлишини Ўзбекистон Республикаси Конституциясида ўз ифодасини топганлигидир.

«Бозор муносабатларини ривожлантиришга қаратилган Ўзбекистон иқтисодиётининг негизини хилма-хил шаклларидаги мулк ташкил этади. Давлат истеъмолчиларнинг ҳуқуқий устунлигини ҳисобга олиб иқтисодий фаолият, тадбиркорлик ва меҳнат қилиш эркинлигини, барча мулк шаклларининг тенг ҳуқуқлигини ва ҳуқуқий жиҳатдан баб-баробар муҳофаза этилишини кафолатлайди.

Хусусий мулк бошқа мулк шакллари каби даҳлсиз ва давлат ҳимоясидадир. Мулкдор фақат қонунда назарда тутилган ҳолатларда ва тартибдагина мулкидан маҳрум этилиши мумкин»³ дейилади.

Республика иқтисодиётининг ҳуқуқий асосларини белгилаб берувчи, бу конституциявий тамойил Президентнинг қатор фармонларида, қонунларида, ҳукумат фармойишларида ва бошқа қатор меъёрий ҳужжатларида янада такомиллаштирилган ва ривожлантирилиши асосида янги иқтисодий муносабатларга, энг аввало, мулкчилик муносабатларига асос яратадиган қонунлар мажмуини шакллантиришга йўналтирилганлигидир. Бундай қонунлар жумласига мулкчилик тўғрисидаги, ер тўғрисидаги, мулкни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш тўғрисидаги, ижара тўғрисидаги, давлат уй-жой фондини хусусийлаштириш тўғрисидаги ва бошқа қонунларни киритиш мумкин.

Ўзбекистон Олий Мажлиси иқтисодиёт соҳасига тегишли бўлган, иқтисодий муносабатларни шакллантиришнинг ҳуқуқий негизини ташкил этадиган 100 га яқин асосий қонун ҳужжатларини қабул қилади. Бу

қонунлар бир неча йўналишлар бўйича иқтисодий ислохотларнинг ҳуқуқий асослари вужудга келди.

Биринчи йўналиш — Ўзбекистоннинг давлат мустақиллигини ва иқтисодий эркинлигининг ҳуқуқий асосларини яратиш, давлат бошқарувини тартибга солувчи қонунлар қабул қилинди. Бу йўналиш доирасида «Ўзбекистон Республикасининг давлат мустақиллиги асослари тўғрисида»ги Қонун, «Ер ости бойликлари тўғрисида», «Ўзбекистон Республикаси Маҳкамаси тўғрисида», «Маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисида» ва бошқа Қонунлар қабул қилинди.

Бу қонунларда республика ва маҳаллий бошқарув тизимларининг вазифалари аниқ белгиланди. Демократик фуқаролик жамиятининг моҳиятини тўлдирувчи фуқароларнинг ўз-ўзини бошқариш усули бўлган маҳаллалар қайта тикланди.

Иккинчи йўналиш — мулкчилик муносабатлар масаласига туб ва изчил ўзгаришлар киритди. Бундай қонунлар сирасига мулкчилик тўғрисидаги, ер тўғрисидаги, давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш тўғрисидаги, ижара тўғрисидаги, давлат уй-жой фондини хусусийлаштириш тўғрисидаги ва бошқа қонунларни киритиш мумкин.

Бозор муносабатларининг асослари ва зарур шарт-шароитлари бўлган кўпукладли иқтисодиётнинг шакллантиришга кафолат берувчи барча қонунлар ва меъёрий ҳужжатлар вужудга келтирилди. Собиқ Иттифоқ республикалари орасида биринчиликдан бўлиб, Ўзбекистон хусусий мулкчилик ҳуқуқини эътироф этди ва мулкчиликнинг ҳамма шакллари учун тенг шарт-шароитлар яратиб берди.

Учинчи йўналиш — хўжалик юритишнинг янги механизмлари ва ижтимоий қурилиш шаклларидаги ўзгаришлар учун тегишли бўлган шарт-шароитлар яратиш. Бу йўналиш корхоналар ва ташкилотлар, янги бозор инфраструктурасини вужудга келишини таъминлайдиган хўжалик фаолиятининг ҳамма томонларини тартибга солувчи қонунлар ва меъёрий ҳужжатларнинг улкан мажмуидан иборат бўлди.

Энг муҳими, иқтисодиётнинг турли соҳаларида хўжалик юритаётган субъектларнинг ҳуқуқ ва иқтисодий эркинлик борасидаги мақомини белгилаб берадиган қонунлар қабул қилинди. Жумладан, корхоналар ҳақидаги, тадбиркорлик тўғрисида, кооперация ҳақидаги, деҳқон хўжалиги ҳақидаги, хўжалик уюшмалари ва шир-

катлар ҳақидаги Қонунлар шулар жумласига киради. Бу қонунларда республикада янги хўжалик механизмлари таъминлари биринчи марта акс этган бўлиб, улар иқтисодий манфаатга, фаолиятдан келадиган фойдага ва унинг натижалари учун масъулиятга асосланган.

Бу қонунларнинг ҳаётга тадбиқ этилиши билан корхоналарнинг ташкилий-ҳуқуқий масалалари ҳам ўзгарди, ўз тури ва фаолиятига, бошқарувни ташкил этиш тизимига анча мос келадиган бўлди.

Бозор инфраструктурасининг вужудга келиши ва фаолият кўрсатиш жараёнларини тартибга солишни таъминлайдиган қонунчилик меъёрлари фаол шаклланди. Уларнинг асосий қондалари банклар ва банк фаолияти тўғрисидаги, суғурта тўғрисидаги, биржалар ва биржа фаолияти тўғрисидаги, аудиторлик фаолияти тўғрисидаги, қимматли қоғозлар ва фонд биржаси тўғрисидаги ва бошқа қонунларда ўз аксини топди. Ушбу қонунлар қабул қилиниши билан республикада бозор механизмини вужудга келтириш ривожлантириш учун мустаҳкам ҳуқуқий пойдевор яратилди.

Халқ хўжалигида якка ҳокимликга (монополияга) асосланган фаолиятни чегараловчи, корхоналарни синиш (банкрот)ини тан олиш тартибларини қоидалаштирувчи қонунчилик ҳужжатларининг қабул қилиниши бозор муносабатларининг қарор топишида қатта аҳамият касб этади. Барча мунозарали, жанжалли масалалар суд орқали ҳал этилиши учун тўлиқ ҳуқуқий асос вужудга келди. Иқтисодиёт билан боғлиқ бўлган барча жанжалли масалаларни ҳал қилувчи Ўзбекистон Республикасининг Хўжалик процессуал кодекси қабул қилинди ва Хўжалик суди ташкил топди.

Тўртинчи йўналиш — Ўзбекистон халқаро муносабатларда тенг — ҳуқуқий субъект эканлигини белгилайдиган ҳуқуқий меъёрларни яратилишидир, яъни ташқи иқтисодий фаолиятга тегишли бўлган қонунлар.

Республика иқтисодиётига хорижий инвестицияларни кенг жалб этишни таъминлайдиган, хорижий инвесторларнинг манфаат ва ҳуқуқларини ҳимоя қилишга ишончли кафолат яратадиган қонунларнинг қабул қилиниши, Ўзбекистоннинг иқтисодий тараққиётида алоҳида ўринга эгадир.

Бешинчи йўналиш — инсонларнинг ишончли конституцион ва юридик ҳуқуқларини, ижтимоий кафолатлари-

ни ва аҳолини ижтимоий қўллаб-қувватлашни таъминлайдиган қонунларни ишлаб чиқиши бўлди.

Аҳолини иш билан таъминлаш тўғрисидаги, ногиронларни ижтимоий ҳимоя қилиш тўғрисидаги, давлат ёшлар сиёсати асослари ҳақидаги, виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида қабул қилинган қонунлардир.

Жамиятни янги босқичга ва янги муносабатларга ўтиш жараёнида қабул қилинган ушбу қонунлар бозор инфраструктурасини вужудга келишига катта имкониятлар, шарт-шароитлар яратиш билан бирга сиёсий тузумнинг ҳақиқий демократик қоидалар ва ижтимоий кафолатлар билан ҳуқуқий алмашувини ҳуқуқий алмашув жараёнининг мустаҳкам қонуний асосларини яратади, одамларда руҳий ишонч кайфиятини туғдириб, бозор инфраструктураси томон ишонч билан бориш кераклигини кўрсатади.

Мулкчилик масаласини ҳал қилиш бозорни вужудга келтириш қаратилган бутун тадбирлар тизимининг тамал тоши бўлиб хизмат қилади. Бу масала социалистик тузумдан кейин бозор муносабатлари йўлини танлаган, мамлакатларда катта аҳамиятга эга бўлган долзарб масаладир. Худди шу масалани ҳал қилиш билан янги жамият, янги иқтисодий муносабатлар пойдевориغا биринчи ғишт қўйилади⁴, Ўзбекистонда бозор муносабатларини ривожлантиришга қаратилган иқтисодиётни асосини турли шакллардаги мулкчилик ташкил этиши Ўзбекистон Республикаси Конституциясида аниқ белгилаб берилган.

Ўзбекистон иқтисодиётининг ривожланишига таъсир кўрсатадиган, халқни моддий манфаатларига хизмат қиладиган ҳар қандай мулкчиликнинг мавжуд бўлиши учун шароит яратилди. Лекин мулкчиликнинг турли шаклларини вужудга келишини таъминлаб берувчи омиллар, тажрибалар ўрганилди, таҳлил қилинди ва Ўзбекистон бозор муносабатларига ўтишининг ўзи ишлаб чиққан модели хусусиятларини ҳисобга олиб, хусусийлаштиришни амалга ошириш ва мамлакатда кўп укладли иқтисодиётни шакллантиришга принципиал ёндашувларни ишлаб чиқди. Гап шундаки, «энг аввало, чет эллик экспертлар зўр бериб қабул қилдиришга урингандек чек воситасида хусусийлаштириш ғоясидан воз кечдик. Ижтимоий адолат принципи таъминланишига урғу бериб, ғояни жозибадор қилиб кўрсатиш йўлидаги барча интилишларга қарамай, у биз учун бир

қанча сабабларга кўра мақбул бўлмади»⁵. Шунинг учун ҳам мулкчиликни турли шаклларини вужудга келтиришда Ўзбекистон ўз йўлини ишлаб чиқди. Бу йўлга кўра, давлат мол-мулки фақат янги мулкдорга сотиш йўли билан мулкчиликнинг бошқа шаклларини вужудга келиши таъминланади. Бундан ижтимоий инфраструктура ва экологик воситалари мустасно бўлди.

Ўзбекистонда хусусийлаштиришнинг муҳим хусусияти шунда бўлдики, у аниқ дастурга асосланган ҳолда босқичма-босқич амалга ошириш режалаштирилди. Давлат ҳар бир босқич учун хусусийлаштириш соҳасидаги асосий устуворликларни аниқлаб бердик. «Дастлабки босқичда хусусийлаштириш жараёни умумий уй-жой фондини, савдо, маҳаллий саноат, хизмат кўрсатиш корхоналарини, ҳамда қишлоқ-хўжалик маҳсулотларини тайёрлаш тизимини, хуллас, «кичик хусусийлаштириш»ни қамраб олди. Енгил маҳаллий саноатга, транспорт ва қурилишга, бошқа тармоқларга қарашли айрим ўрта ва йирик корхоналар кейинчалик сотиб олиниш ҳуқуқи билан кўпроқ ижара корхоналарига, жамоа корхоналарига, ёпиқ типдаги акциядорлик жамиятларига айлантирилди. Пайлар (акциялар)нинг назорат пакети давлат ихтиёрида сақланиб қолинди. Мазкур босқичда хусусийлаштириш жараёнининг ўзидаёқ мулкни давлат тасарруфидан чиқариш механизми ишлаб чиқилди ва созланди. Мулкни давлат тасарруфидан чиқаришга муносабат ва психология ўзгариб борди»⁶.

Хусусийлаштиришнинг яна бир хусусияти мулкни давлат тасарруфидан чиқариш чоғида аҳоли учун социал кафолат яратилди. Фуқароларни мулкдан ўз улушларини олишда тенг ҳуқуқлиги таъминланди, бир қатор имтиёзлар яратилди. Масалан, хусусийлаштирилаётган корхона ўз ходимларига акцияларни имтиёзли шартлар билан сотди. Янги мулк эгасига эскирган асосий фондлар, ҳамда инфраструктура объектлари бепул берилди. Қишлоқ хўжалигида ҳам давлат хўжаликларининг мол-мулки, фермалар, боғлар ва узумзорлар имтиёзли шартлар асосида хусусийлаштирилмоқда. Хусусийлаштирилган объектларни иқтисодий ривожланишини ҳисобга олиб, соғлиқ тўлашда ҳам айрим имтиёзлар белгиланди.

Ўзбекистонда хусусий мулкчиликни қарор топиши учун, яъни хусусий секторни ривожланиши, давлат ишлаб чиқариши билан рақобат қила олиш даражасига

етиши учун барча шарт-шароитлар ва имтиёзлар яратилди.

Иқтисодиётнинг турли соҳаларида мулкни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш бўйича 20 дан ортиқ давлат дастури қабул қилиниб, амалга оширилиши натижасида ислохотларни биринчи босқичда мўлжалланган хусусийлаштириш, 1994 йилдаёқ муваффақиятли тугалланди. Ишлаб чиқаришни баъзи тармоқларида асосан савдо-сотик ҳажми ва умумий овқатланиш ялпи маҳсулотининг 82 фоиздан ортиқроғи давлатга қарашли бўлмаган секторга тўғри келмоқда. Тармоқлар бўйича қабул қилинган хусусийлаштириш дастурига мувофиқ, «Маҳаллий саноат» корпорацияси тизимидаги корхоналарнинг кўпчилиги, «Ўзбексавдо», «Ўзбекбирлашув» ва «Ўзмаишийуюшма» ассоциациялари қайта ташкил қилинди. Хусусийлаштирилган савдо ва хизмат кўрсатиш соҳаси объектларининг иш тажрибаси бу объектлар ҳақиқий хўжайинга эгри бўлганидан кейин хизмат кўрсатиш маданияти кескин ошганлигидан, товарлар ва хизматлар тури кенгайганидан, хизмат жойда капитал ва жорий таъмирлаш ишлари амалга оширилганлигидан далолат бермоқда»⁷.

Мулкни давлат тасарруфидан чиқариш, хусусийлаштиришдан олинган маблағ ҳисобидан хусусий сектордаги ишлаб чиқариш корхоналарини янги техника ва технология билан жиҳозлашлари учун аниқ лойиҳаларни амалга оширишлари учун давлат хусусий корхоналарга кредитлар беришни йўлга қўйдиким, бу хусусий секторни йиллик ишлаб чиқаришдаги улушини янада оширишга олиб келмоқда.

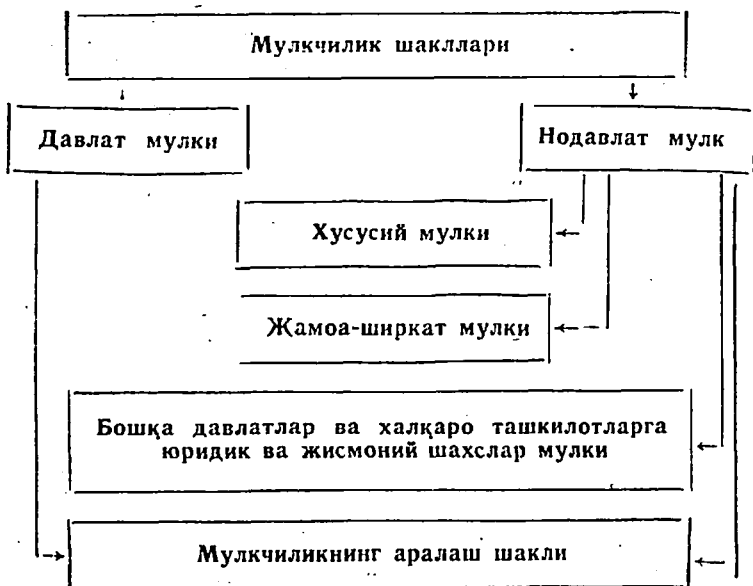
Давлат мулкни хусусийлаштириш бошланган даврдан бери 1994 йил охиригача 54 мингга яқин корхона ва объект давлат тасарруфидан чиқарилди. Шуларнинг 18,4 мингтаси хусусий мулкка ўтди, 26,1 мингтаси акциядорлик, 8,7 мингтаси жамоа, 661 таси ижара корхоналарига айланди. Хусусийлаштирилган корхоналар негизида чет эл капиталини жалб қилиш йўли билан қўшма корхоналар тузилмоқда. Ҳозирги пайтда ҳар уч корхонанинг иккитаси мулкчиликнинг давлатга қарашли бўлмаган шаклига эга. 1994 йилда ялпи ижтимоий маҳсулотнинг деярли ярми иқтисодиётнинг давлатга қарашли бўлмаган секторидан ишлаб чиқарилди.

Мулкни давлат тасарруфидан чиқариш, мулкчиликни турли формаларини вужудга келишини қўллаб-қувватланиши ва шарт-шароитлар яратилиши, ҳамда дав-

лат томонидан маънавий-моддий кўмак берилиши асосида мамлакатимизда мулкчиликнинг турли шакллари қарор топиб, ривожланиб бормоқда.

Мулкчиликнинг шакллари:

1-чизма⁸.



Мулкчиликнинг турли шакллари қарор топиши ва мулкдорлар қатламини шаклланишида кичик бизнесни ривожланиши учун катта омил бўлди. Ўзбекистон собиқ Иттифоқ республикалари орасида биринчи бўлиб кичик бизнесни рағбатлантирди. 1990 йилдаёқ Президент И. Каримов фармони билан Ташкент ва Самарқанд шаҳарларида кичик хусусий корхоналар рўйхатдан ўтказила бошлаган эди.

Бундан илҳомланган Ўзбекистон аҳолисининг кўпгина қисми тадбиркорлик билан шуғуллана бошладилар. 1994 йил 200 минг тадбиркорлар шахсий (индивидуал) меҳнат фаолиятини кўрсатиш тўғрисидаги гувоҳнома (патент)ларига эга бўлдилар. 20 мингга яқин фермерлар қишлоқ хўжалигида фаолият кўрсата бошладилар. 1994 йилнинг ўзидаёқ Ўзбекистонда 2,5 мил-

лион меҳнатга яроқли кишилар нодавлат секторида фаолният кўрсата бошлаган бўлсалар, 1995 йили 4 миллионга етди.

1991 йил 6 июнда Ўзбекистон тадбиркорлар иттифоқи ташкил топди. Тадбиркорлар иттифоқи чет эл иқтисодий жамиятлар ва турли фондлар билан алоқаларини ўрнатдилар. Жумладан, Карла Дуйерберга жамияти билан, Конрад Аденауэр ва бошқалар билан.

Мулкни давлат тасарруфидан чиқариш, мулкдорлар синфини вужудга келишида кўплаб халқаро ташкилотлар, жумладан, ЮНИДО фаол қатнашмоқда. Унинг ёрдамида учта инкубатор ташкил этилди. Европа Ҳамжамияти Комиссияси Амалий алоқалар марказини ташкил этди. Немис техникавий кўмаклашув жамияти (ГГЦ) томонидан кичик ва ўрта бизнесни қўллаб-қувватлаш маркази очилди. Марказий Осиёдаги Америка тадбиркорлик фонди ва Марказий Осиё инвестиция фонди (Буюк Британия) фаол иш олиб бормоқда. Улар кенг қўллашда маслаҳат хизматини кўрсатмоқда ва кадрлар тайёрлашни ташкил этмоқда»⁹.

Кичик ва ўрта тадбиркорликни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаши, чет эл ишбилармонлари билан ҳамкорлик, яқиндан алоқалар ўрнатилиши муносабати билан Ўзбекистонда мулкчиликнинг нодавлат шакли анча тараққий этди ва уни аҳамияти ошди.

Иқтисодий ислохотларнинг биринчи босқичида мулкни давлат тасарруфидан чиқариш ва мулкдорлар синфини шакллантириш борасида Ўзбекистон қисқа давр ичида салмоқли натижаларга эришди. Бу жараён ислохотларни кейинги босқичларида ҳам давом этиб, такомиллашиб бориши кўзда тутилди.

Иқтисодий ислохотларни биринчи босқичида мамлакат қандай ютуқларни қўлга киритди?

Ўзбекистоннинг кўп миллатли халқи манфаатлари, миллий анъаналар ва маънавиятга мос келадиган сиёсий ва давлат тизимларини вужудга келтириш бобида дастлабки салмоқли қадамлар қўйилди.

Ижтимоий-сиёсий барқарорлик фуқаролар ўртасида тинчлик ва миллатлараро тотувлик яратилиши асосида, бозор иқтисодиёти талабаларига жавоб берадиган мулкчилик муносабатларига асос солинди, бошқарув таркибида ва хўжалик юритиш усулларида туб ўзгаришлар юз берди. Корхоналарнинг иқтисодий мустақиллигига эркинлик берилди, ташаббускорлик ва омилкорлик ривожлантирилди.

Мамлакатда иқтисодий тангликка, ишлаб чиқаришни орқага кетишига барҳам берилди. Иқтисодий ва ташкилий шарт-шароитлар вужудга келтирилди, миллий валюта — «сўм» — муомалага чиқарилди.

Аҳолини ижтимоий ҳимоялаш тизимида ижобий ўзгаришлар киритилди. Иқтисодиётда ва ижтимоий соҳада юз берган туб ўзгаришлар, унинг ўз тараққиётидан кейинги, сифат жиҳатдан янги босқичга ўтиш учун мустақкам шарт-шароитлар яратди.

Ислоҳотларнинг биринчи босқичида ижтимоий-сиёсий, иқтисодий, маънавий-руҳий, мафкуравий, ғоявий ва ижтимоий ҳаётни бошқа жабҳаларида катта ўзгаришлар ва ютуқлар қўлга киритилди. Жамиятни ислоҳ қилишнинг иккинчи босқичига изчил суратда қадам қўйди.

Ислоҳотларнинг ҳар бир босқичининг муддати муайян чегара билан ва қатъий режа билан белгиландими? Деган савол туғилди. Албатта, ҳар бир босқичнинг стратегик режаси қатъий бўлади. Лекин бозор иқтисодиётига ўтиб боришимиздаги йўлимизнинг фарқли хусусияти мавжуддир. Шу маънода юртбошимиз шундай дейди: «Биз ишлаб чиққан ислоҳотлар стратегияси — иқтисодиётни бошқа ҳолатига ўтказиш ва бозор муносабатларига ўтишнинг умумий мафкурасидир. Иқтисодий сиёсатни амалга оширишнинг тегишли шакл ва усулларини, уни амалга оширишнинг аниқ омиллари ва воситаларини ишлаб чиқишни талаб этувчи ўзига хос аниқ йўл-йўриқлари шакллантирилади.

Бизнинг бозорга ўтиш йўлимизнинг фарқ қилувчи хусусияти ҳам худди ана шунда бўлиб, бунда ҳар бир босқич охирига етгач, зарур шарт-шароитлар вужудга келтирилиши билан тараққиётнинг янги босқичига, янги поғонасига изчиллик билан ўтилади. Ҳар бир босқичнинг муддати муайян чегара билан белгиланмайди, улар мутлақо турлича бўлиши мумкин, аммо ҳал қилиниши лозим бўлган муаммолар кўламига боғлиқ бўлади»¹⁰.

Иқтисодий ислоҳотларни иккинчи босқичида мамлакатимиз бозор муносабатларига ўтиш тизимининг шакллантиришни тугаллаш, яъни бозор инфраструктурасини тўлиқ қарор топишини охирига етказиш стратегияси белгиланади. Ижтимоий ҳаётни ҳамма структураларида чуқур таркибий ўзгаришларни амалга ошириш ва иқтисодий ўсишни таъминлаш, ҳамда жаҳон иқтисодий

тизимига кенг миқёсида қўшилиш ва унда ўз мавқеларини мустақкамлаш босқичи тутилди.

Эндиликда бозор инфраструктурасини ривожлантириш, молия ва банк тизими фаолиятининг такомиллаштириш муҳим вазифа қилиб қўйилмоқда. Иқтисодиётни чин маъно эркинлаштириш учун кенг тармоқли бозор инфраструктурасини — тузилмаси — фондда ва улгурчи бозорлар, биржалар, кредит ва молия муассасалари тадбиркорликка хизмат қилувчи бошқа тузилмалар тўла куч билан ишлашни талаб этади.

Бугунги кунда республикамизда тадбиркорликка хизмат кўрсатувчи 30 дан ортиқ тижорат банклари, жўчмас мулк сотиш бўйича 220 дан ортиқ брокерлик идоралари, республика товар-хомашё биржасида ишлаётган 200 дан ортиқ брокерлик, қимматли қоғозлар бозорида даллолик қилаётган 300 яқин инвестиция даллолари, тадбиркорларнинг 1770 дан ортиқ кичик улгуржи савдо тармоқлари, аудиторлик фирмалари фаолият кўрсатмоқда.

Республикамиз банкларининг халқаро молия ташкилотлари билан алоқаларини кучайтириш жаҳон молия тизимини тажрибаларини олиб кириш ва банклар фаолиятида рақобатни кучайтириш мақсадида дунёнинг нуфузли банклари иштирокида қўшма корхоналар тузилмоқда.

Ҳозир Ўзбекистонда фаолият кўрсатаётган «ЎздЭУ банк», «Ўзбекистон — Туркия банки», «Ўзбекистон хусусийлаштириш банки» бўлса, хорижий банклардан 14 таси жумладан, «Дойчебанк», «Чейз — Махэтен», «Кредит Сьюсис», «Сосьете женерал», «Сакра банк», «Берлин банк» ва «Коммерсант банк»ларнинг ваколатхоналари очилди.

Яқинда вазирлар маҳкамасининг тасдиқлаган дастурлар рўйхатида банк тизимининг ислоҳ қилиш тадбирлари белгиланиб олинди. Унда банк соҳасининг хусусийлаштириш ва давлат тасарруфидан чиқаришни қирлаштириш тижорат банкларини акциялаштиришни давом эттириш ва банкларнинг хусусийлаштиришни чуқурлаштириш вазифалари белгиланиб олинди.

Эркинлаштиришга кенг йўл очган Ўзбекистондаги молиявий муассасаларни ривожлантириш лойиҳасини рўёбга чиқариш учун Жаҳон банки 20 йиллик муддат билан 25 миллион доллар миқдорда қарз беришга қарор қилди. Бу маблағ билан банк ходимларини тайёрлаш, Марказий банк томонидан меъёрий-ҳуқуқий база-

ни назорат қилиш ва банк секторининг ахборот тизимини қўллаб-қувватлаш учун сарфланади. Худди, шунингдек, Европа тараққиёт ва тикланиш банки ҳам Ўзбекистондаги тўртта банк билан 67 миллион доллар ҳажмидаги савдони молиялаштиришга кўмаклашиш бўйича шартнома имзолади.

Ана шу хулосалардан келиб, иқтисодий ислохотларни иккинчи босқичини устувор йўналишлари белгилаиб олинди. Бу белгиланган устувор вазифалар қуйидагилардир: давлат мулкни хусусийлаштириш ва кўп укладли иқтисодиётни шакллантириш; мулкни ҳақиқий эгалари қўлига топшириш ва кўп укладли иқтисодиётни рағбатлантиришни чуқурлаштириш; хусусийлаштириш механизминини, янада такомиллаштириш муаммолари ечимларини топиш — бу биринчи устувор вазифа ҳисобланади.

Хусусийлаштиришни жадаллаштиришдан асосий мақсад мулкни чинакам мулкдорлар қўлига топшириш ва уларнинг мулкка эгалик тўғрисида шакллантиришдир.

Хусусийлаштириш жараёнида тадбиркорлик фаолиятини кенг қўллаб-қувватлаш, хусусий кичик корхоналарни рағбатлантириш эвазига ишлаб чиқаришниң пайсанишига барҳам бериш ва макроиқтисодий барқарорликни таъминлашга эришишдир.

Мулкни давлат тасарруфидан чиқариш асосида корхоналарни акциядорлик жамиятларига айланттириш масаласида 1999 йил ҳал қилувчи босқич ҳисобланади.

1999 йилда жами 565 та объектни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш кўзда тутилган. Жорий йилда хусусийлаштириш эвазига 26,4 миллиард сўм, жумладан фоиз бозорида сотиладиган акциялардан 18,7 миллиард сўм маблағ олишни мўлжалланди.

Хусусийлаштиришнинг умумий дастурида чет эл инвесторлари ҳам иштирок этишлари кўзда тутилди. Айни пайтда чет эллик ҳамкорларга 15 та корхонанинг акция пакентларини сотиш назарда тутилди. Жумладан, Фарғона нефтни қайта ишлаш корхонаси, «Навоий азот», «Аммофос» ишлаб чиқариш бирлашмалари, Андижон биокимё заводи, Самарқанд кимё заводи, Тошкент аэропорти, Қизилқум фосфорит комбинати шулар жумласидандир. Бундан ташқари чет эл инвесторлари учун биржа ва нобиржа савдосига 23 та корхонанинг акцияларини қўймоқдамиз. 39 та корхона ва объектларни

эса умуман хорижий инвесторларга сотиш мўлжаллан-моқда.

Хуллас хусусийлаштириш жараёнини тезлаштириш орқали мулкнинг шаклини ўзгартириш, бозор инфра-структурасини мамлакатимизда қарор топишни тезлаш-тиришни кўзда тутмоқдамиз.

Макроиқтисодиётни барқарорлаштиришга эришиш — иқтисодий ислохотларнинг ҳозирги даврдаги стратегия-си ва энг муҳим устувор вазифаси деб ҳисобланади.

Барқарорлаштириш сиёсати — энг аввало, бу мак-роиқтисодиётга мувозанатни сақлаш, ишлаб чиқариш-нинг кескин даражада пасайишига ва оммавий ишсиз-ликка йўл қўймасликдир. Шунингдек, у пул қадрсиз-ланишининг, пул эмиссиясининг бошқарилишини таъ-минлаш, тўлов балансини бир меъёردа сақлаш соҳаси-да аниқ мақсадни кўзлаб олиб бориладиган давлат сиёсатидир¹¹.

Макроиқтисодиётдаги мувозанатни сақлаш учун ис-тиқболга эга бўлган тармоқлар ва ишлабчиқаришлар-ни ҳар томонлама рағбатлантириш, энг муҳим бўгин-ларни аниқлаш ва изчил сиёсат ўтказиш белгиланди. Жумладан, нефть — нефть мустақиллиги, энергетика — энергетика мустақиллиги, дон — ғалла мустақиллиги, пахтани қайта ишлаш саноати ва ҳоказолар. Ишлаб чи-қаришни бундай тармоқларини таркибан қайт қуриш-га катта эътибор қаратилмоқда.

Президент иқтисодиёт қонуниятларини чуқур таҳ-лил қилиб, макроиқтисодиётда барқарорлаштириш жа-раёнида монетар сиёсатни асосий тармоқларини ва иш-лаб чиқаришни таркибан қайта ташкил қилишни қўл-лаб-қувватлаш сиёсати билан бирга қўшиб олиб бориш зарурлигини кўрсатди. Президент таъкидлашича, моне-таризм ҳеч қачон ишлаб чиқаришни тангликдан олиб чиқаришга қодир бўлмаган сиёсатдир.

Шунинг учун ҳам энг асосий аниқлаб олинган усту-вор йўналишлардан келиб чиқиб, бош стратегик йўлни белгилаб олиш асосида макроиқтисодий сиёсатни йўл-га қўйиш зарурлиги кўрсатилди.

Иқтисодий барқарорликка эришишнинг асосий ме-зонларини Президент Ислон Қаримов қуйидагилардан иборат бўлишини кўрсатди:

— «агар ишлаб чиқариш ҳажмининг қисқариши тар-кибий ўзгаришлар ва ишлаб чиқаришни техника билан қайта қуроллантириш билан боғлиқ бўлмаса, унинг ка-майишига йўл қўймаслик;

— устувор тармоқларда ишлаб чиқаришни юксалтириш учун қулай шароитларни вужудга келтириш, ишлаб чиқариш фаолияти рағбатлантирилишига кўмаклашиш. Ишлаб чиқаришни қўллаб-қувватламасдан ва ички резервлардан фойдаланиш эвазига иқтисодиёти ичдан ривожлантирмасдан туриб, молиявий ҳамда ижтимоий барқарорликка умид боғлаш мумкин эмас;

— давлат бюджети ва корхоналар молиявий аҳволининг барқарорлигини мумкин бўлган доирада таъминлаш;

— пулнинг қадрсизланиш жараёнларини тўхтатиб қолиш, пулнинг қадрсизланишига қарши таъсирчан чоралар кўриш йўли билангина миллий валютани мустаҳкамлашга эришиш, узоқ муддатга мўлжалланган инвестициялар ички бозорини жонлантириш, аҳоли турмуш даражасининг барқарорлигини сақлаш;

— тўлов баланси ва давлат валюта резервларининг ҳолатини яхшилаш учун барча мавжуд имкониятлардан фойдаланиш ва шунинг негизида Ўзбекистоннинг ташқи иқтисодий муносабатларида тутган ўрнини мустаҳкамлаш. Шунингдек, чет эл қаттиқ валютасига нисбатан «сўм»ни айирбошлаш курсининг барқарорлигини сақлаш;

— ижтимоий аҳволи барқарорлаштириш учун кучли ижтимоий сиёсат мувозанатлаштирилганлигини таъминлаш, аҳолининг турмуш даражасини мумкин қадар тутиб туриш ва яхшилаш»¹².

Албатта, бу мезонларни ижобий натижалар бериши учун молия сиёсатини қатъий тартибга солиш ва бюджет интизомига риоя қилиш — барқарорлаштиришнинг ҳал қилувчи омили ҳисобланиб, бюджет камомадининг ортиб кетишига йўл қўймаслик, чора-тадбирларини кўрилиши иқтисодий барқарорликни таъминлаш ва макроиқтисодий ривожланиши учун муҳим тадбирлар бўлиши мумкин, деб ҳисобланди.

Бозор муносабатларига ўтиш шароитида ва ундан кейинги даврларда ҳам солиқ сиёсатини тўғри амалга оширилиши энг муҳим бошқарувчи омил ҳисобланади. Шунинг учун ҳам иқтисодий барқарорликка эришишнинг энг муҳим таянч нуқталаридан бири сифатида мамлакатда солиқ тизимини ўзига хос вазифаси (ҳазинани тўлдириш), қайта тақсимлаш ва рағбатлантирувчи вазифасини тўлиқ даражада боришини таъминловчи тизимини ишлаб чиқиш ва такомиллаштириш вазифаси белгиланди.

«Солиқ тизими аниқ мақсадга қаратилган молиявий сиёсат билан биргаликда, ялпи миллий маҳсулотларнинг бир қисмини қайта тақсимлайди ва шу тарзда иқтисодиёт тузилишини ўзгартиришда, аҳолини ижтимоий ҳимоялаш кафолатини таъминлашда бевосита иштирок этади.

Солиқ тизимининг энг муҳим вазифаси — ишлаб чиқаришни ривожлантиришга, моддий хом ашё, табиий, молиявий ва меҳнат ресурсларидан, тўпланган мол-мулкдан самарали фойдаланишга рағбатлантирувчи таъсир кўрсатишидир»¹³.

Ислоҳотларни иккинчи босқичи давомида солиқ тизимини тамомила қайта кўриб чиқиш, такомиллаштириш вазифаси қўйилди. 1999 йилга қадар солиқ сиёсатини янада такомиллаштириш ва уни ҳуқуқий асосларини яратишда катта амалий ишлар бажарилди.

Солиқлар тизими қонуни қабул қилиниб, ҳаётга тадбиқ этилди. Бу ўз навбатида қисқа вақт ичида макро-иқтисодиётни барқарорлаштириш ва ривожланиб боришига ижобий таъсир кўрсатмоқда.

Яна бир устувор йўналиш миллий валютанинг қадрини оширишдир. Иқтисодий барқарорликни таъминлаш макроиқтисодиётни ривожланишига кенг йўл очилиши бевосита кредит-банк тизимини, пул муомаласини мустаҳкамлаш, валюта муносабатларни тартибга солишни ҳам тақозо этади. Шунинг учун ҳам иқтисодий ислоҳотларнинг иккинчи босқичида миллий валютамызни қадрини оширишга алоҳида эътибор берилди.

«Пул-кредит сиёсати соҳасидаги ислоҳотлардан кўзланган асосий мақсад пулнинг кадрсизланишини изчиллик билан камайтириш, ишлаб чиқаришнинг барқарорлиги учун шарт-шароит яратиш йўли билан кризисни бартараф этиш ва миллий иқтисодиётни соғломлаштириш учун зарур замин яратишдан иборатдир»¹⁴.

Миллий валютанинг барқарорлигини таъминлаш учун уни қадрини оширишнинг энг муҳим омиллари ва воситаларини Президент Ислон Каримов кўрсатиб берар экан, энг биринчи навбатда валютамызни товар билан барқарор таъминланиши, мамлакат бозорларини мумкин қадар истеъмол моллари билан тўлдирилиши зарурлигини ҳамда юқори даражадаги сифатли халқ молларини ишлаб чиқаришга, замонавий истеъмол молларини ишлаб чиқарадиган янги корхоналарни дадилроқ ташкил қилиш, аҳоли талабларининг, бозордаги талаб ва таклифининг ўзгаришини тез пайқаб олади-

ган кичик корхоналар фаолияти учун кенг имкониятлар очиб берилиши, ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларни рақобатбардошлигини ошириш зарурлиги.

Иккинчидан, мамлакатни экспорт имкониятини кенгайтириш, корхоналарни экспорт учун маҳсулот ишлаб чиқарадиган корхоналарга айлантириш, жаҳон бозорида ўз мустаҳкам мавқеимизга эга бўлиш, экспорт учун маҳсулотлар ишлаб чиқаришни кўпайтириш зарурлиги кўрсатилди.

«Биз, — деди Президент, — корхоналар жаҳон бозорида рақобатга бардош берадиган маҳсулот ишлаб чиқаришини кенг кўламда авж олдирилишлари учун рақобатлантирувчи омилларни вужудга келтиришимиз зарур. Улар жаҳон бозорларига ҳар қандай рақобатга бардош бера оладиган маҳсулот билан тезроқ чиқишлари, барқарор валюта ишлаб топишни ўрганишлари, республика хазинасини тўлдиришлари керак. Бу эса уларнинг давлат олдидаги, ўз жамоаси ва бутун халқ олдидаги муқаддас буричидир»¹⁵.

Учинчидан, ҳар бир корхона, ҳар бир фуқаро ишлаб топган сўмини қадрлаши, миллий валютани ҳурмат қилиши ва фахрланиши, уни эҳтиёт қила билиши керак. Ҳамма жойда, ҳамма соҳада сўмни тежаб-тергаб сарфлашга одатланишимиз миллий сўмни қадрини оширишга хизмат қилишга керак.

Тўртинчидан, миллий валютани мустаҳкамлашнинг энг муҳим шarti — инфляцияга қарши бақувват, пухта сиёсат ўтказиш, товар ва пул миқдорини тегишли даражада олиб борилишини таъминлаш, аҳолини пулнинг ҳаракатсиз туриб қолишига йўл қўймаслик чора-тадбирларини кўриш.

Ана шу белгиланган тўртта дастурнинг амалга оширилиши миллий валютаминини мустаҳкамланишига хизмат қилиши керак, деб ҳисобланди.

Кейинги йилларда юқорида таъкидланган чора-тадбирларни ҳаётга тадбиқ этилиши асосида сезиларли даражада иқтисодий силжишлар рўй бермоқда. Четга чиқарилаётган маҳсулотлар сони кўпайиб бормоқда. Масалан, «Навоийазот» ишлаб чиқариш бирлашмасида ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларни сотиш ҳажмларини кўпайтиришга берадиган аниқ маркетинг дастури ишлаб чиқилган. Агар 1996 йилда атига 90 тонна нитрон толаси сотилган бўлса, 1997 йилга келиб, бу кўрсаткич 3,4 минг тоннага, 1998 йили 5,7 тоннага етган. Натижада нитронни сотишдан тушадиган маблағ 1996 йилда

108 минг АҚШ долларини ташкил бўлса, 1998 йилга келиб, бу кўрсаткич 6,1 миллион АҚШ долларига етди. Ёки «Шаҳрисабз консерва» ҳиссадорлик жамиятида хорижга сотиладиган помидор пасталарини чиройли идишда қадоқлаб берадиган линия ўрнатилдики, бу мазкур маҳсулотга талаб ошиб, импорт ҳажмининг кўпайишига олиб келди. 1997 йилда корхона экспортга 463 минг долларлик маҳсулот чиқарган бўлса, 1998 йилда экспорт ҳажми 2,4 миллион долларга етди ёки 5 баробар кўпайди»¹⁶.

Бундай мисолларни кўплаб келтириш мумкин. Кўриниб турибдики, Ўзбекистон мустақил суверен давлат сифатида ўз макроиқтисодиётини ривожлантириши асосида жаҳон бозорларида рақобат-бардош маҳсулотлар ишлаб чиқариш имконияти кенг мамлакатдир.

Яна бир устувор йўналиш иқтисодиётнинг таркибий жиҳатдан ўзгариш дастурининг бажарилишини таъминлаш, корхоналарини техник жиҳатдан қайта жиҳозлаш ва модернизациялаш, рақобат-бардош ишлаб чиқариш тизимларини бунёд этиш ўта муҳим масала сифатида қараш зарурлиги давр тақозосидир.

Иқтисодий ислохотларнинг тақдири мамлакатимиз келажаги жаҳон хўжалик алоқалари тизимидан, Ўзбекистонни ўз ўрнига эга бўлиши айнан мана шу масала билан боғлиқдир. Шунинг учун ҳам бу йўналишга катта эътибор билан қараш ва уни ривожлантиришдан давлат ҳам, жамият ҳам манфаатдордирлар.

«Чет эл капитали иштирокидаги инвестиция лойиҳаларига ва энг аввало, Жаҳон банки Халқаро молия корпорацияси, Европа тараққиёти ва таъмирлаш банки, Осие тараққиёти банкига ўхшаган халқаро молия тизимлари лойиҳаларини амалга оширишга алоҳида эътибор бериш зарур.

Шу кунга қадар ҳажми 10 миллиард доллар бўлган чет эл сармоялари иштирокидаги 200 та инвестиция лойиҳалари ишлаб чиқилди ва амалга оширилмоқда. Биргина 1999 йилнинг ўзига 2 миллиард доллар ҳажмида чет эл сармояларини ўзлаштиришимиз керак. Бу ўтган йилга нисбатан 1,5 баробар кўпдир»¹⁷.

Чет эл инвестициясини ўзлаштириш ва ички имкониятлардан тўлиқ фойдаланиш асосида макроиқтисодиётни барқарорлаштириш ва ривожланишини таъминлаш давлатимиз иқтисодий сиёсатидаги муҳим етакчи йўналиш ҳисобланади.

Мамлакатда ўтказилаётган иқтисодий ислоҳотлар ўз аксини топаётган иқтисодий сиёсатнинг пировард натижасиз демократик ўзгаришлар қилиш, кучли суверен ҳуқуқий давлатни барпо этишдан иборатдир. Шунинг учун ҳам ислоҳотларни иккинчи босқичида кучли ижтимоий кафолатни таъминловчи демократик давлатни қарор топтириш асосий мақсад ва вазифа сифатида устуворликка эга бўлмоқда.

Ислоҳотларни марказида инсон шахси ва унинг манфаатлари туради. Ҳар бир фуқаро ўз қобилиятини, ўз истеъдодини намоён этишга, шахс сифатида ўзини кўрсатиш имкониятига эга бўлишига қаратилган. Сиёсий ва ижтимоий ҳаётдаги барча ўзгаришлар айна мана шу олий мақсадга эришишга — ҳар бир кишини ҳаётини яхшироқ, муносиброқ, маънавий бой қилишга қаратилган.

«Давлат қурилиши, иқтисодий ривожланиш жараёнлари маънавий камолот, юксак ахлоқийлик билан тўла уйғун бўлмоғи керак. Биз ўз сиёсатимизни шунга мослаб кўрамиз ва уни изчиллик билан рўёбга чиқарамиз»¹⁸.

Биз яратаётган давлат демократик тамойиллар билан чегараланмай, балки адолатпарвар демократик давлатдир. Адолатпарварлик ғояси бутун иқтисодий ва ижтимоий муносабатлар тизимига сингиб кетиши, ижтимоий кўмаклашув механизмида ўз аксини топиши керак.

«Жамиятни ҳаддан ташқари бойларга ва ҳаддан ташқари камбағалларга ажратиб кетишига йўл қўйишга бизнинг ҳаққимиз йўқ.

Шу босис ислоҳотларнинг иккинчи босқичида ижтимоий кўмаклашув тизими такомиллаштирилиши, аҳолини ижтимоий ҳимоялашнинг таъсирчан механизмининг шакллантириш йўли давом этади»¹⁹.

«Ислоҳотимизнинг муҳим жиҳатларидан бири — ислоҳотлар ислоҳот учун эмас, инсон манфаатлари учун деган тамойилни — принципини рўёбга чиқаришдир»²⁰.

Шунинг учун ҳам аҳолини ижтимоий ҳимоясини 1999 йилнинг биринчи энг муҳим устувор вазифаси деб белгиланади. Бу бежиз эмас. Чунки биз яшаётган, такомиллашиб бораётган жамиятимизни моҳияти ва табиати бу инсон манфаатларига ҳар жиҳатдан хизмат қилишига қаратилган. Мамлакатимиз иқтисодий жиҳатдан мустаҳкамланиб борган сари халқнинг социал тур-

мушини яхшилашга иқтисодий жиҳатдан ҳар томонлама қўллаб-қувватланиши ҳам кўпайиб бораверади.

«Ижтимоий ҳимоя ҳақида гапирар эканмиз, биз, аввало иқтисодиётимиз барча бўғинларининг изчил ва барқарор ривожини таъминланишини, аҳолининг даромади кам табақаларини, муҳтож оилаларни қўллаб-қувватлашга, жойларда, биринчи навбатда, қишлоқларда янги иш ўринлари яратишга қаратилган чора-тадбирлар мажмуини назарда тутамиз. Одамларимиз ҳаётининг моддий базасини мустаҳкамлашни назарда тутамиз»²¹.

Ижтимоий ҳимоялаш деганда, аҳолини ишга яроқли қатламни хусусий тадбиркорликка тортиш, ишбилармонликни ривожлантириш, давлат томонидан қўллаб-қувватлаш, деҳқон ва фермер хўжалиklarини қўллаб-қувватлаш, уларга ҳар томонлама, шарт-шароитларни яратиб бериш орқали оилалар фаровонлигини, турмуш даражасини ошириш кўзда тутилади.

Аҳолини ижтимоий ҳимояси учун умуман ижтимоий соҳага ажратилаётган молиявий маблағ йилдан-йилга ортиб бормоқда. «1999 йилнинг ўзида ижтимоий соҳага ва аҳолини ижтимоий ҳимоялаш соҳасини молиялашга 283 миллиард сўмдан ортиқ маблағ ажратилмоқда. Бу умумий харажатларимизнинг 47 фоизини ташкил этиб, 1998 йилга қараганда 37 фоиз кўпдир.

Табиийки, аҳоли фаровонлигини ва барқарорлигини мустаҳкамлаш деганда, мақсадларга етишмоғимиз учун, нафақат иқтисодий соҳани ривожлантириш, авваламбор, инсоннинг саноий ва маънавий ҳаётини ислоҳ этишни янада чуқурлаштириш, унинг эркинлиги ва танлаш ҳуқуқини таъминлаш ва мавжуд имкониятларни рўёбга чиқариш учун зарур шарт-шароитлар яратиш орқалигина эришмоғимиз мумкин»²².

Иқтисодий ислоҳотларнинг иккинчи, босқичида, айниқса 1999 йилнинг муҳим вазифаси сифатида қишлоқ хўжалигида иқтисодий ислоҳотларни янада чуқурлаштириш масаласига катта эътибор қаратилмоқда.

Қишлоқ хўжалигида ислоҳотларни чуқурлаштиришнинг моҳияти ва учта мазмунида ягона вазифа мужассамланганлиги кўрсатиб берди:

— деҳқон ер ва мулкка, жамоа даромадининг муайян қисмига эгаллик ҳуқуқини берувчи мулккий пайин жорий этиш;

— жамоа хўжалиklarини қишлоқ хўжалик кооперативлари (ширкатлар)га айлантириш;

— оилавий пудратни жорий этиш»²³.

Бундан келиб чиқадиган мақсад, қишлоқ аҳолисининг ўз меҳнатидан моддий манфаатдорлигини ошириш, деҳқон оиласини фаровонлигини юксалтиришга қаратилган бўлиб, айни пайтда қишлоқ хўжалик маҳсулотларни самарадорлигини ва сифатини оширишга таъсир кўрсатиш назарда тутилади.

Иқтисодий ислохотларни иккинчи ва ундан кейинги босқичларда меҳнат бозорини шакллантириш, янги иш жойларини барпо этиш ва аҳолини иш билан оқилона бандлигини таъминлаш масалаларига алоҳида эътибор қаратишни, асосий ва муҳим вазифа қилиб қўймоқда. Биринчи чақиріқ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ўн тўртинчи сессиясида Ислом Каримов Вазирлар Маҳкамаси ва барча даражадаги ҳокимлар олдига ушбу масалани ҳал этиб борилиш кераклигини вазифа қилиб қўяр экан, қишлоққа эътиборни алоҳида бериш зарурлигини кўрсатиб шундай деди.

Вазирлар Маҳкамаси барча даражадаги ҳокимликлар билан биргаликда 2000—2005 йилларда аввало қишлоқ жойларда, ислохотлар давомида қишлоқ хўжалигида бўшаб қолаётган, ортиқча ишчи кучларини жалб этишни ҳисобга олган ҳолда молиявий манбаалар билан мустаҳкамланган янги иш жойларини барпо этиш дастурини ишлаб чиқиш лозим.

Ижтимоий инфратузилмани, аввало, қишлоқ жойларида янада ривожлантириш, аҳолини табиий газ ва ичимлик суви билан таъминлаш юзасидан қабул қилинган Давлат дастурини бажариш лозим. Яқин бешетти йил ичида мамлакатнинг барча аҳоли пунктлари сифатли ичимлик суви билан таъминланиши зарур. 2005 йилига қадар қишлоқ аҳолисини ичимлик суви билан таъминлаш 85 фоизга, табиий газ билан таъминлаш 82 фоизга етказилиши керак. Бунинг учун 1999—2005 йилларида қишлоқ жойларида 30 минг километрга яқин газ тармоқларини, 18 минг километр сув қузури тармоқларини ишга тушириш лозим.

«Халқ фаровонлиги барқарор, муттасил оширишни, аҳолини ижтимоий ҳимоялашни устувор йўналиш қилиб белгилаб, шу йўл билан ислохотлар фақат инсон манфаатларини кўзлаб, унинг фаровонлиги учун амалга оширилади, деган асосий қоидаларимизни яна бир бор тасдиқлаган бўламиз»²⁴.

Ўзбекистон Республикаси мустақил давлат сифатида ўз иқтисодиётини юритганлигига салкам тўққиз йил

бўлган бўлса, шу давр ичида катта ва улкан ўзгаришларни амалга оширди. Ютуқлар ва камчиликларни сарҳисоб қилиб белгиланган йўлдан чиқмаган ҳолда, иқтисодиётда таркибий ўзгаришлар ўтказиш ўта муҳим аҳамиятга эга эканлигини эътироф этди.

Реформатор Президент Ислон Каримов 1999 йил 14 апрелда бўлиб ўтган Биринчи чақириқ Ўзбекистон Республикасининг Олий мажлисининг ўн тўртинчи сессиясидаги маърузасида ана шу таркибий ўзгаришларни олтига муҳим йўналишларни кўрсатиб берди. Бу йўналишлар:

БИРИНЧИСИ, таркибий ўзгаришларни барпо этиш сиёсатида аввалгидек қишлоқ хўжалиги етакчи ўрин тутади. Бу соҳа улкан имкониятларга эга бўлиб, аҳолисининг аксарият қисми қишлоқ хўжалигида меҳнат қилади. Шу жиҳатдан қараганда, қишлоқ хўжалик тармоғини янги техника билан жиҳозлаш, деҳқон меҳнати ва умуман қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини, ҳамда у билан боғлиқ бошқа соҳаларни такомиллаштириш ва бевосита иқтисодий самарани ошириш масалалари ғоят муҳим ижтимоий аҳамиятга ҳам моликдир.

ИККИНЧИДАН, иқтисодиётнинг етакчи тармоқлари — нефть, газ, энергетика, олтин қазиб олиш ва кимё саноатини, қора ва рангли металлургия қурилиш материаллари саноатини қайта жиҳозлаш ва янада ривожлантириш, ҳамда ана шу асосда мамлакатнинг бой табиий ва минерал — хом ашё ресурсларидан тўла ва самарали фойдаланишни таъминлаш.

УЧИНЧИДАН, енгил саноатнинг пахта тозалаш, тўқимачилик, ипак йиғириш соҳаларини ва бошқа тармоқларини замонавийлаштириш, тугалланган технологик жараёни таъминловчи ишлаб чиқариш қувватларини яратиш ва дунё бозорида рақобатга бардош бера оладиган маҳсулотлар ишлаб чиқариш.

ТЎРТИНЧИДАН, замонавий, юксак самарали қишлоқ хўжалиги техникаси ва қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишловчи ускуналар чиқариш бўйича мавжуд корхоналарни техник қайта жиҳозлаш ва хорижий сармоялар иштирокида янги ишлаб чиқариш қувватларини барпо этиш.

БЕШИНЧИДАН, мамлакатимизнинг бой илмий-техникавий салоҳиятидан кенг фойдаланган ҳолда, юксак технология ва фан ютуқларига асосланган ишлаб чиқариш соҳалари — автомобилсозлик, самолётсозлик, микробиология электротехника ва электроника саноат-

ларини, телекоммуникация ва замонавий ахборот технология воситаларини тез суратларда ривожлантириш.

ОЛТИНЧИ, тўлақонли ва уйғунлашган саноат сие-сатини юритиш, экспортга йўналтирилган, ҳамда импорт ўрнини босадиган ишлаб чиқариш қувватларини барпо этиш бутловчи қисмларни ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштириш тизимини кенг ривожлантиришни таъминлаш²⁵.

Иқтисодиётда таркибий ўзгаришларнинг мана шу олти йўналишида ўтган йиллар давомида анча ишлар амалга оширилиб, яхши натижаларга эришилган эди. Лекин у натижалар Республика миқёсида у қадар ом-малаштирилган эмас эди. Баъзи йўналишларда эса, ўтган йиллар давомида моддий замин ҳозирланди. Ма-салан: қишлоқ хўжалигини янги техника билан таъ-минлаш мақсадида эски машинасозлик заводларини янги — технология билан таъмирлаш ишларини, амал-га ошириб қишлоқ хўжалик машиналарини янги тур-кумларини ишлаб чиқариш арафасидадир. Албатта янги қишлоқ хўжалик техникалари ўзининг арзонлиги сифат ва самарадорлиги билан ва бошқа қатор техно-логик жараёнлари билан афзалликга эгадир.

Самолётсозлик, автомобилсозлик, электроника, теле-коммуникация ва замонавий ахборот технологияси во-ситалари соҳасида ҳам яхшигина ижобий ишлар амал-га оширилиб, Республикаимиз бу соҳаларда ҳам минта-қада етакчилик қилмоқда.

Хулоса қилиб айтганда, иқтисодий ислоҳотларнинг иккинчи босқичида мамлакатимиз ўз олдига қўйган вазифаларни ҳал этиш борасида, барча ички ва ташқи имкониятларни ишга солмоқда. Бозор инфраструктура-сини қарор топтиришда ташаббускорлик кўрсатаётган корхоналар, ташкилотлар ва жамоалар, алоҳида шах-ларнинг фаолият кўрсатишлари учун барча шарт-ша-роитларни яратиб бермоқда, давлат томонидан қўллаб-қувватланмоқда...

11-МАВЗУ УЧУН

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЕТЛАР РУЙХАТИ

¹ Каримов И. А. «Ўзбекистон бозор муносабатларига ўтиш-нинг ўзига хос йўли». Т., «Ўзбекистон», 1993 йил. 67—68-бетлар.

² Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. 53 — модда. Т., «Ўзбекистон», 1992 йил. 18—19-бетлар.

³ Каримов И. А. «Ўзбекистон иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш йўлида». Т., «Ўзбекистон», 1995 йил. 43-бет.

⁴ Каримов И. А. «Ўзбекистон иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш йўлида», Т., «Ўзбекистон», 1995 йил. 47-бет.

⁵ Каримов И. А. «Ўзбекистон иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш йўлида», Т., «Ўзбекистон», 1995 йил. 49—50-бетлар.

⁶ Каримов И. А. «Ўзбекистон иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш йўлида». Т., «Ўзбекистон», 1995 йил. 52—53-бетлар.

⁷ Салимов О. У. (таҳрири остида). «Ўзбекистон: 5 йил демократия ва бозор ислоҳотлари йўлида». Университет, 1996 йил. 113-бет.

⁸ Каримов И. А. «Ўзбекистон иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш йўлида». Т., «Ўзбекистон», 1995 йил. 57—58-бетлар.

⁹ Каримов И. А. «Ўзбекистон иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш йўлида». Т., «Ўзбекистон», 1995 йил. 173—174-бетлар.

¹⁰ Каримов И. А. «Ўзбекистон иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш йўлида». Т., «Ўзбекистон», 1995 йил. 197-бетлар.

¹¹ Каримов И. А. «Ўзбекистон иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш йўлида». Т., «Ўзбекистон», 1995 йил. 202—203-бетлар.

¹² Каримов И. А. «Ўзбекистон иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш йўлида». Т., «Ўзбекистон», 1995 йил. 205-бет.

¹³ Каримов И. А. «Ўзбекистон иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш йўлида». Т., «Ўзбекистон», 1995 йил. 215-бет.

¹⁴ Каримов И. А. «Ўзбекистон иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш йўлида». Т., «Ўзбекистон», 1995 йил. 222-бет.

¹⁵ Каримов И. А. «Келажакни жасоратли одамлар кўради». «Халқ сўзи», 1999 йил, 17 февраль.

¹⁶ Каримов И. А. «Келажакни жасоратли одамлар кўради». «Халқ сўзи», 1999 йил, 17 февраль.

¹⁷ Каримов И. А. «Ўзбекистон иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш йўлида». Т., «Ўзбекистон», 1995 йил. 250-бет.

¹⁸ Каримов И. А. «Ўзбекистон иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш йўлида». Т., «Ўзбекистон», 1995 йил. 250—251-бетлар.

¹⁹ Каримов И. А. «Келажакни жасоратли одамлар кўради». «Халқ сўзи», 1999 йил, 17 февраль.

²⁰ Каримов И. А. «Ўзбекистон иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш йўлида». Т., «Ўзбекистон», 1995 йил. 250-бет.

²¹ Каримов И. А. «Келажакни жасоратли одамлар кўради». «Халқ сўзи», 1999 йил, 17 февраль.

²² Каримов И. А. «Келажакни жасоратли одамлар кўради». «Халқ сўзи», 1999 йил, 17 февраль.

²³ Каримов И. А. «Келажакни жасоратли одамлар кўради». «Халқ сўзи», 1999 йил, 17 февраль.

**МАЪНАВИЙ ЮКСАЛИШ-ДЕМОКРАТИК ЖАМИЯТ
ҚУРИШНИНГ МУҲИМ ОМИЛИ
МИЛЛИЙ ИСТИҚЛОЛ МАФКУРАСИ ВА УНИНГ
ДЕМОКРАТИК ЖАМИЯТ ҚУРИШДАГИ УРНИ**

РЕЖА:

1. Мафкура — жамият маънавий ҳаётининг бош мезони. Мафкура — муайян фалсафий, сиёсий, ҳуқуқий, ахлоқий қарашлар, ғоялар тизимидир.

2. Миллий истиқлол мафкурасининг яратилишида маънавий мероснинг аҳамияти. Маънавият, маърифат, миллий ғоя ва мафкуранинг ўзаро боғлиқлиги.

3. Бозор иқтисодиётига ўтиш даврида миллий истиқлол мафкураси ва жамият маънавий юксалишининг зарурияти.

Мафкура — муайян қарашлар, яъни фалсафий, сиёсий, социал иқтисодий, ҳуқуқий ахлоқий, эстетик, диний қарашлар ва ғоялар тизимидир. Мафкура ижтимоий ҳаёт структурасидан жой олган устқуртманинг бир қисми бўлиб, базис ва устқуртманинг мутаносиблигини таъминлаб турувчи механизмдир. Мафкура ҳар қандай ижтимоий борлиқ, ижтимоий жамиятнинг инъиқосидир.

Мафкура ижтимоий борлиқ заминида вужудга келиб, нисбатан мустақилликка эга бўлади, ижтимоий борлиқ тараққиёти даражасидан орқада қолиши ёки ундан ўзиб кетиши мумкин. Ҳар қандай миллий мафкура ўзидан олдинги илғор қарашлар системасига асосланади ва энг охириги илғор ғоялар билан органик қўшилган ҳолда вужудга келади.

Мафкура ижтимоий борлиқ ва тараққиёт даражасидан олдинда юрсагина, у илғор мафкурага айланади ва аниқ мақсадлар, орзу-умидлар сари ижтимоий кучларни сафарбар қилади, уюштиради, жамият тараққиётини тезлаштиради. Мафкуранинг таъсир даражаси ижтимоий жамиятнинг характери хусусиятлари ва қонуниятларига олдиға қўйган мақсадига, ҳаракатга келтирувчи кучларига, мазкур мафкуранинг амалға оширувчи тизимларнинг, ташкилотларнинг, гуруҳларнинг хоҳиш-

истакларига боғлиқ бўлиб, айти айни пайтда мафкуранинг объекти бўлмиш фуқароларга ҳам боғлиқ бўлади. Ҳар қандай илғор мафкура жамият тараққиётидан қанчалик илгарилаб кетмасин, у ишончли ва таъсирчан бўлиши учун, қайсидир даражада амалиётда ҳам ўз исботини топмоғи зарур. Ушандагина илғор ғоя ва мафкура амалий ҳаётда яхлит умумийликни вужудга келтириб, мафкура фуқароларнинг ишончига, эътиқодига айлана боради.

Бундай мафкура ижтимоий характердаги тараққиётни амалга оширадиган кишилар томонидан ўзлаштирилгандагина тарих ривожига таъсир кўрсата олувчи кучга айланиши мумкин. Шунинг учун ҳам философия илғор-прогрессив мафкурани омма томонидан ўзлаштириб олингандан кейин, омманинг онгига сингиб борганидан кейингина зўр моддий кучга айланади, деб таълим беради. Мафкуранинг энг муҳим хусусиятларидан яна бири шундаки, у иқтисодий тузумни базисни тўғридан-тўғри акс эттириши билан чегараланиб қолмасдан, сиёсий бошқариш системасининг фаолиятини ҳам акс эттиради. Мафкуранинг бошқа бир хусусияти, ижтимоий онгнинг бошқа шакллари билан чамбарчас боғлиқлигидир. Ана шуларни ҳаммаси ўртасида узвий мантиқий боғлиқлик ва алоқадорлик мавжуд бўлиб, мутаносиблиги таъминлансагина жамиятни улкан маъсулиятли вазибаларни бажаришга оммани сафарбар этувчи мафкурага айланади.

Биз буюк келажакка, олий мақсадларимизга фақат маънавият ва маърифат орқали боришимиз тобора равшан бўлиб бормоқда. Шунинг учун ҳам маънавият ва маърифат масаласи қураётган янги демократик одил фуқаролик дунёвий жамиятнинг энг асосий долзарб вазибаларидан бири сифатида қўйилмоқда. Чунки маънавият ва маърифатнинг жамият тараққиёти ва шахс камолотидаги роли аҳамияти иқтисодий ва сиёсий омиллардан ҳеч ҳам кам эмас. Буни реал воқеликларнинг ўзи, мустақиллигимизнинг тарихий тажрибаси аниқ кўрсатиб, амалда исботлаб турибди.

Президентимиз Ислам Каримов барча асарларида, Республика Олий Кенгашининг сессияларида сўзлаган нутқларида, ёзувчилар, журналистлар, тарихчилар билан учрашувларида, вилоят халқ депутатлари сессияларида сўзлаган нутқларида маънавият ва маърифатнинг жамиятимиз тараққиётидаги буюк аҳамиятини такрор ва такрор қайд қилиб ўтмоқда.

Президентимиз асарларида ва рисолаларида маънавий ва маърифатнинг назарий ва амалий муаммолари, тўла таҳлил қилиниб, уларнинг ечимлари юзасидан илмий асосга эга бўлган янги фалсафий ғоялар, хулоса ва қоидалар шу қадар кўпки, улар моҳиятини тўла ёритиш чуқур илмий таҳлил қилиб, фуқаролар онгига сингдириб бориш орқали келажакда буюк давлат эгаси бўладиган баркамол инсонларни тарбиялашимиз мумкинлигига ҳеч қандай шубҳа бўлиши мумкин эмас.

Олдимизга олий мақсад қилиб қўйилган ҳуқуқий демократик одил фуқаролик жамиятни қуришдек улкан вазифани удалай олишимиз халқимизнинг маънавий ва маърифий баркамоллигига боғлиқдир. «Дунёнинг демократик қадриятларидан баҳраманд бўлишда, аҳолининг билимдонлиги муҳим аҳамият касб этмоқда. Фақат билимли, маърифатли жамиятдагина тараққиётнинг барча афзалликларини қадрлай олишини ва аксинча, билими кам, оми одамлар авторитаризмни ва тоталитар тузумни маъқул кўришни ҳаётнинг ўзи ишонarli тарзда исботламоқда.

...Халқимизнинг келажаги, энг аввало, унинг ўзига, маънавий қудратига ва миллий онгининг ижодий кучига боғлиқдир. Моддий фаровонликка табиий интилиш миллатнинг маънавий ва ақлий ўсиш эҳтиёжига ғов бўлмаслиги лозим. Маънавийлик ва маърифийлик халқимизнинг кўп асрлик тарихи давомида доимо, унинг энг кучли, ўзига хос хусусияти бўлиб келди.

«Бизнинг анъанавий қадриятларимиз ҳозирги демократик жамиятнинг қадриятлари билан уйғунлаштириш келажакда, янада равнақ топишимизнинг, жамиятимиз жаҳон халқлари ҳамжамиятига қўшилишининг гаровидир»¹, — деди Ислом Каримов.

Ҳуқуқий демократик одил фуқаролик жамияти — бу инсоният цивилизациясининг маҳсулидир. Шундай экан ҳақиқий маънодаги демократик жамиятни яратиш юксак даражадаги интеллектни талаб этади. Бу интеллект ўз-ўзидан пайдо бўлиб қолмайди. Бунинг учун инсон камолотини белгилаб берувчи омилларни юзага келтириш, фуқароларнинг ижтимоий савиясига ижобий таъсир кўрсатувчи механизмларни, ричакларни яратиш керак. Чунки тоталитар системанинг мафкурасидан халос бўлиш ва демократик жамият турмуш тарзи ва ҳаётининг нормаларини ўзлаштириб олиш фуқаролик жамиятининг табиатига мослашиш, ўзига хос мураккаб жараён бўлиб, фуқароларнинг янги жамият қоидаларини

Ўзлаштириб олишлари ва психологик жиҳатдан мослашиб кета олишлари учун маълум тарихий даврни босиб ўтишга тўғри келади. Бу жамият тараққиётининг қонуниятидир. Ижтимоий тараққиёт қонунларини бузиб ҳам, четлаб ўтиб ҳам бўлмайди, фақат қонуний жараёнларни тезроқ ривожланиш субъектига таъсир кўрсатиш мумкин холос.

Шунинг учун ҳам жамиятни янгилаш шароитининг ўтиш даври учун, маънавият ва маърифатларини долзарб муҳим масала сифатида Президент томонидан илгари сурилиши ўзининг фалсафий, илмий моҳияти ва асосига эгадир.

Фақат билимли, маърифатли жамиятгина демократик тараққиётнинг афзалликларини қадрлай олади,— деб айтилган жумлани тагида жуда катта мазмун ётади. Демократик жамиятнинг моҳиятига етмасдан туриб, жамият аъзоларининг ҳақиқий маданиятини, сиёсий билимини, ижтимоий савиясини юксалтирмай туриб, демократик давлат қуриб бўлмайди. Демак, демократияга жамият аъзоларини тайёрлаш зарур. Утиш даврининг энг муҳим вазифаларидан бири ҳам ана шундадир. Жамият аъзолари демократияга тайёр бўлмасалар, юксак ижтимоий савияга эга бўлмасалар, ҳар қандай энг прогрессив, демократик қонун ҳам ўз функциясини бажармай қўйиши мумкин.

Жамиятнинг бир босқичдан янги тараққиёт босқичига ўтиш даври учун хусусиятли бўлган, фуқароларнинг лоқайдлиги, янги жамиятга бўлган ишончсизлик, ҳаттоки, ҳаётдан зеркикиш ҳолатлари юзага келиши табиий ҳолатдир.

Чунки инсоннинг социал психологияси ўзига хос мураккаб ҳодиса бўлиб, бир социал психологик ҳолатдан, иккинчисига ўтиши учун, вақт таъсир этувчи воситалар, ишонч, янгича қарашлар кўникмасини ҳосил қилиш зарур бўлади. Бунинг учун жамиятнинг илғор қатлами астойдил фаолият кўрсатиш зарур.

«Ўтиш даври учун табиий хусусиятлар ҳисобланмиш юқорида қайд этилган ҳолатларни биз четлаб ўтамиз деб бўлмайди. Чунки ҳаётни ўзи буни исботлади. Бугун биз бошимиздан мураккаб бир даврни — яъни ўтиш даврини кечираётган эканмиз, эски маъмурий буйруқбозлик, мансабдорларнинг чексиз ҳукмронлиги замонидан янги озод жамият, эркин иқтисод, демократик тузум сари қадам қўяётган бир пайтда бундай қусурларнинг юзага қалқиб чиқиши ҳам, табиий

бир ҳол, янада соддароқ айтганда, эски тизим қонунлари ўз кучини йўқотиб, янги тизим, янгича ҳаёт кечириб, ишлаб чиқаришни, ижтимоий турмуш соҳаларини бошқаришнинг янги қонунлари ҳали тўла кучга кирмаган, энг муҳими, одамларимизнинг тафаккурида ўзгаришлар жуда секинлик билан рўй бераётгани, уларнинг янги тизим қондаларини қийинчилик билан идрок этаётгани ва қабул қилаётгани ҳам салбий ҳолатларни кучайтирмоқда»².

Жамият тараққиёти учун катта тўсиқ бўлиб турган ҳар қандай иллатларни йўқотиб, соғлом муҳитни қарор топиши, халқимизнинг маънавият ва маърифатга интилиб яшашлари учун нималар қилмоқ ва нималарга эътибор бермоғимиз керак? Бу саволга Президент Ислом Каримов шундай жавоб бердилар: «Ҳеч қачон кишилик жамиятида ғоявий бўшлиқ бўлмаган. Агарки шундай бўшлиқ пайдо бўлса, сўзсиз унинг ўрнини бизнинг табиатимиздаги бегона турли хил мафкуравий тайзиқлар эгаллаб олиши ва ўз таъсирини ўтказиши муқаррар»³.

Чунки мафкура илғор миллий ғоя инсоннинг руҳий озукаси, ҳаётий таянчидир. Етук, давр талабига, истиқлол эҳтиёжларига мос келувчи мафкурани яратиш, уни тўлиқ эгаллаш, фуқаролар эътиқодига, ишончига айлантириш миллат камолотини таъминлайди, фуқароликнинг ҳаётий фаоллигини оширади, жамият аъзоларининг, қонунларни ўзлаштиришлари ва ҳаётга тадбиқ этиш даражаларини юксалтиради.

Президентимиз Ислом Каримов томонидан илгари сурилаётган ижтимоий, иқтисодий, сиёсий қондаларни, илмий концепцияларни ҳаётга тадбиқ этиш самарадорлигини оширади.

Ҳар бир миллатнинг маънавий бойлиги миллий ва умуминсоний қадриятларнинг бирлигидан ташкил топади.

Маънавий мерос — ўтмишнинг ютуғи, келажакнинг маънавий озукасидир. Уни ҳар томонлама оқилона эгаллаш ва ривожлантириш ҳар бир авлоднинг муқаддас бурчидир. Мақсад маънавий меросни эгаллаш билан чекланмайди, балки уни чуқур эгаллаб, яна янги юксак босқичга кўтариш, замон ва давр талабларига мослашдан иборатдир.

Замон ва давр талабига мослаш деганимизда маънавий ҳаётнинг таркибий қисми бўлмиш мафкурани назарда тутамиз. Чунки мафкура ва маънавият ажрал-

мас умумийликка эга бўлиб, бири иккинчисини тўлдиради, биргаликда ривожланади ва жамиятнинг маънавий озуқага бўлган истеъмолини қондиради. Маънавият ҳар бир даврнинг миллат ва мамлакат муаммоларини, мақсад ва режаларини, орзу умидларини амалга ошириш йўллари ва усулларини ўзида акс эттирса, мафкура ана шу орзу-умидлар, мақсад ва режаларни амалда рўёбга чиқишида муаммоларни ҳал этишда асосий ричаг, маховик ролини ўйнайди.

Мафкурани ўзида сингдира олмаган маънавий ҳаёт жозибасиз, ҳаракатсиз, таъсирчанлиги йўқ бўшлиққа ўхшаб қолади.

Шунинг учун ҳам қонунларни ишлашида иқтисодиётнинг ривожланишида, сиёсатни омилкорлигида, фуқароларнинг фаоллашувида мафкура ҳаракатга келтирувчи куч сифатида ижтимоий ҳаётда катта роль ўйнайди.

Ҳозирги кунда маънавият ва мафкура масаласи мустақилликни мустаҳкамлаш ва олдимизга қўйган улкан, улуғвор вазифаларимиз, мақсадларимизни муваффақиятли уддалай олишимизда йўлимизни ёритиш билан боғлиқ бўлган масаладир.

Шу ерда бир масалага тўхталиб ўтишимиз ўринлидир. Яъни гап биз яратаётган жамиятда бирон бир партиянинг ёки гуруҳнинг мафкурасини якка ҳукмронлик қилиши ҳақида бораётган йўқ. Умумдавлат ва халқ манфаати учун хизмат қилиши керак бўлган кўп қиррали мафкура ва маънавият ҳақида бормоқда. Албатта, биз қураётган янги жамият, мафкуралар хилма-хиллигига кенг йўл берилишига асосланган, лекин ҳар қандай альтернатив мафкуранинг охириги мақсади бир умумийликка, яъни давлат ва халқ манфаатига хизмат қилишга йўналтирилган мафкура ҳақида бормоқда. Охир оқибат бир мақсадга йўналтирилган, мафкуралар хилма-хиллиги бўлишига қарамай, таъсирчан келажакка умидбахш этувчи мафкура ва маънавият фуқароларнинг ишонч ва эътиқодини кучайтиради, фуқароларнинг ҳаётий активлигини оширади, лоқайдлик, бепарволикни йўқотади, жамиятдаги мавжуд иллатларни илдизини қирқади ва жамиятни ҳар томонлама ривожланиб боришини таъминлайди. Ҳар бир инсонни ўз манфаати жамият манфаати билан бир бутун эканлигини тушуниб олишига ёрдам беради. Президент фармонлари ва қонунларни, қарорларни ҳаётийлигини таъминлайдиган кучга айланади.

Маънавий ва мафқурани ҳамоҳанглигини таъминловчи таянч нуқта «Маънавий ва маърифат» марказлари бўлиши керак. «Маънавий ва маърифат» жамоатчилик маркази фаолиятини янада такомиллаштириш ва самарадорлигини ошириш тўғрисида»ги 1996 йил 9 сентябрда Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонида шундай дейилади:

Жамиятда юксак маънавий фазилатларни камол топтириш, миллий мафқурани шакллантириш, ёшларни бой маданий меросимиз, тарихий анъаналаримизга, умуминсоний қадриятларга ҳурмат, Ватанимизга муҳаббат, истиқлол ғояларига садоқат руҳида тарбиялаш мамлакатимиз амалга ошираётган барча ислохотларнинг ҳал қилувчи омилларидир.

Одамларнинг ўзликларини чуқур англашни, қадрини тобора теран тушунишни, миллий тафаккурнинг кенгайиши ва такомиллашувини, тарихий ҳурлик, мустақиллик руҳининг уйғонишини таъминлаш маънавий соҳасидаги сиёсатимизнинг асосий мақсадига айланиши лозим. Аммо ҳанузгача жойларда маънавийнинг моҳиятини, унинг олға силжишимиз, фаровон жамиятга тезроқ етишимиздаги қимматини чуқур идрок этмаслик ҳолатлари мавжуд.

...Маънавий ва маърифат ишларига бўлган бундай эътиборсизлик келажак буюк, демократик, озод давлат қуришдек эзгу мақсадимиз рўёбга чиқиши учун мутлақо зиддир.

Маънавий-маърифий ислохотлар давлат сиёсатининг асосий устувор йўналиши деб ҳисоблансин».

Ушбу фармонни эътибор қилиниши муносабати билан маънавий ва мафқура масаласида анчагина ишлар амалга оширилди. Энг муҳими миллий истиқлол мафқурасини яратини масаласида изланишлар олиб борилди. Маънавий меросимизни ўрганиш, таҳлил қилиш даврини бошимиздан кечирдик. «...биз етти-саккиз йиллик мустақиллик тараққиёт йўлини босиб ўтдик. Бу йўлда ерттирган озми-кўпми тажрибамизга, эришган ютуқларимизга таяниб айтиш мумкинки, энди инкор қилиш кайфиятидан бунёдкорлик кайфиятига ўтиш пайти келди». Бунёдкорлик пайтини белгилаб берувчи энг муҳим омил бўлган, одамларнинг дунёқарашидаги, тафаккурдаги, руҳиятидаги ўзгаришлар ва мустақиллигимизга бўлган ишонч ва эътиқодни уйғота олдик. Буларсиз, янги давлат миллий мафқурасини яратишга уриниш бефойда эканлигини яхши тушунган ҳолда

Президентимиз етакчилигида режали иш олиб борилди.

Мафкура масаласида бунёдкорлик иши нимадан бошланиши керак деган саволга Президентимиз шундай жавоб беради:

«Дар қандай халқни, миллатни-миллат қиладиган, унинг йўлини ва мақсадларини аниқ — равшан чароғон этадиган мафкура — миллий ғояни шакллантиришнинг асосий шarti — одамларни тафаккури, дунёқарашининг воқеликка нисбатан таъсирини инобатга олишдир. Шу маънода миллий ғоя, миллий онг туйғусининг моҳиятини тўғри англаш, уни тарбия қилиши, уни бугунги куннинг энг зарур вазифаларидан бири сифатида эътироф этиш, бу хусусда баҳсу мунозаралар олиб бориш, фикр алмашиш, очиқ-ойдин гапириш, ўйлайманки, ижтимоий тараққиётимиз учун наф келтиради»⁵.

Президент илгари сураётган бу фикрга кўра миллий мафкура ва миллий ғоя қайсидир партия ёки гуруҳлар томонидан ишлаб чиқилиб, у халққа мажбуран сингдирилиши ва кимларнингдир манфаатлари учун хизмат қилиши керак эмас, балки миллий ғоя ва мафкура халқчил бўлиши, халқ, миллат ва давлат манфаатларига хизмат қилиши, миллий ва умуминсоний қадриятларни ўзига сингдирган, демократик тамойилларни, замон ва давр талабларига тўлиқ жавоб беришга қодир бўлган даражада яратилиши зарурлигига ишора қилинган.

Албатта, миллий мафкура ва миллий ғоя Президент Ислам Каримов айтганидек бирданга яратилмайдиган нарса эмас, бу мамлакатимизнинг ижтимоий фан олимлари ва барча эътиборли, давлат арбоблари, етук партияларнинг етакчилари иштирокида тўртинувлар, мунозаралар, илмий конференциялар асосида секинлик билан қарор топиб борадиган жаражат.

Президент Ислам Абдуганиевич Каримов бу масалада «Туркистон» газетаси муҳбирининг саволларига берган жавобларида миллий мафкура ва ғоя масаласида умумий йўналишлар бериб, ўзининг илмий концепциясини илгари сўради:

«Шахсан менинг бу борадаги қарашларим қуйидагича: мадомики, биз ҳуқуқий демократик давлат, эркин фуқаролик жамияти қураётган эканмиз, маънавият соҳасидаги йигирма биринчи асрга мўлжалланган ҳаракат дастуримиз ҳам ана шундан келиб чиқмоғи даркор. Яъни эркин фуқаро — онгли яшайдиган, мустақил фикрга эга бўлган шахс маъ-

навиятини камол топтириш, бизнинг бош миллий гоямиз бўлиши зарур»⁶.

Тоталитар тузум тафаккури сарқитларидан халқимизни батамом халос этиш борасида ишларимизни давом эттиришимиз ва янгича тафаккурни, онгни шакллантиришимиз, таъсир кўрсатувчи омилларни янада кучайтиришимиз зарурким, токи инсонлар фикрлашда кўрқув нималигини билмасинлар. Эркин фикр эгасини қатағон қилиш тарихда қолиб кетганлигини, ҳозир озод мустақил давлат фуқароси эканлигини онгли ҳис этсинлар. Шундагина етакчимиз айтганидек, шахс маънавиятини камол топтиришда руҳий имконият одамларда найдо бўлади. Бу фикрлар ҳуқуқий тафаккурларга, ўтмиш хотираларга ҳам тааллуқлидир. Шунинг учун ҳам Ислом Каримов яна бир муҳим вазифани илгари сўради:

«Бу вазифа эркин фуқаролик жамиятининг маънавиятини шакллантириш, бошқача айтганда, озод, ўз ҳақ-ҳуқуқларини яхши танийдиган, боқимандликнинг ҳар қандай кўринишларини ўзи учун ордеб биладиган, ўз кучи ва ақлига ишониб яшайдиган, айни замонда ўз шахсий манфаатларини халқ, Ватан манфаатлари билан уйғун ҳолда кўрадиган комил инсонларни тарбиялашдан иборатдир.

Мен мана шундай инсонлар ҳақида ўйлар эканман, дунёқараши мустақиллик йилларида шаклланган ёшларимизда келажак маънавиятини умидбахш куртакларини кўргандек бўламан ва уларнинг келажакига катта ишонч ва завқ билан қарайман»⁷. Бугунги 8-синф ўқувчиси ҳарфни лотин алифбосида ўрганди. Ватанимиз ўтмиш ва келажакни ўзида мазмунан мужассамлантирган Ватан мадҳиясини кўшиқ қилиб куйлаш ёшларимиз одатига айланиб бормоқда. Мустақиллик рамзларини ёд олган ёшларда ватанпарварлик руҳияти, Ватанга ҳурмати, муҳаббати ошиб бораётганлигининг энг оддий намунаси сифатида шуларни айтса бўлади. Албатта бундай мисолларни кўплаб келтирса бўлади. Мустамлакачилик азоб-уқубатларини тортган кексаларимизнинг шукроналари, тилак ва истаклари, мустақилликни сақлаб қолишни тилаб қилган дуолари ҳақида ўйлар эканмиз, халқимиздаги дунёқарашда туб ўзгаришлар бўлаётганлигини, яшаш учун ҳалол меҳнати билан курашаётганлигини кўрамиз. Етакчимиз томонидан айтилган жумлалар ҳақиқатга айланаётганлигини кўрамиз. Чунки бу фикрлар реал ҳаётни таҳлил

қилиш ва келажакка катта ишонч билан қараш асосида айтилмоқда.

Президент миллий мафкура, миллий ғоя ва маънавиятни яхлит узвийлик, бирликда ривожланишига ишора қилиб, миллий ғоя ва маънавиятни ривожлантиришнинг асосий мақсад ва вазифаларини аниқ йўналишларини кўрсатиб берар экан, шундай дейди:

«Шуни яна бир бор таъкидлашни истардимки, жамиятни доимий ҳаракатга келтириб турадиган куч — миллий ғоя, миллий манфаатга хизмат қиладиган қадриятларни, илғор демократик қоида ва тушунчаларни аниқ-равшан тасаввур этиш, уларни ўрганиш, борини асраб-авайлаш, йўғини шакллантириш, бойитиш, ривожлантириш, халқни, аввало ўсиб келаётган ёш авлодимизни ана шу билим ва кўникмалар билан тарбиялаш — маънавият соҳасидаги энг асосий вазифамиз бўлиши лозим.

Амир Темур бобомизнинг таъбири билан айтганда, халқимиз, миллатимизнинг дардларига дармоқ бўлмоқ барчамизнинг муқаддас бурчимиздир»⁸. Миллий ғоя миллатни, халқни бирлаштиришга хизмат қилмоғи, мустақилликни асраб-авайлашга қаратмоғи лозимлигини қайта-қайта такрорлар эканмиз, мафкуранинг ҳам асоси ўзаги сифатида мустақилликни келажакка ишонч билан қараш, халқни буюк келажакимизга ишонч, эътиқод руҳида тарбияловчи мафкуравий қурол, барча тоифа кишиларини шу мақсад йўлида бирлаштиришга хизмат қилмоғи даркор.

Хулоса қилиб, айтганимизда миллий истиқлол мафкурасининг асосий мазмун ва моҳияти нималарга қаратилган?

— Халқимизни тарихий бой маънавий меросларига ҳурмат билан қараш, авайлаб-асраб ривожлантириш, халқимизни миллий анъаналарига, удумларига, руҳиятига, тилига, динига мос ғоялар асосида одамлар онгига келажакка ишонч, меҳр-оқибат, инсоф, сабр-тоқат, маърифат, маънавият туйғуларини сингдириб бориш;

— Мустақиллик, миллий истиқлол мафкурасининг муҳим йўналиши сифатида миллий ва умуминсоний қадриятларга содиқлик жаҳон ҳамжамияти орасидан ҳар томонлама муносиб ўрнини эгаллашга интилиш;

— Жаҳон халқлари эътироф этган демократик тамойилларга асосланган ҳолда демократик жараёнларни миллий хусусиятлар билан бойитиб, боришга интилиш, ҳуқуқ ва қонунларни ўрганиш, одамларни ҳуқу-

кий маданиятини шакллантиришга таъсир кўрсатувчи омилларни юзага келтириш ва фуқароларнинг қонунга итоат қилиш, қонунни ҳурмат қилиш руҳида тарбиялаш;

— Мустақиллик мафкураси етук миллий онг, миллий бирдамлик туйғуси заминида шаклланган ватанпарварликни миллий гурурни ҳам ўз ичига олади;

— Бозор иқтисодиёти табиатидан келиб чиқиб боқимандалик кайфиятини фуқаролар онгидан сиқиб чиқариб ташлаш, ташаббускорлик, ҳаракатчанлик, меҳнатсеварлик, ўзи учун ва жамият манфаати учун ёниб яшайдиган гоёни сингдириш;

— Маънавий бой, жисмонан соғлом, ақлан теран, баркамол авлодни шакллантириш.

Миллий истиқлол мафкурасини энг муҳим йўналишини инсонпарварлик, эркинлик, миллий ифтиҳор, байналмилаллик, оилапарварлик каби хусусиятлар ташкил этади.

Миллий истиқлол мафкураси ўз моҳияти ва мазмунига кўра мустақилликни мустаҳкамлаш асосида жамиятни ижтимоий-сиёсий иқтисодий, манъавий жиҳатдан ҳар томонлама ривожлантириш, барча имкониятлардан унумли фойдаланган ҳолда буюк келажак сари йўналтиришга қаратилгандир.

Юқорида санаб ўтилган мафкуравий йўналишлар бу тўлиқ хулоса чиқариш деган гап эмас. Мафкура кенг маънодаги тушунча бўлиб, ижтимоий ҳаётни ҳамма жабҳаларини қамраб олиши керак.

12-МАВЗУ УЧУН

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЕТЛАР РУЙХАТИ

¹ Ислом Каримов «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари», Т., «Ўзбекистон», 1997 йил. 150—151-бетлар.

² И. А. Каримов. «Халқ сўзи» газетаси, 1998 йил, 14 ноябрь.

³ И. А. Каримов. «Ўз келажакимизни ўз қўлимиз билан кўрмоқдамиз», «Туркистон» газетаси. 1999 йил, 5 февраль.

⁴ Каримов И. А. «Ўз келажакимизни ўз қўлимиз билан кўрмоқдамиз», «Туркистон» газетаси, 1999 йил, 5 февраль.

⁵ Каримов И. А. «Ўз келажакимизни ўз қўлимиз билан кўрмоқдамиз», «Туркистон» газетаси. 1999 йил, 5 февраль.

⁶ Каримов И. А. «Ўз келажакимизни ўз қўлимиз билан кўрмоқдамиз», «Туркистон» газетаси, 1999 йил, 5 февраль.

⁷ Каримов И. А. «Ўз келажакимизни ўз қўлимиз билан кўрмоқдамиз», «Туркистон» газетаси. 1999 йил, 5 февраль.

⁸ Каримов И. А. «Ўз келажакимизни ўз қўлимиз билан кўрмоқдамиз», «Туркистон» газетаси. 1999 йил, 5 февраль.

ФАН ВА ИЛМНИНГ РИВОЖЛАНИШИ
ДЕМОКРАТИК ЖАМИЯТ ҚУРИШНИНГ
МУҲИМ ОМИЛИДИР

РЕЖА:

1. Мустақиллик йилларида ижтимоий-гуманитар ва табиий фанларни янада ривожлантиришга бўлган эътиборнинг кучайиши.

2. Ўзбекистон фанлар академияси, илмий-тадқиқот институтлари фаолиятида янги йўналишлар, янги фан тармоқларини очилиши.

3. Мустақиллик йилларида фан тараққиётини устувор йўналишларни, вазифаларни ва илмий ходимлар тайёрлаш масалаларни.

Ўтмишданоқ ўзбек халқи илм-фан соҳасида жаҳон халқлари орасида ўзларининг муносиб ўрнига эга бўлиб келганлар. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислам Каримов ибораси билан айтганда: «Муболағасиз айтиш мумкинки, фанимиз, ақл-заковат салоҳиятимизнинг ноёб ва гўзал биносига бундан кўп асрлар муқаддам пойдевор солинган эди. Мамлакатимиз фани жуда қадимги замонлардан юксала бошлаганини, унинг чуқур ва қудратли илдизлари борлигини фахрланиб айта оламиз. У асрлар давомида ўзбек миллатига, бутун инсониятга табиат сирларини ўрганишда, тиббиёт, фалсафа, ҳуқуқшунослик, илоҳиёт, адабиётшунослик ва тилшуносликда ишончли хизмат қилиб келмоқда».

«Узоқ ўтмишдаёқ ўзбек халқининг илғор мутафаккирлари олиб борган тадқиқотлар, уларнинг амалга оширган кашфиётлари жаҳон, умуминсоният фани ва маданиятининг олтин хазинасини ташкил этади. Билдимлар хазинасини очган буюк аجدодларимизнинг номлари бутун дунёда машҳур. Булар буюк математик ва астрономлар Ал-Хоразмий, Фарғоний, Жавҳарий, Марвозий, Улуғбек; файласуф ва илоҳиётчи-ҳуқуқшунослар Фаробий, Имом Бухорий, Имом Термизий, Марғилоний, Насафий; қомусий олимлар Беруний, Ибн Сино; тилшунос-шоирлар Кошғарий, Юсуф Хос Ҳожиб, За-

махшарий, Алишер Навоий; тарихчилар Бобур Мирзо, Абулғозий, Баҳодирхон, Огаҳий ва бошқа кўпгина улус зотлардир»¹.

Фан ва илм соҳасида илдизи бақувват бўлган Ўзбекистон халқлари мустақиллик шарофати билан ана шу бақувват маънавий илдиздан яна озуқланиш шарафига муяссар бўлар эканлар, ўтмиш авлодларимиздан маънавий мерос бўлиб қолган энг яхши анъаналарни ўзлаштириб, тарихий меросимизни чуқур ўрганиш асосида мамлакатимиз илм-фанини ҳозирги замон ва давр талаби даражасида юқори чўққиларга кўтариш учун меҳнат қилмоқдалар. Ўзбек халқининг илмий зиёлиларининг энг яхши фазилатларидан бири ҳамма вақт, илғор илмий тафаккурнинг олдинги марраларида бўлишга интилишдир. Миллий мустақиллик илм ва фан намояндаларимизни жаҳон фанининг олдинги сафида боришлари учун ҳақиқий маънода катта имкониятлар очиб, кенг шарт-шароитлар яратиб бермоқда.

Шахсан Ўзбекистон Республикаси Президенти Исом Каримовнинг илм-фан зиёлиларига ҳар томонлама етакчилик ва ғамхўрлик қилиши илм ва фанимизни янги уфқлар сари ривожланиб бориши учун моддий ва маънавий асосларни яратмоқда.

«Адолатли демократик жамият қуриш йўлидан бораётган Ўзбекистон ҳозирги даврда илм-фан орқали ишлаб чиқаришга, халқ турмуши, маданияти, ахлоқи, дунёқарашига тобора кенг ва ҳар томонлама чуқур кириб бориш йўлидан бормоқда».

Ўзбекистон ўзини порлоқ келажакка фан-техника тараққиётсиз бора олмайди. Халқимизнинг бугунги ҳаёти, мустақиллик, миллий истиқлол тақдири илмий техника тараққиётига, янги техника ва технологияни ишлаб чиқаришга жорий этилиб, ишлаб чиқаришда сифат ва самарадорликка эришишга жуда кўп томонлама боғлиқдир. Юртбошимиз фан ва техника тараққиётининг омилларини, давлат арбоби, олим сифатида жуда яхши тушунган ҳолда, маънавият ва маърифатга катта эътибор билан қараб келмоқда. Чунки маънавиятсиз фанда илғор тараққиёт ва жамиятда прогресс бўлмайди.

«Умуман, мен фанни илғор, тараққий, прогресс деган сўзлар билан ёнма-ён қабул қиламан. Фаннинг вазифаси келажакимизнинг шакли-шамойилини яратиб бериш, эртанги дунимизнинг йўналишларини, табиий қонуниятларини, унинг қандай бўлишини кўрсатиб бе-

ришдан иборат, деб тушунаман. Одамларга мустақилликнинг афзаллигини, мустақил бўлмаган миллатнинг келажаги йўқлигини, бу табиий қонуният эканлигини исботлаб, тушунтириб бериш керак. Фан жамият тараққиётининг олға силжитувчи кучи, воситаси бўлмоғи лозим»².

Фан ва илғор тараққиёт, прогресс сўзларини узвийлиги, мантиқий боғлиқлигини Президент фан билан ишлаб чиқариш ўртасидаги боғлиқликда кўради. 'Илғор ишлаб чиқариш соҳаси, яъни корхоналар билан илму фан, илмий тадқиқотлар ўртасида алоқадорлик даярли йўқ эди. Оқибатда илму фан билан ишлаб чиқариш ўртасида жуда катта узилиш, жарлик пайдо бўлиб, илму фаннинг тараққиёти ҳам, ишлаб чиқаришдаги прогресс ҳам бир хилда зарар кўрар эди. Бу ўз навбатида жамиятимизнинг умумий ривожланишига салбий таъсир кўрсатиши қонунийдир.'

Мустақиллик бундай салбий ҳолатларга чек қўйиш зарурлигини тақозо этди. Ана шуни ҳисобга олган Президент 1994 йил 7 июлда Ўзбекистон Республикаси Фанлар академиясининг умумий йиғилишида фан ишлаб чиқаришга, ишлаб чиқариш эса фанга юзланишини қатъий талаб қилди.

«Бугун академия институтларида, жумладан, техника фанлар соҳасида изланишлар олиб борадиган физика, химия, биология, геология, математика, механика ва бошқа институтларда жорий этилишини кутиб турган илмий ишларни танқидий кўз билан қараб чиқиш зарур. Уларнинг ҳаётга жорий этилмасдан қолиб кетишига давлатимиз иқтисодига зиён етказувчи заиф жойимиз, деб қарасакгина иш жойидан силжийди»³.

Юртбошимизнинг бу масалага катта аҳамият билан ёндошганлиги туфайли республика илм фани эскича мафкура қолдиқларидан халос бўлишига фан ва ишлаб чиқариш ўртасидаги ўзаро алоқаларни қайта тикланишига олиб келди.

Республика Президенти Ислом Қаримовнинг илм-фан тараққиётига қўшган буюк хизматларини тан олиб ва юксак даражада баҳолаб Фанлар академияси аъзолигига қабул қилинганлиги мамлакатимиз илм-фанининг равнақи учун катта аҳамиятга эга бўлди. Чунки Ислом Қаримов Фанлар Академиясида тез-тез бўлиб, маърузалар қилиб республикамиз илм-фанининг ривожланишида йўл-йўриқлар кўрсатиб, бевдсита ғам-хўрлик қилиб келмоқда.

➤ Президент раҳнамолигида кўрсатаётган ғамхўрлик ва катта эътибор туфайли Республика Фанлар Академиясида кейинги йилларда муҳим ижобий ўзгаришлар рўй берди. Фанлар академиясининг янги низоми қабул қилинди. Бир неча истеъдодли ёш олимлар академик деган юксак унвонга сазовор бўлишди. Ҳақиқий аъзолар сони 80, мухбир аъзолари эса 86 нафарга етди. Марказдан четроқдаги вилоятларда ишлаётган ходимларнинг, умидли ёшларнинг академия аъзолигига сайланиши, уларнинг адолат ва ҳақиқат барқарорлигига, ўзининг илмий келажагига бўлган ишончини мустаҳкамлади⁴.

Табий фанларни бевосита ишлаб чиқариш билан боғлиқ ҳолда ривожлантириш зарурлиги кўрсатилган бўлса, ижтимоий гуманитар фан вакиллари олдида турган улкан вазифалар ҳақида Президент алоҳида тўхталиб, «Мамлакатимиз мустақиллигини мустаҳкамлаш, миллий давлатчиликни шакллантириш, ҳуқуқий демократик давлатни барпо этиш ва фуқаролар жамиятини қарор топтиришда улғу орзу-умидлар билан яшар эканмиз, ижтимоий фанлар соҳасидаги илмий изланишлар ва уларнинг келажакларига алоҳида эътибор бермаслик мумкин эмас»⁵, дейди.

Шиддат билан ўсаётган халқ онги, тобора кенгайиб бораётган дунёқараши олис ўтмиш, бугун ва келажакка бўлган қизиқиши, ижтимоий гуманитар фанлар соҳасини тубдан ривожлантириш, уни фаолият даражасини янада кенгайтиришни тақозо этмоқда. Ижтимоий гуманитар фан вакиллари зиммасига янги давр янги-янги масъулиятли вазифаларни юкламоқда. Бу жамият тараққиёти қонуниятларини очиб беришдан тортиб, инсон тафаккурини, дунёқарашини ўзгартириш, маънавийатли ва маърифатли бўлиши ва яна қатор вазифаларни юклайди. Бунинг учун маънавийат ва маърифат, маданият ва ахлоқ ҳақидаги асарларни кўпроқ чоп этиш, айниқса маданий мерос билан бирга янгиланаётган бугунги турмуш тарзини ва янгича тус олаётган жамиятимиз мазмун-моҳиятини теранроқ ёритиш, кенгроқ ўрганиш муҳимдир,— дейди юртбошимиз.

«Агар иқтисодий ўсиш тараққиёт—жамиятимизнинг танаси бўлса, маънавийат, маърифат ва сиёсий онг етуклиги, унинг руҳи, ақли ва жонидир. Буюк давлат, буюк келажакимизга эришиш учун оқил, маърифатли, айни пайтда ўзининг ўтмиши, улғу қадриятлари, миллати билан фахрланадиган ва келажакка ишонадиган инсон-

ларни тарбиялашимиз керак. Бундай инсонни тарбиялаш эса ижтимоий фанимизнинг муқаддас бурчидир»⁶.

Биз яратмоқчи бўлган жамиятимиз демократик одил фуқаролик жамиятидир. Демократик жамият сўзи оддийгина эшитилгани билан ўта мураккабдир. Чунки демократик жамият қуриш фуқаролардан ўта юксак интеллектини, юқори даражада шаклланган сиёсий иқтисодий ҳуқуқий маданиятни талаб этадиган жамиятдир. Қонунларни билиш билан бирга, чекланмасдан унга роя эта билиш ҳиссиёти ва кўникмаси ҳам тарбияланган бўлиши шарт. Фуқаролик жамияти ҳам фуқаролардаги ижтимоий, иқтисодий, сиёсий савияни юксак бўлишлигини, ҳар бир фуқарони маънавий баркамол бўлиши, инсонийлик, инсонпарварлик ҳислатлари юқори даражада қарор топган бўлишини талаб этади.

Юқоридагилардан кўриниб турибдики, биз орзу қилган буюк келажак янги шаклланиб келаётган, ёш авлоднинг қай даражада тарбияланганлигига кўп жиҳатдан боғлиқ экан. Бежиз юртбошимиз ижтимоий-гуманитар фанларнинг олдига катта масъулиятли вазифаларни юклаши илм-фан ходимларига, янги авлодни тарбиялаб, вояга етказишларидек катта ишонч билдириши ҳамдир.

Жамиятимиз бозор муносабатлари сари борар экан, жамият аъзоларининг ҳар бири иқтисодий билимга эга бўлишлигини тақозо этади. Шунинг учун ҳам жамиятни социал-иқтисодий жиҳатдан бир текисда ривожланиб бориши учун иқтисодий билим, фан, илмий ва амалий жиҳатдан юқори ўринда туриши шарт. Иқтисодий фанлар соҳасида назарий ва амалий жиҳатдан қилинган ишларимизни кўлами жуда кенг. Иқтисодий соҳада Президент Ислон Қаримов томонидан яратилган илмий концепциялар ва уларни ҳаётга тадбиқ этиш усуллари масаласида гапирсак, бир неча ўн йилларга арзигулик ишлар бажарилди. Қисқа вақт ичида Ўзбекистон юртбошимиз етакчилигида иқтисодиётни ривожлантиришда ўз йўналиш ва йўлларимизни аниқлаб олдик. Бу катта ютуғимизни жаҳон жамоатчилиги юқори баҳоламоқдалар. Ўзбекистонни миллий модели сифатида тан олмақдалар. Президентимиз айтганидек, бу билан кифояланиб қолмаслигимиз керак.

«Тараққий топган мамлакатлар тажрибасидан фойдаланишимиз лозим. Бироқ бу тажрибаларга кўр-кўрона ёндошмасдан, ўзимизнинг миллий эҳтиёжларимиздан келиб чиқиб, энг мақбул шаклларини танлаб олишимиз даркор»⁷.

Юртбошимиз иқтисодий фан вакиллари олдига ҳам улкан вазифалар қўйилганлигини таъкидламоқда. Демакки иқтисодий илмда, иқтисодий йўналишлар ва йўриқлар ишлаб чиқишни янада такомиллаштириш, ўз имкониятларини тўла рўёбга чиқариш, ҳамда жамият аъзоларини иқтисодий савиясини ҳар томонлама ўстириш вазифаси юклатилмоқда.

Ўзбекистон илм ва фан соҳасида жаҳоннинг энг ривожланган мамлакатлари билан илмий ҳамкорлик қилиш масаласида ҳам анчагина таҳсинга сазовор ишларни амалга оширди.

АҚШ, Япония, Франция, Германия каби мамлакатларнинг илм-фан, техника соҳасидаги ютуқларини ўрганиш бўйича катта ишлар қилинмоқда. Техника университети базасида «Қофютис» Франция Ўзбекистон илмий маркази ташкил этилган бўлиб, унинг асосий вазифаси космотология, экология, қишлоқ хўжалиги, геотехника соҳаларида илмий изланишлар олиб боришдан иборатдир. Хорижий мамлакатлардаги олий ўқув юртлари билан ҳар тарафлама илмий ҳамкорлик қилишга катта эътибор берилмоқда. Бунинг самараси ўлароқ Санкт-Петербург давлат техника университети, Туркиянинг Ота турк ва Мармар университети, АҚШнинг Сан Диего университети, Германиянинг Гамбург университети, Франциянинг Сарбона университети билан фан ва техникани ривожлантириш мақсадида ўзаро ҳамкорлик шартномалари имзоланди.

Ўзбекистоннинг ҳамма университетлари, илмий текшириш институтлари Тошкент давлат техника университети каби ўз йўналишлари бўйича дунёнинг турли мамлакатлари илмий марказлари билан, обрўли университетлари билан илмий ҳамкорлик ўрнатганлар. Илмий амалий тажриба орттириш мақсадида кадрлар алмашишлари ҳам йўлга қўйилган.

Умуман илм-фан соҳасида Ўзбекистон Марказий Осиёдаги йирик марказлардан бири ҳисобланади. Бу марказ тадқиқот учун зарур бўлган ривожланган моддий асосга, кенг илмий фондга, малакали илмий кадрларга эга. Уларнинг илмий ютуқлари бутун дунёда эътироф этилган.

Республиканинг илмий-тадқиқот мажмуи академия, олий ўқув юртлари ва тармоқ йўналишидаги 362 муассасани, шу жумладан, 101 илмий-тадқиқот институтини, олий ўқув юртларидаги 55 илмий-тадқиқот бўлинмаларини, 65 лойиҳа-конструкторлик ташкилотини, 32 ил-

мий ишлаб чиқариш бирлашмаси ва тажриба корхоналарини, 30 ахборот-ҳисоблаш марказини ўз ичига олади. Илмий салоҳиятининг ўзаги Ўзбекистон Республикаси Фанлар академиясидир. У минтақадаги етакчи илмий ва тажриба маркази бўлиб, ярим асрдан ортиқроқ тарихга эга. Унинг таркибида ташкил этилган ядро физикаси институти, «Физика — Қуёш» илмий ишлаб чиқариш бирлашмаси, «Биолог» ИИБ, Майданак тоғидаги баланд астрономия обсерваториялари мажмуи ва бир қатор бошқа марказлар муваффақиятли тадқиқотлар олиб бормоқда.

Фан соҳасида 46 мингга яқин киши банд бўлиб, шулардан 2,8 минги фан доктори ва тахминан 16,1 минги фан номзодларидир. Биринчи марта Ўзбекистон Республикасининг Олий аттестация комиссияси тузилди. Унинг вазифаси ёш илмий кадрлар тайёрлашдир. Айни вақтда фаннинг 20 тармоғи бўйича юқори малакали илмий кадрлар тайёрланмоқда.

Республикамиз олимлари замонавий фаннинг кўпгина йўналишларида фундаментал ва амалий тадқиқотлар олиб боришмоқда.

Республикада қуйидаги йўналишлар бўйича жаҳон даражасидаги илмий мактаблар яратилган бўлиб, уларда, тадқиқотлар муваффақиятли олиб борилмоқда.

Математика, эҳтимоллар назарияси, табиий ва ижтимоий жараёнларни математик моделлаш, информатика ва ҳисоблаш техникаси соҳасидаги тадқиқотлар.

Математика фанининг эҳтимоллар назарияси ва математик статистика, дифференциал тенгламалар ва математик физика, функционал таҳлил соҳасидаги ютуқлари республикадан анча узоқда ҳам машҳурдир.

Республикада ўлканинг иқлимшунослигини ўрганиш учун таянч астрономия тармоғи вужудга келтирилган. 1930 йилда қурилган Улуғбек номидаги Китоб халқаро кенглик станциясида ишлаётган ўзбек олимлари АҚШ, Италия, Япониянинг олим ва мутахассислари билан биргаликда ер юзасида унинг қутблари ҳаракатланишини ўрганиш соҳасидаги халқаро ишда фаол қатнашмоқдалар.

Саноат усулида ўзлаштириш учун яроқли минерал хом ашё заҳиралари ҳосил бўлишига олиб келадиган геологик жараёнларнинг қонуниятларини ўрганиш билан боғлиқ бўлган

тадқиқотлар, шунингдек тектоника, геофизика, сейсмология ва Ер тўғрисидаги фаннинг бошқа соҳаларида амалга оширилаётган тадқиқотлар.

Республика геологларининг ер қобикларини геологик-геофизик ва геохимёвий ўрганиш, рудаларнинг ҳосил бўлиши ва металлогенетикани, нефтнинг пайдо бўлишини ўрганиш соҳасидаги ишлари Ўзбекистонда қудратли минерал хом-ашё базасини вужудга келтиришга ёрдам беради. Геолог олимлар республика ҳудудидаги ва бутун Марказий Осиё минтақасидаги кўпгина энг йирик фойдали қазилмалар конларини очиш, ўрганиш ва ўзлаштиришда бевосита қатнашдилар.

Маълумки, Ўзбекистон сейсмик жиҳатдан фаол зонада жойлашган бўлиб, табиий фалокатларнинг аччиқ оқибатларини бир неча бор бошидан кечирган. Шу сабабли олиб борилаётган тадқиқотларнинг етакчи йўналишларидан бири сейсмология бўйича назарий ва амалий ишлар ҳисобланди.

Ўзбекистон олимлари зилзилалар юз беришининг геологик сабабларини ва шарт-шароитларини ўрганадилар, зилзиладан дарак берувчи белгиларни излашнинг гидрогеосейсмологик усулларини ишлаб чиқдилар. Бу зилзилаларни олдиндан айтиш имконини беради. Худудини сейсмик жиҳатдан районлаштириш ишлари амалга оширилади ва сейсмик жиҳатдан фаол ҳудудлар харитаси тузилди.

Натижада республикада қурилаётган ишлаб чиқариш бинолари ва уй-жойларнинг зилзилага бардошлилигини таъминлаш имконияти туғилди. Ер ости иншоотлари — коммуникация тармоқлари, метрополитен ва бошқаларнинг сейсmodинамик назарияси яратилди.

Молекуляр генетика, ген-хужайра инженерияси, биотехнология соҳасидаги тадқиқотлар. Булар қишлоқ хўжалигида, микробиология саноатида, атроф-муҳитни муҳофаза қилишда фан-техника тараққиётини таъминлашнинг зарур асосидир.

Республикада органик ва ноорганик кимё, ўсимлик /моддаларини кимёси, биология ва генетика биотехнологияларни яратиш соҳасида илмий мактаблар шаклланди ва ривожланди. Улар юқори самарали, экологик жиҳатдан тоза ўғитлар, кам захарли дефолиантларнинг янги турларини, янги дори препаратларнинг янги турларини, ўсишини тезлаштирадиган моддаларни ва уларни ҳимоя қилиш воситаларини яратишнинг назарий асослари ва ишлаб чиқариш технологияларини вужудга келтирдилар.

Ўзбек селекциячилари ғўзанинг юқори сифатли, касалликларга чидамли янги навларини яратиш бўйича тадқиқотлар олиб бормоқдалар. Кейинги йилларда ғўзанинг 30 дан ортиқ истиқболли навлари яратилди.

Моддаларнинг комплекс физикавий-кимёвий хоссаларини ўрганиш билан боғлиқ тадқиқотлар.

Мамлакатимизда ядро ва элементар зарралар физикаси, радиация физикаси ва материалшунослик бўйича фундаментал тадқиқотлар айниқса кенг ривожланди. Янги илмий йўналиш — релятивистик (нисбий) ядро физикаси шаклланди. Бу йўналиш ядро энергетикаси ва амалий ядро физикаси соҳасидаги тадқиқотларга назарий асос бўлиб хизмат қилади.

Ўзбекистон ҳозирги вақтда радиацион материалшунослик ва гелиоматериалшунослик каби йўналишларда бутун дунёда эътироф этилган устунликка эга. Республика радиоактив изотоплар, шу жумладан фармацевтика радиопрепаратлар ишлаб чиқариш бўйича ҳам етакчи марказдир.

Ўзбекистонда юқори энергиялар физикаси соҳасида илмий мактаб вужудга келди. Ана шу мактаб доирасида юқори даражада ўтга чидамли ўта соф материаллар олиш, жуда кам едириладиган, иссиққа, коррозияга чидамли ва қимматбаҳо конструкцион материаллар ўрнини боса оладиган, юқори ҳароратга дош бера оладиган материаллар яратиш бўйича салмоқли илмий ишланмалар юзага келди.

Энергиянинг ноанъанавий турларини яратиш — қуёш энергиясини комплекс ва самарали суратда бошқа турдаги энергияга айлантириш, ҳамда ўзгартириш борасида фаол иш олиб борилмоқда. Бу эса мамлакатни энергия билан таъминлаш муаммоларини ҳал қилишда катта аҳамият касб этади.

Бешинчи. Жаҳон ва мамлакатимиз тарихини Ўзбекистоннинг маданий ва маънавий меросини, ўзбек тили, адабиёти ва фольклорларининг тарихий ва ҳозирги ривожланишини ҳар томонлама тадқиқ қилиш.

«Республиканинг ақл-зақоват салоҳиятини ривожлантиришга, халқаро илмий-маданий алоқаларни кенгайтиришга жамиятшунос олимларимиз, биринчи навбатда тарихчилар, археологлар, этнографлар, тилшунослар ва адабиётшунослар катта ҳисса қўшдилар. Ўзбек халқининг этногенезини ўрганиш ва унинг холисона тарихини қайта яратиш, анъаналари, турмуш тарзи ва ма-

даниятини ўрганиш билан боғлиқ ишлар жуда катта қизиқиш уйғотмоқда»⁸.

Ўзбекистон Республикаси катта илмий салоҳиятга ва потенциалга эга бўлган мамлакатдир. Мустақилликнинг мустақамланишида ва мамлакатни ҳар томонлама ривожланиб, жаҳондаги энг ривожланган мамлакатлар қаторидан ўзининг муносиб ўрнини эгаллашида, демократик тамойилларни қарор топиб бозор иқтисодиёти муносабатларини энг маданий босқичларига кўтарилиб боришида, илм-фан намоёндалари ўзларининг беназир ҳиссаларини қўшадилар.

Ўзбекистон илм ва фанни, маданиятни энг ривожланган марказларидан бирига айланишига катта ишонч билан қараб, буюк келажак сари бораверади. Чунки Ўзбекистон илм-фан намоёндалари учун ҳамма шарт-шароитлар имкони бор даражада, ҳаттоки ундан ортиқроқ даражада яратилиб берилмоқда.

Яратилаётган имкониятлардан унумли фойдаланиб, Республикамизнинг илм ва фан намоёндалари янги-янги кашфиётларни яратадилар, жаҳон илм, фан ва маданиятининг ривожига ўзларининг беназир ҳиссаларини қўшадилар. Ўзбекистон халқларининг янги даврда янги ренессанс даврини бошланиши ҳам айнан ана шу масалага маънавий, маърифий, маданий тараққиётга йўналтирилган. Миллий илм ва фанмизнинг ўтмиш илдиэлари бақувват бўлган экан, келажаги ҳам бақувват бўлишига ҳеч қандай гумон бўлиши мумкин эмас.

13-МАВЗУ УЧУН

Фойдаланилган адабиётлар руйхати

¹ Каримов И. А. «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари», «Ўзбекистон». Т., 1997 йил, 259—260-бетлар.

² «Баркамол авлод орзуси». «Шарқ» нашриёти — матбаа концерни Бош таҳририяти. Тошкент — 1999 йил. 171-бет.

³ Каримов И. А. «Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир». «Ўзбекистон». Т., 1998 йил, 54-бет.

⁴ З. Ғофуров, Б. Сиддиқов. «Маънавий юксалиш — тараққиёт омили». Тошкент Давлат техника университети, 1998 йил, 36—37-бетлар.

⁵ Каримов И. А. «Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир». «Ўзбекистон». Т., 1998 йил, 54-бет.

⁶ Уша жойда, 55-бет.

⁷ Каримов И. А. «Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир», «Ўзбекистон». Т., 1998 йил, 56-бет.

⁸ Каримов И. А. «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари», «Ўзбекистон». Т., 1997 йил, 262—266-бетлар.

14-мавзу

МИЛЛИЙ ВА ДИНИЙ ҚАДРИЯТЛАРНИНГ ТИКЛАНИШИ. ДАВЛАТ БИЛАН ДИНИЙ ТАШКИЛОТЛАР УРТАСИДАГИ МУНОСАБАТЛАР

РЕЖА:

1. Ўзбекистонда давлат ва дин. Ўзбекистон фуқароларини эътиқод эркинлигини конституцион эътироф этилиши.

2. Миллий ва диний қадриятларнинг тикланиши. Жамиятни маънавий-маърифий ўсишида диннинг ўрни.

3. Ислом дини; унинг асосий ғоялари: инсонпарварлик, ҳалоллик, маънавий поклик, жамоатчилик исломнинг бош ғояси. Буюк алломаларимиз меросини тикла-нишининг аҳамияти.

4. Диний экстремизм, фундаментализм ва турли диний оқимлар, тонфаларни тинчлик, барқарорлик, миллий тотувликка кўрсатаётган хавфи.

Ўзбекистон Республикаси ўз суверенитетига эга бўлгандан кейин, эркин фуқаролик дунёвий жамият қуриш йўлини танлади. Барпо этаётган жамиятимизнинг тэмойиллари ҳуқуқий асослари ишлаб чиқилди ва умумхалқ томонидан маъқулланди.

Жаҳон давлатларининг тараққиётига назар ташласак, асосан икки тараққиёт йўлидан ривожланиб бораётганлигини кўрамиз, «Дунёвий», иккинчиси диний «Ислом» тараққиёт йўлидир. Икки йўл ўзининг ижтимоий иқтисодий, социал-сиёсий, маданий, маънавий ривожланишида тутган услублари билан, ҳаттоки турмуш тарзи билан бир-биридан жуда катта фарқ қилади. Жаҳондаги ҳар томонлама ривожланган мамлакатларнинг деярли ҳаммаси «Дунёвий» тараққиёт йўлидан бормоқда.

Ўзбекистон дунёвий тараққиёт йўлини танлаган экан, бу йўл қандай йўл? «Дунёвийлик» деган тушунча ўзи нимани англатади? Давлат ва дин ўртасидаги муносабатлар қай тарзда кечади?

«Дунёвийлик» тушунчасини асл маъносини изоҳлаб берадиган илмий тариф йўқ. Лекин дунёвий демократик мамлакатларнинг амалий ҳаётига назар ташлар эканмиз, уни таҳлил қилиш асосида «дунёвийлик» тушунчаси, у динийликни ҳам даҳрийликни ҳам инкор этмайди, уларнинг ҳар иккаласини объектив ижтимоий ҳодиса сифатида эътироф этадиган жамиятга нисбатан ишлатиладиган тушунчалар деган хулосага келамиз.

Дунёвий жамият қуриш пировард умуммиллий мақсад даражасига кўтарилган мамлакатларда дин, ҳар қандай бошқа объектив ҳаётий ҳодисалар каби, муҳим ижтимоий-маданий омиа сифатида эътироф этилади. Дунёвий тараққиёт йўлидан бораётган мамлакатларда динга муносабат демократик, эркин фикрлар хилма-хиллигига асосланган бўлиб, уларда дин ҳаётдаги ижтимоий-маданий ва маънавий-руҳий муҳит ранг-баранглигини таъминловчи хилма-хил тарихий қадриятларга бир вақтда амал қилиш ҳуқуқини беришга асосланган ҳолда қурилган. Лекин улар меъёрини белгилаб берувчи чегара бу сиёсат бўлиб, дин сиёсатга яъни давлатни ишига аралашмайди, бу масала давлат ва диннинг ўртасидаги муносабатларда жуда қатъий қилиб қўйилган. Мустақил Ўзбекистонда барпо этилаётган демократик дунёвий тараққиёт негизи қилиб белгиланган фикрлар эркинлиги тамойили ҳам юқорида қайд этилган фикрлар ва дунёвий давлатларнинг тажрибаларига асосланган. Ушбу тамойил демократик тараққиётнинг халқаро миқёсда эътироф этилган айрим мезони бўлиб хизмат қилаётган БМТнинг «Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар бўйича Халқаро пакти»нинг диний эътиқод ва виждон эркинлигига оид қонунларнинг ҳамма моддаларига ҳамоҳангдир.

Ўзбекистонда диннинг жамиятда тутган ўрни унинг конституцион мақоми билан белгиланган. Ўзбекистон Конституциясига мувофиқ, барча фуқаролар миллатидан, ирқидан, диний эътиқодидан қатъий назар виждон эркинлиги кафолатланган. Бу ерда миллатлараро муносабатларни барқарор сақлаш ва ривожлантиришда динни омили муҳим аҳамият касб этиши ҳам ҳисобга олинган. Чунки Ўзбекистонда ислом дини билан бир қаторда православлар, яҳудийлар, баптистлар, адвентистлар, католиклар, лютеранлар, баҳоичилар, кришнаитлар, буддистлар, пятидесятниклар. Иегова худоси шоҳидлари, янги ҳаворийлар, христиан-пресвиторианлари сингари, бир қанча дин ва мазҳаблар мавжуд.

Улардан ҳар бирининг ўзига хос мафкураси, тартиб-қоидалари, ҳаёт тарзи ва дунёқараши ўзининг фалсафаси, талаб ва эҳтиёжлари мавжуд. Ана шундай хилма-хилликдан ва ҳақиқий демократик тамойиллардан келиб чиқиб Ўзбекистон Республикаси Конституциясида: «Ҳамма учун виждон эркинлиги кафолатланади. Ҳар бир инсон хоҳлаган динига эътиқод қилиш ёки ҳеч қайси динга эътиқод қилмаслик ҳуқуқига эга», деган қоида киритилган (31-модда).

Давлат ва диний ташкилотлар ўртасидаги муносабат масаласига қуйидаги моддада аниқлик киритилган: «Диний ташкилотлар ва бирлашмалар давлатдан ажратилган, ҳамда қонун олдида тенгдирлар. Давлат диний бирлашмаларнинг фаолиятига аралашмайди» (61-модда).

Шу билан бирга барча демократик дунёвий мамлакатлар тажрибаларидан ва дунё воқеаларининг ривожланиш жараёнидан келиб чиқиб, масалани иккинчи томонига ҳам алоҳида эътиборни қаратган ҳолда Конституцияга қуйидаги модда ҳам киритилди:

«Конституциявий тузумни зўрлик билан ўзгартиришни мақсад қилиб қўйувчи, республиканинг суверенитети, яхлитлиги ва хавфсизлигига, фуқароларнинг конституциявий ҳуқуқ ва эркинлигига қарши чиқувчи, урушни, ижтимоий, миллий, ирқий ва диний адоватни тарғиб қилувчи, халқнинг соғлиғи ва маънавиятига тажовуз қилувчи, шунингдек ҳарбийлаштирилган бирлашмаларнинг, миллий ва диний руҳидаги сиёсий партияларнинг ҳамда жамоат бирлашмаларининг тузилиши ва фаолияти таъқиқланади. Махфий жамиятлар ва уюшмалар тузиш таъқиқланади». Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси, 57-моддаси.

«Ўзбекистонда эркин фуқаролик жамияти, дунёвий давлат қурмоқдамиз. Барпо этаётган жамиятимизнинг тамойиллари, ҳуқуқий асослари ишлаб чиқилган ва умумхалқ томонидан қабул қилинган. Хусусан, эътиқод эркинлиги тўғрисидаги қонун ҳам бугунги кун талабларидан келиб чиқиб такомиллигига етказилди. Бу диний ташкилотлар билан муносабатларимизни қонун асосида, уларнинг ҳақ-ҳуқуқларини ҳурмат ва ҳимоя қилиш асосида олиб борамиз. Айни вақтда улардан ҳам қонун олдидаги бурч ва мажбуриятларини бажариш талаб қилинади. Бу халқимизнинг хоҳиш-иродаси билан танлаб олинган йўлидир»¹. Давлат ва дин муносабатлари Президент айтганидек қонуний асослари ҳар

томонлама мукаммал ишлаб чиқилган бўлиб, мамлакатда диний эътиқод виждон эркинлигига кенг йўл очиб берилган.

Дунёвий жамият қуриш йўлидан бораётган мамлакатимизда давлатнинг дин билан муносабатлари мазмун ва моҳиятини белгилаб берувчи асосий тамойиллари қаторига Президент Ислом Каримов яна бир қатор қўшимча меъёрий ҳолатларга Ўзбекистон Республикасида рноя қилинишини кўрсатди. Булар қуйидагилар:

— диндорларнинг диний тўйғусини ҳурмат қилиш;
— диний эътиқодларни фуқароларнинг ёки улар уюшмаларининг хусусий иши деб тан олиш;

— диний қарашларга амал қилувчи фуқароларнинг ҳам ҳуқуқларини тенг кафолатлаш, ҳамда уларни таъқиб қилишга йўл қўймаслик;

— маънавий тикланиш, умуминсоний ахлоқий қадриятларни қарор топтириш ишида турли диний уюшмаларнинг имкониятларидан фойдаланиш учун улар билан мулоқот қилиш йўлларини излаш зарурияти;

— диндан бузғунчилик мақсадларида фойдаланишга йўл қўйиб бўлмаслигини эътироф этиш»².

Юқорида таъкидланган Конституцион мақомлар ва Президент Ислом Каримов томонидан давлат ва дин ўртасидаги муносабатлар масаласидаги концепциянинг икки жиҳати яққол ажралиб туради.

✓ Биринчиси дин — жамиятда инсонпарварлик руҳиятини шаклланиши-да, юксак маданият ва маънавият қуроли, беқиёс ахлоқий тарбияси, инсонларни камтаринлик, камсуқумликка, ҳалоллик, покликка ундаши каби қадриятларини барча миллий қадриятлар қаторида тенг ҳуқуқли қадрият сифатида тан олинганлиги бўлса.

✓ Иккинчидан диндан ғаразлик йўлида фойдаланиш, диний омиллардан фойдаланиб сиёсатга, давлат ишига аралашини, ҳокимиятга интилиш каби ҳолатларни қатъия ман этилишидир.

Ҳар икки ҳолат дунёвий давлатнинг моҳияти ва мазмунига ўта мос тушади.

Шунинг учун ҳам Президент ҳақли равишда «биз дин бундан буён ҳам аҳолини энг олий руҳий ахлоқий ва маънавий қадриятларидан, тарихий ва маданий меросларидан баҳраманд қилиш тарафдоримиз. Лекин биз ҳеч қачон диний даъватлар ҳокимият учун

журашга, сиёсат, иқтисодиёт ва қонуншуносликка ара-лашиш учун байроқ бўлишига йўл қўймаймиз»³, деган. Ушбу жумлалардан кўриниб турганидек, давлатимиз танлаган йўл дунёвий давлат ғояси, диннинг ижтимоий маданий ҳаётдаги улуғ ролини асло инкор этмайди. Аксинча диннинг ижтимоий ҳаётдаги тарбиявий роли-ни кучайиб боришни тарафдоридир.

Президент Ислом Каримов: «Дин халқ маънавия-тининг юксалишига катта ҳисса қўшиб келган экан, бугунги давлатчилигимиз ҳақида сўз юритганда, режа-лар тузганда динни, энг аввало, ҳам миллий, ҳам умуминсоний қадрият сифатида эътиборда тутишимиз керак.

Мазкур сиёсатнинг ибратли ва инсонпарварлик қад-рияти шундаки, у маърифат билан хурофот, онгли му-носабат билан қуруқ ақидапарастлик ўртасидаги му-носабатларни чуқур тадқиқ этади. Ислом маърифати-га, унинг бой маънавий ва маданий меросига қанчалик кўп ён-босса, уни сохталаштирувчиларга, ақидапараст-ларга, эҳтиросга зўр берувчиларга ва ислом омилидан ўз манфаати йўлида фойдаланувчиларга шунчалик кўп қарши туради. Бу — соғлом фикрни, соғлом ақл-ид-рокни ҳимоя қилиш сиёсати. Бу — исломни юксак ма-даният сифатида асраб-авайлаш, унга доғ туширмаслик сиёсати!»⁴

Дунёвий моҳиятга эга бўлган давлатимиз диннинг баркамол инсонни вояга етишидек, масъулиятли иши-да чексиз имкониятларини ишга солган ҳолда жамият-даги ҳамжиҳатлик, миллатлараро тотувликни, ижти-моий сиёсий барқарорликни таъминлашда бевосита иш-тирокени инкор этмайди.

Диннинг жамият тараққиётидаги ижтимоий тарбия-вий ўрнига юксак баҳо берган Ўзбекистон давлати сал-кам унутилиб кетилаётган диний қадриятларни тикла-нишига катта аҳамият бериб келмоқда. Диний қадри-ятлар ҳақида фикр юритар эканмиз, уни миллий қад-риятлардан ажратиб ўрганиш ёки таҳлил қилиш қи-йин.

Чунки миллий қадриятлар диний қадриятлар билан қўшилиб кетиб, мукаммал ҳақиқий инсоний қадриятга айланган.

Халқимизни азалий ва анъанавий миллий байра-ми — Наврўзни қайта тиклаш ва 21 мартда дам олиш куни деб эълон қилиш тўғрисида 1990 йил 2 майда Президент фармони қабул қилинди. Бу фармон мил-16-415

лий қадриятларимизни қайтадан тикланишида биринчи қадам бўлди. Шундан кейин Мусулмонлар ҳаётида қутлуғ кунлар ҳисобланган Курбон ва Рамазон ҳайитлари кунларини ҳам доимий суратда байрам қилиш ва уларни дам олиш кунлари деб эълон қилиниши ҳам ёш мустақил давлатимизнинг тарихида алоҳида бир саҳифани очди.

Яқин 8 йиллик тарихимиз жараёнида мустақиллик туфайли давлат диний исломга умуман мусулмонларга илтифот ва мурувват кўрсата бошлади. Ўзбекистон мусулмонлари бевосита ҳукумат ёрдамида ҳар йили муқаддас Ҳаж ва Умра амалларини адо этиш имкониятига эришдилар. Ҳозирга қадар 20 мингдан кўпроқ Ўзбекистон мусулмонлари ана шу муқаддас қадамжоларни тавоф қилиб қайтиш шарафига ноил бўлдилар. Биргина 1999 йилнинг ўзида 4 мингга яқин мусулмонлар Маккаи Мунаввара ва Мадинаи Мукаррамага сафар қилдилар.

✓ Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1996 йил 19 майдаги қарори билан Тошкент шаҳрида ислом таълимоти ва фалсафасини, ўзбек халқининг диний, тарихий ва маданий меросини чуқур ўрганиш мақсадида¹ Халқаро ислом тадқиқот маркази ташкил этилди. Мазкур марказнинг асосий вазифаси диёримиз мусулмонларига миллий қадриятларимизни, ҳақиқий ислом таълимотини етказиш, мавжуд исломий осори-атиқалар тарихини ўрганиш, нодир қўлёзма асарларини тадқиқ этиш, улар билан кенг жамоатчиликни таништириш, дарслик ва қўлланмалар, луғатлар тайёрлаш ва нашр қилишдан иборатдир. Мамлакат телевидениеси орқали берилаётган «Маърифатнома» кўрсативи халқларнинг маънавиятини юксалтиришда, диний маърифатини ўстиришда катта аҳамият касб этиб бормоқда»⁵.

Халқимизнинг муқаддас эътиқоди — ислом динини оид бой маънавий-маданий меросини асраб авайлаш, диёримизда етишиб чиққан буюк алломаларнинг илмий ғоялари ва асарларини чуқур ва ҳар томонлама ўрганиш, таҳлил этиш тўғрисида, Тошкент Ислом университетининг ташкил этиш ва Университет қошида Исломшунослик илмий-тадқиқот Маркази ва академик лицей ташкил этиш тўғрисидаги 1999 йил 7 апрель фармони ажодларимизнинг бой қадриятлари ва анъаналарининг ислом назариясининг ривожлантиришга муҳим асос бўлади.

Давлат томонидан амалга ошириладиган бу ишлар, мусулмонларга кўрсатиладиган мурувватнинг асл мақсади диний қадриятларни қайтадан тиклаш ва уни янада ривожлантириш, халқимизни баркамол қилиш ва комил инсонларни тарбиялашга қаратилгандир.

Диний қадриятлар турли миллатлар ва халқлар, ижтимоий гуруҳлар манфаати ва мақсадига бевоғиз тааллуқли бўлган ва уларнинг тараққиёти ва истиқбол учун хизмат қиладиган маънавий, ижтимоий, ахлоқий, ҳуқуқий, фалсафий бойликларнинг умумлашган ҳолатдаги ифодасидир. Диний қадриятлар, биринчи навбатда Ислом таълимотида жамики одамзодни эзгуликка, ҳақ ва ҳаққониятга, тўғри йўлга даъват этадиган ва ноҳақликка қарши курашга чорлайдиган шундай бебаҳо фалсафий ғоялар, нодир ҳикматлар, ривоятлар, панду-насихатлар, энг муҳим йўл-йўриқлар борки, уларни билиб, чуқур ўзлаштириб олиб, қатъий амал қилган киши ҳаётда ҳеч қачон қоқилмайди.

«Ислом дини—бу ота-боболаримиз дини, у биз учун ҳам имон, ҳам ахлоқ, ҳам диёнат, ҳам маърифат эканлигини унутмайди. У қуруқ ақидалар йиғиндиси эмас. Ана шу маърифатни кишиларимиз жон-жон деб қабул қиладилар ва ўғитларга амал қиладилар. Меҳр-оқибатли, номусли, ориятли бўлишга, иззат-эҳтиром тушунчаларига риоя этиши ҳаракат қиладилар»⁶.

Диний қадриятлар одамларни илм-фанга, маънавият ва маърифатга даъват этганлиги жиҳатидан ҳам алоҳида аҳамиятга эга. Буни Ислом дини мисолида кўриш мумкин. Ислом — илм демакдир. Унинг муқаддас китоби — «Қуръон»да 78000 га яқин сўз бўлса, унда «илм» сўзи турли ҳолатларда 765 марта такрорланади. Ислом фақат шаръий илмларни эмас, балки барча илмларни ўрганишни фойдали деб ҳисоблаган. Қуръони Қаримнинг оят ва суралари, пайғамбаримизнинг Ҳадислари илмга даъват билан тўла. Ислом илм талаб қилишни ибодат даражасига кўтарган, ҳаттоки ибодатдан илмни устун қўйган.

Имкони борича ва қаерда бўлсанг ҳам илм ўрган, маърифатинг зиёда қил, деган ғоя ислом динининг мағиз-мағизига чуқур сингдириб юборилганки, буни Ҳадиси шарифдан олинган кўплаб мисолларда кўриш мумкин. «Илм талаб қилишлик ҳар бир эркак ва аёл учун фарздир», «Бешиқдан лаҳадга боргунча, илм талаб қилинглари», «Илм талаб қилинглари, жиддийки, илм ўргатувчи олим Син деган жой (Хитой)да, яъни мана шун-

дай узоқда бўлса ҳам», «Кимки дунёни хоҳласа, илм олсин, кимки охиратни хоҳласа, илм олсин, кимки ҳам дунёни, ҳам охиратни хоҳласа, илм олсин», «Илмни аввал ўзи ўрганиб, сўнг бошқаларга ўргатишлик — садақаларнинг афзалидир», «Олимнинг ўлими — оламнинг ўлиmidир» каби ҳадисларда айтилган чуқур маъно ва мазмунларга эга бўлган фикрлар бу фақат ислом дунёсининг мусулмонларига айтилган фикрлар бўлмай, бу инсониятга қаратилган, бутун инсоният оламини маънавиятга, маърифатга чорловчи фикрлардир.

Диний ва миллий қадриятларимизнинг хусусан ислом динида миллий маданиятларни асраб-авайлаш, халқнинг маданий меросини ўрганиш масаласига алоҳида аҳамият берилади. Қадимдан ислом дунёси илм-маърифатни бойитиш, миллий маданиятни ўрганиш ва ривожлантириш мақсадида дорилфунунларни ташкил этиб келганлар. Илмли, билимли кишиларни қадрлаб эъзозлаганлар. Диний ва миллий қадриятларни авайлаб-асраб авлоддан-авлодларга етиб бориши учун ғамхўрлик қилганлар.

Ислом Қаримов умуминсоний қадриятларни авлоддан-авлодларга ўтиб боришида диннинг ўрнига ҳақлий равишда баҳо бериб шундай ёзади:

«Бинобарин дин одамларда ишонч ҳиссини мустаҳкамлаган, уларни поклаб, юксалтирган, ҳаёт синовлари, муаммо ва қийинчиликларни енгиб ўтишларида куч бағишлаган. Умуминсоний ва маънавий қадриятларни сақлаб қолиш, ҳамда авлоддан-авлодга етказишга ёрдам бериб келган. Баъзи вақтларда эса, бунинг бирдан-бир чораси бўлган. Бундай хулосалар чиқаришга, ота-боболаримизнинг дини бўлмиш ислом дини мисолида айтиш учун ҳамма асосларга эгамиз. Шунинг учун ҳам дин инсониятнинг ишончли ҳамроҳи, одамзод ҳаётининг бир қисми бўлиб келмоқда»⁷.

Диннинг улур қадриятларидан бири шундаки, у миллатлараро можаролар, қонли тўқнашувлар қаттиқ қораланади, турли диндаги ва миллатдаги одамларнинг ўзаро биродар, аҳил бўлиб тинч-тотув ҳаёт кечиришга, барча диндорлар миллий тотувликда яшашга даъват этилади.

Ҳозирги шароитда давлатлар ўртасидаги тинчлик ўзаро ҳамкорлик, барқарорликни таъминлашда, халқлар, миллатлар ва элатларни тинч ҳаёт кечиришларида, дўстлик ва бирликда яшашларини таъминлашда,

Шарқнинг буюк маънавий таълимотидан, ислом фалсафасидан кенг ва оқилона фойдаланилмоқда. «Биз Шарқ фарзандларимиз, шарқ мамлакатларининг қаерига борманг, одамлар бир-бирлари билан учрашганда, авваломбор «Ассалому алайкум» дейишади. Ушбу калом арабчадан олинган бўлиб, «Сизга тинчлик ёр бўлсин» деган маънони англатишини яхши биласизлар, «Салом», яъни «тинчлик» сўзи Қуръони Каримда 40 марта учрар экан. Бу муқаддас китобнинг оятларидан бирида шундай дейилади: «Меҳрибон парвардигор томонидан одамларга олқиш маъносида «тинчлик» сўзи айтилуру».

Кўриниб турибдики, тинчлик, тотувлик, ҳамкорлик ғояси Аллоҳга ҳам, бандаларига ҳам хуш келадиган эзгу ғоядир»⁸.

Ўзбекистон халқлари тарихига назар ташлар эканмиз ўзбек халқи ўзларининг турмуш тарзларида, сиёсатида Ислом фалсафасининг ғояларидан келиб чиқадиган, инсоннинг манфаатларига хизмат қиладиган, қадриятларни ўзларининг миллий қадриятлар билан бойитиб ижтимоий ҳаётларида тадбиқ этиб келганлар ва ривожлантирганлар.

Шунинг учун ҳам Ўзбекистон Ислом дунёсига ўзининг буюк алломаларини етказиб бердики, улар нафақат ислом дини ва шарияти учун, балким бутун инсониятнинг маънавияти, маданиятини ривожланишига, умуминсоний қадриятларни бойитишга ўзларининг буюк ҳиссаларини қўшдилар. Диний — Ислом таълимотлари равнақи йўлида оламшумул аҳамиятга эга бўлган асарлар яратиб кетган имом Исмоил ал-Бухорий, Исо ат-Термизий, Аҳмад Яссавий, Баҳоуддин Нақшбанд, Маҳмуд аз-Замаҳшарий, Нажмиддин Кубро, Абдулхолиқ Гиждувоний, Фаробий, Абу Райҳон Беруний, Ибн Сино, Алишер Навоий, Мирзо Улуғбек, Заҳириддин Муҳаммад Бобур каби буюк зотларнинг маънавий маданий меросларини ўрганишнинг буюк аҳамияти шундаки, бу улуғ зотлар дунёвийликни ҳам, илоҳийликни ҳам бирга қўша олган кишилар эдилар. Улар илоҳийлик деб дунёвийликдан ёки дунёвийлик деб илоҳийликдан воз кечиш ёки бир ёқлама ҳаёт кечиритишни инкор этганлар.

Шу маънода Алишер Навоийнинг дунёқарашини олсак, кўп жиҳатдан ҳозирги замон руҳида ёзилганга ўхшайди. Навоий улуғ мутафаккир ва давлат арбоби сифатида ижтимоий ҳаёт қонуниятларини яхши билган сиёсатчи ва файласуф сифатида ўз асарларида давлат-

ларни халқларни тинч-тотув ҳамкорликда яшашга чорлайди. Мавжуд муаммоларни, келишмовчиликларни музокаралар йўли билан ҳал қилишга чақиради. У ўз асарларида маънавийлиги, маърифатли бўлишга, халқлар ўртасида дўстликни, инсонпарварликни тарғиб қилади. Давлатни инсофу адолат, ҳақиқат асосида қурилиши кераклигини кўрсатади. Қуръон ва Ҳадисларнинг моҳияти ҳам, мазмун ва мақсади ҳам Навоий ижодининг айнан мазмундоши эмасми? Демакки, юқорида номлари зикр этилган алломаларимизнинг ижодларида маънавий меросларида ҳам, фалсафий дунёқарашларида ҳам, Қуръон ва Ҳадисларнинг мазмун моҳияти асосий ўрин тутган.

Чунки Қуръон ва Ҳадисларнинг бош ғояси инсон ва инсонпарварликдир, бунга шак келтириб бўлмайди, инкор этиб ҳам бўлмайди. Мантиқ-ахлоқ маънавияти ила озод яшаш тарзимиз — покизалик, тежамкорлик, раҳм-шафқат, беҳуда қон тўкмаслик, инсоний хислатлардан бегона бўлган нарсалардан ўзини сақлаш, бировни ҳақини емаслик, ўғирлик қилмаслик, ноҳақ бировни дилини оғритмаслик, етимларни бошини силаш, аёлларни эъзозлаш, муруватли бўлиш, маънавий ва руҳий жисмоний поклик адолатпешалик ва ҳоказолар. Аллоҳ ҳамда муборак Ислом томонидан қаттиқ тайинланган экан, демак, инсонни инсондек яшашини таъминловчи ғоялардир.

Дунёвий жамиятлар сиёсатининг мағзи ҳам шу ғояларни эътироф этади. Чунки дунёвий жамиятларнинг фалсафаси, сиёсати ҳам инсон ва инсонлар учундир деган ғоя асосида қурилган. Буларнинг мақсади бир бўлиб, инсоннинг камолати, ахлоқ, маънавияти, одоб, покизалик ҳалолликка, имонли, эътиқодли бўлиши учун хизмат қилади. Лекин уларнинг ҳар бири ўзи танлаган усул билан масалага ёндошади.

Шундай экан жамиятни маънавий руҳий покланишида мана шу қутлуғ заминимизда туғилиб, вояга етган ислом дунёсида чексиз эҳтиром билан тилга олинган алломаларимизнинг маънавий меросларини ўрганишимиз катта аҳамиятга эга бўлади.

«Биз бу мутафаккирларимизнинг қутлуғ меросидан бутун халқимиз, жумладан, ёшларимизнинг ҳам баҳраманд бўлишига, уларнинг мана шундай маънавий муҳитда камол топишига, ислом динининг инсонпарварлик фалсафаси, буюк ғоялари ёш авлод юрагидан ҳам жой олишига шароит яратмоқдамиз. Б о ш қ а ч а

айтганда, биз фарзандларимизни дунёвий билимлар билан бир қаторда Имом Бухорий тўплаган ҳадислар, Нақшбандий таълимоти, Термизий ўғитлари, Ясавий ҳикматлари асосида тарбия қилмоқдамиз»⁹.

Ана шу мақсад йўлида амалий ҳаётда ҳам, илмий диний йўналишда ҳам катта ўзгаришлар қилмоқдамиз. Ҳақиқатдан ҳам айти пайтда мамлакатимизда 4504 та масжид фаолият кўрсатмоқда. Диний асарларни нашр қилиш кескин суратда ошди. Қуръони Карим саккиз марта жами бир миллион нусхада нашр этилди. Бундан ташқари, ҳадис ва шаръий илмларга доир кўпгина асарлар она тилимизга ўгирилди ва минг-минглаб нусхаларда чоп этилди.

Айти пайтда мамлакатимизнинг ҳар бир вилоятида камида биттадан диний мадраса, Тошкент шаҳрида эса Имом ал-Бухорий номидаги Ислом маъҳади, Эшон Бобохонов номидаги аёллар мадрасаси, Абулқосим ва кўкалдош мадрасалари ишлаб турибди»¹⁰.

Бундан ташқари буюк алломаларимизнинг таваллуд саналарини дунё миқёсида нишонлаш амалга оширилмоқда, уларнинг эски замонда топталган абадий масканлари чинакам зиёратгоҳларга айлантилмоқда.

Хулоса қилиб айтганда, ислом таълимотининг инсон манфаати йўлида хизмат қиладиган барча ғояларини рўёбга чиқиши учун барча шарт-шароитлар яратилмоқда. Алломаларимизнинг маънавий мерослари қайтадан тикланиб, халқимизга тақдим этилмоқда, зероки булар ҳаммаси ёшларимизни беодоб, баркамол, ҳақиқий маънодаги инсонлар бўлиб етишишларида ижобий натижалар беради.

Биз юқорида давлат ва диннинг муносабатлари масаласига, Ўзбекистонда диний эътиқод эркинлигига берилган имкониятлар, диний ва миллий қадриятлар ва бошқа масалаларга тўхталиб ўтдик.

Бунга биз Президентимиз Ислом Каримов сўзлари билан фикримизга хулоса ясаймиз: «Биз ўз миллатимизни мана шу муқаддас диндан айри ҳолда асло тасаввур қила олмаймиз. Диний қадриятлар, исломий тушунчалар ҳаётимизга шу қадар сингиб кетганки, уларсиз биз ўзлигимизни йўқотамиз»¹¹.

Бироқ охирги пайтда диний вазият равнақиға ўзининг салбий таъсирини кўрсатаётган айрим воқеалар ҳам намоён бўлмоқда. Буларнинг энг хавфлиси — диний фирқачилик — гуруҳбозликдир. Аслини олганда диний тоифачилик ва фирқачилик Марказий Осиё ва хусусан Ўзбекистон учун ўтмишда мутлақо характерли бўлмаган, ота-боболаримиз ўзининг бирдамлиги, шу жумладан диний эътиқод ва Ъилимдонлиги билан ислом мамлакатларининг мусулмонлари учун ўрнак бўлиб келганлар. Шунинг учун ҳам ҳар қандай фирқа ёки тоифачилик тарафдорлари бошларини Ўзбекистонга суқишдан ҳайиққанлар.

Халқимиз тарихан суннийликнинг мўътадиллиги ва бағрикенглиги билан сиёсий иқтисодий ва илмий-маданий юксалишига қулай шароитлар яратиб келган ҳанафий мазҳабиға (Имом Аъзам Абу Ҳанифа мазҳаби) чуқур эътиқод қилиб келганлар. Ҳанафийлик суннийликни ташкил этувчи тўрт мазҳаб — ҳанафийлик, шофийлик, моликийлик ва ҳанбалийлик ичида энг каттасидир. Ана шу Ҳанафийлик мазҳабида ота-боболаримиз асирлар давомида эътиқод қилиб келган эканлар нима учун бугунги кунда ёшларимиз онгини халқимиз учун бегона бўлган турли мафкуралар эгаллаб олиши учун ҳаракат қилмоқдалар? Ёки турли фирқачилик, тоифачилик қарашлари Ўзбекистонға кириб келишининг сабаблари қаерда?— деган саволлар туғилади. Бу каби саволларға Президент Ислом Каримовнинг «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари» асарида батафсил тўхталиб, масалани моҳияти очиб берилган. Ушбу саволларға жавоб берар экан Ислом Каримов шундай ёзади:

«Коммунистик мафкура маънавий қашшоқлиги, фанатизми ва миллатға қарши қаратилганлиги билан шўро ҳокимиятида кейинги маконда диний фундаментализм ва анъанавийлик учун шароит яратди. Ислом динидагина эмас, балки яҳудийлик, христиан конвессиялари, рус православ, Рим-католик, Арман-григориан, Лютеран черковларида, баптистлик ва бошқа жамоаларда ҳам шу ҳол рўй берди.

Биз буларнинг барчасини 100 дан ортиқ элат ва миллат 15 диний конвессия вакиллари яшаётган Ўзбекистон мисолида яққол кўришимиз мумкин бўлади.

Собиқ СССРдаги ҳукмрон коммунистик партиянинг жиловбардорлари диний жамоаларни халқларнинг ақл-

идрокини эгаллаш учун курашда ўзларининг рақиби деб ҳисоблар эди. Улар ўзининг бутун фаолияти давомида динни камситиш, руҳонийларни йўқотиш ва омон қолганларини бўйсундириш учун энг кескин чораларни кўрган эди. Дин сунъий равишда мафкуравий курашнинг ўта қизғин жабҳаларидан бирига айлантирилиб қўйилган эди. Ислом динининг ўн минглаб мўътабар руҳонийлари қатағон қилинди. Минглаб масжидлар ва юзлаб мадрасалар бузиб ташланди. Бу обидаларнинг кўпчилиги халқимиз учун, инсоният цивилизацияси учун бебаҳо меъморий ва тарихий қадрият ҳисобланар эди. Диндорлар оммасининг аксарият кўпчилиги 90-йилларнинг ўрталарига қадар Қуръони Каримдан баҳраманд бўлолмаган эдилар.

Мазкур сабабларга кўра, Марказий Осиёдаги исломий маърифат таъқиқлаб қўйилган собиқ совет республикаларида чин маънодаги билимдон ислом мураббийлари камайиб кетган эди. Натижада ҳар хил хурофий ирим-сиримлар, баъзан жаҳолатпараст удумлар ривож топти. Бундай «чаламуллалар» ҳозирги кунда баъзан энг олий ҳақиқатни фақат уларгина билишларини уни бутун аҳолига зўрлаб қабул қилдиришни ва одамларнинг тақдирини ҳал этиш ҳуқуқини даъво қилиб чиқмоқдалар»¹².

Ислом Каримов томонидан тоифачилик ва фирқачилик ҳаракатларини, халқимизга бегона бўлган турли-туман диний мафкураларни Ўзбекистонга кириб келишининг бошқа сабаблари ҳам таҳлил қилиб берилган. Лекин энг асосий сабабларидан бирини келтириб ўтдик: Ҳақиқатдан ҳам диннинг ҳақиқий моҳияти мазмунидан беҳабар бўлган кишилар учун динга қандай урғу берилмасин, Оллоҳнинг ва унинг Расули Муҳаммад Пайғамбар номларини қўшиб ўқилган ҳар қандай диний талқин мафкурага ишонч ва эътиқод пайдо бўлиши муқаррардир.

Собиқ иттифоқ парчаланиши миллий мустақил давлатларни қарор топиш жараёни оғир иқтисодий сиёсий инқирозли кечди. Жамиятни бутун диққат эътибори ана шу инқирозлардан чиқишга қаратилган бир шароитда, баъзи ислом давлатларида иш олиб бораётган сиёсатлашган диний фирқачилик ва тоифачилик мафкураси мамлакатимизга кириб олиб «...бизнинг мамлакатимиз»

худудида ҳам яширинча, пинҳона иш олиб боришга уринишмоқда. Улар асосан ҳали онги шаклланиб улгурмаган, тажрибасиз ёшларимизни ўз тузоқларига илинтиришга, турли йўллар билан уларнинг миясини заҳарлаб, ўз халқи, ўз юртига қарши ғанимга айлантиришга жон-жаҳди билан ҳеч қандай маблағларни аямасдан ҳаракат қилмоқдалар. Табиийки, биз бундай ёвуз интилишларга асло йўл қўёлмаймиз ва қўймаймиз ҳам»¹³.

Ана шундай экстремистик фундаментализм характеридаги оқимлар мисолига «Ваҳҳобийлар», «Акромийлар», «Дорул Арқам», «Хезби таҳрири исломия»ларни киритиш мумкин. Булар қандай мақсадда бошқа халқларнинг ички ишларига аралашмоқдалар, тинч тотув ҳаётларига раҳна солмоқдалар? Айрим ислом давлатларида ўрта асрларда мавжуд бўлган мусулмон халифалигини тикланишини ўз олдига мақсад қилиб қўйган, муайян ташкилотлар мавжуд. Улар катта маблағ ва мафкуравий таъсир воситаларига эга. Албатта, бундан ўн тўрт аср бугунги воқеликни бугун амалда қайтадан тиклаб бўлмаслиги аён. Лекин уларнинг нияти — ягона мафкуравий макон барпо қилиб, ислом динини сиёсийлаштириш ва шу асосда ҳукмронлик қилиш, ҳокимиятни қўлга киритишдир. Уларнинг фикрича, мусулмонлар яшайдиган мамлакатлар ўртасида ҳеч қандай маъмурий чегаралар бўлмаслиги керак, бу давлатларнинг барчаси ягона халифалик маркази томонидан бошқарилиши зарур»¹⁴. Назарий ва амалий жиҳатдан ҳам бундай қарашни утопия (хаёлпарастлик) деб аташ мумкин. Дунёнинг 130 га яқин мамлакатларида мусулмонлар яшаса, буларни ҳаммасини бир халифаликка бирлаштириш даъвоси билан чиқиш соғлом ақлга сиғишмайдиган ҳолатдир. Бу динга ҳаддан ташқари чуқур кириб кетишликдир. Динга ҳаддан ташқари берилиб кетишни ислом қоида-қонунларини енгил-елпи тушуниш, унинг моҳиятига фақат хаёлий соф илоҳий нуқтаи назар билан қараш ҳеч қачон яхшиликка олиб келмаган. Шунинг учун бўлса керак Муҳаммад ибн Абдулло Пайғамбаримиз ҳадисларини бирида «Динда ҳаддан ташқари ғулув (яъни чуқур) кетманглар, чунки сизлардан илгари ўтган қавмлар динда ҳаддан ташқари ғулувлари сабабли ҳалок бўлганлар», дейиши тасодифий эмас. Чунки ғулувга берилиш, Ислом томонидан илгари сурилган инсонийлик ва инсонпарварлик қоида-

ларидан чекинишга, адашишга, фитнага, қон тўкилишига олиб бориши мумкин.

Ҳозирги Исломдаги фирқачилик ва тоифачиликни баъзи бир мусулмонлар нормал ҳолат деб ҳисоблаб, бир-бирига қайсидир даражада зид қарашларга эга бўлган, фирқачилик ва тоифачиликни, шундай бўлиши керак, Пайғамбаримиз асри саодат давридаёқ мўминларни 72 фирқага бўлиниб кетгайлар, деб башорат қилганлар деб даъво қилишади. Мана ўша башоратни ҳақиқий матни: «Умматим етмиш уч фирқага бўлингайдир. Буларнинг ҳаммаси дўзахдадир. Илло биттаси нажотдадир», дея башорат қилганларида саҳобалари: «Улар кимлардир, ё Расулуллоҳ?» дебон савол назари билан боққанларида Расули Акрам уларга: «Менинг ва саҳобаларимнинг йўлини тутганлар», деб марҳамат қилганлар. Залолат йўлига кирган фирқаларнинг ўзаги аслида еттита бўлиб, улар муътазила, шиа, хаворит, муржиййа, нажжориййа, жабриййа ва ниҳоят мутабиҳа деб юритилади ва фирқалар ўртасидаги юзага чиққан ўзаро турли ихтилофлар туфайли, улар адади 72 га етган. Хуллас, фирқачилик, тоифачиликнинг ҳаракатларини қайси томонлама таҳлил қилмайлик фақат инсонларни манфаатларига зид, диний Ислом қонда қонунларига тескари ҳолатда юзага келганлигини, улар Ислом учун ҳам, инсоният учун ҳам ҳар томонлама ўта зарарли эканлигини кўрамиз, бундай зарарли ҳаракатларни Афғонистон, Тожикистон мисолларида кўраяпмиз. Ўзбекистонда Наманган вилоятида содир этилган даҳшатли жиноятлар, пойтахт Тошкентдаги 1999 йил 16 февраль воқеаларидан ҳам кўришимиз мумкин.

Ўзбекистон мусулмонлари учун бегона бўлган бундай диний мафкуралар ёшларни ҳидоят йўлига бошламоқчи бўлиб, залолат кўчасига киритиб қўйишлари улар учун ҳеч-гап эмас.

Шунинг учун ҳам Президент ҳақли равишда «Биз ота-боболаримизнинг муқаддас дини бўлган ислом динини қадрлаймиз, ҳурмат қиламиз, одамзод руҳий дунёсида имон-эътиқодни, инсоний фазилатларни мустаҳкамлашда, унинг ўрни ва таъсирини юксак баҳолаймиз. Шу билан бирга фуқароларимизнинг эътиқод эркинлигини қонун асосида таъминлаш учун барча шарт-шароитларни яратиб бермоқдамиз. Аммо биз диндан сиёсий мақсадларда ва ҳар қандай ёвуз ниятлар йўлида фойдаланишга мутлақо қаршимиз», дейишлари ўта адолатдандир.

Ўзбекистон Республикасида динни ривожланишига, диний таълим олишга ҳеч қандай тўсиқ йўқ. Диннинг сиёсатлашувига йўл қўймаслик ва динни «соф»лигини сақлаш мақсадида, турли-туман фирқалар ва тоифаларнинг мафкурасини мамлакатда кенг ёйилиб кетишини чеклаш мақсадида, 1998-йил май ойида, янги таҳрирдаги «Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида»ги Қонун қабул қилинди.

Ижтимоий адолат ва ҳолислик тамойилларидан келиб чиқиб, Қонун Ўзбекистон фуқароларининг дунёвий таълим олиш ҳуқуқини уларнинг динга бўлган муносабатидан қатъий назар таъмин этилишини назарда тутади. Муайян диний эътиқод эгаси бўлган шахс давлат таълим муассасаларида (масалан: колледж, ёки давлат олий ўқув юртларида) дунёвий илм олиш мақсадида бўлса, унинг динга муносабатидан қатъий назар, мазкур ҳуқуқи таъминланади.

Диний таълим махсус диний ўқув юртларида амалга оширилади. Диний ўқув юртлари ҳам қонунга мувофиқ диний ташкилотларнинг бир тури ҳисобланиб, улар тегишли тарзда рўйхатдан ўтказилади ва юридик шахс мақомига эга бўладилар. Диний ташкилотларнинг марказий бошқарув органлари руҳонийлар ва ўзларига зарур бўлган диний ходимлар тайёрлаш учун диний ўқув юртлари тузишга ҳақлидирлар. Юқорида айтиб ўтганимиздек, ҳозир Ўзбекистонда бир қатор диний йўналишдаги ўқув юртлари фаолият кўрсатмоқда.

Юқорида таъкидлаганимиздек, сўнгги йилларда «чаламуллалар»нинг кўпайганлигини ёшларимизни ҳидоятга эмас залолат кўчасига кириб қўйишидан сақлаш мақсадида Қонун хусусий тартибда диний таълим беришни ман этади (9-модда).

Ўзбекистон Республикаси маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексининг 229-моддасида қуйидаги қоида белгиланган: Махсус диний маълумоти бўлмайдиган диний ташкилот бошқаруви марказий органи-рухсатсиз диний таълимотдан сабоқ бериш, шунҳаракатлар учун маъмурий жазо қўлланилганидан н содир этилган бўлса, энг кам иш ҳақининг эллик варадан юз бараваригача миқдорда жарима ёки уч ача ахлоқ тузатиш ишлари ёхуд олти ойгача қаёки уч йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан ланади.

Ёки 184-модда фуқароларнинг жамоат жойларида ибодат либосларида юриши: Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг (диний ташкилотларининг хизматидагилар бундан мустасно) жамоат жойларида ибодат либосларида юришлари.

Энг кам иш ҳақининг беш бараваридан уч барава-ригача миқдорда жарима солишга ёки ўн беш сутка-гача муддатга маъмурий қamoққа олишга сабаб бў-лади.

Шунга ўхшаш бир қатор қонунлар қабул қилинган бўлиб, қонун йўли билан фуқароларни диний ҳаракат-лари тартибга солинган («Халқ сўзи», 1998 йил, 19 май).

Хулоса қилиб, айтганимизда диний эътиқод эркин-лигининг берилиши, халқимизнинг миллий диний қад-риятларини тикланиши ва ривожланиши учун яратил-ган имкониятлардан оқилона фойдаланишни ўргани-шимиз керак. Ота-боболаримизнинг миллий диний анъа-наларига содиқ қолган ҳолда ҳар қандай ташвиқотлар, даъватларга эргашиш хислатлари биз учун бегона бў-лиши лозимлигини англаб олмоғимиз зарур. Шундаги-на Ватан, халқ, миллат равнақи, осойишталиги, тотув-лиги йўлида ўзимизнинг ҳақиқий инсоний ҳиссамизни қўшган бўламиз.

14-МАВЗУ УЧУН

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЕТЛАР РУЙХАТИ

¹ Қаримов И. А. «Оллоҳ қалбимизда, юрагимизда», «Халқ сўзи», 1999 йил, 6 март.

² Қаримов И. А. «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавф-сизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолат-лари». «Ўзбекистон», Т., 1997 йил. 43—44-бетлар.

³ Қаримов И. А. «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавф-сизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолат-лари», «Ўзбекистон», Т., 1997 йил. 44-бет.

⁴ Нарзулло Жўраев. «Агар огоҳ сен...» «Шарқ нашриёт-матбаа концернининг Бош таҳририяти». Тошкент, 1998 йил. 138-бет.

⁵ Нарзулло Жўраев. «Агар огоҳ сен...» «Шарқ нашриёт-матбаа концернининг Бош таҳририяти». Тошкент, 1998 йил. 135-бет.

⁶ Қаримов И. А. «Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир», «Ўзбекистон», Т., 1995 йил, 206-бет.

⁷ Қаримов И. А. «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавф-сизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатла-ри». «Ўзбекистон». Т., 1997 йил. 35—36-бетлар.

⁸ Қаримов И. А. «Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир». «Ўз-бекистон», Т., 1995 йил, 219-бет.

⁹ Қаримов И. А. «Оллоҳ қалбимизда, юрагимизда». «Халқ сўзи», 1999 йил, 6 март.

¹⁰ Нарзулло Жўраев. «Агар огоҳ сен...», «Шарқ» нашриёт-матбаа концернининг Бош таҳририяти. Тошкент, 1998 йил. 134-бет.

¹¹ Каримов И. А. «Оллоҳ қалбимизда, юрагимизда». «Халқ сўзи», 1999 йил, 6 март.

¹² Каримов И. А. «Ўзбекистон ХХІ аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари». «Ўзбекистон». Т., 1997 йил. 39—40-бетлар.

¹³ Каримов И. А. «Ўз келажагимизни ўз қўлимиз билан қурмоқдамиз». «Халқ сўзи», 1999 йил, 5 февраль.

¹⁴ Каримов И. А. «Ўз келажагимизни ўз қўлимиз билан қурмоқдамиз». «Халқ сўзи», 1999 йил, 5 февраль.

ЎЗБЕКИСТОН ВА ЖАҲОН ҲАМЖАМИЯТИ.
ЖАҲОН XXI АСР БЎСАҒАСИДА.
ЎЗБЕКИСТОННИНГ СИЁСИЙ ИМҚОНИЯТЛАРИ
ВА ТАШҚИ СИЁСАТИНИНГ АСОСИЙ
ТАМОЙИЛЛАРИ

Р Е Ж А:

1. XXI аср бўсағаеида Халқаро вазиятда ва дунё-нинг жуғрофий тузилишида юз берган ўзгаришлар. Жаҳон харитасида янги давлатларнинг пайдо бўлиши.

2. Умумий, минтақавий ва миллий хавфсизлик масалалари, уларнинг ўзаро боғлиқлиги. Марказий Осиё минтақасида тўпланиб қолган муаммолар.

3. Афғонистон — Тожикистон можароларининг Марказий Осиёдаги бошқа мамлакатлар тараққиётига салбий таъсири.

4. Ўзбекистон ташқи сиёсатининг асосий тамойиллари. Ўзбекистон Республикасининг мудофаа дастурлари.

Охирлаб бораётган XX аср инсоният тарихида мустамлака халқларни, мустақил суверен давлатларни қарор топиши асри сифатида тарихга кирса ажаб эмас. Чунки XX асрнинг иккинчи ярмидан бошланган бу жараён асрнинг охирига қадар давом этар экан, дунё харитасида юзлаб давлатлар ўз мустақиллигини қўлга киритдилар. XX аср инсоният тарихида жуда кўп номлар билан қолишига асослар кўп, лекин Ўзбекистон халқлари ҳаётида буюк бурилиш ва тарихий воқелик халқимизнинг мустақиллиги, суверенитетини қўлга киритиши бўлиб, бу бир улуғ неъматдир. Шунинг учун ҳам Ўзбекистон каби ўз мустақиллигини ўз қўлига олган мамлакатлар, халқлар учун озодликка, мустақилликка эришиш асри бўлиб тарихда қолади.

Айнан ана шу озодлик ҳаракатларини муваффақият билан тугалланиши суверен-мустақил давлатларни жаҳон сиёсий харитасида пайдо бўлишлари, дунёдаги сиёсий вазиятни ўзгаришига олиб келди. Ер юзидаги сиёсий кучлар нисбати кескин ўзгарди. Шу билан бирга XXI аср бўсағасига келиб жаҳон тараққиётининг мазмуни ҳам ўзгарди. Узоқ йиллар давомида бир-бирига қара-

ма-қарши бўлган СССР ва АҚШ етакчилигидаги икки ижтимоий-сиёсий тузум, икки ҳарбий-сиёсий блок мавжуд бўлиб, дунё мамлакатлари ҳам иккига бўлиниб, у ёки бу блокнинг таъсир зонасида турар эди. Дунёнинг тинчлик ва хавфсизлик тизими шу икки системанинг, блокнинг ўзаро муҳолифлик мувозанатига асосланган эди. Ана шу сабабга кўра, XX асрнинг иккинчи ярмидан бошлаб, эълон қилинмаган «Совуқ урушсиёсати» ҳукмронлик қилди. Бутун дунё халқи ядро, «бактериологик» уруш хавфи остида яшади.

XX асрнинг 80-йилларига келиб, социалистик лагерни етакчиси бўлган улкан империя — собиқ совет Иттифоқи иқтисодий, сиёсий инқирозга учради ва у пароканда бўлди, ўз навбатида бу парокандалик социалистик системани, уни таъсир зонасига кирувчи ҳарбий-сиёсий, иқтисодий блокларни ҳам тарқаб кетишига олиб келди. Собиқ СССРнинг парчаланиб кетиши 15 та мустақил давлатларни пайдо бўлишига олиб келди. Шу билан бирга бир қанча сиёсий ярим мистамлака бўлган Шарқий Европа давлатларини ҳам тўлиқ мустақил давлатларга айлантирди.

Икки қутб ва бир неча сиёсий марказлардан ташкил топган дунёда «Совуқ уруш» сиёсати барҳам топганидан кейин ҳам хавфсиз ва барқарор бўлмади. Аксинча дунё миқёсида турли мажоралар, урушлар сони ортди. Дунё мўрт, мураккаб ва муаммолигича қолди.

Собиқ Иттифоқ республикалари ўз мустақиллигини олганларидан кейин, бу ёш мустақил давлатларни бундан кейинги тараққиёт йўли ва жуғрофий сиёсатда қайси ва ким томонга мойил бўлишлиги масаласи билан қизиқувчи давлатлар кўпайиб қолишди. Чунки сиёсий етакчи марказга айланишга даъвогар мамлакатлар йўқ эмас эди. Ёш мустақил давлатларни иқтисодий заифлигидан фойдаланиб қолишга иқтисодий ва сиёсий жиҳатдан ярим мустамлакага айлантириб олиш ниятлари ҳам йўқ эмас эди.

Ёш мустақил давлатларни, айниқса Марказий Осиё мамлакатларининг танлаган йўли жуғрофий сиёсатда, ҳамда жаҳон давлатларининг тараққиёт йўлидаги мувозанатни қайсидир даражада ўзгаришига олиб келиши мумкинлигини ҳамма давлатлар яхши тушунар эдилар.

Жаҳон давлатларининг тараққиёти йўлидаги мувозақат хусусида шу нарсани таъкидлаб ўтишимиз жоиздир. Яъни дунё мамлакатларининг тараққиёт йўли асо-

сан икки йўл бўлиб, биринчиси дунёвий тараққиёт йўли бўлса, иккинчиси Ислом тараққиёт йўлидир. Ҳар икки йўл ўртасида анча катта фарқ бўлиб мувозанатни ҳам тенг эмас. Шунинг учун ҳам, иқтисодий-сиёсий мувозанатни тенглаштириш ва устунликка эга бўлиш масаласида гоҳ очиқ, гоҳ яширин кураш боради. Бу ҳолат жуғрофий сиёсатда ва турли давлатларнинг сиёсий стратегиясида асосий муаммо бўлиб қелган ва бу давом этар экан жаҳондаги давлатлар ўртасидаги муаммоларни ҳал этиш сиёсий барқарорликни вужудга келтириш муаммовий бўлиб қолаверади.

Кейинги йилларда бутун дунё миқёсида ва минтақалар даражасида вужудга келган кескин муносабатларни зиддиятларни жуда кўп сабаблари борлигини ва бу сабаблар танқидий таҳлилга муҳтож эканлигини Ислом Каримов ўзининг «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари» асарида бир неча сабабларини кўрсатиб берди. Булар: бир қанча мамлакатларда кескин сиёсий кураш бораётган бир вақтда демократия асосларининг баъзан қийинчилик билан қарор топиш жараёнларини таҳлил қилиш.

Миллий ўзликни англашнинг фаол жонланиши, ҳамда миллатлар ва айрим элатларнинг ўз тақдирини ўзи белгилашга интилиши:

— этник ва миллатлараро зиддиятларнинг сақланиб қолаётганлиги;

— қотиб қолган мафкуравий ақидаларнинг кадр-сизланиши, ҳамда сиёсий ва диний экстремизмнинг турли шакллари кучайиб бораётганлиги;

— дунёнинг катта қисмида иқтисодий заиф, аҳолиси қашшоқ яшаётган мамлакатлар сақланиб қолаётганлиги.

Мамлакатлар, халқлар ўртасида, бир мамлакат ичида эса айрим ижтимоий гуруҳлар ўртасида иқтисодий ва ижтимоий табақаланиш кучайиб бораётганлиги — буларнинг барчаси дунё ҳали ҳам аввалгидек мўрт бўлиб турганлиги ва авайлаб муносабатда бўлишни талаб қилаётганлигидан далолат беради. Бизни қуршаб турган олам ғоят мураккаб ва муаммоли бўлиб келди, шундай бўлиб қолмоқда ва яқин истиқболда ҳам шундай бўлиб қолажак»¹, деб башорат қилади Президент.

Бугунги кундаги мамлакатлараро муносабатлар, турли минтақалардаги сиёсий нотекислик, ҳарбий тўқ-

нашувлар Президент Ислом Қаримовнинг сиёсий ба-
шоратини ниҳоятда тўғрилигини исботламоқда.

Халқаро вазиятда, дунёнинг жуғрофий сиёсий тузи-
лишидаги ва харитасидаги юз берган туб ўзгаришлар-
таъсирида минтақавий можаролар келиб чиқди. «Дунё-
ни янги тартибларини шакллантириш жараёни минта-
қалар даражасидаги ва минтақалар ичидаги эскидан.
сақланиб келаётган, зимдан тутаб ётган, ҳар хил та-
рихий, этник, сиёсий, диний ва бошқа сабабларга эга.
бўлган можароларнинг кескинлашуви билан бирга юз
берди. ...Бундан ташқари, янги минтақавий можаро-
ларнинг вужудга келиши ва уларга турли ташқи куч-
лар ўз жуғрофий-стратегик интилишлари доирасида
жалб этилишидан иборат хавфлар ҳам мавжуд. Ана
шу икки асосга кўра юзага келган минтақалардаги,
ҳаттоки бир мамлакат фуқаролари ўртасидаги миллий
этник ва диний низолар, қонли урушларга айланмоқда.
Минтақавий можароларнинг хавфли тус олганлигини
қуйидаги мисоллардан аниқ кўрамиз, бутун дунёда қа-
рийб 50 миллиондан ортиқ қочоқ бор: 1996 йилда бош-
қа мамлакатларда бошпана топган 13 миллион киши
рўйхатга олинган: фуқаролар уруши туфайли 30 мил-
лионга яқин одамлар ўзи яшайдиган жойларни таш-
лаб бошқа мамлакатларга қочоқ сифатида кетишга
мажбур бўлганлар.

Президент Ислом Қаримов «Ўзбекистон XXI аср бў-
сағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартла-
ри ва тараққиёт кафолатлари» асарида Афғонистон ва
Тожикистон можароларини таҳлил қилиб берди. «Аф-
ғонистондаги ҳарбий-сиёсий танглик, Тожикистондаги
беқарорлик бутун Марказий Осиёдаги минтақавий бар-
қарорлик ҳолатига ҳам, жумладан Ўзбекистоннинг
миллий хавфсизлигига ҳам салбий таъсир кўрсатмай
қолмайди»². Бу можаролар туфайли Ўзбекистон фронт
олди мамлакатига айланиб қолди. Қуролли ёки бош-
қача тарздаги қўпоровчилик ҳаракатларининг, фитнес
элементларнинг, қочоқларнинг Ўзбекистонга ҳам ўтиб
кетмаслигига ҳеч ким кафолат бера олмайди. Шундай
экан, минтақавий хавфсизлик бевосита миллий хавф-
сизлик билан боғлиқдир. Умумий минтақавий ва мил-
лий хавфсизликка солинаётган таҳдидлар ўзининг кў-
лами жиҳатидан анча катта ва серқиррадир «Улар сиё-
сий экстремизм, шу жумладан диний руҳиятдаги экс-
тремизмни, миллатчилик ва миллий маҳдудликни, эт-
ник, миллатлараро, маҳаллийчилик ва уруғ-аймоқчи-

лик асосидаги зиддиятларни, коррупция ва жиноятчиликни, экологик муаммоларни ўз ичига олади. Бошқача айтганда, юқорида санаб ўтилган таҳдидлар, гарчи турли минтақаларда турлича куч билан намоён бўлсада, инсониятда бир хилда ташвиш туғдирмоғи даркор»³.

Бу муаммоларни умуминсоний манфаатлари нуқтаназаридан келиб чиққан ҳолда ҳал этилишини назарда тутиб, давлатлар ва халқларнинг барқарорлигини таъминлаш учун Президент Ислон Қаримов масалага янгича ёндошувларни излаб топиш ва ХХІ аср арафасида хавфсизликнинг янгича моделларини ишлаб чиқиш зарурлигини кўрсатади.

Ривожланган давлатлар жуғрофий сиёсатдан фақат ўз манфаатлари йўлида фойдаланиш учун қилаётган ҳаракатлари ҳам ўзини меъёрига эга бўлиши мумкин. Шу маънода ҳозирги пайтда умумий хавфсизлик муаммасига алоқадор бўлган халқаро ташкилотлар ғоят хилма-хил бўлишига қарамай, БМТ ўзининг универсаллиги билан, кенг ҳуқуқий имкониятлари билан халқаро хавфсизлик таъминлашга қодир бўлган ташкилотдир.

Шунинг учун ҳам Президент Ислон Қаримов жуда олижаноб ғояни илгари суриб шундай дейди: «Жаҳондаги жуғрофий-сиёсий вазиятнинг ўзгариши янги минг йилликларда БМТ таркибий тузилиши ва БМТ фаолиятини такомиллаштиришни ҳам талаб қилмоқда. Дунёдаги бир қатор давлатлар пайдо бўлдики, бу давлатлар қудратли ва жаҳон сиёсати кўламидаги таъсири ортиб бораётганлиги туфайли Хавфсизлик Кенгашининг доимий аъзолари бўлиши мумкин. Айни вақтда БМТнинг тузилмасигина эмас, балки унинг амал қилиши, иш тартиби ва ҳаракатларни амалга ошириши ҳам буюк давлатларнинг таъсир доиралари учун эски кураш таъсиридан ҳали қутула олгани йўқ. БМТнинг минтақавий можароларни тартибга солиш юзасидан амалга ошираётган тинчлик ўрнатиш йўлидаги ишлар ҳамма вақт ҳам муваффақиятли бўлмаётганлигини қисман шу билан изоҳлаш мумкин.

Шунинг учун ҳам Ўзбекистон табиятан жаҳоншумул ва универсал бўлган ташкилотнинг таркибий тузилиши ва фаолиятини такомиллаштиришни бундан буён ҳам фаол ёқлаб чиқаверади»⁴.

Халқаро ташкилотларнинг фаолиятига ҳаққоний баҳо бериш ва дунё давлатларининг асосий қисмини бирлаштириб турган, БМТдек ташкилотнинг бугунги кун-

даги ҳолатини кўрсатиб беришга Ўзбекистоннинг етакчиси биринчи бўлиб жазм этди. Бу ўзига хос матонатни, шижоатни талаб этади. Шундай экан Ўзбекистоннинг жуғрофий сиёсатда тутган ўрни қандай деган савол туғилади.

Марказий Осиёда жуғросий-сиёсий жиҳатдан марказий ўрин тутган Ўзбекистон кучлар тенглиги ва мувозанатини таъминлаш, стратегик муҳим бўлган ушбу минтақада ҳамкорликка мустақкам замин яратиш жараёнида сезиларли роль ўйнаш учун ҳамма имкониятларга эга. Унинг ҳудуди ўзининг мавжуд ва потенциал табиий ҳамда хом ашё заҳиралари билан ҳозирдаёқ — XXI аср арафасида дунёнинг сиёсий ва иқтисодий харитасида аҳамият касб этмоқда.

«Минтақада ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан энг ривожланган мамлакат, катта маънавий ва маданий кучқудратга эга бўлган Ўзбекистон бугунги кунда қўшни давлатлар — Қозоғистон, Қирғизистон, Тожикистон, Туркменистон ва Афғонистон ўртасида боғловчи ҳалқа вазифасини ўтайди. Ўзбекистон билан фаол ҳамкорлик қилиш орқали бутун Марказий Осиё минтақасида манфаатли муносабатлар ўрнатиш имкониятини очди». Яна соддареқ қилиб айтганда, Ўзбекистон Марказий Осиё давлатлари учун чорраҳа бўлиб ҳисобланади. Ўзбекистоннинг Марказий Осиё давлатларининг марказида жойлашувининг муҳимлиги, ундан ташқари минтақада ҳар жиҳатдан ривожланган, аҳоли сонига нисбатан, илмий-техникавий жиҳатдан катта потенциалга эга бўлган мамлакатдир.

Ўзбекистоннинг қулай жуғрофий жойлашувининг муҳим томони шундаки, у Амударё билан Сирдарё оралиғида жойлашган. Ўзбекистон халқаро алоқаларни йўлга қўйиш масаласида ва ўз тараққиёти истиқболлари жиҳатидан қулай жуғрофий-стратегик мавқега эга бўлган мамлакатдир. Чунки қадимдан Шарқ билан Ғарбни боғлаб турган Буюк Ипак йўли ҳам Ўзбекистон ҳудуди орқали ўтган эди.

Марказий Осиё давлатлари ўз мустақиллигини қўлга киритганларидан кейин, Ўзбекистон ўзининг жуғрофий сиёсатдаги имкониятларидан тўғри фойдалана олди ва бугунги кунда минтақада ўзининг ижтимоий-сиёсий барқарорлигини сақлай олди ва бу масалада халқаро ташкилотларнинг обрў-эътиборини, ишончини қозонди.

Марказий Осиё давлатлари масаласидаги, яъни минтақага тегишли бўлган муаммолар Ўзбекистоннинг бе-

векта ниширокида ҳал этилмоқда. Ўзбекистонни жуғрофий сийосатда тутган ўрни ҳақида сўз юритганда, ўзбек халқининг етакчисини тутган роли ва ўрни алоҳида диққатга сазовордир. Чунки минтақада барқарорликни вужудга келтириш масаласида Ўзбекистон Республикаси Президентининг қилаётган саъй-ҳаракатлари қайсидир даражада жаҳон жамоатчилигини диққат-эътиборини ўзига торта олди. Шулардан баъзи бирларини эсга оламиз:

1992 йил 6 июль МДХ давлатларининг Москвада бўлиб ўтган кенгашида Ислом Каримов Тожикистондаги фуқаролар уруши ҳақида қаттиқ ташвиш билан нутқ сўзлаши ёки 1992 йил сентябрь, 1993 йил март ойларидаги БМТнинг бош котиби Бутросу Галига ёзган хатида Тожикистон воқеаларига жаҳон жамоатчилигини диққат-эътиборини тортиши ва Тожикистондаги кескинликни юмшатиш учун қилган ҳаракати ёки 1993 йил 27 сентябрь БМТ Бош Ассамблеясининг 48-сессиясида нутқ сўзлаб, Ўзбекистон Республикаси номидан Марказий Осиёда хавфсизлик, барқарорлик ва ҳамкорлик масалалари бўйича БМТнинг Тошкентда доимий ишловчи семинарнини чақириш, наркобизнесга қарши курашни кучайтириш, Орол муаммосини ҳал этиш, Тожикистон муаммосини тинч йўл билан ҳал этишда БМТ фаолият кўрсатиши кераклиги ҳақидаги сўзлаган нутқи ва яна қатор халқаро йиғилишларда жаҳон жамоатчилигининг диққатини минтақага қаратиш учун, минтақадаги мавжуд муаммоларни ҳал этишда кўрсатган жонбозлиги ўзининг мевасини берди.

Бугунги кунда «Тошкент — Шарқ дарвозаси» эканлигини исботловчи аҳамиятли ишлар амалга оширилди. Шулардан биттаси БМТ фаолияти билан боғлиқ бўлган Президент Ислом Каримовнинг сайъи ҳаракатлари билан 1993 йил февралда Тошкентда БМТ ваколатхонаси очилди. Бу ваколатхона БМТнинг тараққиёт дастури. Қочоқлар иши бўйича ваколатли Олий комиссари, болалар жамғармаси, саноат тараққиёти дастури, наркотикларни назорат қилиш бўйича дастур, аҳоли жойлашиши жамғармаси сингари ихтисослашган муассасаларни ўз таркибига бирлаштирди. Бундан ташқари БМТнинг дастури асосида дунё хавфсизлигини таъминлаш, соғлиқни сақлаш, маданиятни тиклаш, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва бошқа кўплаб соҳалардаги масалаларни ҳал этишга доир ўтказилган халқаро учрашувлар, семинарлар конференциялар Тошкент номи

билан боғлиқдир. Шундай экан Ўзбекистонни жуғрофий-сиёсий аҳволи, имкониятлари қандай деган савол туғилади. Ўзбекистон Республикаси ҳам бошқалардан ажралган ҳудуд эмас. Сайёрамиз яхлит бўлинмасдир. Ҳар бир мамлакат жаҳон ҳўжалик алоқаларининг муайян географик ва сиёсий тизимларни таркибига киради.

Ўзбекистон халқаро алоқаларни йўлга қўйиш нуқтаи назаридан ва ўз тараққиёт истиқболлари жиҳатидан қулай жуғрофий стратегик мавқега эга. Қадим замонларда Шарқ билан Ғарбни боғлаб Буюк Ипак йўли Ўзбекистон ҳудуди орқали ўтган. Бу ерда савдо йўллари туташган, ташқи алоқалар ҳамда турли маданиятларнинг бирини-бири бойитиш жараёни жадал кечган. Бугунги кунда ҳам Европа ва яқин Шарқдан Осиё — Тинч океани минтақасига олиб борадиган йўллар шу ерда кесишади.

Марказий Осиё мамлакатлари мустақиллик ва суверенитетини қўлга киритгандан кейин бу алоқалар жонланиб, аҳамияти яна ҳам ошди. Чунки Марказий Осиёда жуғрофий-сиёсий жиҳатдан марказий ўринни тутган, Ўзбекистон ушбу минтақада кучлар нисбати ва мувозанатини сақлаш, барқарорликни таъминлаш, ҳамкорликни мустаҳкамлаш имкониятларига эга. Ўзбекистон бугунги кунда ҳудудий туташган давлатлар — Қирғизистон, Тожикистон, Тўркманистон, Қозғистон Афғонистонни ўртасида боғловчи ҳалқа вазифасини ўтаётган давлатдир.

Ўзбекистон Марказий Осиёнинг транспорт, энергетика, сув тизими марказида жойлашган. Аҳоли сони илмий-техникавий ва бошқа икониятлари жиҳатидан минтақадаги қўшни давлатлардан маълум даражада устун туради. Табиий иқлим шароити, улкан минерал хом-ашё захиралари, стратегик материаллар ва қишлоқ ҳўжалик хом-ашёсининг катта захиралари мавжуд. Деҳқончилик маданияти ривожланган, қишлоқ ҳўжалиги маҳсулотларини катта миқдорда экспорт қилиш имкониятига эга. Ўзбекистон ўзини нефть, газ, рангли металллар билан таъминлашгина эмас, балки экспорт қилиш қудратига эга мамлакатдир.

Шу билан бирга жуғрофий-сиёсий жиҳатдан Ўзбекистонни ўзига хос ноқулайлиги ҳам йўқ эмас, яъни Ўзбекистон тўғридан-тўғри ривожланган, тинч, барқарор давлатларга ва катта денгиз портларига чиқиш имконияти чекланган, Марказий Осиёда Ўзбекистон

билан ҳудудий туташ бўлган мамлакатларда тўпланиб қолган муаммолар ҳам Ўзбекистонни жуғрофий-сиёсий жиҳатдан қийинчиликларни туғдирувчи омилларни келтириб чиқармоқда.

«Ўзбекистон ўзининг жуғрофий-сиёсий ҳолати жиҳатдан коллектив хавфсизлик тизими изчил йўлга қўйилмаган минтақада жойлашган. У Форс кўрфази, Каспий денгизи ҳавзаси ва Тарим ҳавзасининг Нефт ва газ жуда бой конлари жойлашган ярим ҳалқанинг стратегик марказида жойлашган. Шу боисдан бу ҳудудда бутун дунёда энергия тақчиллиги шароитида кўпгина давлатларнинг бир-бирига мос келмайдиган манфаатлари ўзаро тўқнашмоқда. Бир томондан, Россия, Хитой ва Ҳиндистон, шунингдек Шарқ ва Ғарб мамлакатлари мазкур минтақада ўз манфаатларини изламоқда. Иккинчи томондан, мусулмон дунёсидаги баъзи кучли мамлакатлар — Туркия, Покистон, Эрон ва Саудия Арабистони ҳам бизнинг ҳудудимизда ўз манфаатларини излайди:

Яна бир ноқулайлик шундан иборатки, Ўзбекистон этник, демографик, иқтисодий ва бошқа муаммолар юки остида қолган мамлакатлар қуршаб турибди. Бунинг устига юртимиз минтақадаги диний экстремизм, этник муросасизлик, наркобизнес ва ҳар хил ташқи кучлар томонидан рағбатлантирилиб келинаётган, ички можаро авж олган Афғонистон ва Тожикистон билан чегарадош. Президент Ислом Каримов бу муаммоларни ўзининг «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари»⁵ асарида ҳар томонлама батафсил таҳлил қилиб берган.

Афғонистон ва Тожикистон можаролари Марказий Осиёдаги бошқа мамлакатлар тараққиётига ҳар жиҳатдан салбий таъсир кўрсатмоқда. Энг ёмони минтақада иқтисодий алоқалар тизимига, транспорт коммуникациясининг ривожланишига, ташқи дунё билан иқтисодий боғланишга катта тўсиқ бўлиб турибди.

Юқорида таъкидлаб ўтганимиздек, Ўзбекистон Республикасининг Президенти Ислом Каримовнинг бутун диққати бу қийинчиликларни бартараф этишга, жуғрофий-сиёсий имкониятларини мустаҳкамлашга, минтақада мавжуд муаммоларни Жаҳон Ҳамжамияти билан ҳамкорликда бартараф этиш имкониятларини излаб, қатор таклифлар билан чиқмоқдаким, бу келажакда албатта ўзининг ижобий натижасини бергай.

Мустақилликни дастлабки кунлариданоқ, Ўзбекистоннинг миллий манфаатларига мос келадиган ташқи сиёсатини ишлаб чиқиш, жаҳон ҳамжамияти орасида ўрнини топиб олиш долзарб масала сифатида кўндаланг бўлиб турар эди. Ўзбекистон мустақил давлат сифатида ўзининг пухта сиёсий йўлини белгилаб олиши, мустақилликни мустаҳкамлаши учун муҳим аҳамият касб этар эди. Ёш, тажрибасиз мустақил давлат учун бу масалани ҳал қилиш осон кечмади. Чунки ташқи сиёсатни юритиш тажрибасига эга бўлган кадрларнинг ўзи республикада йўқ эди. Мамлакатимизнинг ташқи сиёсий йўлини белгилаш масаласи устида иш олиб борилар экан, Ўзбекистон Раҳбариятига кўп қиррали ишларни бошидан бошлашга тўғри келди.

Президент Ислам Каримов ўзининг «Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли», «Ўзбекистон келажакги буюк давлат» ва бошқа асарларида мустақил ташқи сиёсат юритиш қондалари, ҳуқуқий асосларини назарий ва амалий жиҳатдан пухта асослаб берди. «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари» асарида ушбу йўналиш, яна илмий ва амалий жиҳатдан бойитилди, такомиллаштирилди. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 17-моддасида мамлакатимизнинг ташқи сиёсий қондалари қонуллаштирилди ва жаҳондаги кўплаб мамлакатлар билан ҳамкорлик жараёнида ортига қайтмаслигининг ҳуқуқий кафолати бўлиб, хизмат қилмоқда. Ўзбекистонни халқаро ҳуқуқ субъекти сифатида белгилайдиган республиканинг ташқи сиёсий ва ташқи иқтисодий алоқаларини тартибга соладиган қонунлар қабул қилинди. «Ўзбекистон Республикаси ташқи сиёсий фаолиятининг асосий принциплари тўғрисида»ги, «Чет эл инвестициялари тўғрисида»ги, «Хорижий инвесторлар ва инвестицияларга кафолат бериш тўғрисида»ги, «Ташқи иқтисодий фаолият тўғрисида»ги ва бошқа қонунлар ва меъёрий ҳужжатлар шулар жумласидандир.

Ўзбекистон мустақил ёш давлат сифатида ташқи сиёсий йўлини ишлаб чиқишда, жаҳон тажрибасидан фойдаланилди ва мамлакатимиз, халқимиз минтақавий хусусиятлар ҳисобга олинди.

Ташқи сиёсатга тинчлик, барқарорлик, ҳамкорлик йўли асос қилиб олинди:

— ўзаро манфаатларни ҳар томонлама ҳисобга олган ҳолда давлат миллий манфаатларининг устунлиги;

— мафкуравий қарашлардан қатъий назар ҳамкорлик учун очиқлик, умуминсоний қадриятларга, тинчлик ва хавфсизликни сақлашга содиқлик;

— халқаро ҳуқуқ нормаларини давлат ички нормаларидан устуворлиги;

— ташқи алоқаларни ҳам икки томонлама, ҳам кўп томонлама келишувлар асосида ривожлантириш;

— даълатлар суверенитети ва чегараларнинг дахлсизлигини ҳурмат қилиш;

— давлатлараро муносабатларни ҳал этишда куч ишлатмаслик ёки куч ишлатиш билан таҳдид қилмаслик;

— низоларни тинч йўл билан ҳал этиш;

— Халқаро ҳуқуқнинг умум эътироф этган қондаларига риоя қилиш;

— Ўзбекистоннинг давлат, халқ манфаатлари ва хавфсизлигини таъминлаш мақсадида иттифоқлар тузиш, ҳамдўстлик ва бошқа давлатлараро тузилмаларга кириши ёки улардан ажралиб чиқиши;

— тажовузкор ҳарбий блоklar ва уюшмаларга кирмаслик;

— бошқа мамлакатларнинг ички ишларига аралашмаслик;

— инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини ҳурмат қилиш.

«Ўзбекистоннинг тугган ташқи сиёсий йўли халқаро хавфсизлигига мос бўлиб тушган тинчликсевар ташқи сиёсати, жаҳон халқлари томонидан таъ олинди ва қисқа вақт ичида Ўзбекистонни 165 давлат тан олган. Дунёдаги 120 дан ортиқ мамлакат билан расмий дипломатик муносабатлари ўрнатилди. Тошкентда 38 мамлакат ўз элчихонасини очган. Шунингдек, республикада 88 та чет эл ваколатхоналари рўйхатдан ўтган, 24 ҳукуматлараро ва 13 та ноҳукумат ташкилотлари ишлаб турибди»⁶. Ўз навбатида дунёнинг кўпгина мамлакатларида Ўзбекистоннинг элчихоналари ишлаб турибди.

Ўзбекистон ташқи сиёсатини асосий принципларидан келиб чиққан, ҳолда жаҳон мамлакатлари билан ўз муносабатларини ташкил этган. Мамлакатда ташқи иқтисодий, сиёсий фаолият билан шуғулланувчи барча муассасалар ташкил топган бўлиб, Ўзбекистонни жаҳон иқтисодиётига интеграциялашиш жараёнини таъминламоқда.

Ўзбекистон жаҳон иқтисодиётига интеграциялашиш йўлидан бориб, жаҳон банки, Халқаро валюта фонди, Халқаро молия корпорацияси, Иқтисодий тараққиётга кўмаклашувчи ташкилотларга аъзо бўлиб кирди ва улар билан ҳамкорликни ҳар томонлама кенгайтириб бормоқда. Жумладан, Халқаро валюта фонди мутахассислари иштирокида мамлакатимиз иқтисодиётини чуқур ислоҳ қилиш мақсадида мунтазам таркибий ўзгартиришлар дастури ишлаб чиқилди ва уни амалга ошириш учун 74 миллион АҚШ доллари миқдорида дастлабки маблағ ажратилди.

Мамлакатимизда иқтисодий ислохотлар дастурини қўллаб-қувватлаш ва қарз берувчи 21 та мамлакат томонидан Ўзбекистонга техникавий ёрдам кўрсатилмоқда. Бу ёрдам 1993—1994 йилларда салкам 75 миллион АҚШ долларига тенг бўлди. Ушбу маблағ мутахассислар тайёрлашга, Энергетика ва транспорт тизимини такомиллаштиришга, соғлиқни сақлаш, дори-дармон билан таъминлаш, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш, иқтисодиётнинг турли соҳаларини компьютерлаштиришга йўналтирилади. Ўзбекистон билан АҚШ, Буюк Британия, Германия ва бошқалар ўртасида савдо-саноат палаталари барпо этилди. Республиканинг 2 мингдан кўпроқ хўжалик субъекти, шу жумладан уюшмалар, концернлар, кичик ва хусусий корхоналарга ташқи бозорга чиқиш ҳуқуқи берилди. Республика-мизда дунёнинг 25 мамлакатига қарашли хорижий фирма, банк ва компанияларнинг 166 та ваколатхонаси ишламоқда. Республика миллий банки дунёнинг 80 та йирик банкида вакиллик ҳисобини очган.

Ўзбекистонни ташқи савдо обороти изчил ўсиб бормоқда. У 1994 йил 5 миллион АҚШ долларини ташкил этган бўлса, 1998 йили қарийб 9 миллиард АҚШ долларига етди, ёки Ўзбекистон шу йилнинг бошларида дунёнинг 120 дан ортиқ мамлакатлари билан ташқи савдо алоқаларини ўрнатди. Экспорт миқдори йилдан-йилга ортиб бормоқда.

Экспортни катта қисми Туркия, Бельгия, Англия, Франция, Голландия, Польша, Жанубий Корея Республикаси, Индонезия, Малайзия каби мамлакатларга тўғри келади. 1995 йилда ташқи савдо оборотининг 87 фоизи тараққий этган хорижий мамлакатлар ҳисобига тўғри келди.

Ташқи иқтисодий алоқаларда Республика-миз иқтисодиётининг хорижий сармояларини жалб этишга катта

аҳамият берилмоқда. Бунинг учун ташқи сиёсатга доир конституциявий қондаларга асосланган ҳолда, «Ўзбекистон Республикаси ташқи сиёсий фаолиятининг асосий принциплари тўғрисида»ги, «Чет эл инвестициялари ва хорижий инвесторлар фаолиятини кафолатлари тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси қонунлари ва норматив ҳужжатлари қабул қилинди. Бу қонун ва норматив ҳужжатлар чет эл инвесторларини Ўзбекистондаги фаолиятини ҳар томонлама кафолатлайди ва хавфсизлигини таъминлайди. Шу билан бирга солиқ ва бож тўлаш масалаларида бир қатор имтиёзлар беради. Масалан, чет эл инвестициялари иштирокидаги ташкил этилган корхоналар даромадларининг ишлаб чиқаришни кенгайтиришга ва технология билан қайта жиҳозлашга сарфланадиган қисми ҳам солиқдан озод қилинади. Шунга ўхшаш имтиёзлар берилган.

Ўзбекистон «очиқ эшиклар» сиёсатини олиб бормоқда, чет эллик инвесторлар тадбиркорлик фаолиятини ҳуқуқий кафолатини яратиб бериш билан бирга имкони бор даражада ёрдам кўрсатиш мақсадида, «Ўзбекистонда ихтисослаштирилган ташкилотлар ва муассасалар тармоғи ташкил этилган. Булар — чет эл инвестициялари бўйича агентлик, товар ишлаб чиқарувчилар ва тадбиркорлар палатаси, «Ўзбекинвест» миллий экспорт-импорт суғурта компаниясидир. АНГ (АҚШ) билан бирга сиёсий хавф-хатарлардан суғурталаш бўйича қўшимча корхона — «Ўзбекинвест Интернетейшнл» таъсис этилган. Унинг қароргоҳи Лондонда жойлашган, Анзинг компанияси ташкил этилди. Унинг муассислари — Халқаро молия корпорацияси, Европа тикланиш ва тараққиёт банки, «Малайзан БЭНК Берхард» (Малайзия) ва бизнинг ташқи иқтисодий фаолият миллий банкимиздир»⁷.

Ўзбекистонни чет эл инвесторларига кўрсатаётган ҳар томонлама ғамхўрлиги туфайли чет эллик сармоядорлар Ўзбекистонга ишонч билан кириб келмоқдалар. Йилдан-йилга иқтисодий алоқалар ўрнатаётган мамлакатларни сони ортиб бормоқда.

Чет эл инвестицияларидан ўринли фойдаланган ҳолда корхоналарни техник жиҳатдан қайта жиҳозлаш ва модернизациялаш рақобатбардош ишлаб чиқариш тизимларини бунёд этиш, иқтисодий ислохотларимизни муҳим ва устувор йўналиши бўлиб қолмоқда. Ана шу мақсадда чет эл капитали иштирокидаги инвестиция лойиҳаларига ва энг аввало Жаҳон банки, Халқаро

молия корпорацияси, Европа тараққиёт ва таъмирлаш банки, Осиё тараққиёт банкига ўхшаган халқаро молия тизимларини лойиҳаларини амалга оширишга алоҳида эътибор берилмоқда.

«Шу кунга қадар ҳажми 10 миллиард доллар бўлган чет эл сармоялари иштирокидаги 200 та инвестиция лойиҳалари ишлаб чиқилди ва амалга оширилмоқда. Биргина 1999 йилнинг ўзиде 2 миллиард доллар ҳажмида чет эл сармояларини ўзлаштириш кўзга тутилган. Бу 1998 йилга нисбатан 1,5 баробар кўпдир»⁸.

Ўзбекистон ташқи иқтисодий алоқаларини бундан кейин ҳам жаҳон иқтисодиёти билан интеграция қилиб боришни ва Ўзбекистон иқтисодиётини ривожланишини таъминлашда муҳим омил ҳисобланган чет эл инвестициясини имкони бор қадар кўпроқ жалб этиш сиёсатини олиб боришга катта эътибор билан қарашни ўзининг асосий мақсади қилиб олган.

Ўзбекистонни ташқи сиёсатини яна бир йўналиши ва энг муҳим томони бу ҳарбий сиёсатдир. 1995 йили 6 июнда Ўзбекистон Олий Мажлиси Ўзбекистон Республикасининг ҳарбий доктринасини қабул қилди. Бу доктринада мамлакатни ташқи тинчликсевар сиёсатига ҳамоҳанг ва монан келадиган қондалар ўз асосини топди.

Ўзбекистон Республикасининг ҳарбий доктринаси асосларининг умумий қондалари Ўзбекистон Республикаси мудофаа сиёсатининг асосини ташкил этди. Бу сиёсат «Мустақиллик декларацияси», «Ўзбекистон Республикасининг давлат мустақиллиги асослари тўғрисида»ги Қонун, Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси қондаларига, Ўзбекистон Республикасининг Бирлашган Миллатлар Ташкилоти, Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги ва бошқа Халқаро ташкилотларининг аъзоси сифатидаги мажбуриятларга асосланди.

Ўзбекистон Республикаси халқаро майдонда сиёсий кучларни янгича жойлашувини ҳозирги ҳолатини ҳисобга олиб давлатнинг хавфсизлигини пухта таъминлаш ҳаётий зарурлигини эътироф этди, шу муносабат билан доктринани умумий қондасида Ўзбекистонни принципиал позициясини белгилаб олди, булар:

— бошқа давлатларнинг ички ишларига арадашмаслик, уларнинг суверенитетини ва мустақиллигини, шунингдек давлатлараро шаклланган чегараларнинг яхлитлиги ва ўзгармаслигини ҳурмат қилиш;

— ўз фуқароларининг ҳаёти ва қадр-қимматини ҳи-

моя қилиш вазифасини ўз зиммасига олиш, ўз-ўзини мудофаа қилишдан иборат ажралмас ҳуқуқини амалга ошириш, давлатнинг зарур даражада кафолатланган ҳарбий қудратига ва мудофаа қобилиятига эга бўлишлигини таъминлаш ва бошқалар.

Доктринанинг сиёсий жиҳатлари ҳам Ўзбекистон тинчликсевар давлат эканлигини, яна бир бор қатъий исботлади. Доктринани сиёсий жиҳатлари қуйидаги ҳолатларни ўз ичига олади:

— жаҳондаги биронта ҳам давлатни ўзининг душмани деб ҳисобламайди, уларнинг биронтасига ҳам ҳудудий ёки бошқа бир даъвоси йўқ;

— халқаро муаммоларни, давлатлараро сиёсий иқтисодий зиддиятларни уруш йўли билан ҳал этишга қатъиян қарши чиқади;

— жаҳон ҳамжамияти давлатлари ўртасида ҳарбий можаролар чиқишининг олдини олиш, уруш хавфини бартараф этиш дипломатиясидан фойдаланишда фаол иштирок этиш, зиддиятлар кескинлашиб кетишини олдини олишга куч-ғайрат сарфлаш ўзининг ташқи сиёсатининг асосий вазифаси деб ҳисоблайди;

— биронта ҳам мамлакатга қарши биринчи бўлиб ҳарбий ҳаракатларни бошламайди;

— ядро қуролисиз яшаш принципларига амал қилади, ядро қуралини жойлаштирмайди, ишлаб чиқармайди ва сотиб олмайди;

— Ўзбекистон Республикаси ер юзида хавфсизликни, жаҳон ҳамжамияти лоқайд кузатувчиликлардан фаол тинчликсеварликка ўтишини таъминлашга ҳаракат қиладиган жаҳон институти бўлмиш БМТнинг ролини оширишини;

— Марказий Осиёда хавфсизлик, барқарорлик ва ҳамкорлик масалалари юзасидан БМТнинг доимий семинарлини чақиритишни;

— манфаатдор давлатлар ва жаҳон ҳамжамиятининг фаол иштирокида Марказий Осиё учун минтақавий хавфсизлик тизими яратишни;

— Марказий Осиё минтақасини ядро қуруллари-дан ҳоли ҳудуд деб эълон қилиниши;

— кимёвий бактериологик ва бошқа турдаги ялпи қирғин қуруллари-ни ҳамма ерда йўқ қилинишини, Ўзбекистон Республикасининг кимёвий қуруллари-ни таъқиқлаш тўғрисидаги Конвенцияга ва бактериологик қуруллари-ни таъқиқлаш муаммолар юзасидан музокара-ларга қўшилишини;

— одамларни руҳиятига ҳалокатли таъсир қиладиган воситалар, тектоник ва бошқа турдаги қуроолар чиқарилишини таъқиқлашни ва бошқа қатор инсониятнинг тинчликсевар манфаатига хизмат қиладиган ва коллектив хавфсизлигини таъминлашга омил бўлиши мумкин бўладиган принциплар, муҳим қоидаларни Ўзбекистоннинг ташқи сиёсатининг стратегик устувор йўналишлари деб белгилади ва жаҳон ҳамжамияти давлатларини ҳам, ҳар қандай урушларни олдини олишга имкон берувчи юқоридаги ҳолатларга риоя қилишга чақиради.

Ўзбекистоннинг Марказий Осиё минтақасидаги сиёсий аҳволни, умуман жаҳондаги ва энг аввало туташ минтақалардаги ҳарбий сиёсий вазиятларни ёмон томонга ривожланиши мумкин бўлиб қолиши, ҳолатларини ҳам ҳисобга олган ҳолда, доктринанинг ҳарбий-ташкилий жиҳатларига катта эътибор бериб, бу масалада ҳам принциплар ёндошди. Ўзбекистон Республикасининг асосий ҳарбий стратегик вазиятларида икки вазият ҳисобга олинди, тинчлик даврида ва уруш чиққан тақдирдаги ҳолатлар:

— тинчлик даврида — давлатнинг муҳофаа қобилиятини республика дахлсизлиги таъминланишини кафолатлашга қодир даражада сақлаб туришдан, унинг суверенитети ва ҳудудий яхлитлигига қарши қилиниши мумкин бўлган ифвогарликлар ва тажовузларнинг олдини олишдан, Қуроолли Кучларнинг ҳужумлари ва мустақил тарзда ҳам умумий хавфсизлик тўғрисидаги шартномалар қатнашчиси бўлган давлатларнинг Қуроолли Кучлари билан ўзаро ҳамкорликда даф этиш учун ҳар томонлама доимий тайёр туришини таъминлаш;

— уруш чиққан тақдирда — тажовузни кафолатли тарзда даф этиш ҳам, ўз кучлари билан ҳам мустақил давлатлар ҳамдўстлиги таркибидаги давлатларнинг Қўшма ҳарбий куч-қудрати билан кўп томонлама ва икки томонлама тузилган шартномаларга мувофиқ тажовузкорларга қатъиян талафот етказишдан, ҳамда уни урушни давом эттириш имкониятидан маҳрум этишдан иборат бўлишини белгилади.

Ҳарбий қурилиш соҳасида мақсад профессионал армияни, ўз таркибида яхши тайёрланган ва таълим олган, ўз халқига, она заминга садоқатли бўлган, ўз Ватанининг шаъни ва қадр-қийматини охиригача ҳимоя қила оладиган жангчиларга эга бўлган армияни бос-

қичма-босқич вужудга келтириш кўзда тутилди. Мақсад армияни миқдор жиҳатдан унча катта бўлмаган, лекин яхши шайланган, замонавий қурооллар ва ҳарбий техника билан бекаму-кўст қуроолланган, Ўзбекистон хавфсизлигини мустақил равишда ҳимоя қилишга қодир бўлган Қуроолли Кучларни шакллантиришга қаратилди.

«Бизнинг Қуроолли Кучларимиз,— дейди Президент Ислом Каримов,— ҳар қандай вазиятда ҳаракат қилишга тайёр туриши, мамлакатнинг жуғрофий-стратегик мавқеини ва ҳудудининг жуғрофий хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда аҳтимол тутилган босқинчига қуруқликда ва ҳавода муносиб зарба бера олиш учун жанговар салоҳиятга эга бўлмоғи зарур»⁹.

Қуроолли Кучларнинг ҳарбий қудрати, жанговар қобилиятини орттирувчи ҳамма омиллар ва имкониятлар ишга солиниши доктринада кўзда тутилди:

— хилма-хил қўшин турлари учун офицер кадрлар тайёрлаш тизимини барпо этилиши;

— Қуроолли Кучларни жанговар техника қуроолроқларнинг энг сўнгги намуналари билан қурооллантириш;

— ҳарбий кадрларни тарбиялаш жараёнига алоҳида эътибор бериб, ҳарбий фаннинг энг сўнгги ютуқларини, жанговар ҳаракатларни олиб бориш тажрибасини, шу жумладан чет эл тажрибасини ҳам ҳисобга олган ҳолда амалга ошириш ва бошқа қатор чора-тадбирлар белгиланган.

Ўзбекистон Республикаси ўзининг Қуроолли Кучларини замонавий талабларга жавоб бера оладиган даражадаги юқори даражадаги жанговар қобилиятига эга бўлган армияни вужудга келтириш масаласида кенг кўламли ишларни амалга оширмоқда. Зероки, Амир Темур, Заҳириддин Муҳаммад Бобур, Жалолиддин Мангуберди, Темур Малик каби буюк аждодларимизнинг букилмас темир иродалари қўшинларимиз руҳиятида ўз аксини топсин. Ҳар қандай ваҳшийлашган душманга ҳам муносиб зарбасини бера олсин.

Хулоса қилиб айтганда, Марказий Осиё минтақасида тўпланиб қолган муаммоларни ҳал этишда жаҳон жамоатчилиги билан ҳамкорлик қилиш йўли билан ҳал этиб бориш ва минтақада тинчлик ва барқарорликни сақлаш йўлида Ўзбекистон Республикасининг Президенти Ислом Каримовни сайъи-ҳаракатлари ўзининг ижобий натижаларини бериб, минтақада тинчлик, бар-

қарорлик қарор топди. Ҳарбий Қуролли кучларимизни доимо Ватанимизни ҳимоя қила оладиган даражада тайёр туришини таъминлашда ҳам давлатимиз катта ишларни амалга оширмоқда.

15-МАВЗУ УЧУН

ҲОИДАЛАНИЛГАН АДАБИЕТЛАР РУИХАТИ

¹ Қаримов И. А. «Ўзбекистон ХХI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари», «Ўзбекистон», Т., 1997 йил, 6-бет.

² Қаримов И. А. «Ўзбекистон ХХI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари», «Ўзбекистон», Т., 1997 йил, 19-бет.

³ Қаримов И. А. «Ўзбекистон ХХI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари», «Ўзбекистон», Т., 1997 йил.

⁴ Қаримов И. А. «Ўзбекистон ХХI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари», «Ўзбекистон», Т., 1997 йил, 301—302-бетлар.

⁵ Қаримов И. А. «Ўзбекистон ХХI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари», «Ўзбекистон», Т., 1997 йил, 3—16-бетлар.

⁶ Қаримов И. А. «Ўзбекистон ХХI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари», «Ўзбекистон», Т., 1997 йил, 296-бет.

⁷ Қаримов И. А. «Ўзбекистон ХХI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари», «Ўзбекистон», Т., 1997 йил, 288-бет.

⁸ Қаримов И. А. «Келажакни жасоратли одамлар қуради». 1997 йил 17 февраль. «Халқ сўзи» газетаси.

⁹ Қаримов И. А. «Ўзбекистон ХХI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари». «Ўзбекистон», Т., 1997 йил, 163-бет.

16-м а в з у

ЎЗБЕКИСТОН ВА МДҲ. УНИНГ ЖАҲОН ҲАМЖАМИЯТИГА ҚУШИЛИШИ ВА ХАЛҚАРО НУФУЗИНИНГ ОРТИБ БОРИШИ

РЕЖА:

1. МДҲнинг ташкил топиши. Мустақил Ўзбекистоннинг унга аъзо бўлиши. МДҲ ҳужжатларни имзоланиши.

2. Ўзбекистон Президенти И. А. Каримовнинг саъй-ҳаракатлари МДҲ давлатлари ўртасидаги интеграцияни ривожлантириш масалалари.

3. Кавказ ва Болтиқ бўйи мамлакатлари билан Ўзбекистон ўртасидаги алоқалари ўрнатилиши.

4. БМТ Бош Ассамблеясининг 50-йиллик юбилей сессиясида юртбошимизнинг Марказий Осиё ва жаҳон хавфсизлигини таъминлашимиздаги таклифлари.

1991 йилнинг охирларига келиб собиқ иттифоқ таркибидаги Республикаларнинг кўпчилиги ўзларининг Мустақиллиги тўғрисидаги декларацияларини эълон қилишган бўлиб, собиқ иттифоқ норасмий равишда яшамоқда эди.

1991 йил 8 декабрда уч славян республикалари — Россия, Украина, Белоруссия, раҳбарлари — Б. Ельцин, А. Кравчук, С. Шушкевичларнинг Белоруссиянинг Беловежская Пушчада учрашуви бўлди. Бу учрашувда уч славян давлатларининг Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги (МДҲ)ни тузиш тўғрисида шартнома имзоландилар. Шартномада МДҲга кирувчи давлатлар учун очиқ деб эълон қилинди. Шартномада ягона иқтисодий макон, ягона валюта ва молия-банк системаси бўлади, фан, таълим, маданият ва бошқа соҳаларда ҳамкорлик қилинади, ташқи сиёсат ва армия соҳасидаги сиёсат келишилган ҳолда юритилади, деб белгиланган эди. Ҳужатда СССРнинг яхлит давлат сифатида тан олинмаслиги эътироф этилиши ҳам қайд этилди.

Собиқ СССРнинг Президенти бўлмиш М. С. Горбачёв Иттифоқни янгиланган шаклида сақлаб қолиш

учун қилинган уринишлари бефойда кетди. Чунки уни мамлакат ичкарасида ҳам, ташқарисида ҳам қўллаб-қувватлайдиган манфаатдор сиёсий куч ёки давлат йўқ эди.

Россия Федерацияси, Украина ва Белоруссия Республикаларининг парламентлари, Мустақил давлатлар Ҳамдўстлигини тузилиши тўғрисидаги шартномани тезлик билан ратификация қилдилар ва янги шаклдаги СССРни тузиш тўғрисидаги 1990 йил 30 декабрдаги шартномани бекор деб ҳисобладилар. Республикаларнинг СССР Олий Советидаги депутатлари чақириб олинди.

Юз берган сиёсий вазият Марказий Осиё республикалари Президентларини ҳам йиғилиб, ушбу масалага ўз муносабатларини билдиришлари зарурлигини тақозо этди. 1990 йил Олмаота учрашувида ва 1991 йил Тошкент учрашувида эришилган аҳдномаларга мувофиқ Президент Сафармурод Ниёзовнинг ташаббуси билан 1991 йил 12 декабрда Ашхабодда навбатдаги маслаҳат учрашувига Ўзбекистон Республикасининг Президенти Ислон Каримов, Қозоғистон Республикасининг Президенти Нурсултон Назарбоев, Қирғизистон Республикасининг Президенти Асқар Акаев, Тожикистон Республикасининг Президенти Раҳмон Набиев ва мезбон Туркменистон Республикасининг Президенти Сафармурод Ниёзовлар ҳозир бўлдилар ва Мустақил давлатлар Ҳамдўстлигини тузиш тўғрисидаги Минскда битим имзолангандан кейин юз берган вазиятни муҳокама қилдилар. Олдинги ҳуқуқсиз Республикалар ўрнида, Ҳамдўстликка бирлашган мустақил ҳуқуқий давлатларни барпо этилишига Белоруссия ва Украина раҳбарларини интилишларини ижобий баҳоладилар. Шу билан бирга Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлигининг ташаббускорлари диққатига бир қатор таклифлар ва истакларни билдирган Баёнот қабул қилинди.

Баёнотда Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги ҳуқуқий асосда, собиқ СССРдаги барча Республикалар томонидан ихтиёрий ва тенглик асосларида тузилиши лозимлиги, уларнинг барчаси МДҲни тузувчилари бўлиб қолиши лозимлиги таъкидланди. Беш давлат бошлиқлари МДҲга уни таъсис этувчилар ролида киришга тайёр эканликларини билдирдилар.

Таклифлар ва мулоҳазалар ҳамма Республикалар томонидан яхшилаб таҳлил этилгандан кейин, 1991 йил 21 декабрда 11 мустақил мамлакатлар раҳбарлари

Олмаотада йиғилишиб, Олмаота декларациясини, Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги давлатлари бошлиқлари кенгашининг қарорини, битими ва протоколини эълон қилдилар.

Мустақил давлатлар бошлиқлари кенгашининг протоколида, Қуролли кучларни ислоҳ қилиш тўғрисидаги масала ҳал этилганга қадар, Қуролли Кучларга қўмондонлик қилишни маршал Е. И. Шапошниковга топширилди.

Мустақил давлатлар ҳамдўстлиги давлатлар бошлиқлари кенгашининг қарорида, Ҳамдўстлик давлатлари, Россиянинг БМТдаги собиқ СССР аъзолигини, шу жумладан Хавфсизлик Кенгашининг ва бошқа халқаро ташкилотлардаги доимий аъзолигини давом эттирилиши учун уни қўллаб-қувватлашлари, ҳамда Белоруссия, Россия, Украина, Ҳамдўстликдаги бошқа давлатларнинг БМТга ва бошқа Халқаро ташкилотлардаги ҳуқуқий аъзолиги масалаларини ҳал этилишида кўмаклашадилар, деб қарор қабул қилинди. МДҲ давлатлари БМТга аъзо бўлиш истакларини билдирдилар.

Олмаота Декларацияси Мустақил Давлатлар: Озарбайжон Республикаси, Арманистон Республикаси, Белоруссия Республикаси, Қозоғистон Республикаси, Ўзбекистон Республикаси, Қирғизистон Республикаси, Тожикистон Республикаси, Туркменистон Республикаси, Молдова Республикаси, Россия Федерацияси, Украина демократик ҳуқуқий давлат барпо этиш, улар ўртасидаги муносабатлар, давлат суверенитетини ва суверен тенгликни, ўз тақдирини ўзи белгилашдан иборат, даҳлсиз ҳуқуқини ўзаро тан олиш ва ҳурмат қилиш, ҳуқуқий тенглик ва ички ишларига аралашмаслик қоидалари, куч ишлатишдан ва куч ишлатиш билан дўқ қилишдан, иқтисодий ва бошқа ҳар қандай тайзиқ усулларидан воз кечиш.

Низоларни тинч бартараф этиш, инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини, шу жумлада, оз сонли миллатларнинг ҳуқуқларини ҳурмат қилиш мажбуриятларини, ҳамда ҳамма эътироф қилинган халқаро ҳуқуқ қоидалари ва меъёрларини ҳалол бажариш асосида ривожлантиришни йўлга қўйишга интилиш асосида қуйидаги ҳолатларга қатъий риоя этишга келишилади:

— бир-бирининг ҳуқуқий яхлитлигини, ҳамда мавжуд чегаралар бузилмаслигини тан олиш ва ҳурмат қилиш;

— чуқур таркибий илдизларга эга бўлган дўстликни яхшилаш, ҳар томонлама ҳамкорликни йўлга қўйиш;

— фуқароларнинг тинчлигини ва миллатлараро товушликни сақлаб қолиш;

— Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлигини тузиш тўғрисидаги битимнинг мақсадлари ва қоидаларига содиқ қолиш;

— МДХ давлат ҳам эмас давлатлар устидаги тузилма ҳам эмас;

— Халқаро стратегик барқарорликни ва хавфсизликни таъминлаш мақсадида ҳарбий-стратегик кучларнинг бирлашган қўмондонлиги ва ядро қуроли устидан ягона назорат сақлаб қолиши;

— умумий иқтисодий маконни, умумевропа ва Европа-Осиё бозорларини вужудга келтиришда ва ривожлантиришда ҳамкорлик қилишга содиқлик такидланди;

— МДХ қатнашчилари мазкур декларация қоидаларига оғишмай риоя этиш мажбуриятини олдилар.

Шундай қилиб Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги собиқ СССР ўрнида ташкил топди.

Олмаота кенгашида МДХ давлатларининг раҳбарлари 1991 йил 30 декабрдан кечиктирмасдан МДХни мувофиқлаштирувчи таклиф ва тавсияларини беришлари кераклиги ҳақида келишиб олдилар.

Ана шу келишувга мувофиқ 1991 йил 30 декабрда Минскда МДХ давлатларини бошлиқларининг кенгаши бўлди. Кенгашга Б. Ельцин (Россия), Л. Кравчук (Украина), С. Шушкевич (Белоруссия), Н. Назарбаев (Қозоғистон), И. Каримов (Ўзбекистон), А. Акаев (Қирғизистон), Р. Набиев (Тожикистон), С. Ниёзов (Туркманистон), А. Муталибов (Озарбайжон), Тер-Петросян (Арманистон), М. Снегур (Молдова)лар қатнашдилар. Кенгашда МДХ мамлакатлари ўртасида ўзаро манфаатли ҳамкорликни йўлга қўйишга қаратилган муҳим масалалар кўриб чиқилди ва бир қатор муҳим ҳужжатлар имзоланди. Имзоланган ҳужжатлар орасида «Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлигидаги давлатлар бошлиқлари кенгаши ва ҳукуматлар бошлиқлари кенгаши тўғрисида муваққат битим» муҳим ўрин эгаллайди.

Битимда давлатлар бошлиқларининг Кенгаши Олий органи бўлиб, унда Ҳамдўстликда қатнашувчи барча давлатларнинг умумий манфаатлар соҳасидаги фаолият

тини мувофиқлаштириш билан бўлган масалаларни муҳокама қилиш учун давлат бошлиқлари даражасида қатнашдилар, деб таъкидланди. Унда давлатлар бошлиқлари Кенгаши билан ҳукуматлар бошлиқлари Кенгашининг фаолияти ҳамдўстлик аъзоларининг давлат суверенитетини ва суверен тенглигини, ўз тақдирини ўзи белгилашдан иборат даҳлсиз ҳуқуқни, ички ишларига аралашмаслик, куч ишлатмаслик ва дўқ қилмаслик, низоларни тинч йўл билан бартараф қилиш масалалари белгилаб қўйилди. Битимда: «Кенгашда ҳар бир давлат бир овозга эга бўлади. Кенгашни қарорлари ҳаммаининг розилиги — яқдиллик билан қабул этилади», — деб таъкидланди. Давлат бошлиқларини кенгаши йилида камида икки маротаба, ҳукумат бошлиқларининг Кенгаши эса уч ойда камида бир маротаба мажлисга йиғилади. Ҳамдўстлик давлатларининг давлат тиллари кенгашларининг расмий тилларидир, иш тили рус тили деб белгиланди.

Минск Кенгашида муҳокама қилинган бошқа масалалар бўйича қуйидаги ҳужжатлар имзоланди:

— қуролли кучлар ва чегара қўшинлар тўғрисида битим;

— космик фазони тадқиқ этиш ва ундан фойдаланиш соҳасида биргаликдаги фаолият ҳақидаги битим;

— собиқ СССРнинг чет эллардаги мол-мулки тўғрисида битим.

Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги қатнашчиларининг Олмата келишувига кўра МДҲ давлатларнинг раҳбарлари тез-тез учрашиб туришлари, мавжуд муаммоларни ҳал этиб боришлари тўғрисидаги аҳдномага кўра навбатдаги учрашув 1992 йили 9 февралда Москвада, 1992 йили 20 мартда Киевда ва 1992 йили 15 майда Тошкентда бўлиб ўтди.

Тошкент кенгашида 13 та муҳим муаммо юзасидан битимга эришилди. Бу имзоланган битимлар орасида муҳимларидан бири: «Коллектив хавфсизлик, тинчликни сақлаш, коллектив кучларининг мақоми ҳақида битим»дир. Бу битимга кўра, Ҳамдўстлик давлатлари хавфсизлигини кафолатланиши шарт қилиб қўйилди. Бундан ташқари, яна бир қатор ҳужжатлар имзоланди: молиявий аҳвол ва бу соҳадаги ҳамкорлик ҳақида битим, чегара қўшинларини пул билан таъминланиши тўғрисидаги битим; ва бошқа масалалар тўғрисидаги битимлар.

1993 йил январида Минскда МДХ давлатлари бошлиқларининг учрашувида МДХнинг Низоми имзоланди ва МДХни ҳуқуқий расмийлаштириш жараёни якунланди. Кенгашда Афғонистон билан Тожикистон ўртасидаги чегараларни мустақкамлаш учун МДХнинг тинчлик ўрнатувчи ҳарбий бўлимларини юбориш масаласи муҳокама қилинди ва тегишли қарорлар, ҳужжатлар қабул қилинди. 1993 йил 14 майда Москвадаги учрашувда Тожикистонга ёрдам беришга келишилди.

1993 йил 24 сентябрда Москвада МДХ давлатларининг навбатдаги учрашуви МДХ доирасида Иқтисодий иттифоқ барпо этиш масаласи муҳокама қилинди ва шартнома имзоланди.

Бу учрашувда 18 масала муҳокама қилинди.

Навбатдаги учрашув 1993 йили 24 декабрда Ашхаботда бўлиб ўтди. Кенгаш ишида Грузия раҳбари Эдуард Шеварнадзе қатнашди ва Грузия МДХ аъзолигига қабул қилинди ва у 24 декабрда тасдиқланди. Афғонистоннинг Тожикистон билан чегарасидаги вазиятни барқарорлаштириш бўйича қўшимча тадбирлар белгиланди.

МДХ давлатлари раҳбарларининг учрашувлари 1994 йилдан 1998 йилнинг 28 апрелига қадар саккиз маротаба учрашувлари бўлиб ўтди. 1300 га яқин масалалар муҳокама этилиб, тегишли ҳужжатлар имзоланди.

1998 йил 29 апрелда Москвада учрашувида Б. Ельцин МДХ давлат бошлиқларининг 2000 йилгача раис, Ўзбекистон Республикаси Бош вазири Уткир Султонов МДХ мамлакатлари ҳукумат раҳбарлари Кенгашининг раиси этиб тайинланди.

Юқорида айтганимиздек, 1300 га яқин қабул қилинган ҳужжатларни аксарият кўпчилиги қоғозларда қолиб кетди. Шартномаларни бажариш механизми яратилмади, ўзаро ҳисоботлар яхши мувофиқлаштирилмай қолиб келмоқда.

Ўзбекистон Республикаси МДХ доирасида сунъий равишда жорий этиладиган интеграцияга, ҳамда давлатлардан юқори турувчи тузилмаларни кўплаб амалдорлар ишлайдиган маъмурий идоралар, ҳарбий сиёсий органларни ташкил этишга қарши чиқмоқда, чунки бундай тузилмаларни ташкил топиши давлат мустақиллигига путур етказиши, ташаббускорликни чекланишига олиб келиши муқаррар. МДХ давлатлари орасида иккилик, тўртлик, бешлик тарзида гуруҳланишлар со-

дир бўла бошлади. Ҳатто эски иттифоқ тарзида қайта бирлашиш тарафдорлари ҳам пайдо бўлмоқда. Бундай ҳаракатлар мустақиллик ғоясига тўғри келмаслиги ва охир оқибатда МДҲни ҳар томонлама заифлашувига олиб келиш келмаслигига ҳеч ким кафолат бера олмайди.

Ўзбекистонни МДҲ давлатлари билан тутган сиёсий йўли, ташқи сиёсатининг устувор йўналиши сифатида белгиланган. Бунини турли сабаблари бор, энг муҳими Ислом Каримов сўзи билан айтганда, «Мамлакатимиз халқларининг яқинлашуви — табиий кечаётган жараён бу яқинлик, Совет иттифоқи мавжуд бўлганлигидан қатъий назар, ҳамма вақт бўлиб келган. Бу халқ интеграцияси бўлиб, сунъий равишда жорий этиладиган сиёсий интеграциядан фарқли ўлароқ, ҳақиқий интеграциядир»¹. Шу нуқтаи назардан келиб чиқиб, Ўзбекистон МДҲ давлатлари билан бўлаётган сиёсий иқтисодий муносабатларига устуворликка эътибор берар экан, бу соф инсонийлик ва инсонпарварлик позициясидир. Шу билан бирга Ўзбекистон ўзининг мустақиллигидан орқага чекинишни хоҳламайди. Ўзини МДҲ давлатларини аъзолигини, интеграциясини ҳақиқий мустақил суверен давлат интеграцияси сифатида кўриш ғоясини илгари суради.

Президент Ислом Каримов МДҲ давлатлари ўртасидаги иқтисодий сиёсий муносабатлар, ҳамда иқтисодий интеграцияси жараёнида яна бир муҳим ҳолатга катта эътибор беради. «Бирга мустақил республикаларда, хусусан Ўзбекистонда ҳам собиқ Иттифоқ кўламида яқин қариндош — уруғчилик алоқаларига эга бўлган кўп миллатли аҳоли яшайди. Ҳамдўстлик доирасида чегараларнинг очиқлигини, аҳолининг бир жойдан иккинчи жойга бориши ва ахборот узатиш эркинлигини сақлаб қолиш, Республикада фуқаролар, ҳамда миллатлараро тотувликни таъминлаш шarti, ижтимоий-сиёсий барқарорликнинг муҳим омили бўлиб хизмат қилади»². Бу сиёсатни муҳим томони шундаки, ижтимоий-сиёсий барқарорлик, тинчлик, миллатлараро тотувликни қарор топтиришдир, айна пайтда мамлакатлараро муносабатларни ҳам барқарор ривожланишининг кафолати бўлиш билан бирга МДҲ давлатлари ўртасидаги иқтисодий интеграцияга раҳна солувчи ҳар қандай тўсиқлар олиб ташланишига катта таъсир кўрсатади.

Масаланинг яна бир муҳим томони шундаки, ҳали

МДХ давлатларининг ҳамкорлик масалаларидаги йўли аниқ бўлмасдан анча илгари, яъни Ўзбекистон мустақиллигини биринчи кунлариданоқ МДХ давлатлари учун ўта фойдали бўлган интеграцион позицияни эгаллаган эди ва ўқишнинг ташқи сиёсатининг асосларида баён қилинган эди.

Ўзбекистоннинг МДХ мамлакатлари билан ўзаро муносабатларидаги энг муҳим масала Россия Федерацияси билан тенг ҳуқуқли алоқаларни ривожлантириш ва мустаҳкамлашга алоҳида эътибор берганлигидир. Бунинг икки сабаби бор, биринчиси бу инсон манфаатлари ва иккинчиси иқтисодий ҳамманфаатдорлик. Маълумки, Ўзбекистонда русийзабон миллатлар анчагина. «Шунинг учун ҳам Ўзбекистон аҳолисини кўпчилиги Россия билан дўстлик ва ҳамкорликни сақлаб қолишини хоҳлайдилар; шунинг учун ҳам инсоннинг руҳий маънавий эҳтиёжига айланган дўстликни, ҳамкорликни сақлаб қолишдан Ўзбекистон ҳам, Россия ҳам бирдек манфаатдордир. Иккинчиси, Ўзбекистоннинг иқтисодиётини соғломлаштириш учун Россиядан республикага ҳаётий муҳим ресурслар — металл, нефть, ёғоч ва тахта, транспорт воситалари, технология ускуналари ва бошқа моллар узлуксиз етказиб берилиши алоҳида аҳамиятга эга. Айни вақтда Ўзбекистон Россияга пахта толаси, кунжара, ипак, мева-сабзавот маҳсулотлари ва бошқа маҳсулотларни етказиб бераётган асосий республикадир»³. Ҳар иккала давлат Раҳбарлари ҳам ана шу муҳим икки томонни эътироф этган ҳолда ҳар томонлама муносабатларни чуқурлаштиришга аҳамият бериб келмоқдалар.

1991 йил 26 октябрда Ўзбекистон Президенти И. Каримов Расмий давлат сафари билан Москвага борди. Россия Федерациясининг Президенти Б. Ельцин билан И. Каримов ўртасидаги келишувга кўра, икки давлат ўртасида мухтор ваколатхоналарини очиш, бир-бирларининг суверенитетини ва ҳудудий яхлитлигини ҳурмат қилиш, ташқи сиёсатда ва иқтисодий масалаларда ҳамкорлик қилишга келишиб олинди.

1992 йил 30 майда И. Каримов бошчилигидаги Ўзбекистон делегациясининг Россияга давлат ташрифи найтида икки мамлакат ўртасида қатор муҳим масалалар юзасидан, жумладан: дўстлик, ҳамкорликни ривожлантиришга ҳуқуқий асос солинди ва икки давлат ўртасида дипломатик алоқалар йўлга қўйилди ва элчихоналар очилди.

1991 йил май ойида Б. Ельцин Ўзбекистонга ташрифи пайтида 2 давлат ўртасида алоқалар янада мустақамланди. Ҳар икки давлат раҳбарларининг бир неча учрашувлари имзоланган шартномалар асосида Ўзбекистон ва Россия мамлакатлари ўртасидаги алоқалар йўлга қўйилиб, ривожланиб бормоқда. Алоқалар; Маданият, фан ва техника, таълим, соғлиқни сақлаш, ахборот, спорт ва туризм соҳаларида яхши йўлга қўйилди, савдо-иқтисодий, коммуникация, фан-техника, иқтисодий интеграция ҳам кенгайиб бормоқда.

Ўзбекистоннинг хорижий мамлакатлар билан савдо оборотида Россия етакчи ўринни эгаллайди. 1997 йилда Ўзбекистон билан Россия ўртасидаги савдо обороти 1 миллиард 600 миллион АҚШ долларини ташкил этди. Икки мамлакат ўртасидаги ташкил этилган ва фаолият кўрсатаётган қўшма корхоналар 260 дан ошади.

Икки давлат ўртасидаги 1998 йил май ойидаги қўшма баёнотига ва битимга кўра ҳамкорлик алоқалари янги босқичга кўтарилди. ИЛ-76 самолётларини ишлаб чиқариш ва эксплуатация қилиш, шунингдек, ИЛ-76 ва ИЛ-78 самолётларининг эксплуатация ва модификациялаш соҳасида ҳамкорлик қилиш тўғрисида келишилиб олинди. В. Чкалов номидаги Тошкент авиация ишлаб чиқариш бирлашмасини янада кенгайтириш имконияти очилди.

Умуман Ўзбекистон Республикаси ва Россия Федерацияси ўртасидаги муносабатлар дўстона ҳар томонлама тенг ҳуқуқийлик асосида ҳар иккала давлатлар манфаатларига мос равишда ривожланиб бормоқда.

Шунингдек, Ўзбекистон Республикасининг иқтисодий-маданий алоқалар Белоруссия, Молдавия, Украина, Грузия ва Болтиқ бўйи давлатлари билан икки томонлама алоқалари ўрнатилган. Белоруссия Республикаси Олий совети Кенгашининг раиси С. Шушкевичнинг 1991 йил 6 ноябрда Ўзбекистонга расмий ташрифи икки давлат ўртасидаги муносабатларни ўрнатилишига асос солди. Давлатлар ўртасидаги шартномалар имзоланди, савдо-иқтисодий ҳамкорлик принциплари тўғрисида 1992 йили битим имзоланди.

1994 йил 21—22 декабрда Белоруссия Республикасининг Президенти А. Лукашенконинг расмий ташрифи Ўзбекистон ва Белоруссия ўртасидаги муносабатларни ривожланишида янги босқич бўлди. Икки давлат ўртасида имзоланган ҳужжатлар дўстликни, ҳамкорликни янада чуқурлаштирди.

Ўзбекистон билан Украина ўртасида давлатлараро муносабатларга асос солишда, Ўзбекистон Президенти Ислам Каримовнинг 1992 йил август ойида Киевга расмий ташрифи муҳим аҳамиятга эга бўлди. Президент И. Каримов ва Украина Президенти Л. Кравчук икки давлат ўртасида давлатлараро муносабатларининг асослари, дўстлик ва ҳамкорлик тўғрисидаги шартномаларни имзоладилар. Сафар чоғида икки давлат ўртасида дипломатик муносабатлар ўрнатилиши тўғрисида протокол ва савдо-иқтисодий ҳамкорлик битимлари имзоланди.

1994 йил 10—11 ноябрь кунлари И. Каримовнинг Украинага иккинчи визити, 1998 йил 20—21 июнда Украина Президент Леонид Кучманинг Ўзбекистонга ташрифлари икки давлат ўртасидаги муносабатларни ҳар томонлама кенгайтишига, такомиллашиб боришига хизмат қилди. Жумладан: Украина ва Ўзбекистон Республикалари ўртасида даромад ва мулкдан икки томонлама солиқ олмаслик, қўшма корхоналар, акционерлик жамиятлари барпо этилди, эркин савдо-сотиқ тартиблари ўрнатилишга келишиб олинди. Самолётсозлик саноатида ҳамкорлик қилишга келишиб олинди. Украинани энгил саноатига Ўзбекистон пахта толасини, оғир саноатига эса Ўзбекистонни рангли металлларини етказиб берилиши, Ўзбекистонни нефть ва газ конларини ўзлаштиришда, Украина ускуналарни етказиб берилиши масалаларида шартномалар имзоланди.

Икки давлат Президентларининг учрашувларида 1992—1997 йилларда нефтни қайта ишлаш, коммуникация, фан-техника, саноат, савдо ва бошқа соҳаларда ҳамкорлик қилиш бўйича 70 дан ортиқ ҳужжатлар имзоланди. Ўзаро савдо ҳажми 1992 йилдаги 20 миллион АҚШ долларидан 1997 йилда 350 миллион АҚШ долларига етди. Қўшма корхоналар сони 20 тага етди.

Ўзбекистон ва Украина давлатлари ўртасидаги тенг ҳамкорликка, ҳуқуқийликка асосланган муносабатлар йилдан-йилга кенгайиб бормоқда.

Ўзбекистон Молдова, Грузия, Озарбайжон Республикалари билан ҳар томонлама ҳамкорликни мустаҳкамлаб бормоқда.

1995 йил 30—31 март кунлари Ўзбекистон Президенти И. Каримов Молдова Республикасида расмий сафарда бўлди. Молдова Президенти Мирча Снегур билан олиб борилган музокаралар натижасида Ўзбекистон—Молдова давлатлари ўртасида дўстона ҳамкорлик

тўғрисида шартномалар имзоланди. Ҳукуматлар ўртасида эркин савдо муносабатларини ривожлантириш, фан-техника, маданият ва санъат, почта хизмати, алоқа, банк соҳаларида, икки томонлама солиқ олмаслик тўғрисида битимлар имзоланди.

Ўзбекистон учун Молдова шакар, дори-дармон, қишлоқ-хўжалик техникаси, электротехника асбоб-ускуналари, суғоришда фойдаланадиган насослар, Молдова учун Ўзбекистоннинг пахтаси, кимёвий толаси, қаттиқ металллар масаласида ҳамкорлик қилиш етарли заминдир.

1995 йил 5 сентябрда Грузия давлат раҳбари Эдуард Шеварнадзе расмий ташриф билан Ўзбекистонга келди. Тарихий алоқаларни тикланиши ҳар икки мамлакат учун ҳам катта аҳамиятга эга эди. И. Каримов ва Э. Шеварнадзе томонидан Ўзбекистон ва Грузия давлатлари ўртасида дўстлик, ҳамкорлик тўғрисида шартномалар имзоланди.

Шундан кейин Ўзбекистон Республикаси ва Грузия Бош вазирлари ва ташқи ишлар вазирлари ўрталаридаги учрашувларда Ўзбекистон ва Грузия давлатларининг муносабатлари янада ривожланди, жумладан: фан-техника, банк қишлоқ хўжалиги, халқаро транспорт алоқалари, эркин савдо маориф, маданият, спорт, сайёҳлик, атроф-муҳит муҳофазасига онд ҳужжатлар, битимлар имзоланди.

1996 йил 12 майда Ашхабодда Ўзбекистон, Грузия, Туркменистон ва Озарбайжон Президентларининг учрашуви бўлиб ўтди. Учрашувда тўртта Республика ўртасида темир йўл транспорти фаолиятини мувофиқлаштириш ҳақида ҳамда транзит юк ташишни тартибга солиш масаласида ҳамкорлик қилиш тўғрисида битим имзоланди. Мазкур битимни рўёбга чиқаришда Ўзбекистон Президенти И. А. Каримовнинг 1996 йил май ойида Грузия ва Озарбайжон Республикаларига расмий давлат ташрифи муҳим аҳамиятга эга бўлди.

Ислом Каримовни Грузия сафари чоғида Э. А. Шеварнадзе билан халқаро Транс-Кавказ йўли, унинг Грузиядан ўтадиган қисмини барпо этиш, Грузиянинг Потти бандаргоҳи имкониятларидан Ўзбекистон юklarини ташишда фойдаланиш масаласи бўйича келишиб олинди. Ўзбекистон ва Грузия ўртасида ҳамкорликни кенгайтириш тўғрисида декларация имзоланди.

Ўзбекистон билан Озарбайжон икки туркий тилли мамлакатлар ўртасидаги муносабатлар узоқ тарихга

эга. Ана шу тарихий алоқаларни қайтадан тикланиши ва яхши йўлга қўйилишида Ислом Каримовни 1996 йил 27 май куни расмий давлат ташрифи билан Озарбайжонда бўлиши муҳим аҳамият касб этди. Икки давлат раҳбарлари ўртасида бир қатор расмий ҳужжатлар имзоланди. Бу имзоланган ҳужжатлар орасида икки давлат ўртасида дўстлик ва ҳамкорлик шартномаси, икки қардош мамлакат ўртасида алоқаларни йўлга қўйиш, савдо-иқтисодий, солиқ, божхона, ҳаво йўли, автомобил ва темир йўли алоқаларини мустаҳкамлаш тўғрисида ҳужжатлар имзоланди. Икки давлат халқаро Транс-Кавказ йўлини барпо этиш, уни Озарбайжондан ўтадиган қисмини шакллантириш, Ўзбекистон юкларини Озарбайжон ҳудуди орқали Европа мамлакатларига чиқариш, Озарбайжон бандаргоҳларини таъмирлаш масалалари тўғрисида келишиб олинди.

Кавказорти мамлакатлар билан ҳамкорликни ривожлантириш масалаларининг давоми сифатида, Президент Ислом Каримовни 1998 йил 8 сентябрда Озарбайжон пойтахти Бакуда Буюк ипак йўлини қайта тиклашга бағишланган Европа—Кавказ—Осиё (ТРАСЕКА) транспорт тармоғини ривожлантиришга бағишланган халқаро анжуманда нутқ сўзлаб, Жаҳон давлатлари Ҳамжамиятини иқтисодий интеграциялашувида ТРАСЕКАнинг аҳамияти катта эканлиги тўғрисида маъруза қилди.

«Агар Ўзбекистоннинг Транс-Кавказ йўлидан олиб ўтиладиган экспорт-импорт юклари ҳажми 1996 йилда 140 минг, 1997 йилда 285 минг тоннани ташкил этган бўлса, 1998 йилнинг саккиз ойи мобайнида бу кўрсаткич 240 минг тоннадан ошиб кетди. Ушбу йўл очилганидан буён биргина Ўзбекистон билан экспорт-импорт операцияларини амалга ошириш бўйича ҳамкорлик доирасида 470 миллион АҚШ доллари ҳажмидаги 660 минг тонна ҳаётий муҳим юклар ташилди»⁴.

Шуниси аҳамиятлики, 1996 йил Сарахеда Марказий Осиё билан Эрон темир йўл тармоқларининг туташтирилган ТРАСЕКА лойиҳасини амалга оширишда дастлабки катта ишлардан бири бўлган эди. Худди ўша 1996 йил 13 май куни Ўзбекистон, Озарбайжон, Грузия, Туркменистон ўртасида ўзаро шартнома имзоланди. Бу ёғи Япониядан то Адриатика денгизига қадар чўзилган ушбу қадим қарвон йўлининг муҳим бўлагидан фойдаланишни бошлаган республикаларнинг сарф-ҳаражати камайиб, даромад ола бошлади. Ўзбекистон ТРАСЕКА

йўлидан тўлиқ фойдалана бошлаганидан кейин экспорт-импорт юкларини ташишдан катта миқдордаги сўмни тежаш имкониятига эга бўлади. Масалан: пахта ташишга кетадиган харажатнинг 12 миллион долларини тежаб қолиш имкониятига эга бўлади. ТРАСЕКА шимолий йўналишга нисбатан нақ 2 минг километрга қисқарди ва тўхтовсиз фойдаланиш имконини беради. Ўзбекистон ўз пахтасини Қозоғистон ва Россия орқали Украина ва Балтика бандаргоҳларига етказиб бериши учун, бир тонна пахтага 100 доллардан зиёдроқ маблағ сарфласа, ТРАСЕКА орқали ташиладиган бир тонна пахтага сарфланадиган харажат 55 долларни ташкил этади. Хуллас Ўзбекистон учун муҳим савдо иқтисодий стратегик аҳамиятга эга бўладиган йўлдир.

Европа мамлакатлари билан савдо-иқтисодий алоқаларни ўрнатишда дарвоза рулини ўтовчи Балтика, Болтиқ бўйи Республикалари билан Ўзбекистонни алоқаларини ўрнатилиши муҳим аҳамиятга эга бўлди. 1995 йил 6—8 июнь кунлари И. Каримов Латвия Республикасига давлат ташрифи билан борди. Латвия Республикаси Президенти Гунтис Улманис билан учрашув чоғида икки давлат ўртасида дўстлик ва ҳамкорлик тўғрисида шартномалар имзоланди.

1996 йил 23 майда Ўзбекистонга Латвия Президенти Гунтис Улманисни ташрифи чоғида икки давлат ўртасидаги ҳамкорликни янада ривожлантириш ва кенгайтириш тўғрисида декларация имзоланди. Ҳукуматлараро ҳуқуқ-тартибот, халқаро-автомобил қатнови, темир йўл транспорти, маданият, божхона ишида ўзаро ҳамкорлик тўғрисида битимлар имзоланди.

Ўзбекистон Латвиядан электр машиналари, ускуналар ва шакар, эфир мойи, қора металл сотиб олмоқда. Латвияга эса ипак пахта ва бошқа маҳсулотлар етказиб бермоқда. Ўзбекистонда Латвия қўшма корхоналари фаолият кўрсатмоқда. Икки давлат ўртасида савдо-сотиқ ўсиб бормоқда. 1994 йил ўзаро товар айирбошлаш 121,8 миллион сўмни ташкил этди.

1995 йил июнь ойида Президент И. Каримовни Литвага ташрифи чоғида Литва Президенти А. Бразаускас Ўзбекистон Республикаси билан Литва Республикаси ўртасида икки томонлама ҳамкорликни ривожлантириш ва чуқурлаштириш тўғрисида декларация имзоланди. Шунингдек, Ўзбекистон ҳукумати билан Литва ҳукумати ўртасида таълим, фан ва техника, савдо-иқтисодий ва бошқа қатор масалаларда битимлар имзоланди.

Ўзбекистон ва Латвия республикалари ўртасидаги иқтисодий савдо-сотиқ алоқалари, ўзаро товар айирбошлаш ҳажми ташкил этди.

Ўзбекистон Литва транспорт хўжалик коммуникациясига, денгиз йўлига, Клайпед бандаргоҳидан фойдаланиш масалалари келишиб олинди. Икки мамлакат ўртасида алоқалар ривожланиб бормоқда.

Ўзбекистонни бирлашган миллатлар ташкилотининг тенг ҳуқуқли аъзоси сифатида барча низомлари ва халқаро ташкилотлари талабларининг Республикамиз томонидан тан олинishi ҳақида олдинги бобларда фикр юритган эдик.

Ўзбекистон БМТнинг юқори минбарларидан туриб мамлакатлараро, минтақалараро ва қитъалараро муносабатларини ижтимоий сиёсий жараёнларни чуқурроқ таҳлил қилиш асосида жаҳонда тинчликни сақлаш, нотинч минтақаларда, жумладан Марказий Осиёда тинчлик ва барқарорликни юзага келтириш масалаларини жаҳон ҳамжамияти сиёсатдонларини ўртасига ташламоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислон Каримов бирлашган миллатлар ташкилотининг 50 йиллиги муносабати билан бош Ассамблеянинг махсус таштанали йиғилишида сўзлаган сермазмун нутқи жаҳон ҳамжамиятининг диққат эътиборини ўзига жалб қилди. Ислон Каримов томонидан ўртага ташланган таклифлар жаҳон сиёсатдонларини жаҳон муаммоларига бўлган қарашларини ўзгартириб юборди. Жумладан, миллий хавфсизлик масаласини ҳозирги замон талаб ва эҳтиёжлари нуқтаи назаридан қайтадан кўриб чиқишга қаратди. Чунки ҳозиргача Хавфсизлик кенгашига доимий аъзо бўлган беш давлат БМТ аъзолигига кирган 187 давлат ташвишларини, уларнинг муаммоларини ва тақдирини ҳал этишга қодир эмаслигини кўрсатиб берди. Шунинг учун ҳам Хавфсизлик кенгашининг доимий аъзолари доирасини, уларнинг фаолиятини кенгайтириш мазмунини чуқурлаштириш зарурлигини, ана шу кенгаш аъзолигига Япония, Германия мамлакатларининг ҳам қўшиш зарурлигини кўрсатди.

Дунё хавфсизлигини барқарорлигини таъминлаш масаласига тўхталиб «Марказий Осиё хавфсизлик ва ҳамкорлик бўйича Тошкент семинар-кенгаши дунё хавфсизлигини таъминлаш орқали ўтиши, бошқача айтганда,— дейди И. Каримов,— минтақалар хавфсизлигини таъминлаш йўли билан жаҳон хавфсизлиги таъминла-

ниши ҳақидаги ҳақиқатни яна бир бор тасдиқлади»⁵. Минтақалар тинчлик, барқарорликни таъминланиши мантиқий асосида жаҳонда тинчликни барқарор бўлиши энг муҳим омили сифатида қараш зарурлигини кўрсатди.

Шу масалада Афғонистондаги можораларни барта- раф этиш учун,— деди И. Қаримов.— «Бизнинг фикри- мизча, Афғонистондаги кескинликни ҳал қилиш калити энг аввало ташқи кучларнинг аралашувини барта- раф этишдадир.

Биз яна бир бор БМТ хавфсизлик кенгашига ким томонидан Афғонистонга қурол олиб киришни таъқиқ- лаб қўйиш таклифи билан мурожат қиламиз»⁶. Афғо- нистон уруш эмас тинчлик ва барқарорлик объекти бўлмоғи лозимлигини, жуғрофий сиёсатда бу минтақа ўз манфаатларини уруш, қон тўкиш йўли билан эмас, балким тинч тенг ҳамкорлик йўли билан топмоқлари зарурлигини кўрсатди.

Жаҳон муаммосига айланиб бораётган орол маса- ласи ҳам ана шу юқори минбарлардан Ислоҳ Қаримов томонидан тилга олинди. Орол денгизининг қуриши би- лан боғлиқ экологик фожиа, нафақат минтақавий, бал- ким бутун ер юзини қамраб олган фожигага айланиб, миллионлаб кишилар ҳаёт шароитлари, саломатлиги ва наслига ҳалокатли таъсир кўрсатувчи муаммо тўғ- рисида гапириб, Жаҳон ҳамжамиятини ана шу фожиа- ни олдини олишга биргаликда курашишга чақирди. Бу муаммога жаҳон жамоатчилигини диққат эътиборини тортди.

Ўзбекистон ўз мустақиллигини қўлга киритгандан кейинги даврдаги тикланаётган бебаҳо қадриятлари- миздан муҳими — бу буюк инсонлар алломаларимиз- нинг меросига катта аҳамият бериш, эътибор билан ўрганиш, уларнинг таваллуд топган йилларини, юби- лейларини нишонлаш аънанасини тикланиши бўлди. Шу жумладан улуғ саркарда соҳибқирон Амир Темур таваллудини 660 йиллиги халқаро миқёсда кенг нишон- ланди. Парижда ЮНЕСКО томонидан ушбу сананинг нишонланиши ўзбек халқини ўтмишини бутун жаҳон халқларига бир бор намоиш қилди.

Амир Темур таваллудининг 660 йиллиги муносаба- ти билан 1996 йил 24 октябрь куни Тошкентда «Амир Темур ва унинг жаҳон тарихида тутган ўрни» мавзуси- да халқаро конференция бўлиб ўтди. 25 октябрь кунини анжуман қатнашчилари Самарқанд шаҳрида юбилей

тантаналари бўлиб ўтди. Юбилей тантанасида ва конференциясида хорижий давлатларнинг, ҳамда мамлакатимизда элчихоналар ва халқаро ташкилотлар ваколатхоналарининг раҳбарлари, чет эллик журналистлар иштирок этдилар. Амир Темурнинг юритган буюк сиёсатини конференция иштирокчилари томонидан ҳар томонлама таҳлил этилди. У нафақат давлат арбоби, ҳарбий саркарда, ўз замонасининг буюк дипломати ҳам бўлганлиги алоҳида таъкидланар экан, Амир Темур дипломатияси ҳали ҳам қимматли ва кенг қамровли манбалигича қолаётганлиги, у ҳозирги замон дипломатлари учун қимматли тажриба манбаи бўлиши мумкинлиги ҳақида маърузалар ўқилди.

Президент Ислом Каримовни «Амир Темур — фахримиз, ғуруримиз» мавзусида қилган маърузаси жуда ҳаётий ва тарихий манбаларга асосланган бўлиб, Амир Темур нафақат Мовароуннаҳр ва Хуросоннинг шаҳар ва қишлоқларида, ҳаттоки Жанубий Озарбайжон ва Қобул каби узоқ ерларда ҳам ободончилик ишларини олиб борганлигини халқаро ташқи сиёсатда, халқаро иқтисодий савдо алоқаларини кенг миқёсда йўлга қўйиш, ундан барчани авваламбор, ўзининг халқини баҳраманд этиш Амир Темур учун бош бўлиб хизмат қилганлигини алоҳида таъкидлаб ўтди.

«Амир Темур фаолияти, — дейди Ислом Каримов, — биз учун ибратли нуқталардан яна бири шундаки, у савдо-иқтисодий муносабатлари орқали халқаро, мамлакатлар ўртасида ягона макон барпо этиш соҳасида шундай ютуқларга эришганки, бунга қойил қолмасдан иложимиз йўқ».

Амир Темур бундан 660 йил аввалроқ ҳеч қандай давлатнинг қўшнилари билан ўзаро алоқа тузмасдан, яъни бугунги тил билан айтганда, ҳамкорликсиз истиқболи бўлмаслигини теран ва яхши англаган. Шу сабабли у Европа ва Осиёни боғлашга хизмат қилган улкан ишларни амалга оширган. Бир томондан — Хитой, Ҳиндистон, бир томондан — Франция ва Англия, яна бир томондан — Рум, Испания, Италия, Миср ва бошқа давлатлар билан алоқалар ўрнатган ва шу муносабатларни мустаҳкамлашга уринган.

«Амир Темурнинг улуғ сиймоси, унинг қолдирган бёй мероси, ўғитлар бугунги ҳаётимизга ҳамоҳанг экан, олдимизда турган муаммоларни ечишда бизга қўл келаётган экан, биз бу меросни ўрганмасдан, таърифламасдан, тарғибот қилмасдан ҳаққимиз йўқ»⁸.

Конференция ишида Судогира Окатима (ЮНЕСКО ни Осиё ва Тинч океани мамлакатлари бўйича бўлимининг директори) ўз нутқида Амир Темурни жаҳон тарихида алоҳида ўринга эга эканлигини қайд этди. Амир Темурнинг дунё халқлари маърифати ва маънавиятига, башарият хазинасига муносиб улуш қўшганлигини соҳибқироннинг 660 йиллиги юбилеи ЮНЕСКО ҳомийлигида кенг жаҳон жамоатчилиги томонидан нишонланиши Ўзбекистоннинг, ўзбек халқининг кимлигини улкан ва бой тарихга эга эканлигини дунёга намоён этди. Ўзбекистоннинг ЮНЕСКО билан «Буюк ипак йўли — мулоқот йўли» дастури доирасидаги ҳамкорлиги муҳим аҳамиятга эга бўлиб, Ўзбекистон ипак йўлининг қайта тиклаш орқали турли минтақадаги мамлакатлар билан ўзаро алоқаларни ривожлантириб, дунёга янада кенг юз очаётганлиги унинг ўтмиш тарихини бой асослари бўлганлигидан, Амир Темур бобокалонларининг ижобий ишларини давом эттираётганлигининг намунасидир.

Бобокалонларимиз Амир Темур қадами етган ўлкаларда тинчлик, ободончилик, барқарорлик ва инсонларга яхши турмуш яратиб бериш учун курашган. Ўзбекистон Амир Темурнинг ижобий ишларини янги шароитда, янги даврда давом эттирмоқда. Жаҳон ҳамжамиятига интеграциялашувнинг таркибий қисми ҳисобланган, давлатларнинг турли минтақавий бирлашмалари билан алоқаларини ривожлантиришга минтақамизни тинчлигини сақлаш, инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилувчи, кўпгина минтақавий ташкилотлар, жумладан Европа Иттифоқи, НАТО, ЭКО Ислом конференцияси ташкилотига қўшилди ва бошқа қатор ташкилотлар билан самарали ҳамкорлик қилмоқда. Бу ҳамкорликларнинг аҳамияти ниҳоятда улкан бўлиб, халқаро ва минтақавий муаммоларни, хавфсизлигини таъминлашда ва мустақкамлашда муҳим роль ўйнамоқда, ҳамда Ўзбекистоннинг халқаро майдонда нуфузи ортиб бормоқда. Шунинг учун ҳам минтақа муаммоларини ҳал этилиши Ўзбекистоннинг иштирокисиз бўлмаётир.

16-МАНЗУ УЧУН

Фойдаланилган адабиётлар руйхати

¹ Каримов И. А. «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида хавфсизликка таҳдид: барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари», «Ўзбекистон». Т., 1997 йил, 312-бет.

² Қаримов И. А. «Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли», «Ўзбекистон», 1992 йил, 29-бет.

³ Қаримов И. А. «Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли», «Ўзбекистон», 1992 йил 31—32-бетлар.

⁴ «Халқ сўзи», 1998 йил, 10 сентябрь.

⁵ Қаримов И. А. БМТнинг 50-йиллиги муносабати билан бош Ассамблеяда сўзлаган нутқи «Халқ сўзи», 1995 йил, 24 октябрь.

⁶ «Халқ сўзи», 1995 йил, 24 октябрь.

⁷ Қаримов И. А. «Амир Темур фаҳримиз гуруримиз», «Халқ сўзи», 1996 йил, 26 октябрь.

⁸ Қаримов И. А. «Амир Темур фаҳримиз гуруримиз», «Халқ сўзи» 1996 йил, 25 октябрь.

17-мавзу

МАРКАЗИЙ ОСИЁДАГИ ЯНГИ МУСТАҚИЛ ДАВЛАТЛАРНИНГ ҚУП ТОМОНЛАМА ВА ИККИ ТОМОНЛАМА АЛОҚАЛАРИ. ТУРКИСТОН УМУМИЙ УЙИМИЗ

РЕЖА:

1. Марказий Осиёдаги қардош мустақил давлатлар билан ҳамкорлик, Ўзбекистон ташқи сиёсатининг асосий йўналишлари эканлиги.

2. Орол бўйи экологик ҳолатларини соғломлаштириш борасидаги давлатлараро ҳамкорлик.

3. Туркий тилли давлатлар раҳбарларининг учрашуви. Тошкент декларациясининг аҳамияти. «Туркистон умумий уйимиз» ҳаракати.

«Мустақил Урта Осиё республикалари ва Қозоғистон билан дўстона, қардошлик муносабатларини мустаҳкамлаш, улар билан қалин ижтимоий-иқтисодий муносабатларни чуқурлаштириш ва янада ривожлантириш, илмий ва маданий ҳамкорликни кенгайтириш Ўзбекистон ташқи сиёсатининг ғоят муҳим устувор йўналиши ҳисобланади»¹. Бу республикаларни ўзининг бир неча хусусиятлари борки, уларни алоҳида ажратиб олган ҳолда тасаввур қилиш қийин. Бу республикалар қадим-қадимдан бир-бирлари билан ҳамкорликка интилиб яшаганлар, миллий маданияти, тил, урф-одатлар ва анъаналари, диний эътиқоди ва тарихий тақдирлари бир бўлганлиги қардош ва қариндош бўлиб яшаганликлари ва тарихий бирлиги билан интеграциялашган ўлкадир. Бу интеграция ўз моҳиятига кўра ҳамisha халқ интеграцияси бўлиб келган ва шундай бўлиб қолмоқда. Бутун тарих давомида бу минтақа халқлари ажнабий босқинчилар ҳукмронлигига қарши ва елкамаелка туриб курашиб келганлар. Бу халқларнинг вакилларини мустақилликни қўлга киритиш ва мустақил давлатлар тузиш ғоялари бирлаштирган. Бу халқлар Туркистон деб ном олган улкан ҳудудда асрлар давомида яшаб келганлар: «Марказий Осиё халқларининг интеграцияси орзу ёки келажакка мўлжалланган лойиҳа

эмас, бу — бор нарса, бу — мавжуд воқелик бўлиб, фақат ташкилий, ҳуқуқий ва сиёсий шаклларга муҳтождир»².

Юқорида айтилган фикрлардан кўриниб турибдики, Ўзбекистон мустақиллигининг биринчи кунлариданоқ, Марказий Осиё республикалари билан алоқаларини ҳар тарафлама мустаҳкамлашга, ривожлантиришга қаратилган, интеграция жараёнига бу ҳудудий республикаларнинг ҳаммаларини қарашлари бир хилдир.

Ана шу мақсадда Марказий Осиё давлатлари бошлиқларининг биринчи учрашуви 1990 йил июнда Ўлмаота шаҳрида бўлиб ўтди. Бу учрашувда давлатлар ўртасида дўстлик, ҳамкорлик ўрнатилган зарурлиги асослаб берилди. Учрашув собиқ Совет Иттифоқи ҳали мавжудлиги шароитида, лекин уни аҳволи тобора ёмонлашиб, иқтисодий сиёсий инқирози чуқурлашиб бораётган бир шароитда бўлган эди.

Шунинг учун ҳам Марказий Осиёдаги беш давлат иқтисодий тангликдан чиқиш учун иқтисодий имкониётларни бирлаштириш зарур, деган хулосага келдилар. Бешта республика раҳбарлари — И. Қаримов, Н. Назарбаев, А. Масалиев, Қ. Маҳкамов ва С. Ниёзовлар Ўрта Осиё ва Қозоғистон халқларига мурожаатнома ҳамда республикалар раҳбарларининг баёноти номли ҳужжатларни имзоладилар. Бу учрашувда давлат бошлиқлари ҳар йили учрашув ўтказиб туриш тўғрисида келишиб олдилар.

Марказий Осиё давлатлари Президентларининг навбатдаги учрашуви 1991 йил 13—15 август кунлари Тошкент шаҳрида бўлиб ўтди. Бу учрашувда Ўрта Осиё ва Қозоғистон республикалараро маслаҳат кенгашини тузиш тўғрисида битим имзоланди. Маслаҳат Кенгашининг вазифаси бешта мамлакат ўртасида иқтисодий ҳамкорлик қилиш учун шарт-шароит яратишдан, бозор муносабатларига ўтишда минтақа манфаатларини ҳимоя қилувчи келишилган сиёсат юритишдан, иқтисодиётнинг умумий муаммоларини ҳал этишга ягона ёндошувларни ишлаб чиқишдан иборат, деб белгиланди. Битимда Маслаҳат Кенгашининг фаолият юритиш тартиблари ҳам қуйидагича белгилаб берилди:

— Маслаҳат Кенгашининг фаолияти тенг ҳуқуқлик, ўзаро манфаатдорлик, ишбилармонлик фаолияти учун шарт-шароит яратиш қоидаларига асосланади;

— унинг таркибига республикалар ҳукумат бошлиқлари ўринбосарлари раҳбарлигидаги вакиллар киради;

— Кенгаш ҳузурида доимий ишлайдиган ишчи гуруҳи тузилди ва у Ашгабад шаҳрида жойлашади;

— Маслаҳат Кенгашининг мажлислари йилнинг ҳар чорагида, навбати билан республикаларда ўтказилади;

— қарорлар манфаатдор томонлар вакиллари маъқуллаган тақдирда қабул қилинган ҳисобланади;

— Кенгаш фаолиятини ҳар бир республикада валюта ва молиявий воситалари билан баробар миқдорда таъминланади.

Ушбу Битимни қабул қилинишида Озарбайжон делегацияси ҳам иштирок этди ва битимга имзо чекди.

Марказий Осиё ва Қозоғистон республикаларининг алоқаларини ривожлантириш, иқтисодий интеграциясини кенгайтириш ўта серқирралиги билан, характери, хусусияти билан бошқа давлатларга нисбатан кескин фарқ қилади. Жумладан, ҳудудий бирлик, коммуникациялар, иқтисодиётнинг асосий ва етакчи тармоқлари муштараклиги, сув ҳўжалиги, энергетика объектларини бирлашиб ишлатиш, ижтимоий-иқтисодий муаммоларнинг бир хиллиги, ягона транспорт магистралларининг бир-бирига туташлиги, бундан ташқари ушбу минтақада яшаётган барча халқларнинг хавфсизлиги учун муштарак бўлган таҳдидларни ўхшашлиги ва шунга ўхшаш умумийликка эга бўлган ҳолатлар мавжудлиги давлатлараро муносабатларни ташкил этишдаги бир қанча мураккабликлардан иборатдир.

Шунинг учун ҳам давлатлараро иқтисодий муносабатларни ривожлантириш, иқтисодий интеграцияни чуқурлаштиришда томонлар учун фойдали бўлган меъёрда ҳал этилиши, давлат раҳбарларининг тез-тез учрашиб туришини тақозо этди. 1990—1998 йилларда икки ва кўп томонлама 30 мартабадан ортиқроқ давлат раҳбаоларининг учрашувлари бўлиб ўтди ва мамлакатлар ўртасидаги муаммолар ўз ечимини топди. «Тошкентда Қозоғистон, Қирғизистон ва Ўзбекистон президентлари томонидан Марказий Осиё минтақасининг бу суверен мамлакатлари ўртасида ягона иқтисодий маконни ташкил этиш ҳақидаги Шартноманинг имзоланиши шу йўлдаги амалий қадам бўлди»³. Дарҳақиқат 1994 йил 10 январь кунини Ўзбекистон Республикаси билан Қозоғистон Республикаси ўртасида товарлар, сармоя сарфлаш ва ишчи кучларининг эркин ўтиб туришини назарда тутувчи, ҳамда ўзаро келишилган кредит, ҳисоб-китоб, бюджет, солиқ, нарх, божхона ва ва-

люта сиёсатини таъминловчи ягона иқтисодий маконни ташкил этиш тўғрисида шартнома имзоланди. Худди шундай шартнома 16 январда Қирғизистон Республикаси билан ҳам тузилди. 1994 йил 30 апрелда Чўлпонота шаҳрида Ўзбекистон, Қозоғистон, Қирғизистон ўртасида ягона иқтисодий макон тузиш тўғрисида уч томонлама шартнома имзоланди. Уч қардош мамлакатлар ўртасидаги ҳамкорликни ривожлантиришда янги босқич бўлди.

Ўзбекистон, Қозоғистон, Қирғизистон Республикалари Президентларининг 1994 йил июль ойи Олмаотада бўлиб ўтган учрашувда ўзаро интеграцияни кучайтириш бўйича, Марказий Осиё ҳамкорлик ва тараққиёт банкни тузиш тўғрисида битимлар имзоланди. Томонлар давлатлараро Кенгаш ҳамда унинг доимий ижроия органи, шунингдек Бош Вазирлар Кенгаши, Ташқи ишлар вазирлари Кенгаши, Мудофаа Вазирлари Кенгашини таъсис этдилар. Бундан ягона мувофиқлаштирувчи бошқарув органларининг пайдо бўлиши Ўзбекистон, Қозоғистон ва Қирғизистон ўртасида интеграция учун ҳуқуқий заминни мустаҳкамлайди. Яхлит иқтисодий маконни вужудга келтириш учун қилинган, бу ҳаракатлар, шу ҳудудда яшаётган халқлар ўртасидаги дўстликни, алоқаларни, ҳамкорликни мустаҳкамлашга кўмаклашади, фақат ижобий ишларга хизмат қилади.

1995 йил 15 декабрда Жамбулда Қозоғистон, Қирғизистон, Ўзбекистон Республикалари давлатлараро Кенгашининг навбатдаги мажлиси бўлиб ўтди. Президентлар Ҳамдўстлик дастурининг рўёбга чиқариш бўйича ижроия қўмита, Марказий Осиё ҳамкорлик ва тараққиёт банки ташкил этилганлигини ҳисобга олиб, иқтисодий интеграцияга 2000 йилгача мўлжалланган 53 та муайян лойиҳани ўз ичига оладиган дастур ишлаб чиқилди, ягона иқтисодий маконни вужудга келтириш учун асос солинди⁴. «Центробанк» уч мамлакат ҳудудидаги 10 дан ортиқ лойиҳани, жумладан Ўзбекистонда тоғ-кон саноати, Қирғизистонда электр двигателлари ишлаб чиқариш бўйича лойиҳаларни маблағ билан таъминламоқда.

Жамбул учрашувида 2000 йилгача бўлган иқтисодий интеграция ва биринчи навбатда сармоя сарфланиши лозим бўлган лойиҳалар дастурлари бўйича қарорлар қабул қилинди. Мудофаа Вазирлари Кенгаши Низоми тасдиқланди.

БМТ раҳнамолигида ҳаракат қиладиган Қозоғистон, Қирғизистон ва Ўзбекистон Республикаларининг тинчликни сақлаш коллектив батальонини ташкил қилиш ҳақида қарор қабул қилинди. Уч давлатнинг тинчлигини сақлаш коллектив батальонини шакллантирилди ва у айни пайтда фаолият кўрсатмоқда.

Марказий Осиё давлатларининг иқтисодий интеграцияси узоққа мўлжалланган, иштирокчи мамлакатлар халқлари орасида дўстликни, ҳамкорликни ва иқтисодий ривожланишга бевосита амалий таъсир кўрсатадиган интеграциядир.

Марказий Осиё Ҳамдўстлиги биз учун шунчаки интеграция удумига эришиш эмас, устун бўлиб олиш ёки ўз таъсир доирамизни кенгайтиришга интилиш ҳам эмас. Бу XXI асрда бизнинг мустақиллик ва тараққиёт йўлимиздир. Ишончим комилки, бу бирликни амалга ошириш ҳеч шубҳасиз, халқимизнинг манфаатларига тўла мос келади, минтақамизда барқарорлик ва тинчликни мустаҳкамлашга ёрдам беради. Марказий Осиё давлатлари, гарчи ижтимоий-сиёсий, этник ва маданий жиҳатдан хилма-хил бўлса-да, биргаликда куч-ғайрат сарфлаб, хавфсизликка ташқаридан туғилаётган таҳдидларга қарши туриш учун, бутун минтақани барқарор ривожлантириш учун, қулай муҳитни яратади, амалда бу минтақани хавфсизлик ва барқарорлик минтақаси сифатида шакллантиради. Шу тариқа бу минтақа давлатлари бутун дунё куррамыда тинчлик ва барқарорликни мустаҳкамлашга муносиб ҳисса қўшадилар»,— деб ушбу интеграциянинг келажагига катта ишонч билдиради Ўзбекистон Президенти Ислам Каримов.

Уч қардош мамлакатлари ўртасидаги иқтисодий интеграцияни ривожлантириш ва бошқа қатор муаммоларни ҳал этиш мақсадида 1990 йил 12 январда Кўчатовда, 1997 йили 9—10 январда Бишкекда, 1997 йил 12 декабрда Қозоғистон Республикасининг янги пойтахти — Оқмола шаҳрида давлатлар раҳбарларининг учрашувлари бўлиб ўтди. Бу учрашувларда бир қатор ҳамкорлик лойиҳаларини ўз ичига олувчи интеграцион дастурлар қабул қилинди. Ҳамдўстликка кирувчи давлатларнинг биронтасини ҳудудий хавфсизлигига бирон мамлакат хавф солгудай бўлса, уч давлат раҳбарлари зудлик билан йиғилиб, халқаро ҳамжамиятни бундан огоҳ этиш, биргаликда муҳофаа учун чора-тадбирлар кўришлари ҳақида келишиб олдилар. Ундан ташқари

уч мамлакат ўртасида энергетика, сув захираларидан оқилона фойдаланиш, озиқ-овқат таъминоти, коммуникация, ҳамда минерал хом ашё захираларини ўзлаштириш ва қайта ишлаш соҳалари бўйича халқаро консорциумлар тузиш тўғрисида музокара бўлиб ўтди. Томонлар учун фойдали бўлган шартномалар имзоланди.

1998 йил 5—6 январь кунлари Ашгаботда Туркменистон, Ўзбекистон, Қозоғистон, Қирғизистон, Тожикистон Президентларининг учрашуви бўлиб ўтди. Учрашувда Марказий Осиё мамлакатлари ўртасидаги муносабатлар таҳлил қилинди ва истиқболдаги, иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳаётнинг энг муҳим йўналишлари бўйича ҳамкорликни кенгайтириш ва чуқурлаштириш масалалари муҳокама қилинди. Шунингдек, учрашув чоғида нефть ва газ узатиш, транспорт ҳамда коммуникациялар тармоқларини ривожлантириш, бу орқали жаҳон бозорига чиқишни яхшироқ таъминлаши зарурлиги масалаларига тўхталадилар. Халқаро ва минтақавий сиёсатнинг томонларни қизиқтирувчи жиҳатлари бўйича фикр-мулоҳазалар билдирдилар. Музокараларда Тожикистондаги вазиятни йўлга солиш жараёнидан қониққанликларини билдирдилар ва Тожикистонда бошланган мураса жараёнини қўллаб-қувватладилар. Беш давлат бошлиқларининг қўшма баёноти имзоланди. Баёнотда сиёсий иқтисодий мустақилликни мустаҳкамлаш йўлини бир хил қатъият билан давом эттиражани билдирдилар. Томонлар минтақадаги интеграция жараёнларини ривожлантиришда Ўзбекистон, Қозоғистон, Қирғизистон ўртасидаги ягона иқтисодий макон барпо этиш тўғрисидаги Шартномаларнинг муҳимлигини юқори баҳоладилар. Тожикистон Президенти И. Раҳмонов мазкур ягона иқтисодий ҳудудга Тожикистон ҳам қўшилишини билдирди. Ашгабот учрашуви беш қардош мамлакатларни ҳамжиҳатлик ва тотувликка бўлган ишончини мустаҳкамлади.

1998 йил 26 мартда Тошкентда Ўзбекистон, Қозоғистон, Қирғизистон ўртасидаги давлатлараро кенгаш мажлисида Тожикистон Президенти И. Раҳмонов ҳам иштирок этди. Кенгашда ягона иқтисодий макон барпо этиш тўғрисидаги шартнома доирасида олиб борилаётган ҳамкорлик минтақада тинчлик, барқарорликни таъминлаш билан боғлиқ масалалар муҳокама қилинди. 1994 йил 30 апрелда уч давлат имзолаган ягона иқтисодий макон барпо этиш тўғрисидаги шартномага

Тожикистон Республикасининг қўшилиши тўғрисидаги протокол имзоланди. Кенгашда минтақавий интеграцияни янада чуқурлаштириш тўғрисида тўрт мамлакат ўртасида қимматбаҳо қоғозлар бозорини шакллантиришнинг умумий тамойиллари тўғрисида битим имзоланди.

Тошкент учрашуви Марказий Осиё мамлакатлари ўзаро иқтисодий интеграция йўлида имзоланган барча шартномалар ҳаётга тадбиқ этилаётганлигидан гувоҳлик берди. Тожикистон Республикасининг ягона иқтисодий макон барпо этиш тўғрисидаги шартномага қўшилиши муҳим аҳамиятга эга бўлди. Марказий Осиё ҳамдўстлигига кирувчи мамлакатлардаги мавжуд муаммоларни биргаликда бартараф этиш йўлидаги имкониятлар янада кенгайди.

МОҲгига кирувчи давлатлар ўртасида кўп томонлама ҳамкорлик билан биргаликда икки томонлама алоқалар ҳам йўлга қўйилишига ягона иқтисодий маконни яратилиши муҳим омил бўлди. Президент Ислом Қаримов айтганидек: «Бу ҳамдўстлик давлатчиликни қарор топтириш ва бозор муносабатларига ўтишнинг мураккаб даврида минтақадаги мамлакатларнинг кучгайратлари ва саъй-ҳаракатларини жипслаштиришга қаратилганлигидир»⁵. Икки ва кўп томонлама ҳамкорликни кенг йўлга қўйилиши давлатлараро муносабатларни ҳар томонлама ривожланишига ҳақиқий маънодаги томонлар ҳеч фойдали бўлган интеграцияни вужудга келиши ишда муҳим аҳамиятга эга бўлмоқда.

Ўзбекистон ва Қозоғистон ўртасидаги икки томонлама дўстлик, ҳамкорлик тўғрисидаги шартнома 1992 йил 24 июнда Президент Ислом Қаримовни, Қозоғистоннинг Туркистон шаҳрига расмий ташрифи пайтида Н. Назарбоев ва И. Қаримов томонидан имзоланган «Ўзбекистон Республикаси билан Қозоғистон Республикаси ўртасида дўстлик ва ҳамкорлик тўғрисидаги Шартномани имзоланишида бошланди ва бу ҳамкорлик 1993 йил 10 ноябрда И. Қаримовнинг Олмаотага қилган иккинчи сафарида янада тўлдирилди ва мустаҳкамланди. Қозоғистон Президенти Н. Назарбоевни 1994 йил 10—12 январда расмий ташриф билан Ўзбекистонда бўлиши ва икки давлат раҳбарлари томонидан имзоланган шартномалар икки давлат ўртасидаги иқтисодий маданий алоқаларни янги поғонага кўтарди.

Бу учрашувларда икки давлат ўртасида савдо-сотиқ, ҳамкорлик, иқтисодий интеграцияга оид алоқалар яъни ўзаро сармоялар алмаштириш, қўшма корхона-

лар ва юксак технологиялар яратиш ишлари йўлга қўйилди, ишчи кучларининг эркин ўтиб туришини назарда тутувчи, ҳамда ўзаро келишилган кредит ҳисоб-китоб, бюджет, солиқ, нарх, бож ва валюта сиёсатини таъминловчи шартномалар имзоланди. Ўзбекистон Миллий банки билан Қозоғистон Миллий банки, Тошкент шаҳрида «Ўзбекистон—Қозоғистон», ҳамда Олмаотада «Қозоғистон—Ўзбекистон» клиринг палаталари шаҳарларида, уларнинг филиалларини очиш тўғрисида шартномалар имзоланди. Ўзбекистон ва Қозоғистон Республикалари орасидаги ҳамкорлик ривожланиб бормокда.

Ўзбекистоннинг Қирғизистон Республикаси билан ҳам ўзаро икки томонлама ҳамкорлиги яхши йўлга қўйилган. Қирғизистон Президенти А. Акаевнинг 1992 йил 29 сентябрда Ўзбекистон пойтахти Тошкентга қилган расмий ташрифи чоғида икки давлат раҳбарлари, дўстлик, ҳамкорлик тўғрисида шартномани имзоладилар.

Ўзбекистон Президенти Ислоҳ Қаримов 1993 йил августда Қирғизистон Республикасини Уш шаҳрига расмий ташриф пайтида икки давлат ўртасида 1994—2000 йилларга мўлжалланган иқтисодий интеграцияни ривожлантириш тўғрисида баёнотнома имзоланди.

1994 йил 16 январда И. Қаримовни Қирғизистонга иккинчи расмий ташрифи икки мамлакат ўртасидаги алоқаларни, иқтисодий интеграцияни ривожланишига катта таъсир кўрсатди. Икки мустақил қардош мамлакатлар ўртасида тенг ҳамкорликка асосланган бир қанча шартномалар имзоланди, жумладан: савдо-иқтисодий, фан ва таълим, спорт ва туризм, ишчи кучларини эркин юришни, ўзаро келишилган ҳисоб-китоб, сармоя, бюджет, солиқ, нарх, божхона, валюта сиёсатини белгиловчи шартномалар, битимлар имзоланди. Ана шу шартномаларни амалий ҳаётда ўз аксини топиши икки мамлакат учун ҳам фойдали бўлмоқда, муносабатлар ривожланмоқда.

Ўзбекистон билан Тожикистон Республикалари ўртасидаги алоқалар юқори даражадаги учрашувларда анча кейинроқ расмий қарор топган бўлишига қарамай, Ўзбекистон ва қардош Тожикистонга ҳар тарафлама ёрдам кўрсатиб келди. 1992—1996 йилларда давом этган биродаркушлик урушлари Тожикистон иқтисодиётига салбий таъсир қилди. Бу уруш Тожикистоннинг қўшни давлатлар билан иқтисодий сиёсий муносабатларига,

ҳамкорлигига путур етказди. Шунга қарамасдан Ўзбекистон Президенти Ислом Қаримовни саъй-ҳаракатлари ва бошқа давлатларнинг кўрсатган ёрдами билан Тожикистоннинг расмий ҳокимияти билан муҳолифот кучлар ўртасида тузилган миллий муроса ҳақидаги шартнома имзолангандан кейин Тожикистон қўшни қардош мамлакатлар билан расмий алоқаларини жонлантириш имкониятига эга бўлди.

1998 йил 4 январь куни Ўзбекистон Президенти Ислом Қаримов таклифига биноан Тожикистон Президенти Имомали Раҳмонов Ўзбекистонга амалий ташриф билан келди. Икки давлат раҳбарлари қўшма ахборот имзоладилар. Ўзбекистон ва Тожикистон бош вазирлари соғлиқни сақлаш, маданият ва гуманитар соҳа, фан, техника ва ахборот соҳалари бўйича ҳамкорлик тўғрисида битимларни имзоладилар. Икки мамлакат ўртасида йўлдан фойдаланиш, газ етказиб бериш, энергетика масалаларида битимлар имзоладилар. Тожикистоннинг қарзлари бўйича ўзаро ҳисоб-китоб тўғрисида келишиб олинди. Шу вақтгача Ўзбекистон билан Тожикистон ўртасида 30 дан ортиқ ҳужжатлар имзоланди. Улар ўртасида товар айирбошлаш ҳажми 1997 йили 50 миллион АҚШ долларидан ошди, бу аввалги йилга нисбатан 50 фоиз кўпдир. Ўзбекистон ва Тожикистон давлатлари орасидаги ҳамкорлик кенгайиб ривожланиб бориш палласига кириб бормоқда.

Ўзбекистон билан ҳудудий туташ бўлган яна бир республика бу қардош Туркменистон Республикасидир. Икки қардош республикалар Президентларининг 1991 йилдаги учрашувида дўстлик, ҳамкорлик тўғрисида шартнома имзоланди.

И. Қаримовнинг 1993 йил 14—15 апрелида Туркменистонга расмий сафари икки давлат ўртасидаги алоқаларни янада кенгайишига хизмат қилган бўлса, 1996 йил 16 январь куни Ўзбекистон Президенти Ислом Қаримовни Туркменистоннинг Чоржўй шаҳрига қилган амалий ташрифи пайтида Туркменистон Президенти С. Ниязов билан И. Қаримов ўртасида ва икки мамлакат делегациялари ўртасида музокаралар бўлди. Икки давлат раҳбарлари дўстлик, ҳамкорлик ва ўзаро ёрдам тўғрисидаги шартномани Ўзбекистон билан Туркменистон ўртасида давлат чегараларини қўриқлашда ҳамкорлик қилиш тўғрисида ва бошқа қатор масалалар бўйича битимларни имзоладилар.

Икки қардош давлат ўртасида 20 дан зиёдроқ битимлар имзоланди. Бу битимларда ҳаво йўли, божхона ишларида ҳамкорлик, ўзаро ёрдам, узоқ муддатли савдо-иқтисодий ҳамкорлик, икки ёқлама солиқ олмаслик, маданият, таълим, соғлиқни сақлаш, сайёҳлик ва бошқа масалаларда ҳамкорлик қилиш кўзда тутилди.

Марказий Осиё Ҳамдўстлигига кирувчи мамлакатларнинг турли соҳаларда алоқаларини ривожланиши минтақадаги, халқлар ўртасидаги дўстликни, биродарликни, қон-қардошликни узилиб кетишига йўл қўймаслик, минтақа аҳолисини турмушини гўзаллаштиришга, минтақадаги муаммоларни биргаликда ҳал қилишга қаратилгандир. Ушбу минтақада шундай мураккаб муаммолар мавжудки, буларни ҳамкорликсиз ҳал этиш мумкин эмас, жумладан минтақанинг экологик аҳволи, хавфсизлиги масалаларидир. Минтақадаги Орол муаммоси Марказий Осиёдаги ҳамма давлатларга бирдек бўлган энг мураккаб муаммодир.

1993 йили 4 январда Ўзбекистон Президенти Ислам Қаримовнинг ташаббуси билан Тошкентда Ўрта Осиё ва Қозоғистон Президентларининг йиғилиши бўлиб ўтди. Бу учрашувда бир қатор муҳим ҳаётий зарур масалалар қаторида Орол ва Каспий денгизлари муаммолари масаласига катта эътибор қаратилди. Тошкент учрашувида оролни сақлаб қолиш халқаро жамғармасини тузиш тўғрисида қарор қабул қилинди. Жамғарма мажлисларини Қизил Ўрда, Нукус ва Тошҳовузда ўтказиш зарур деб топилди.

Тошкент учрашуви ташаббусининг давоми сифатида 1993 йил март ойида Қизил Ўрдада Марказий Осиё давлатлари бошлиқларининг Россия давлат делегацияси иштирокида катта анжуман бўлиб ўтди. Унда Орол бўйидаги экологик тангликни, Орол фожиаси оқибатларини бартараф этиш йўлида баҳамжиҳат бўлишга чақирилди, маслаҳатлашилди ва умумий ёндошув ишлаб чиқилди.

Ушбу анжуманда Орол денгизи ва Орол денгизи билан боғлиқ бўлган муаммоларни ҳал этиш, Орол минтақасидаги экологик мувозанатини барқарорлаштириш, Орол денгизи билан боғлиқ бўлган муаммоларни биргаликда ҳал қилишга келишиб олинди. Ана шу мақсадда Орол денгизи ҳавзаси муаммолари билан шуғullanувчи давлатлараро кенгаш ва унинг ишчи органи — Ижроня Қўмитаси тузилди.

Оролни қутқариш халқаро жамғармаси таъсис этилди. Н. Назарбоев бир йил муддатга шу жамғарманинг Президенти этиб сайланди.

Учрашув қатнашчилари Қозоғистон, Қирғизистон, Ўзбекистон, Тожикистон, Туркменистон ва Россия номидан БМТ Бош қотибига мактуб йўлладилар. Орол бўйидаги мураккаб аҳвол ва рўй берган муаммоларни ҳал этиш учун белгиланган чора тадбирлар ҳақида ҳамда Орол денгизи ҳавзаси муаммоларини ҳал қилишга жаҳон жамоатчилигининг диққат-эътиборини жалб қилиш зарурлиги тўғрисида ҳам фикр юритилди.

Марказий Осиё республикалари давлат бошлиқларининг 1994 йил 11 январда Нукус шаҳрида бўлиб ўтган иккинчи учрашувида Орол денгизи ҳавзасидаги экологик вазиятни яхшилаш юзасидан яқин уч, беш йилга мўлжалланган минтақани ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг аниқ ҳаракатлар дастури тасдиқланди. Оролни қутқариш бўйича давлатлараро Кенгаш Низоми тасдиқланди, ҳамда уни ижроия органининг раҳбари тайинланди. Бу масалалар бўйича қарорлар қабул қилинди.

1994 йил март ойида Тошҳовузда бўлган учинчи учрашувда давлатлараро Кенгашнинг ушбу дастурни бажарилиши ҳақидаги ҳисоботи тингланди.

Орол муаммосининг бутун кескинлигини, уни сақлаб қолиш юзасидан кечиктириб бўлмайдиган чора-тадбирлар кўриш зарурлигини тушунган ҳолда, Марказий Осиё республикаларининг ҳукуматлари, мутахассислари ва минтақанинг илмий жамоатчилиги, халқаро ташкилотлари 1995 йил сентябрида Нукус шаҳрида Марказий Осиё давлатлари ва халқаро ташкилотларининг Орол денгизи ҳавзасини барқарор ривожлантириш муаммолари бўйича декларациясини қабул қилдилар. Декларация барқарор ривожлантириш қоидаларига қатъий амал қилишни назарда тутди ва эътиборни қуйидаги ғоят муҳим муаммоларни ҳал қилишга қаратди.

Қишлоқ ва ўрмон хўжалигининг янада мувозанатли ва илмий асосланган тизимига ўтish:

— сув заҳираларидан фойдаланишнинг тежамли усулларини ишлаб чиқиш, суғоришда ва атроф муҳитни муҳофаза қилишда такомиллашган технологияларни қўллаш воситасида ирригациянинг самарадорлигини ошириш;

— минтақанинг табиий заҳираларини комплекс бошқариш тизимини такомиллаштириш.

1997 йил февралда Марказий Осиёдаги беш давлат бошлиқларининг БМТ, Жаҳон Банки ва бошқа халқаро ташкилотлар вакиллари иштирокида Олмаотада бўлиб ўтган учрашувида Орол муаммосини ҳал этиш бўйича ташкилий тузилмани такомиллаштириш тўғрисида қарор қабул қилинди — Оролни қутқариш Халқаро фонднинг анча ишчан таркиби ва унинг негизида ҳаракатчан Ижроия қўмитаси тузилди.

Пировард натижада Орол танглигини барқарор ривожланиши, бу минтақада яшаётган одамларнинг турмуш даражаси пасайиб кетишига йўл қўймаслик, келажакда ёш авлод учун муносиб турмушни таъминлаш тамойиллари асосида ҳал қилиш бўйича узоқ муддатли стратегия ва дустурни ишлаб чиқиш, ҳамда рўёбга чиқариш зарурлиги кўзда тутилади.

Орол фожиаси бу фақат минтақанинг муаммоси бўлиб қолмай, жаҳон халқларининг муаммосига айланиб бормоқда. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислам Қаримовнинг саъй ҳаракатлари билан жаҳон халқаро ҳамжамиятининг юқори минбарлардан туриб, Бирлашган Миллатлар ташкилотининг юқори минбаридан туриб, Орол муаммосини ҳал этишга жаҳон жамоатчилигини диққат-эътиборини қаратиш учун қилган ҳаракатлари ўзининг натижаларини бермоқда. Бугунги кунда кўплаб ривожланган мамлакатларнинг илмий жамоатчилиги, турли давлат ва нодавлат ташкилотлари ўзларининг турли таклифлари билан чиқиб Оролни қутқариб қолиш устида бош қотирмоқдалар.

Турли тилда сўзлашувчи давлатларнинг иқтисодий, техникавий ва маданий алоқаларини кенгайтириш, туркий халқларнинг буюк маданий-тарихий меросини тиклашга ва тарғиб қилиш, оммалаштириш мақсадида туркий тилда сўзлашувчи мамлакатларнинг Президентлари Туркия Республикасининг таклифига кўра Анқарада, кейинроқ Истамбулда, учинчи олий даражадаги учрашув эса 1995 йил 8 августда Бишкекда бўлиб ўтди.

Ўзбекистон Президенти Ислам Қаримовни таклифи билан тўртинчи Олий даражадаги учрашув 1996 йил 21 октябрда Тошкентда чақирилди. Ушбу анжуманга Озарбайжон Республикаси Президенти Ҳайдар Алиев, Қозоғистон Республикаси Президенти Нурсултон Назарбаев, Қирғизистон Республикаси Президенти Асқар Акаев, Туркия Республикаси Президенти Сулаймон Демирэл, Туркменистон Республикаси Президенти Сапармурат Ниязов ва Ўзбекистон Республикаси Президенти

Ислом Каримовлар иштирок этдилар. Туркий тилда сўзлашувчи мамлакатларнинг Президентлари Тошкент декларациясига имзо чекдилар. Ушбу декларация 17 пунктдан иборат бўлиб, анжуман қатнашчилари бўлган давлатлар халқларининг тўлиқ манфаатларига жавоб бериб, уларнинг ҳар томонлама алоқаларини ривожланишига, жаҳон халқлари орасида ўзларининг муносиб ўринларини топиб олишларида, ҳар томонлама ижобий таъсир кўрсатадиган қондаларда ўз аксини топди:

— мамлакатлар ўртасида, турли соҳаларда икки томонлама ва кўп томонлама муносабатларни ривожлантириш;

— демократик, инсон ҳуқуқларини ҳурмат қилиш ва бозор иқтисодиёти тамойилларига қатъиян ва доимий содиқлик;

— фан ва маданият ва таълим соҳасидаги ҳамкорликни кенгайтириш, туркий халқлар маданий-тарихий меросларини оммалаштириш;

— Амир Темурнинг 660 йиллиги муносабати билан буюк шахснинг ҳаёти ва фаолияти билан боғлиқ бўлган унутилмас саналарини биргаликда байрам қилиш;

— Туркий ташкилотига туркий маърифат билан боғлиқ бўлган тарихий саналар жадвалини ишлаб чиқиш ва байрам қилишда ЮНЕСКОни жалб этиш, буюк турк ҳақонлигининг 1450 йиллигини биргаликда ўтказиш имкониятини ўрганиш тадбирлар, режалар тайёрлаш;

— туризм йўналишлари тармоғи, туризмнинг тузилмаларини, унинг ҳамма фойдаланиши мумкин бўлган шакллари кенгайтириш мақсадида «Ипак йўли»ни қайта тиклаш; маърифий туризмни ривожлантириш, туркий тилли давлатлар маданий меросини қайта тиклаш;

— савдо-иқтисодий ҳамкорликни барча чоралар билан ривожлантириш, туркий даражадаги иқтисодий алоқаларни кенгайтириш, иқтисодий интеграция жараёнларига кўмаклашиш;

— божхона ва транзит тадбирларини янада содда-лаштириш ўзаро савдо-сотик, молия ва банк операцияларини кучайтириш;

— табиий газ, нефт ва гидроэнергетика ресурсларини ишга солишда ва уларни жаҳон бозорига олиб чиқиш учун қувурлар етқизиш, электрлиниялари қуриш

бўича қўшимча лойиҳаларни амалга оширишни маъқулладилар;

— БМТ тараққиёт дастурини, Жаҳон банкни, Жаҳон валюта жамғармасини ва минтақа тараққиёт банкларини ўтиш даврида туркий тилли мамлакатларнинг ҳар бири учун ҳаракат стратегиясини ишлаб чиқишда иштирок этаётган мамлакатлар билан ҳамкорликни кенгайтириш, янада фаол ҳаракат қилишга чақирдилар.

Туркий тилли давлат бошлиқларининг бешинчи учрашуви 1998 йил 10 июнь куни Қозоғистон пойтахти Остонада бўлиб ўтди. Остонадаги учрашувда Ислом Каримов туркий тилли давлатлар ҳамкорлик ҳамжамияти доирасини кенгайтириш ғоясини илгари суриб «Ҳап ҳамкорлигимиз истиқболлари ҳақида кетар экан, туркий тилли давлатлар жаҳон ҳамжамиятининг табиий ва фаол бир қисми бўлиб, уларнинг эшиги тинчлик ва тараққиёт манфаатлари йўлида бошқа барча мамлакатлар билан ўзаро фойдали, самарали ҳамкорлик қилиш учун очиқ эканлигини алоҳида қайд этишни истардим.

Тожикистоннинг Марказий Осиёдаги учта мамлакат — Қозоғистон, Қирғизистон ва Ўзбекистоннинг интеграциялашуви жараёнига қўшилиши бунинг ёрқин далилидир»⁶,— дейди Президент анжуман қатнашчиларини ҳар қандай чекланишлардан ҳоли бўлишга чақиради. Марказий Осиёдаги у ёки бу давлатни четда қолишини истамайди. Туркистон халқларини ягона бир оила фарзандларидек аҳил бўлишини хоҳлайди.

Шунинг учун ҳам кейинги Олий даражадаги учрашувни Тошкентда «Туркистон — умумий уйимиз» номи билан аталувчи конференцияда ўтказишга таклиф этди.

1995 йил 21 ноябрь куни Тошкентда Марказий Осиё зиёлилари иштирокида «Қардош халқлар учрашуви» мавзусида халқаро қурултой бўлиб ўтди. Қурултойда «Туркистон — умумий уйимиз» ҳаракатини барча қардош халқлар зиёлилари қўллаб-қувватладилар. Президент Ислом Каримов «Туркистон — умумий уйимиз» ғоясини илгари сурар экан, Марказий Осиё минтақасидаги давлатларнинг Тожикистон, Туркманистон, Қирғизистон, Қозоғистон ва Ўзбекистоннинг ўзаро алоқалари ва ўзаро ҳамкорлигини янада ривожлантириш масаласига минтақа аҳолисини эътиборини жалб этади.

Бизнинг — тожик, туркман, қирғиз, қозоқ ва ўзбекларнинг — тарихий бирлигимиз, маънавий бирлигимиз, маданий бирлигимиз, диний бирлигимиз, бир сўз билан айтганда, чинакам инсоний бирлигимиз ҳақида кўп гапиришни ҳожати йўқ.

Фалакнинг гардиши билан бугун қайси шахс минтақадаги қайси давлат жиловини қўлида тутиб турган бўлишидан қатъи назар, халқимизнинг азалий бирлиги ва бир-бирига интилиши ҳар бир уйда, ҳар бир оилада, ҳар бир қишлоқда ва ҳар бир шаҳарда яққол сезилади. Минтақа бирлиги тўйғуси нафақат маҳаллий халқ вакиллариининг, балки бу гўзал заминни она ватан, деб қабул этган рус, украин, белорус, татар, корейс, яхудий ва бошқаларнинг қалбида ҳам муносиб ўрин олган⁷. «Туркистон — умумий уйимиз» деганда, барча туркий давлатлар ҳамда туркий халқлар назарда тутилаётгани йўқ. Гап Туркистон деб номланган сиёсий-жуғрофий ҳудуд устида, ҳудуддаги мамлакатларнинг ўзаро бирлигини мустаҳкамлаш, уларнинг халқларини яқинлаштириш ҳақида бормоқда. Марказий Осиё давлатларининг ҳар бири ўз доирасида, ўз тараққиёти йўлидан ривожланиб бораверади. Мақсад «минтақа давлатлари орасида бугунги пайдо бўлган кўпгина сунъий тўсиқларга барҳам беришга, одамлар бир пайтлар бўлганидек, бепоён Туркистон ҳудудлари бўйлаб ўзаро борди-келдиларини, маданий-маънавий муносабатларини, савдо-иқтисодий алоқаларини эмин-эркин давом эттириш учун замин ҳозирлашга қаратилса, айни муддао бўлур эди»⁸, — дейди Ислоҳ Қаримов.

Машҳур қирғиз ёзувчиси Чингиз Айтматов ва бошқа қардош халқлар вакиллари Туркистон тўйғусини муқаддаслиги ҳақида гапирдилар. Қурултойда «Туркистон халқлари маданияти Ассамблеяси» ташкил этилди. Чингиз Айтматов Ассамблея Президенти, Одил Ёқубов Ассамблея вице-президенти этиб сайланди. Ассамблеянинг қароргоҳи Тошкент шаҳрида бўлиб, Бишкек ва Олмаотада унинг бўлимлари ташкил этилади.

1997 йил октябрь ойидан бошлаб, Ассамблея ташаббуси билан 8 саҳифалик «Марказий Осиё маданияти» номли ҳафталик газета ўзбек, қозоқ, қирғиз, тожик, рус тилларида чиқмоқда.

Марказий Осиё давлатларининг фан ва маданият арбоблари, машҳур давлат арбобларининг йилликларини нишонлаш, уларнинг маънавий меросларини ўрганиш ва тарғиб қилишга катта эътибор берилмоқда.

Ассамлбея ташаббуси ва бевосита ташкилотчилигида Туркистон заминидаги мустақил давлатларнинг маданий алоқалари ривожланиб бормоқда. Марказий Осиё минтақасида ҳам иқтисодий, ҳам маънавий, ҳам сиёсий жиҳатдан ягона муҳитни қарор топишида, ота-бобола-римиздан муқаддас мерос бўлиб қолган тарихий бирлик тўйғусини қайта тиклашда, ушбу ҳаракат катта роль ўйнайди.

17-МАВЗУ УЧУН

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РУИХАТИ

¹ Каримов И. А. «Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли». «Ўзбекистон», Т., 1992 йил, 32-бет.

² Каримов И. А. «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари», «Ўзбекистон», Т., 1997 йил, 320-бет.

³ Каримов И. А. «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари», «Ўзбекистон», Т., 1997 йил, 322-бет.

⁴ Каримов И. А. «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари», «Ўзбекистон», Т., 1997 йил, 323-бет.

⁵ Каримов И. А. «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари», «Ўзбекистон», Т., 1997 йил, 322—323-бетлар.

⁶ «Халқ сўзи», 1998 йил, 9 июль.

⁷ Каримов И. А. «Туркистон умумий уйимиз», «Ўзбекистон», Т., 1995 йил, 15—16-бетлар.

⁸ Каримов И. А. «Туркистон умумий уйимиз», «Ўзбекистон», Т., 1995 йил, 17-бет.

18-м а в з у

ЎЗБЕКИСТОННИНГ АҚШ, ЕВРОПА, ОСИЁ ВА ТИНЧ ОКЕАН ҲАВЗАСИ МАМЛАКАТЛАРИ БИЛАН ҲАМКОРЛИГИ

РЕЖА:

1. Ўзбекистон ва АҚШ ўртасидаги давлатлараро алоқаларнинг ўрнатилиши. Икки давлат ўртасидаги ҳамкорликнинг чуқурлашиши.

2. Ўзбекистон билан Европа мамлакатлари ўртасида дипломатик алоқаларни йўлга қўйиш ва ўзаро савдо иқтисодий ҳамкорликнинг қарор топиши.

3. Ўзбекистон Республикасининг Туркия, Покистон, Саудия Арабистон, Миер, Ҳиндистон, Эрон давлатлари билан дипломатик, маданий иқтисодий ҳамкорликни йўлга қўйиш ва ривожлантирилиши.

4. Ўзбекистон Шарқ ва Тинч океани ҳавзаси, Осийё ва Океания минтақаси давлатлари билан дипломатик ва ҳамкорлик алоқаларини йўлга қўйилиши.

Ўзбекистон ўзининг ташқи сиёсатида, етакчи давлатлар, жумладан, АҚШ билан муносабатига, ҳамкорлигига алоҳида эътибор билан қарайди. «Дунёнинг етакчи давлати бўлган, жуда катта сиёсий, иқтисодий, ҳарбий-техникавий, интеллектуал салоҳиятга эга бўлган АҚШ билан кўп томонлама муносабатларни ривожлантиришни чуқурлаштириш ҳозир биз учун устувор аҳамият касб этмоқда. Биз Америка компаниялари, ва фирмалари билан қўшма инвестиция лойиҳаларини амалга оширишга, улар билан узоқ муддатли, ўзаро фойдали шерикчилик муносабатларини ўрнатишга, Америка капиталининг бизнинг бозоримиздаги иштироки кенгайишига катта аҳамият берамиз»¹. Ўзбекистон ўзининг ташқи алоқаларини ҳам кўп, ҳам икки томонлама ташкил этишда, ҳар қайси томоннинг манфаатларини янада аниқроқ ҳисобга олиш, бир-бирини яқиндан таниш, узоқ муддатли ўзаро манфаатли ҳамкорликка мустаҳкам асос яратиш, шу тариқа барқарорлик ва хавфсизлик учун мустаҳкам замин яратиш-

ни ўзининг ташқи сиёсатини асосий принциплари қилиб олган.

Америка Қўшма Штати билан ҳамкорликни чуқурлаштиришга ва ҳар томонлама ривожлантиришга устуворлик берилар экан, Ўзбекистон ўз манфаатларидан келиб чиқади. Айни пайтда, дунёнинг етакчи давлати ҳисобланган АҚШ ҳам Марказий Осиё минтақасида, асосан Ўзбекистондаги ўз манфаатларини сир тутмайди. Икки мамлакат ўртасидаги манфаатларнинг мутаносиб келиши, давлатлараро алоқаларни ғоят муҳим йўналишлари бўйича изчил собитқадамлик билан ривожланиб бормоқда.

Ўзбекистон билан Америка Қўшма Штатлари ўртасида алоқалар мустақилликнинг дастлабки йилларида ёқ йўлга қўйилди. 1992 йил 15—16 февраль кунлари АҚШ давлат котиби Жеймс Бейкер Ўзбекистонга расмий ташриф буюрди ва икки давлат ўртасида дипломатик алоқалар ўрнатилди. Тошкентда АҚШ элчихонаси очилди. 1993 йил 14 сентябрда АҚШ давлат департаментининг махсус топшириқлари бўйича элчиси Строб Талбот Ўзбекистонда бўлиб, Ўзбекистон Президенти Ислам Каримов билан Ўзбекистон ва АҚШ мамлакати ўртасидаги ҳамкорлик масаласида суҳбат бўлиб ўтди. 1995 йил 6 апрелда АҚШ мудофаа вазири Уильям Периснинг Ўзбекистонга келиши Ўзбекистонни НАТО «Тинчлик йўлида ҳамкорлик» дастурида иштироки масаласи ва АҚШ армияси ўқув-машқ марказида тинчликни таъминлаш мақсадида ўтказилган ҳарбий машқларда Ўзбекистон Қуролли кучларининг бир взводи иштирок қилиши ҳақида келишиб олинди. Ўзбекистон «Тинчлик йўлида ҳамкорлик» дастурига 1995 йилнинг июл ойида қўшилди. Бу дастурда иштирокчимиздан кўзланган мақсад ўз мустақиллигимиз ва суверенитетимизни мустаҳкамлаш, ҳозирги замон ҳарбий-техникавий ютуқларидан баҳраманд бўлиш, малакали ҳарбий кадрлар тайёрлашдаги имкониятларимизни кенгайтириш, Қуролли кучларимизни замонавий ҳарбий маҳоратини ошириб боришдан иборатдир. Ўзбекистон билан АҚШ ўртасида сармояларни рағбатлантириш ва ўзаро ҳимоя қилиш тўғрисида, икки ёқлама солиқ олмаслик тўғрисида шартномалар тузилди. Тошкент—Нью-Йорк ўртасида ҳаво йўли очилди.

1993 йили Америка—Ўзбекистон савдо палатаси тузилди. Ушбу қўшма палата икки томонлама савдо-иқтисодий алоқаларини ривожлантиришга кўмаклашиши

ва Ўзбекистон иқтисодийётига Америка сармоясини жалб қилиш вазифасини ўз олдига қўйди. Бугунги кунга келиб, ушбу палата мамлакатимизда фаоллик кўрсатаётган ёки Ўзбекистонга қизиқиш билан қараётган 63 та Америка компаниялари ва хусусий ташкилотларини, шунингдек, етакчи ўзбек корхоналари ва иқтисодий идораларни бирлаштирган. Америка—Ўзбекистон савдо палатаси аъзолари қаторига «Боинг», «Уайд-энд», «Кейс», «Кока-кола», «Катерпиллер», «Каргилл», «Энрон», «Эксон», «Ньюмонт Майнинг» «Америкен Интернейшл Групп», «Ньюмонт Голд», «Тексако», «Эрон ойн газ Интернейшл» каби жаҳон бозорларида тан олинган компаниялар киради.

1992—2000 йиллар давомида Америка сармоялари иштирокида 200 тадан ортиқроқ Ўзбекистон—Америка қўшма корхоналари ташкил топди ва фаолият кўрсатмоқдалар. Булар орасида 1992 йилда олтин қазиб олиш бўйича «Зарафшон—Ньюмонт» Ўзбекистон—Америка қўшма корхонаси ташкил этилган эди. Корхонанинг муассаси Американинг «Ньюмонт Майнинг Корпорейшн» компаниясидир. Ушбу қўшма корхона Мурунтов кон ағдармаларининг минераллашган уюмидан олтин ажратиб олиш мақсадида барпо этилди. Қиймати 220 миллион АҚШ долларига тенг бўлган завод қурилиши 1993 йил октябрида бошланди ва бор-йўғи 18 ойда — 1995 йил майда тугатилди. 1995 йилда қўшма корхона олтиннинг биринчи туркумини ишлаб чиқарди, 1997 йилнинг натижаларига кўра «Зарафшон—Ньюмонт дунёнинг етакчи олтин қазиб олувчи корхоналари сафидан жой олди»².

Ўзбекистон Президенти Ислон Каримовнинг 1996 йил 23—28 июнь кунлари АҚШда бўлиши ва АҚШ Президенти Билл Клинтон билан учрашуви икки давлат ўртасидаги муносабатларни янада ривожланиб, янги поғонага кўтарилишига хизмат қилди. Ушбу учрашувда Президентлар икки мамлакат ўртасидаги муносабатларни чуқурлаштириш, томонлар манфаатига даҳдор бўлган сиёсий, иқтисодий, хавфсизлик масалаларини муҳокама қилдилар, АҚШ Президенти Б. Клинтон Марказий Осиё мамлакатларининг мустақиллиги, барқарорлиги ва равнақидан манфаатдор эканлигини, Ўзбекистон билан яқиндан муносабатлар ўрнатиш истаги борлигини, Ўзбекистон тезроқ дунё ҳамжамиятига интеграциялашуви йўлида ёрдам беражагини таъкидлади. И. Каримов билан Б. Клинтон учрашуви икки мам-

лакат ўртасидаги муносабатларга сиёсий замин ҳозирлади.

1996 йил 25 июнь куни Ўзбекистоннинг АҚШдаги элчихонаси очилди. Бу маросимда Ўзбекистон Президенти И. Каримов, АҚШ Мудофаа вазири У. Перри, энергетика вазири Г. О. Лири, АҚШ давлат департаментининг МДХ давлатлари бўйича вакили Ш. Коллиз қатнашди.

Ўзбекистон Президенти Ислоҳ Каримов АҚШ сафари чоғида, Вашингтондаги, Хорижий хусусий сармоядорлар корпорацияси АҚШ (ОПИҚ)нинг қароргоҳида, Техас штатининг пойтахти Хьюстонда, Теннесси ва Колорадо штатларида бўлиб, губернаторлар, кўпгина корпорацияларнинг Президентлари, Ўзбекистон билан қизиқаётган кўпгина сармоядорлар билан учрашиб, Ўзбекистонни бой табиий ресурслари ва имкониятлари тўғрисида, ҳамда Ўзбекистонда чет эл сармоядорлари ва бизнес учун яратилган қулай иқтисодий, ҳуқуқий, сиёсий шарт-шароитлари тўғрисида батафсил ахборот бериб, ахборот тақчиллигини бартараф этди. АҚШ бизнесмен ва сармоядорларининг Ўзбекистонга қизиқишини янада орттирди. Кўплаб битимлар, шартномалар протоколлар имзоланди, жумладан: «Ўзбекнефтгаз» миллий корпорацияси билан «Эрон» корпорацияси ва ОПИҚ ўртасида лойиҳаларни маблағ билан таъминлаш ва суғурта қилиш тўғрисида протокол, Ўзбекистон ташқи иқтисодий фаолият миллий банки билан «Кейс» корпорацияси ўртасида лизинг компанияси тузиш тўғрисида битим, «Ўзбекнефтгаз» корпорацияси ва «Тексако» компанияси ўртасида қўшма корхона тузиш тўғрисида шартнома, Президент И. Каримов ва Теннесси штатининг губернатори Т. Сандквест ўртасида Ўзбекистонда «Газомоторс» ва «Газкомпрессор» қўшма корхоналари тузиш тўғрисида ҳужжатлар имзоланди. Булардан ташқари яна қатор битимлар имзоланди.

Ўзбекистон саноатининг бугунги кундаги равнақи учун АҚШ сармоясини киритилиши катта аҳамиятга эга бўлмоқда. Масалан: АҚШдаги хорижий хусусий сармоялар корпорацияси ОПИҚ ажратган 400 миллион АҚШ доллари Ўзбекистонда газ саноатини ривожлантиришга хизмат қилаётган бўлса, АҚШнинг Экспорт-Импорт банки (Эксимбанк) 800 миллион АҚШ доллари ҳажмидаги кредити билан Ўзбекистонда ўндан ортиқ лойиҳаларни амалга оширишда иштирок этмоқда. Жумладан: Кўкдумалоқ Компрессор станцияси,

Бухоро нефтни қайта ишлаш заводи, Шўртангаз кимё мажмуи ва бошқалар шулар жумласидандир.

Ўзбекистон ва АҚШ ўртасидаги савдо-иқтисодий алоқаларини ривожланиб боришида «Кейс корпорейшн» компанияси алоҳида ўрин тутмоқда. 1994—1998 йиллар давомида ушбу компаниянинг 1554 та Кейс русумли тракторлари, 825 та комбайнлари Ўзбекистон томонидан сотиб олинди. Ҳозирги пайтда «Кейс корпорейшн» компанияси билан ҳамкорликда учта қўшма корхона фаолият кўрсатмоқда. 1998 йил 3 декабрда Ўзбекистон Президенти Ислон Каримов ва корпорация раҳбари Жан Пьер Россо ўртасида бўлиб ўтган мулоқотдан кейин, ушбу компания ўзининг тўртинчи қўшма корхонасини очиш масаласида келишилиб олинди. Мазкур компаниянинг хизмати билан Ўзбекистон деҳқонлари замонавий илғор техникаларга эга бўлмоқдалар.

АҚШнинг йирик компанияларидан бўлган «Проктер энд Гэбл» бир неча йиллардаги фаолияти давомида Ўзбекистон халқи учун 50 миллион АҚШ доллари миқдорида маҳсулот сотди, озодлик ва шахсий гигиенага оид тарғибот ишларини олиб борди ва «Соғлом авлод учун» жамғармаси билан ҳамкорликда ўсмирлар орасида шахсий гигиена борасида соғломлаштириш ва маълумотини ошириш дастурини амалга оширмоқда.

Ўзбекистон ва Америка ўртасидаги тенг ҳамкорликдаги олиб борилган маданий иқтисодий алоқалардан қониқиш ҳосил қилган икки давлат ўртасидаги муносабатлар чуқурлашиб, сиёсий маслаҳатлашувлар ҳам муҳим ўрин тутаётганлиги, бу муносабатларнинг ўзаро ишонч ва ҳурмат асосида ривожланаётган икки мамлакатнинг кўплаб халқаро муаммолари бўйича яқин ва ўхшаш нуқтаи назар эканлиги намён бўлиб бормоқда.

Хуллас Ўзбекистон ва Америка мамлакатлари тенг шерикчилик асосида иқтисодий, сиёсий ривожланган замонавий тузилмасини шакллантириш учун катта-катта амалий ишларни қилмоқдалар. Бу мамлакатни барқарор ривожланишни, халқимизнинг фаровонлигини таъминлашга хизмат қилмоқда.

«Ўзбекистоннинг жаҳон ҳамжамияти билан ҳамкорлик қилишда Европанинг имкониятлари миллий манфаатларимиз нуқтаи назаридан ҳаёти муҳимдир. Европа ва бутун Ғарб — юксак технологиялар ва инвестициялар манбаидир, ҳозирги замон демократияси ва инсон ҳуқуқларининг рамзидир. Буларнинг барчаси

XXI асрга хавфсизлиги таъминланган ва барқарор ривожланаётган даражада тараққий этган ва замонавий демократик давлат бўлиб кириш мақсадида янгилашни ва тараққиётини ўзининг стратегик вазифаси қилиб олган, ёш Ўзбекистон давлати учун ҳаётий заруратдир»³. Ислон Қаримов Европа мамлакатларининг Ўзбекистон учун муҳимлигига ана шундай юқори баҳо берар экан, мустақилликни биринчи йилларидаёқ Европа мамлакатлари билан алоқаларни ўрнатиш мақсадида 1993 йил 28 апрель куни Германияга расмий ташриф билан борди. Бу беш кунлик ташриф Ўзбекистонни Европа сари йўлини очди. Бу сафарни жаҳон жамоатчилиги катта қизиқиш билан кузатмоқда эдилар, чунки иқтисодий инқироздан эндигина чиқаётган ҳали инқироз эсанкирашлари таъсиридан тўлиқ ҳоли бўлмаган, Ўзбекистон Германиядек иқтисодий бакуват давлатдан моддий ёрдам сўрайди, деган тахминлар бор эди. Ислон Қаримов самолёт пиллапоясидаёқ саволларга: «Мен Ўзбекистонни немисларга танитгани келдим, Ўзбекистон ҳеч кимдан садақа сўрамайди, фақат тенгма-тенг ҳамкорликка тайёр»⁴,— деб берган жавоби сиёсатдон ва журналистларни ҳайратга солди. Европа мамлакатларининг Ўзбекистонга бўлган қизиқишларини орттирди. И. А. Қаримов ГФР федерал Президенти Рихард фон Вайзекер ва федерал канцлер Гельмут Коль билан музокаралар олиб борди. Германия саноати билан танишди. Икки давлат ўртасида маданий ҳамкорлик тўғрисида, сармоялар кўйишни амалга ошириш ва ўзаро ҳимоя қилишга кўмаклашиш тўғрисида, илмий тадқиқотлар ва мутахассислар фондини ташкил этиш тўғрисида битимлар имзоланди. Сафар самарали бўлди, «Дойче банк», «Мерседес-Бенц» компаниялари билан ҳамкорлик қилиш ҳақида келишилиб олинди. Ана шу келишувга кўра, Хоразмда «Мерседес-Бенц» компанияси иштирокида юк машиналарини йиғадиган завод қурилиши 1994 йилдан бошланди. Ҳозирги вақтда завод машиналарни ишлаб чиқармоқда.

1995 йил апрелда Германия федерал Президенти Роман Герцочнинг Ўзбекистонга расмий ташрифи, 1995 йил 14—15 ноябрда Ислон Қаримовни ГФРга иккинчи ташрифи икки мамлакат ўртасидаги ҳамкорлик муносабатларини янги поғонага кўтарди. Икки мамлакат ўртасидаги товар айирбошлаш ҳажми 1994 йил 209,2 миллион АҚШ долларини ташкил этган бўлса, 1995 йилнинг тўққиз ойидаёқ 226 миллион АҚШ долларини

ташкил этди. Бугунги кунда Ўзбекистонда 60 га яқин Герман сармоялари иштирокида фаолият кўрсатаётган «Мерседес-Бенц», «Алкатель», «Сименс» каби фирма ва компаниялар, К. Аденауэр жамғармаси мустақил Ўзбекистон—Германия ҳамкорлигини кашшофлари ҳисобланади. Ўзбекистонда яшаётган 50 мингга яқин немис миллатларига мансуб Ўзбекистон фуқаролари ҳам ушбу ҳамкорликни ривожланиб боришига ўз ҳиссаларини қўшмоқдалар.

Европани ривожланган давлатларидан бири бўлган Францияга Ислом Каримовни 1993 йил 28—30 октябрь кунларида қилган расмий ташрифи икки давлат ўртасидаги ҳамкорликка асос солди. Ўзбекистон Президенти Ислом Каримовга ва Франция Президенти Ф. Миттеран билан музокаралар олиб борилди. Ф. Миттеран Ўзбекистонни Марказий Осиёда етакчи ўринга эга эканлигини, у Шарқ билан Ғарб ўртасида ишончли кўприк бўлиши мумкинлигига, ўтмиши буюк бўлган Ўзбекистон доим французларни диққатини тортиб келганлигига тўхталиб, Ўзбекистоннинг ўтмиш ва бугунги кундаги ҳаракатига юксак баҳо берди. Франциянинг пойтахти Парижда Ўзбекистон Республикаси билан Франция Республикаси ўртасида дўстлик, ҳамкорлик тўғрисида шартнома имзоланди. Маданият илмий-техникавий ва маориф соҳасида ҳамкорлик, сармояларни ўзаро рағбатлантириш ва ҳимоялаш тўғрисида битимлар имзоланди. Ўзбекистон Президентини Париж хартиясини имзолаши, шунингдек, Ўзбекистоннинг Европа ва бошқа тараққий этган мамлакатлар билан янада яқинлашуви муҳим аҳамиятга эга бўлди. Ўзбекистон миллий банки билан Франциядаги йирик «Кредит коммерсиал де Франс» банки ўртасида мақсадли битимлар имзоланди. Бир қатор лойиҳаларни амалга ошириш учун Ўзбекистон «Кредит коммерсиал де Франс» банкига кафолат учун маблағ қўйди. Ўзбекистонга 1994 йил 25—27 апрель кунлари Франция Президенти Ф. Миттеранни расмий ташрифи Ўзбекистон билан яқиндан танишуви ва Ўзбекистон Президенти Ислом Каримов билан қатор битимлар ва декларациялар, шартномаларини имзолаши Франция билан Ўзбекистон муносабатларини ривожланишида катта аҳамиятга эга бўлди. 1994—1995 йиллар давомида савдо-саноат доираларининг вакиллари, Париж савдо-саноат палатасининг делегацияси, бир қанча компаниялар ва фирмаларнинг раҳбарларини Ўзбекистонга келиб, Ўзбекистон

бозорини ўзаро фойдали, савдо-иқтисодий ҳамкорликни кенгайтириш имкониятларини ўрганишлари икки мамлакат ўртасидаги амалий алоқаларни янада чуқурлаштирди.

Ҳозирги пайтда Ўзбекистонда «Технип», «Дилепланк», «Рон-пуленк агрошими», «Элф-акитен», «Копико», «Софинфро», «Шомбон са», «Бофур-ибсен» каби таниқли француз фирмаларининг ваколатхоналари очилган.

«Оричейт», «Биомет», «Тереза» Ўзбекистон Франция қўшма корхоналари барпо этилган бўлиб, улар муваффақиятли ишламоқда. Бу корхоналар парфюмерия моллари, дори-дармонлар ишлаб чиқармоқда, маркетинг сервис ва реклама хизмати билан шуғулланмоқдалар. Францияни «Технил» фирмаси Ўзбекистонда кенг кўламли лойиҳаларини амалга оширишда қатнашмоқда, жумладан: «Ўзбекнефтгаз» корпорацияси билан биргаликда Бухорода нефтни қайта ишлаш заводи қурилди. Завод 300 гектар ерни эгаллаган, қиймати 500 миллион АҚШ долларига тенг. 1997 йил 22 августда ишга туширилди. 1996 йилнинг май ойида Франциянинг «Бунг» фирмаси билан Ўзбекистон «Бунг» қўшма корхонасига асос солинган эди. Ушбу қўшма корхона 21 ойда қиймати 181 миллион франк турадиган «Хилтой—Тошкент» меҳмонхонасини қуриб битказдилар. Ўзбекистон—Франция ўртасида товар айирбошлаш ҳажми ҳам ўсиб бормоқда. 1995 йили 16 миллион АҚШ долларини ташкил этган бўлса, 1978 йилга келиб, 172 миллион долларни ташкил этди. Ўзбекистон—Франция ҳамкорлиги фан соҳасида ҳам яхши йўлга қўйилган, ўзбек ва француз тарихчилари томонидан Темурийлар даври тарихи ва санъатини ўрганиш соҳасида катта илмий ишлар амалга оширилиши мўлжалланган.

Ўзбекистон Европанинг нуфузли мамлакати бўлган Буюк Британия билан ҳам ҳамкорлик алоқаларини яхши йўлга қўйган. 1993 йил 15 октябрда Буюк Британия ташқи ишлар ва ҳамдўстлик ишлари бўйича давлат вазири Даглос Хочнинг Ўзбекистонга сафари чоғида икки давлат ўртасида маданият ва таълим соҳасидаги ҳамкорлик битими имзоланди.

1993 йил 22—25 ноябрда Ўзбекистон Президенти И. Қаримов бошлиқ делегациянинг расмий амалий ташрифи билан Буюк Британия ва Шимолий Ирландия бирлашган қироллигида бўлиши ҳар икки мамлакат

Ўртасидаги ўзаро ҳамкорликни кенг йўлга қўйишда муҳим аҳамиятга эга бўлди. Ўзбекистон Президенти қиролича Елизавета II. Бош вазир Ш. Мейжор билан ўзаро суҳбатлар, музокаралар олиб борди. Ўзбекистон Республикаси билан Буюк Британия қироллиги ўртасида бир қатор иқтисодий маданий алоқаларга оид шартномалар имзоланди. Европа тикланиш ва тараққиёт банки раҳбарлари билан бўлган учрашувлар самарасида Европа тикланиш ва тараққиёт банки, Ўзбекистонда олтин қазиб олиш корхоналарини қуриш учун 150 миллион АҚШ доллари ҳажмида маблағ ажратди, 1994 йилда «Омонтов Голгифилде» Ўзбекистон—Британия қўшма корхонаси ташкил этилди. Унинг чет эллик муассислар Лонро компанияси (Буюк Британия ва Халқаро Молия корпорацияси) ҳисобланади. Қўшма корхона Довғизтов ва Омонтовтойнинг олтинга бой конларини ўзлаштирмоқда. 1996 йилнинг бошларида, бу икки давлат ўртасидаги алоқаларни ривожланишида янги босқич бўлди.

Ўзбекистон ўзининг ташқи сиёсий иқтисодий алоқаларида Европа йўналишидаги давлатлар билан ҳамкорликни ривожлантиришга катта эътибор бериб келмоқда. Европа мамлакатлари орасида Италия билан Ўзбекистоннинг алоқалари собиқ Иттифоқ давридаёқ йўлга қўйилган эди. Ўзбекистон мустақиллигини олганидан кейин, бу алоқалар янада кенгайиб бормоқда. Италия Ўзбекистонни иқтисодий илмий салоҳиятини яхши билган мамлакатлардан бири бўлгани учун ҳам икки давлат ўртасидаги алоқаларни йўлга қўйиш мақсадида 1992 йил сентябрь ойида биринчилардан бўлиб, Италия Ўзбекистонда ўзининг элчихонасини очди. Ислон Каримовга Италия элчиси Карпо Унгаро ишонч ёрлиғини топшириш пайтида, Италия ва Ўзбекистон ҳамкорлигига юксак баҳо бериб, «Ўзплатитал»га ўшаган қўшма корхоналарни ҳамкорликда кўпайтиришга ишонч билдирди.

1997 йил расмий ташриф билан Италия Президенти Оскар Скальфаро Ўзбекистонга келди. Ўзбекистон Президенти Ислон Каримов билан Олий даражадаги учрашувларда ҳар иккала давлат раҳбарлари ўзаро ҳамкорлик тўғрисидаги қатор ҳужжатларни имзолаши икки давлат ўртасидаги савдо-иқтисодий ҳамкорликни янги босқичга кўтарилишида муҳим аҳамиятга эга бўлди. Ўзбекистон ва Италия давлатлари орасидаги муносабатларни ривожланиб боришига яна бир муҳим

сабаб, бу Ўзбекистонни Европа иттифоқи кенгаши билан шерикчилик ва ҳамкорлик қилиш тўғрисидаги ҳаракатларни Италия ҳукумати қўллаб-қувватлади. Ўзбекистон советлардан кейинги маконда Россиядан сўнг иккинчи бўлиб, Европа иттифоқи билан шерикчилик ва ҳамкорлик тўғрисида 1996 йил июль ойида Флоридада битимга имзо чекди.

Кейинги йилларда икки мамлакат ўртасидаги алоқалар кенгайиб ривожланиб бормоқда. Икки мамлакат ўртасидаги товар айирбошлаш ҳажми 1993 йилга нисбатан 1998 йилга келиб, уч баробардан кўпроқ ошди. 1996 йил товар айирбошлаш 142 миллион АҚШ доллари ҳажмига тенг келди. Ўзбекистон ва Италия ҳамкорлигидаги «Ўзпластитал» қўшма корхонаси республикада катта даромад олаётган корхоналардан биридир. «Ўзбектелком» ва Италия «Стет интернейшнэл» корпорациялари ҳамкорликда «Удинет» қўшма корхонасига асос солдилар. Бу қўшма корхона Ўзбекистондаги телекоммуникация тармоқларини такомиллаштириш мақсадида фаолият кўрсатмоқда. Айни пайтда мамлакатимизда 30 дан ортиқ Ўзбекистон—Италия қўшма корхоналари фаолият кўрсатмоқда.

Ўзбекистон, Финляндия, Нидерландия, Голландия, Австрия, Бельгия, Швейцария, Италия, Греция, Польша, Венгрия, Чехия, Словакия, Хорватия, Болгария каби Европа мамлакатлари билан сиёсий, дипломатик, иқтисодий ва маданий алоқалар ўрнатди ва бу алоқаларни кенгайтириб бормоқда.

Давосда ҳар йили ўтказиладиган анъанавий жаҳон иқтисодий анжуманида Президент Ислом Қаримов иштирок этиб сўзлаган нутқлари, унинг иштирокчиларини, давлат ва ҳукумат бошлиқларини, халқаро молия ташкилотлари, йирик банклар ва компанияларнинг раҳбарларини Ўзбекистоннинг кенг имкониятлари ва салоҳияти билан таништирди. Бу ўз навбатида Ўзбекистонга хорижий сармояларни жалб этишда катта аҳамиятга эга бўлмоқда.

Ўзбекистон ўз мустақиллигининг биринчи кунларидаёқ урф-одатлари ва тарихий анъаналарига яқин бўлган яқин ва ўрта Шарқ давлатлари билан маданий иқтисодий ва дипломатик алоқаларини йўлга қўйишга киришди.

1991 йил 16—19 декабрь кунлари Президент Ислом Қаримов бошлиқ Ўзбекистон делегацияси Туркия жумҳуриясида бўлди. Туркия Президенти Турғут Узол,

бош вазир Сулаймон Демирэл ва бошқа раҳбарлар, ишбилармонлар турли компаниялар, фирмаларнинг раҳбарлари билан амалий учрашувлар ўтказиб, фикр алмашдилар. Икки майлакат ўртасидаги давлатлараро ҳамкорликнинг асослари ва мақсадлари тўғрисида шартнома, консуллик ваколатхоналарини айирбошлаш тўғрисида протокол, иқтисодий ва савдо соҳаларидаги ҳамкорлик тўғрисида битим, маданият, фан, таълим, медицина, спорт ва туризм соҳасидаги ўзаро ҳамкорлик тўғрисида битим, транспорт ва коммуникациялар соҳасидаги ҳамкорлик тўғрисидаги битим, ахборот айирбошлаш, телевидение ва радио эшиттириш бўйича ҳамкорлик қилиш ҳақида протоколлар, бошқа расмий ҳужжатлар имзоланди.

Ушбу ташрифдан кейин икки давлат ўртасидаги яқинлашув ва ҳамкорлик ривожланиб борди. Ўзбекистонда Туркия элчихонаси, Туркияда Ўзбекистон элчихонаси очилди ва фаолият кўрсатмоқда. Ўзбекистонга Туркия давлат раҳбарлари Турғут Ўзол, Сулаймон Демирэл, Тансу Чиллер, Месут Илмаз ва Ҳикмат Четинларнинг Ўзбекистонга расмий ташрифлари чоғида имзоланган ҳужжатларни икки давлат ўртасидаги муносабатларни кенг қулоч ёйиб ривожланишига асос бўлди. Икки давлат ўртасидаги ҳамкорликка асосланган 50 дан ортиқроқ ҳужжатлар имзоланди. Икки давлат ўртасидаги ҳамкорлик ва тайёр кийим-кечак ишлаб чиқариш, қишлоқ хўжалик маҳсулотларини қайта ишлаш, қўшимча корхоналар қуриш, кадрлар тайёрлаш тизimini ривожлантириш ва бошқа соҳалардаги ҳамкорлиги ривожланиб бормоқда. Икки давлат ўртасидаги товар айирбошлаш 1992 йили 75 миллион АҚШ долларини ташкил этган бўлса, 1997 йилга келиб 320 миллионни ташкил этди. 1998 йили 275 миллион АҚШ долларини ташкил этди. 1999 йил 15 мартда Сулаймон Демирэлни Ўзбекистонга ташрифи чоғида икки давлат ўртасидаги иқтисодий ҳамкорлик таҳлил қилинди ва имкониятлар даражасида эмас деб топилди. Бундан кейин иқтисодий ҳамкорликни янада кучайтириш тўғрисида келишилиб олинди.

Ўзбекистон Туркия қўшма корхоналарининг сони 200 дан ортиб кетди. Ўзбекистонда фаолият кўрсатаётган фирмалар, компаниялар орасида «Коч холдинг», «Ай сел», «Дамо» фирмаларининг ўрни алоҳида аҳамиятга эга бўлмоқда. Самарқанд автомобил заводини қурилишига 1995 йили «Ўзбекавтосаноат» уюшмаси-

нинг Туркиядаги «Коч холдинг» компанияси билан имзоланган шартномага мувофиқ киришилган эди. Туркиянинг «Дома» фирмасининг бунёдкорлари, Германия, Италияда тайёрланган махсус технологияларни ўрнатишда уюшқоқлик кўрсатди. Ушбу компания ҳамкорлигида Самарқанд «Сино» заводи негизида замонавий совитгич ишлаб чиқариш 2001 йили йўлга қўйлади; биринчи йили 150 минг, 2002 йилга бориб 250 минг совитгич ишлаб чиқара бошлайди.

«СамКочавто» қўшма корхонаси заводида йилига минглаб турли русумдаги автобуслар, турли хил юк ташиш машиналари ишлаб чиқариш кўзда тутилган. Ушбу машиналарни эътиборли томони шундаки, улар «Исако» Италия—Испания фирмасининг ихчам конструкцияларига асосланган, ҳамда «Коч холдинг» компаниясининг аъзоси «Отойўл» заводида янада такомиллаштирилиб, Ўзбекистон шаронтига мослаштирилган. Ўзбекистон Туркия алоқаларини янада ривожлантириш учун ҳамма имкониятлар ҳар иккала давлат томонидан ҳам яратилмоқда. Узаро манфаатли ҳамкорлик ривожланиб боришига асослар етарлидир.

1992 йил 27—28 июнда Покистон Ислом Республикасининг бош вазири Муҳаммад Навоз Шарифнинг Ўзбекистонга расмий давлат ташрифи икки давлат ўртасидаги алоқаларга асос солди. Ўзбекистон Республикаси билан Покистон Ислом Республикаси ўртасида давлатлараро муносабатлар ва ҳамкорлик принциплари тўғрисида, иқтисодий ва савдо ҳамкорлиги тўғрисида, маданият, соғлиқни сақлаш, фан, техника, туризм, оммавий ахборот соҳаларида ҳамкорлик қилиш тўғрисида битимлар имзоланди. 1992 йил 13—14 август кунлари Ўзбекистон Президенти Ислом Каримов Покистонга расмий ташрифи чоғида имзоланган қатор расмий ҳужжатлар икки мамлакат ўртасидаги муносабатларни янада яқинлашувига, чуқурлашувига хизмат қилди. Савдо иқтисодий, товар айирбошлаш соҳаларида ҳамкорлик ривожланди. 1994 йили Покистон ва Ўзбекистон ўртасидаги узаро товар айирбошлаш ҳажми 4,3 миллион АҚШ долларига тенг бўлган, Ўзбекистон Покистонга чарм хом ашёси, пилла, енгил саноат учун машина ва ускуналар етказиб берса, Покистон эса халқ истеъмол моллари, пойабзал, тамаки, тайёр кийимлар, чарм буюмлар, какао ва шакар етказиб беришни йўлга қўйди. Ўзбекистонда Покистон ишбилармонлари иштирокида 120 та қўшма корхона тузилди. «Табани»,

«Меркурий», «Метро», «Ласкон», «Тарака» каби 19 та йирик фирма ва компаниялар фаолият кўрсатмоқда. Икки мамлакат ўртасидаги қатор минтақавий муаммолар, жаҳоншумул лойиҳаларни биргаликда амалга ошириш юзасида шартномалар имзоланган.

Ўзбекистон қатор яқин ва ўрта Шарқ, ҳамда Араб давлатлари: Афғонистон, Ҳиндистон, Саудия Арабистони, Миср, Эрон каби мамлакатлар билан маданий дипломатик, савдо-иқтисодий, фан-техника, кадрлар тайёрлаш, туризм ва бошқа соҳаларда битимлар, шартномаларни имзолаган. Бу давлатлар ўртасидаги ҳамкорлик алоқаларни ривожлантириб, мустаҳкамлаб бориш учун Ўзбекистон барча имкониятларини ишга солмоқда. Номлари зикр этилган давлатларни Ўзбекистон Республикаси билан ҳамкорлигининг характерли жойи шундаки, бу мамлакатларнинг халқларини тарихий тақдирлари, турмуш тарзлари, маданияти, санъати, кўпчиликларининг диний ва фалсафий қарашлари яқин бўлиб, ҳозирги кунда ҳам бу мамлакатларни умумий манфаатларига, иқтисодий тараққиётига хавфсизлигига, барқарорлигига хизмат қиладиган умумийликлар мавжуддир. Ана шу умумийликка хизмат қилувчи омилларни рўёбга чиқариш йўллариини Ўзбекистон Президенти Ислон Каримов олий даражадаги учрашувларда ўртага ташламоқда, тенг ҳуқуқийлик, ҳамкорлик ишини илгари сурмоқда.

1977. йил Эрон, Покистон ва Туркия давлатлари биргаликда ташкил этган (ЭКО) иқтисодий ҳамкорлик ташкилотига, 1992 йил Ўзбекистон, Қозоғистон, Қирғизистон, Тожикистон, Озарбайжон, Афғонистон, Туркманистон давлатлари томонидан амалга ошираётган оламшумул ишлар, яъни Истамбул—Пекин Трансosiё темир йўлини таркибий қисми бўлган. Машҳад—Серахс—Таман темир йўлини қурилиши, Осиё ва Европа мамлакатларини боғлайди. Еки халқаро автомобиль қатнови олиш учун Истамбул, Техрон, Исломобод, Ашгабад, Тошкент, Бишкек, Олмаотани бирлаштирувчи катта автомобиль йўлини қуриш, таъмирлаш ва ишга тушириш, 50 мамлакатни боғловчи йўлдир. Юқорида номлари тилга олинган мамлакатларни ўзаро ҳамкорлигини ривожлантиришда ва иқтисодий ривожланишида мана шунга ўхшаш умумийликлар мавжуд.

Шу ўринда Ўзбекистон Президенти Ислон Каримовни иқтисодий ҳамкорлик ташкилоти қатнашчиларига ЭКО иқтисодий ташкилот эканлигини, бинобарин, унинг

фаолиятини сиёсатлаштириш мафкуралаштиришга йўл қўйиб бўлмаслигини қатъият билан таъкидлаб келганлигини айтиш ўринли. Ислом Каримов фикрича, бу ташкилот ўз моҳияти, ўз номи ва вазифаси бўйича иқтисодий гуманитар ва коммуникацион муаммоларни ҳал этиши лозим. Дунё мамлакатлари ўртасидаги зиддиятлар кучайиб бораётган, бир пайтда ЭКО аъзолари бўлган давлатларни сиёсатбозликка берилиб кетишлари мамлакатлар ўртасидаги иқтисодий ҳамкорликка, алоқаларга путур етказиши мумкин.

«Ўзбекистонни ЭКО фаолиятида қатнашишда кўзда тутилган мақсадлари ҳақида тўхталиб уч асосий ҳақиқатни кўрсатиб беради:

— ташкилот ишида иштирок этиш бизга қўшни давлатлар билан ўзаро муносабатларни янада мустаҳкамлаш учун зарур. Бу ўз навбатида мамлакатимизнинг хавфсизлигини таъминлашга хизмат қилади;

— минтақадаги гуманитар муаммоларни биргаликда ҳал этиш, тарихий замини бир бўлган халқимиз ўртасидаги маданий алоқаларни мустаҳкамлашдан иборатдир;

— бу мавжуд табиий салоҳиятимизни дунёга олиб чиқиш учун коммуникация тармоқларини вужудга келтиришдан иборатдир. Чунки бу муаммоларни ҳал этмай туриб, 300 миллион аҳоли яшайдиган ўлканинг ҳудудида иқтисодий тараққиётга эришиш қийин»⁵.

Масалага мана шу принципда ёндошиш ЭКО қатнашчиси бўлган ҳамма мамлакатлар учун ҳам ўта фойдали бўлиши муқаррардир. Бунинг биринчи ҳолати, ушбу ташкилот қатнашчилари бўлган давлатларнинг иқтисодий маданий ҳамкорлиги барқарор равишда бир текисда ривожланиб борса, иккинчи ҳолати ушбу ташкилот қатнашчилари бўлган давлатлар ўртасидаги тинчлик, биродарлик, дўстлик ҳам барқарор бўлади. Ўлка давлатлари турли таҳлилий таҳдидлардан ҳоли бўлади. Демак, Ислом Каримов томонидан илгари сурилган қоидалар барқарорлик шартлари ва тараққиётнинг кафолати бўлиб хизмат қилишида шак-шубҳа йўқ.

Ўзбекистоннинг ташқи сиёсатида қўлга киритган ютуқларидан яна бири шундаки, у Шарқий ва Жанубий Шарқий Осиё мамлакатлари — Хитой, Жанубий Корея, Япония, Вьетнам, Малайзия, Ҳиндистон, Индонезия ва бошқа мамлакатлар билан алоқаларни мустаҳкамлашиб, ривожлантириб бормоқда.

Ўзбекистон мустақиллигини қўлга киритган дастлабки пайтларидаёқ, Ўзбекистон ва Хитой халқ Республикаси ўртасида дипломатик муносабатлар ўрнатилди, Ўзбекистон ва Хитой халқлари ўртасидаги алоқалар бир неча минг йиллик тарихга эга қудратли Хитой давлатини Шарқ ва Ғарбдаги кўплаб мамлакатлар билан боғловчи «Буюк ипак йўли» бизнинг мамлакатимиз шаҳарларидан ўтган бўлиб, бу ипак йўли орқали дўстлик ва ҳамкорлик карвонларимиз Хитойга қатнаган. Янги даврда икки мамлакат дўстлик ҳамжамиятлар ўртасидаги алоқалар 1998 йили бошланган эди. 1989 йилда Мустақил «Ўзбекистон Хитой жамияти» ташкил этилди. Ана шу жамият доирасида олимлар, маданият ходимлари, ҳукумат аъзоларининг бориб келишлари икки давлат халқларини яқиндан бир-бирларини танишга имкон берган эди. Ўзбекистон тўлиқ суверенитетини қўлга олганидан кейин, ХХРнинг ташқи ишлар вазирининг ўринбосари Ли Ланьцин 1992 йил 2—3 январ кунлари Тошкентда бўлди, шу кун икки мамлакат ўртасида II моддадан иборат битим имзоланди, Ўзбекистон Республикаси билан Хитой халқ Республикаси ўртасида 1992 йил 2 январдан бошлаб, элчилар даражасига дипломатия муносабатларини ўрнатиш, элчихоналар очиш тўғрисида қўшма ахборот берилди. Икки мамлакат ҳукуматлари мамлакатлар ўртасидаги дўстлик, ҳамкорлик муносабатларини, бир-бирларининг истиқлолли ва ҳудудий яхлитлигини ҳурмат қилиш, бир-бирларига ҳужум қилмаслик, бир-бирларининг ички ишларига аралашмаслик, тенглик ва ўзаро манфаатдорлик, шунингдек тинч-тотув яшаш қодалари асосида ривожланишига келишиб олдилар.

1992 йил 12—14 март кунлари Ўзбекистон Президенти Ислон Каримовнинг ХХРга расмий ташрифи икки мамлакат ўртасидаги алоқаларда янги саҳифа очди. Буюк мамлакат билан ўзаро манфаатли алоқаларни ривожлантириш учун асос солинди. Икки мамлакат ўртасида 15 та муҳим ҳужжатлар имзоланди. 1994 йил 18—20 апрель кунлари ХХР давлат кенгашининг раиси Ли Пеннинг Ўзбекистонга давлат ташрифи пайтида Ўзбекистон билан Хитой ўртасида кредит, халқаро иқтисодий ҳамкорлик, ҳаво транспорти, автомобил транспорти, алоқаларини йўлга қўйиш бўйича ҳукуматлараро битимлар имзоланди. Хитой томони Ўзбекистондан ИЛ-76 ва ИЛ-144 самолётларини харид қиладиган бўлди.

1994 йил 25—26 октябрь кунлари Ўзбекистон Президенти И. Каримовни Хитойга иккинчи марта сафар қилиши, мамлакатлар ўртасидаги алоқаларнинг асосий принциплари, ўзаро манфаатли ҳамкорликларни ривожлантириш тўғрисида баённома имзоланди. Икки мамлакат ўртасида ҳамкорликни ривожлантиришда Тошкент—Пекин, Тошкент—Урумчи ҳаво йўли очилди. Тошкентда бешта Хитой компаниясининг бешта ваколатхонаси очилди. «Ойдин—Маниза» қўшма корхонаси болалар учун кийим-кечаклар, Урумчидаги корхона билан «Ташинтерм» бирлашмаси ишлаб чиқараётган кўркам «Термослар» ўзини сифати билан мамлакатимизда машҳур бўлди. Ўзбекистон билан ХХРнинг товар айирбошлаш ҳажми 1993 йил 73 миллион АҚШ долларини ташкил этди. Ўзбекистон—Хитой қўшма корхоналарининг сони 71 тадан ошиб кетган.

Ўзбекистон билан Жанубий Корея ўртасидаги ўзаро савдо иқтисодий алоқалар алоҳида аҳамиятга эгадир. Ўзбекистон ва Жанубий Корея ўртасида дипломатик алоқаларга 1992 йил март ойида асос солинди. 1992 йил 19 июнда Ўзбекистон Президенти Ислон Каримов Жанубий Кореяга давлат ташрифи билан борди. Бу ташриф чоғида икки мамлакат ўртасида иқтисодий савдо, маданий-техникавий алоқаларга асос солинди. Ўзбекистон Президенти И. Каримов ва Жанубий Корея Президенти Ким Ен Сам бир қатор давлатлараро муносабатлар ва ҳамкорлик асослари тўғрисида декларациялар ва шартномаларни имзоладилар. 1994 йил 4—5 июнда Жанубий Корея Республикасининг Президенти Ким Ен Самнинг Ўзбекистонга ташрифи икки мамлакат ўртасидаги ҳамкорликни ривожлантиришни янги bosқичга кўтарди.

Ислон Каримов 1992 йилги сафари чоғида «ДЭУ» компаниясига қарашли «Паблик Матрос» заводида бўлиб, завод ишлари билан танишар экан. «УзДЭУ-авто» қўшма корхонасининг тамал тошини қўйди. Республика Вазирлар Маҳкамаси 1992 йил ноябрда Андижонга Асака автомобил заводини қуриш тўғрисида қарор қабул қилди. Бу заводга нисбатан қисқа муддатда — уч йил ичида қурилиб, ишга туширилди. Завод қурилишига жалб этилган маблағнинг 52 фоизи Ўзбекистон, 48 фоизи Жанубий Корея ҳисобига тўғри келди. 1996 йил 25 мартда заводни биринчи bosқичи фойдаланишга топширилди. «Дамас» русумидаги кичик автобус чиқара бошлади. Кейинги bosқичларида «Тико» ва «Нексия» машиналарини чиқара бошлади. Келишувга

кўра эҳтиёт қисмларини 30 фоизи, кейинроқ эса 70 фоизи мамлакатимизда ишлаб чиқариши мўлжалланган эди. Ана шу келишувга кўра, яна бир нечта қўшма корхоналарга асос солинди, жумладан: «Ўз Қорам», «Ўз Донг», «Ўз тонг Хонг», «Ўз донг Янг» қўшма корхоналари шулар жумласидан бўлиб, булар машиналарни бампер ва ускуна панелларини, ўриндиқлар, автомобиль бўлаклари, ички эҳтиёж қисмлар ва бошқа ускуналар тайёрлаб берди. Шу жумладан автомобиль глушителлари, филдирак-дискаларни ҳам чиқариш кўзда тутилган эди. Бу қўшма корхоналар муваффақиятли фаолият кўрсатмоқда.

Жанубий Корея билан Ўзбекистонни ҳамкорлиги кўп соҳаларда ривожланиб бормоқда. Шунинг учун ҳам Ўзбекистон Президенти Ислон Қаримовнинг икки мамлакат ўртасидаги ҳамкорликни ривожланишига қўшган буюк ҳиссасини юқори баҳолаб, 1995 йилда Жанубий Корея Республикасининг пойтахти Сеулга қилган ташрифи чоғида Корея Республикасининг Олий мукофоти — «Марғунхва» катта орденига сазовор бўлди. Ҳақиқатдан ҳам Асака заводини ишга тушиши Ўзбекистонни жаҳондаги автомобиль ишлаб чиқарувчи 28 ривожланган мамлакатлар қаторига кириши билан, бутун Ўзбекистон иқтисодиёти ва унинг савиясини ишлаб чиқарилаётган ялпи ички маҳсулот ҳажмини янги юксак поғонага кўтарди.

Шарқнинг энг ривожланган мамлакати Япония билан Ўзбекистоннинг ҳамкорлиги 1994 йил 16—19 майда бошланди. Ўзбекистон Делегацияси расмий ташриф билан Японияда бўлиб, икки давлат ўртасидаги муносабатларнинг асосий принциплари ҳақида қўшма баёнот ва бир қатор расмий ҳужжатларни имзоладилар. Ўзбекистон Делегацияси машҳур «Панасоник» концернининг раҳбарлари билан бўлган учрашувида Ўзбекистонда «Панасоник» концернининг филиалини очишга келишилди. Республикаимизда «Панасоник» маҳсулотларини сотиш йўлга қўйилди.

Ўзбекистон ва Япония ўртасидаги муносабатларни янада чуқурлашиб ривожланишига Ислон Қаримовни 1994 йил 16—17 май кунлари Японияда бўлиши, Япония бош вазири Цутому Хата, Япония Императори Акихито, Япония савдо ва саноат вазири Эйтиро Хатани ва бошқа ҳукумат аъзолари билан учрашиб музокаралар олиб борди. Икки ўртада давлатлараро муносабатлар асосларига доир қўшма баёнот имзоланди.

Ўзбекистонда Япониянинг дунёга машҳур «Мицуби

ва ХО ЛТД», «Мицубиси корпорейшн», «Сумитот корпорейшн», «Томен корпорейшн», «Чори» компанияларининг доимий ваколотхоналари фаолият кўрсатмоқда. Япония ҳукумати Кўкдумалоқ нефть-газ конденсати кондини ўзлаштиришда, Бухоро нефтини қайта ишлаш заводи қуришда, Фарғона нефтини қайта ишлаш заводи таъмирлашда, телеалоқа тармоқларини таъмирлашда ўз сармоялари билан қатнашдилар.

1995 йилдан буён Япониянинг Ўзбекистон иқтисодиётига киритган сармояси бир миллиард АҚШ долларидан ошиб кетди. Ўзаро товар айирбошлаш ҳажми эса, 1998 йилда 117 миллион АҚШ долларини ташкил қилди.

1999 йилдан бошлаб, Япония Ўзбекистон учун янги имтиёзли кредитларни ажрата бошлашга қарор қилди. Бу кредитлар вилоятлардаги телекоммуникация соҳасини замонавийлаштириш учун 12,690 миллиард, оналар ва болалар соғлиғини муҳофаза қилиш соҳаси учун, 670 миллион иен сарфлаш кўзда тутилди.

Бу алоқалар йилдан-йилга ривожланиб бормоқда, фан, кадрлар тайёрлаш соҳаларида ҳам икки давлат ҳамкорлиги ривожланмоқда.

Ўзбекистон, Малайзия, Индонезия, Вьетнам, Таиланд, Австралия, Комбоджа ва бошқа қатор Шарқ ва Тинч океани ҳавзаси, Осиё ва Океания минтақасидаги давлатлар билан ўзининг дипломатик савдо-иқтисодий ҳамкорликларни ўрнатган, ҳар томонлама ривожланиб бормоқда. Мазкур мамлакатлар билан яқиндан, узоқ муддатли ҳамкорлик қилишимиз, савдо-иқтисодий алоқаларни кенгайиб бориш, ҳар икки томоннинг мавжуд имкониятларидан фаол фойдаланиш учун катта истиқболлар очиб бермоқда. Бу эса мамлакатимизни иқтисодий тараққиётида муҳим аҳамият касб этмоқда.

18-МАВЗУ УЧУН

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЕТЛАР РУЙХАТИ

¹ Қаримов И. А. «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари», «Ўзбекистон», Т., 1997 йил, 310-бет.

² Қаримов И. А. «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари», «Ўзбекистон», Т., 1997 йил, 245-бет.

³ Қаримов И. А. «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари», «Ўзбекистон», Т., 1997 йил, 307—308-бетлар.

⁴ «Халқ сўзи», 1993 йил, 29 апрель.

⁵ «Халқ сўзи», 1998 йил, 12 май.

МУНДАРИЖА

Жириш. Фаннинг предмет, мустақил демократик давлатнинг қарор топиши ва жаҳон тараққиёти йўлига қўшилиши	3
1-мавзу. Халқимизнинг мустақиллик учун кураши ва унинг босқичлари	13
2-мавзу. Ўзбекистонда миллий тикланишнинг янги босқичи. Мустақиллик сари йўл тутилиши	30
3-мавзу. Давлат мустақиллиги ва унинг тарихий аҳамияти	47
4-мавзу. Суверен демократик Республика Ўзбекистоннинг маъмурий ҳудудий тузилиши ва бой имкониятлари	59
5-мавзу. Ҳуқуқий давлат ҳокимиятини ташкил этиш ва унинг янги жамият қуришдаги аҳамияти	83
6-мавзу. Ўзбекистон халқлари демократик одил фуқаролик жамият қуриш йўлида	103
7-мавзу. Сиёсий партиялар ва жамоат бирлашмаларининг вужудга келиши ва фаолияти. Кўппартиявийлик тизимининг шаклланиши	128
8-мавзу. Ижтимоий-сиёсий барқарорлик, миллий тотувликнинг таъминланиши янги жамият қуришнинг муҳим омилдир	144
9-мавзу. Ўзбекистон Республикасининг кадрлар сиёсати. Кадрлар тайёрлаш миллий дастури	159
10-мавзу. Демократик жамиятнинг моддий негизи ва иқтисодий тизимини шакллантириш назарияси ва амалиёти. Ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётига ўтишнинг зарурияти, қонуниятлари ва хусусиятлари	173
11-мавзу. Кўп укладли иқтисодиёт, мулкдорлар синфининг шаклланиши: яқунлар, муаммолар, вазифалар	193
12-мавзу. Маънавий юксалиш — демократик жамият қуришнинг муҳим омили миллий истиқлол мафқураси ва унинг демократик жамият қуришдаги ўрни	216
13-мавзу. Фан ва илмнинг ривожланиши демократик жамият қуришнинг муҳим омилдир	227
14-мавзу. Миллий ва диний қадриятларнинг тикланиши. Давлат билан диний ташкилотлар ўртасидаги муносабатлар	237
15-мавзу. Ўзбекистон ва жаҳон ҳамжамияти. Жаҳон XXI аср бўсарасида. Ўзбекистоннинг сиёсий имкониятлари ва ташқи сиёсатининг асосий тамойиллари	255
16-мавзу. Ўзбекистон ва МДҲ. Унинг жаҳон ҳамжамиятига қўшилиши ва ҳалқаро нуфузининг ортиб бориши	273
17-мавзу. Марказий осиедаги янги мустақил давлатларнинг кўп томонлама ва икки томонлама алоқалари. Туркистон умумий ўйимиз	291
18-мавзу. Ўзбекистоннинг АҚШ, Европа, осие ва тинч океан ҳавзаси мамлакатлари билан ҳамкорлиги	307

**ЎЗБЕКИСТОНДА ДЕМОКРАТИК ЖАМИЯТ ҚУРИШЕ
НАЗАРИЯСИ ВА АМАЛИЕТИ КЎРСИДАН
УҚУВ ҚЎЛЛАНМА**

Муаллиф Мирзаев Абдулахат

*Муҳаррирлар Ҳасанова М. Р.
Усмонова О. Ю.,*

*Техмуҳаррир Қурбанов Т. А.
Мусаҳҳих Хузиаҳмедова Р. М.*

Тершга берилди 25.02.2000 йил. Босишга рухсат этилди 4.04.2000 йил. Қоғоз бичими 84×108¹/₃₂. Босмахона қоғози. Адабий гарнитурга. Юқори босма. Нашр тобоғи 17,25. Шартли босма тобоғи 10,25. Ҳисоб нашриёт 17,22. Нусха 15000. Буюртма 415.

Абу Райҳон Беруний номидаги Тошкент Давлат Техника Университети. Тошкент. 700095. Университет кўчаси, 2.
ЎзР ФА «Фан» нашриётининг босмахонаси. 700170, Тошкент, акад. Ҳ. Абдуллаев шоҳ кўчаси, 79.